

SAVARIA 43

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2021

SAVARIA
MEGYEI HATÓKÖRŰ
VÁROSI MÚZEUM

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum fenntartója
Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata

Szombathely, 2021

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

SAVARIA 4.3

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2021

(bulletin of museums of county vas)

Tartalomjegyzék

Természettudomány – Natural history

- VIG KÁROLY & KORSÓS ZOLTÁN: „... akkor is fölöttük és az ő fejük fölött volnék.”
Méhely Lajos élete és tudományos munkássága **7–51**

Régészet – Archeology

- AGÓCS NÁNDOR & ANDERKÓ KRISZTIÁN: Katonai diploma töredéke Savaria territóriumáról **54–64**
KISS PÉTER: Előzetes jelentés a dozmati víztározó területén folytatott régészeti feltárásokról **65–72**
BEATE MARIA POMBERGER & BARBARA SÁNTA & JÖRG MÜHLHANS & VIKTÓRIA MOZGAI
& BERNADETT BAJNÓCZI: Roman bells from Savaria and the Migration Period pellet bells
from Vas County **73–120**

Történettudomány – History

- TANGL BALÁZS: Muzeális könyvek a Smidt Múzeumban I. rész. Ősnyomtatványok és antikvák **123–135**
TANGL BALÁZS: Szily János 1775-ös egyházlátogatási jegyzőkönyvei **137–140**

Művészettörténet – History of art

- CEBULA ANNA: A Velemi Textilművészeti Alkotóműhely jelentősége és befolyása
a magyar kísérleti textil kialakulására **141–165**

Tudásátadás – Museum education

- CZENKI ZSUZSANNA: Helyzetjelentés számokkal. A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum
látogatási statisztikái 2014–2019 **169–222**
MÁRTFAI MÁRTA: Könyvtárak a világhálón **223–226**

Eseményleltár – Inventory of events

- ANDERKÓ KRISZTIÁN & HORVÁTH BIANKA & KOLONITS LÁSZLÓ & NYERGES ÉVA ÁGNES
& PAP ILDIKÓ KATALIN & SÁNTA BARBARA & SOSZTARITS OTTÓ & TÁRCZY TAMÁS & TORMA PÉTER:
A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum 2020. évi terepi régészeti tevékenysége.
Régészeti jelentések **229–260**
ÁGOSTON ESZTER & BODORKÓS ORSOLYA & TANAI IBOLYA & TÓTH KÁLMÁN:
Eseményleltár 2020 **261–290**

természettudomány

NATURAL HISTORY

„... akkor is fölöttük és az ő fejük fölött volnék.” Méhely Lajos élete és tudományos munkássága

Vig Károly¹ & Korsós Zoltán²

¹SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
nathist@savariamuseum.hu

²ÁLLATORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM, BIOLÓGIAI INTÉZET
H-1077 Budapest, Rottenbiller u. 50., Hungary
korsos.zoltan@univet.hu

Összefoglalás

Méhely Lajos (1862–1953) a 19–20. század fordulójának egyik legnagyobb magyar természettudósa, zoológusa, evolúciós gondolkodója volt. Tudományos munkássága számos szakterületen kiemelkedő, így a gerinctelen állatok közül a férgek, az alsórendű rákok és a méhek rendszerezésében és származásában alkotott újat. Fő érdeklődési területe a herpetológia volt, egyes kétéltű- és hüllőcsoportok részletes funkcionális morfológiája és törzsfeljlődése, és hasonló evolúciós oknyomozó kutatást végzett emlősállatokon is. Élete második felében a hősiességgel védett darwini tanokat az emberi társadalomra nézve is érvényesnek tartotta, és a két világháború hazáját tragikusan befolyásoló következményei miatt tudományos tisztánlátása eltorzult és politikai tévutakra kényszerítette.

Cikkünkben számos új adat birtokában áttekintjük Méhely életét, családját, tudományos pályájának indíttatását, állattani, antropológiai és pedagógiai munkásságát. Kitérünk a szellemében fokozatosan bekövetkező változásra, rendkívüli vitázó természetére, az ennek következtében elhatalmasodó elidegenedésére és végül a háború után ellene felhozott vádakra, népbírósági perére és a szomorú befejezésre.

Méhely Lajost minden hibája és ellentmondásos vonása ellenére a tudományos gondolkodás egyik kiemelkedő alakjának, és tevékenységét, körülményeit további kutatásra érdemesnek tartjuk.

Abstract

„... still would I be above them and their heads.” Life and works of Lajos Méhely. *Lajos Méhely (1862–1953) was among the greatest Hungarian naturalists, zoologists and evolutionary thinkers of the turn of the 19th–20th century. His scientific contributions to various fields are outstanding: with regard to invertebrates, he introduced new classifications and phylogenies on worms, primitive crustaceans and bees. His main fields of interest were herpetology, the functional morphology and phylogenetics of certain groups of amphibians and reptiles, and similar evolutionary research into mammals. In the second half of his life he was noted for applying his gallantly defended theories of Darwin to human society as well. The tragic consequence of two World Wars on his native land came to mask the clarity of his scientific ideas and lead him into political backwaters.*

The paper adds much new data to the life of Méhely, his family, scientific beginnings, and work in zoology, anthropology and education. It turns to the gradual change in his outlook, his strongly contentious nature, his consequent build-up of alienation, and finally the charges against him after the Second World War, his prosecution by the people’s court and its sad end.

Despite all his faults and contradictory nature, he is judged to be an outstanding figure in scientific thinking, whose activity and conditions are felt to call for further research.

De gondolataimmal mégis az ő fejük fölött haladok,
s még ha a saját hibáimon is akarnék járni,
akkor is fölöttük és az ő fejük fölött volnék.

Friedrich Nietzsche: *Also sprach Zarathustra*

Bevezetés

Méhelý Lajos¹ (1862–1953) (1. ábra) állattani munkásságának fő célkitűzése az élőlények evolúcióját szabályozó törvényszerűségek funkcionális és morfogenetikai alapokon nyugvó tisztázása volt. Ezen szemléletét elsősorban a herpetológia területén fejtette ki. Kételtűekkel és hüllőkkel foglalkozó tudományos közleményei és monográfiái napjainkban is kiemelkedő tudományos jelentőségűek, ábraanyaguk művészi értéket képvisel. Számos publikációja jelent meg emlősökről is.

1. ábra. Méhelý Lajos díszmagyarban

Figure 1. Lajos Méhelý in formal Hungarian wear

Munkásságának harmadik területét a gerinctelenek, főleg a méhek és az alsórendű rákok, illetve a férgek kutatása jelentette.

Méhelý tudományos munkásságát, személyiségét a közgondolkodás még napjainkban is főleg a politika terén kifejtett tevékenysége alapján ítéli meg. Hogyan is lehetne ez másként, amikor a természettudományok fontosságát, sőt, létét megkérdőjelező szemlélet uralja a magyar értelmiségi „elit” gondolkodását? Tény, hogy Méhelý életműve egymásnak ellentmondó, megítélését tekintve is élesen szembenálló két részre osztható: az állattan területén kimagasló tudományos értékű eredményeket magáénak tudható, ugyanakkor a politika terén kortársai és az utókor által is jogosan bírált időszakokra. Lényeges, hogy a két irányzat többé-kevésbé időben is elkülönül. A politikai szerepvállalása során kifejlődött eszméinek gyökerét k;t 1915-ös munkájában fedezhetjük fel (MÉHELÝ 1915a, 1915b). Bár 1920 után is születtek kiváló állattani témájú munkái, írásainak zöme az 1920-as évektől kezdve főleg korának szélsőséges ideológiai áramlatába esett (HORVÁTH & KORSÓS 1988). Kiemelten fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a két munkásságot egymástól szétválasztva kell értékelni!

Méhelý Lajos életének első felét az irodalom jobbra saját, 1914-ben írt önéletrajza (MÉHELÝ 1914a) alapján mutatja be. Életművének állattani vonatkozású értékelése még várat magára, bár 1967-ben Boros István (1891–1980) és Dely Olivér György (1927–2003) kísérletet tettek annak nagy ívű felvázolására (BOROS & DELY 1967; DELY 1967). Horváth Csaba és Korsós Zoltán korábban már említett tanulmánya (HORVÁTH & KORSÓS 1988) is jobbra ebből az értékelésből merített, és inkább csak Méhelý barlangbiológiai tanulmányait részletezte.

Jóval gazdagabb a politikai szerepvállalását taglaló munkák jegyzéke (DÓSA 1967; GÁSPÁR 1931; GYURGYÁK 2001: 387–397, 2007: 261–266, 2012a, 2012b: 87–101; KUND 2014; PAKSA 2010; PAKSY 2011: 121–134; PAPP 1966; TÓTH 2011a, 2011b; UNGVÁRY 2012, 2016). Ezekkel kapcsolat-

¹ Méhelý Lajos nevét általában Méhelý alakban írta, utalva nevének helyes kiejtésére („méheli” és nem „méhej”), másrészt mutatva, hogy ragaszkodik a régi magyar helyesíráshoz. Ennek ellenére neve számos forrásban Méhely alakban szerepel. Tiszteletben tartva elhatározását, jelen munkában nevét minden esetben Méhelyként írtuk, függetlenül attól, hogy az idézett forrásban milyen formában jelent meg.

2. ábra. A fiatal Méhélly Lajost budapesti éve alatt ábrázoló fényképek (Magántulajdon)

Figure 2. The young Lajos Méhélly photographed in his Budapest years (Private property)

ban érdemes megjegyezni, hogy az írások erőteljesen magukon viselik annak a kornak az ideológiai jegyeit, amelyben születtek.

Élete, családja és tudományos pályafutása

Kisapsai Méhélly Lajos 1862. augusztus 24-én született a Zemplén megyei Bodrogkeszin (Kisfalud-Szögi). Édesapja, Méhélly Nándor (1837–1886) gróf Dessewffy Dénes zempléni, majd Sáros megyei birtokain volt tiszttartó, akinek feleségétől, Jávorszky Irmától összesen kilenc gyermeke született. A négy túlélő fiútestvér (Lajos, Sándor, Gyula és ifj. Nándor) között Méhélly Lajos volt a legidősebb. A gyermek apja irányítása alatt a családi otthonban végezte az elemi iskola első három

osztályát, majd a negyedik osztályt Kassán fejezte be. Gimnáziumba Eperjesen járt, innen Lőcsére ment reáliskolába. Már diákkorában kitűnt képességeivel, és korán kibontakozó tehetségét mutatta, hogy 1877-ben, nem egészen 15 éves korában letette az érettségi vizsgát. 1880-ban, három év múlva Budapesten szerezte meg középiskolai tanári diplomáját a Királyi József Műegyetemen. Ezután az állattani tanszéken egykori egyetemi tanára, Kriesch János (1834–1888) professzor asszisztense lett. Tanársegédként 1880 és 1885 között az állatbonctani gyakorlatokat vezette, szerkesztette a *Méhészeti Lapok*-at és számos előadást tartott a Méhészeti Egyesület havonta rendezett ülésein (2. ábra).

Az egyetemen bonctani preparátumokat is készített (lásd például MÉHELLY 1882c), amelyekért a

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium külön jutalomban részesítette. Mikroszkópi készítményei a metszetkészítés és a mikroszkópi technikában való jártasságának bizonyítékai. Az 1885. évi Országos Kiállításon a házi méh bonctanából kiállított mikroszkópi készítményeiért elnyerte a kiállítás nagyjérmét és díszoklevelét. A Méhelý által készített kétszáz darab tárgylemezes tartóspreparátumot a Magyar Természettudományi Múzeum Hártyásszárnyúak gyűjteménye őrzi, miután 1947-ben a múzeum megvásárolta a kollekciót (3. ábra).²

A Műegyetemen töltött ötéves időszak, főként Kriesch személyisége és kutatásai Méhelý egész életére befolyással voltak (KRIESCH 1883). Részint ekkor ivódott bele az a szemlélet, amely örökkön arra ösztönözte, hogy ne csak a leíró tudományt művelje, hanem a jelenségek kiváltó okait tanulmányozza, a tapasztalással begyűjthető információk mögött a törvényszerűségeket keresse (MÉHELÝ 1902, 1912a, 1914b). Ugyanakkor Kriesch kutatási irányai Méhelý témaválasztására is hatást gyakoroltak. Kriesch nevéhez fűződik a korszerű méhészet hazai alapjainak lerakása (KRIESCH 1871a), és tervbe vette hazánk hullófaunájának monografikus feldolgozását is. Az utókor a darwinizmus, illetve a szociáldarwinizmus első magyarországi képviselői között is számon tartja (KRIESCH 1871b; STRANER 2012).

1885-ben Trefort Ágoston (1817–1888) közoktatási és vallásügyi miniszter Méhelýt az újonnan alapított Brassói Magyar Királyi Állami Főreáliskola tanárává nevezte ki. Kriesch ezzel az ajánlással indította útnak (MÉHES 1942): „*Kitűnő szak-képzettsége egyfelől, másfelől pedig jeles előadási képessége azon alapos reményre jogosítanak, hogy Méhelý úr hazánk kiváló tanfériai közé fog tartozni.*”

A jóslat teljes mértékben valóra vált. Tizenegy éves tanári működése alatt nagy odaadással foglalkozott oktatással és tudományos kutatással. Az iskolának szinte a semmiből teremtett természetrajzi gyűjteményt, amelyhez hasonló alig akadt akkoriban Magyarország területén.

Saját maga számolt be arról, hogy Brassóban szerkesztője volt a Brassó politikai napilapnak

(MÉHELÝ 1929a), bár 1914-es önéletrajzi írásában ezzel ellentétesen azt állította, hogy ugyan felkérést kapott a lap szerkesztésére, de elutasította az ajánlatot, mert herpetológiai munkáin dolgozott (MÉHELÝ 1914a). Ennek ellenére több közéleti természetű írása jelent meg a lapban (MÉHELÝ 1890d, 1890e). Megnyerő személyisége sikerrel bontotta le a magyarok, szászok és románok közötti ellenségeskedés falait, ahogyan a város előkelőségeit is megnyerte a hazai tanügynek. Tanári működésének hírére egyre több szász fiatal iratkozott be az állami főreáliskolába.

Aktívan bekapcsolódott az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület Brassómezei Osztálya tevékenységébe, ugyanakkor a Szász Kárpátégylet (Siebenbürgischer Karpatenverein) választmányi tagja is lett. Természetjáró szenvedélye szerencsésen találkozott természet-megismerő hivatásával. Turisztikai írásai ékesen bizonyítják, milyen jól forgatta a tollat, legyen szó német vagy magyar nyelvű cikkről (MÉHELÝ 1890a, 1890b, 1890c, 1894a, 1895c). Az 1895-ben megjelent *Brassóvármegyei turista-kalauz* (MÉHELÝ 1895c) hosszú időn át alapvető forrást jelentett a térségben túrázók és kirándulók számára. A Bucsecs és a Királykő vonulatait gyakorta Friedrich Deubel (1845–1933) társaságában járta be.

1896-ban, főként a herpetológia területén elért eredményeinek köszönhetően a Magyar Nemzeti Múzeum kérésére Wlassics Gyula (1852–1937) kultuszminiszter „szolgálatáért” az Állattárba helyezte. Brassóból történő távozásával életének nevezetes időszaka záródott le. Sikereiben gazdag évtized volt, az egész város a tenyerén hordozta, tanítványai szerették, tanártársai megbecsülték és tudományos munkássága a külföld elismerését is kivívta.

Méhelý Budapestre költözéséhez támogatást kért a vallás- és közoktatási minisztertől. Kérvényét Horváth Géza (1847–1937) melegen támogatta.³

Tragédiák nem kímélték családját: 1897-ben elvesztette első feleségét, Szentlélek Mészáros Irmát (1865–1897), akitől egy lánya, Etelka, és állítólag egy fia is született, de ennek alig van megbízható nyoma (SALY 2019). 1945. október 29-én,

² Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 1947/23.

³ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 108/1896.

3. a-b. ábra. A Méhely Lajos által készített mikroszkópi preparátumok részlete. A dátumok tanúsága szerint nyugdíjasként is folytatta a gyűjtéseket, készített preparátumokat, és cserekapcsolatban állt kora neves apidológusaival, így Johann Dietrich Alfkennek (1862–1945), akitől számos példányt kapott. Alfken Simontornyán Pillich Ferencnél (1876–1948) vendégeskedett (Magyar Természettudományi Múzeum, Állattár, Hártvászárnyúak gyűjteménye, Budapest) (Fénykép: Katona Gergely)

a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán felvett vallomásában Méhelý említette a fiát (TÓTH 2011b). A vallomás szerint a fiának az első világháborúban bekövetkezett halála jelentős hatást gyakorolt későbbi gondolkodására: miért az ő fia esett el, és miért maradt annyi zsidó származású tiszt életben, akik kivonták magukat a harctéri szolgálat alól? Sajnos e Méhelý-fiúnak semmilyen további adatát nem sikerült kideríteni, kivéve, hogy az Amerikai Egyesült Államokban megjelenő magyar nyelvű emigrációs magazin, az *Előre* 1915. február 11-i számában, *A háború halottai* cikkben valóban szerepel bizonyos Méhelý Pál nevű örvezető. Hogy ő azonos-e Méhelý Lajos saját maga által hivatkozott fiával, erre semmilyen bizonyítékot nem találtunk.

Méhelý Lajos maga nem vett részt a háborúban, annak befejezése után tartalékos zászlósi rangban szolgált.

Első felesége halála után két évvel, 1899-ben jegyezte el felsőöri Seper László (1842–1914) vasvármegyei ügyvéd, kispősei (napjainkban Gyöngyösfalu része) földbirtokos leányát, Seper Melániát (1875–1951) (4. a–b. ábra), akitől már nem született gyermeke.

Etelka leánya az 1910-es években a Csalogány utcai állami elemi iskolai tanítónőképzőben nevelőnőként dolgozott, majd Oeffner Rudolf (1883–1915) legfőbb állami számvevőszéki fogalmazóhoz ment feleségül, aki 1915-ben elesett a galíciai fronton. Oeffner Rudolf után két kislány maradt, Etelka és Valéria, akik mindketten 1912-ben születtek.

Méhelý Etelkát később privigyei Pap Péter földbirtokos (1858–1943), később kultuszminiszeri tanácsos jegyezte el, akitől 1918-ban Pongrác fia született. Tőle elvált, hogy harmadszor is férjhez menjen dr. böződi Derzsy András (1883–1940), aki 1940-ben hunyt el. Méhelý Etelka további sorsa ismeretlen, ahogyan születése és halála évét sem tudjuk (SALY 2019).

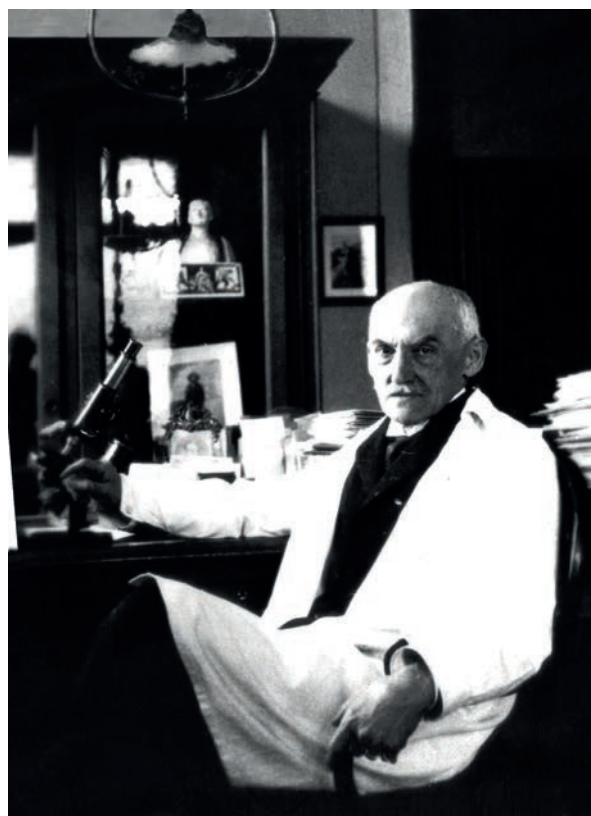
4. ábra. Méhelý Lajos második feleségével, Seper Melániával (Magántulajdon)

Figure 4. Lajos Méhelý and his second wife, Melánia Seper (Private property)

Méhelý Lajos oknyomozó kutatói egyénisége a Magyar Nemzeti Múzeumban bontakozott ki, és a múzeumi környezet sikerrel lendítette tovább tudományos pályafutását. A közel két évtizedes „múzeumi élet” alatt tudományos dolgozataiban a járt ösvényekről letérve mindig új utakat taposott önmagának, ami legtöbbször nem várt eredményekkel jutalmazta és fényes tudományos elismerésekkel koronázta fáradozásait. Iskolateremtő ereje szinte felvirágoztatta a hazai herpetológiai kutatásokat (5. a–b. ábra).⁴

Tudományos szemléletmódja feltűnően egyedülálló és úttörő jellegű volt, különösen a kortárs magyar és nemzetközi állattan helyzetéhez viszonyítva. A darwinizmus, a származástan szelekciós

⁴ A 19–20. század fordulóján, az országra jellemző általános felemelkedése idején lépett színre minden idők három legnagyobb magyar herpetológusa, Méhelý Lajos, és a két, mellette tanítványként kezdő, rimaszombati születésű, tragikus sorsú Bolkay István (1887–1930) és báró Fejérváry Géza Gyula (1894–1932). Bolkay tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte és ott szerzett doktori címet is. Ezután néhány évig Méhelý mellett fizetés nélküli gyakornokként dolgozott az Állattárban. Méhelý mély benyomást tett a fiatal kutatóra, ám tekintélyelvű és ellentmondást nem tűrő vezetési módszere, ugyanakkor Bolkay igazságkereső beállítottsága törvényszerűen szakításhoz vezetett közöttük. A kor harmadik nagy alakja báró Fejérváry Géza Gyula, a Méhelý-féle iskola egyik legismertebb képviselője volt.

5. ábra. Méhelý Lajos dolgozószobájában (Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest)

Figure 5. Lajos Méhelý in his study (Hungarian Natural History Museum, Central Library, Budapest)

elmélete szélesebb körben még nem vert gyökeret, számos vezető tudós alapjaiban kérdőjelezte meg vagy el is vetette. Ebben, a biológia jövője szempontjából meghatározó időszakban lépett fel Méhelý a darwinizmus elkötelezett híveként, amikor a korszak irodalma hemzsegett a divatos, de jobbra hamis antidarwinista állásfoglalásoktól és zavaros véleménynyilvánításoktól. Ennek ellenére Méhelýben megszilárdult a felismerés, hogy a fajok keletkezésének kérdésében egyedül a darwinizmus a helyes és követhető magyarázat (MÉHELÝ 1902, 1912a, 1914b).

1898-ban a Kolozsvári Tudományegyetem tiszteletbeli doktorrá fogadta, 1899-ben, 37 éves korában lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1910-től rendes tagja, kétszeres koszorúsa. A londoni Királyi Zoológiai Társaság (Zoological Society of London), a majna-frankfurti Senckenbergi Természetkutató Társaság (Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft), majd a magdeburgi Természettudományi Társulat (Naturwissenschaftlicher Verein zu Magdeburg) is tagjává választotta. A

Magyar Stomatológusok Egyesületének rendes, a Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület, a Magyarországi Turán-Szövetség és a Nemzeti Kultúregyesület tiszteleti tagja, a II. Rákóczi Ferenc Társaság díszelnöke, a Társadalmi Egyesületek Szövetségének örökös tiszteleti tagja és jubileumi emlékérmének tulajdonosa, a Magyar Kultúrliga fejedelme, valamint számos ifjúsági egyesület egykori tanárelnöke, szenátora, magisztere vagy dominusza volt.

A Magyar Nemzeti Múzeumnál 1912-től három évig az Állattár igazgatói posztját is betöltötte. Méhelýt a Magyar Adria Egyesület választmányi tagjai között is megtaláljuk. 1914-ben az újonnan felállítandó természetrajzi múzeum igazgatójául is Méhelýt szemelték ki, azonban a hamarosan kitörő háború miatt ez a terv nem valósulhatott meg (MÉHELÝ 1911). Ő alapította és hat évig szerkesztette az *Állattani Közlemények*-et (MÉHELÝ 1902, 1908a), és 1913 és 1915 között a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Állattani Szakosztályának elnöki tisztségét is betöltötte (HORVÁTH & KORSÓS 1994a).

Az Állattani Szakosztály 1891-ben kezdte meg működését, amelynek morfológiai irányvonalára az első tizenöt évben erősen rányomta a bélyegét a darwini evolúciós szemlélet. 1916-ig a szakosztály mintegy kétszázszor ülésezett, s a közel száz előadó 555 előadása közül 44-et Méhelý tartott (HORVÁTH & KORSÓS 1994b).

A múzeumban töltött évek mély emlékeket hagytak benne. Jól érzékelteti ezt a levél, amelyben a 80. születésnapjára kapott köszöntést viszonzotta az Állattár munkatársainak:⁵

„Pöse, 1942. szeptember 3.

Kedves Barátom!

Hálás szívvel köszönöm meg úgy Önnek, mind a múzeumi állattár nagyra becsült tisztviselő karának kedves megemlékezését. Immár hosszú életpályámon végigtekintve a mögöttem levő, sokszor nagyon sötét és viharos éjszakából kiragyogó fénynek a legmelegebbike az a 19 esztendő, melyet a Nemzeti Múzeum kötelékében töltöttem el. E hosszú idő alatt tisztviselő társaim oly nagyfokú szeretetét élveztem, hogy még mai nap is hozzájuk tartozónak érzem magamat és súlyos életharcaim egyik legszebb jutalmát látom az ő barátságukban.

Meleg magyar parolával, Méhelý Lajos”

1915-től a Királyi József Műegyetem állattani tanszékén az általános állattan és az összehasonlító anatómia professzora lett, és az 1927/28-as tanévben a bölcsészettudományi kar dékáni posztját is ellátta. Innen vonult nyugdíjba 1932-ben, 70 éves korában. Méhelý a Magyar Érdemrend középkeresztjének is tulajdonosa volt (TÓTH 2011). Igen termékeny irodalmi aktivitását jelzi az általa jegyzett írások megdöbbentően magas száma. Az ideiglenes nemzeti kormány 530/1945. ME. számú rendeletében intézkedett a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről. Az 1945. február 26-án kihirdetett jogszabály több mint 50 oldalon keresztül taxatív módon sorolja fel az indexre tett sajtótermékeket,

amelyek zömét Méhelý írásai teszik ki. Feltehetően ez csak csekély töredéke mindannak a fajbiológiai és szociológiai munkának, amelyeknek ő a szerzője, hiszen népbíróági pere során úgy nyilatkozott, hogy több mint 1200 tudományos tanulmánya jelent meg (TÓTH 2011). Figyelembe véve, hogy saját megítélése szerint mintegy 280 állattani publikációja látott napvilágot, közel ezer írása születhetett a fajbiológia témakörében.

Az első világháború folyamán a lelki szférájában bekövetkezett törés világos logikáját és éleslátását bizonyos vonatkozásban elhomályosította, és arra készítette, hogy a biológia törvényszerűségeit az emberi társadalmakra is alkalmazza. Már 1914. november 3-án a Honvédelmi Minisztérium felkérésére előadást tartott *A háború biológiája* címmel, amely csírájában már tartalmazta mindazt, amit a későbbiek során részletesen kifejtett: a háború nem emberi találmány, sokkal inkább az élővilág törvényszerűségéből következő jelenség, amely minduntalan felbukkan az emberi történelem során. Az emberi „fajok” örökös versengésben élnek, ami akkor erősödik fel, ha a fajok a lét vagy nemlét állapotába kerülnek. Végtelenül leegyszerűsítve, az első világháború Németország és Oroszország túlnépesedésének a következménye, egyben a természetes kiválogatódás megnyilvánulási formája (MÉHELÝ 1915a, 1915b): „... aki az élő világ törvényeit megértette, az tisztában van vele, hogy a most folyó rettenetes világháború is csak a létért való küzdelem egyik jelensége, formájában szokatlan, arányaiban megrendítő megnyilvánulása.”⁶

Méhelý érzelmi világának, illetve az elvesztett háború és a trianoni békediktátum következtében kialakult politikai légkör követelményeinek engedve a fajelmélet támogatója, magyarázója lett. Hatvanévesen, 1922-ben olvasta fel a Magyar Tudományos Akadémián *A fajkérdés élettudományi alapjai* című dolgozatát, amellyel azonnal a magyar fajvédelem középpontjába került. Ugyanakkor csak hosszas unszolásra és hazafias kötelességből vállalta a legfontosabb magyar fajvédelmi és fajelméleti folyóirat, *A Cél* szerkesztését. Ennek ellenére rövidesen a radikális jobboldali

⁵ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 1942/77.

⁶ Méhelý munkája azonnal heves tiltakozást váltott ki a hazai szociáldemokrata körökben (lásd pl. MİGRAY 1915).

mozgalmak egyik főideológusi pozíciójában találta magát (GYURGYÁK 2012b: 87). Mindezt saját maga így látta (MÉHELÛ 1930): „*Én magam, aki ekkor már sok évtized kemény munkájára pillant-hattam vissza, de mind ez ideig mindenféle politikai tevékenységtől távol tudtam maradni, hirtelen egy fajvédő irányzat s egy politikai párt (Magyar Fajvédő Párt)⁷ kellős közepébe kerültem, melynek azután tudományos vezére lettem.*”

Gáspár János így idézte MéhelÛ szavait a for-dulat okairól (GÁSPÁR 1931: 7): „*Ha egy országot alapított s ezer évig fenntartott faj halálos veszedel-mét feltárni politika, úgy nyugodtan vállalom a poli-tizálás ódiúját.*”

Talán ezen utóbbi idézet segít megérteni azt a belsô lelki folyamatot, amely a tudóst ebbe a vég-zetes irányba terelte: a történelem színpadán egy-koron dicsô magyarság elvesztette vezető szere-pét és erôs hitét, alámerülô, eltúnô fajjá vált, és csak a magyar fajvédôk képesek visszaadni az ele-nyészett ragyogást és hatalmat a nemzetnek. Mé-helÛ a tudós fegyelmével, széleskörû tájékozott-ságával és olvasottságával „szolgáltatta” a magyar fajvédelem tudományos megalapozását, amit kö-vetôi és csodálói talán meg sem értettek.

MéhelÛ szilárdan hitte, hogy a háborúból a magyarság csak gyôztesen kerülhet ki, hiszen mindazon faji tulajdonsággal rendelkezik, amely a diadalhoz szükséges. Tudjuk, nem így történt, sôt, a trianoni békediktátum nyomán hazánk ha-talmas területet és népességet veszített. Vagyis valaminek történnie kellett. MéhelÛ így jutott el a zsidóság és a svábság szerepének újraértelmezé-séhez, és egyre inkább a fajiság kérdését kezdte vizsgálni. Nehezen megválaszolható kérdés volt még számára is, hogy milyen antropológiai és lelki jegyekben ragadható meg egy „emberi faj”? Ezen a ponton szembekerült mindazon liberális és konzervatív történészekkel, akik a fajjal szem-ben a nemzet fogalmát állították a középpontba.

MéhelÛ úgy látta, hogy a Kárpát-medencében eltöltött ezer év alatt a magyarságnak „felhígult” a fajisága, ami törvényszerûen vezetett az elsô vi-lágháború elvesztéséhez. Az 1920-as évek végén maga is végzett „vérstruktúra-elemzéseket”, amely a vércsoportok egymáshoz való arányából vont le

a faji hovatartozásra és milyenségre vonatkozó – hibás – következtetéseket. A magyar fajvédelmet szerinte két idegen faj, a zsidóság és németek (svábok) ellenében kell megszervezni. Megfogal-mazta a két malomkô között ôrlôdô magyarság – egyébként újnak nem számító – elméletét. A né-metséggel szemben kifejtett nézeteit érdekes ket-tôsség jellemezte: megrettent a „völkisch” és pán-germán eszméktôl, ugyanakkor lelkesedett Adolf Hitler (1889–1945) fajelméleti fejtegetéseirért.

Mindebbôl világossá válik, hogy MéhelÛ fajel-méletének a fajbiológiai eredetû antiszemitizmus csak egyik, bár igen lényeges elemét alkotta. Ahogy Ablonczy Balázs írja (ABLONCZY 2016: 163–164): „*MéhelÛ Lajos herpetológus és rovaratanász, az MTA tagja, a magyar biológiai alapú fajvédelem egyik is-mert alakja volt, aki egy tiszteletre méltó tudósi pálya végén tért rá a szélsôjobboldaliság útjára. Ô is több esetben kritikus volt a magyar turanizmus main-streamjével szemben, számára a nyugati kultúra el-fogadása magától értetôdô volt, és kárhóztatta a tu-ranista illúziókergetést. (...) A szélsôségesebb tura-nistákkal azonban nagyon hamar megtalálta a kö-zös alapot, ez pedig a megalkuvás nélküli antisze-mitizmus volt.*” MéhelÛ a megoldást a zsidóság ki-küszöbölésében látta. A kiküszöbölés lehetséges módozatai, így az elpusztítás, az elûzés és a beol-vasztás szerinte erkölcsileg vállalhatatlanok, mert míg az elsô kettô a gyûlölet és a gyalázat öröksé-gét hagyja maga után, a harmadik módszer meg-valósíthatatlan, hiszen az eddigi próbálkozások is kudarcra voltak ítélve. Marad a félretolás és az el-különítés „barátságos” módja, a *numerus clausus*, egyes kérdésekben a *numerus nullus* következetes érvényesítése. Az állatvilágból vett példák alapján ezt két, egymásnak idegen faj közös érdekeken alapuló békés együttéléseként, vagyis mutualiz-musként definiálta (MÉHELÛ 1930: 38).

MéhelÛ „mutualisztikus” elmélete újra azt pél-dázza, hogy az állat- és növényvilágból vett pél-dák megfeleltetése az emberi társadalomra meny-nyi veszélyt hordozhat magában. MéhelÛ koráb-ban érintôlegesen foglalkozott a populációk kö-zötti kölcsönhatásokkal, és az sem lehet véletlen, hogy a magyarság és a zsidóság együttélése kap-csán éppen hajdani professzora, Kriesch János

⁷ Valójában a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt.

által részletesen bemutatott példát, a tengeri rózsa (*Adamsia* sp.) és a tengeri remeterák (*Pagurus* sp.) szimbiotikus kölcsönhatását (KRIESCH 1876) említette (lásd: MÉHELÝ 1930: 38).

A szimbiózis szó a hazai szakirodalomban első ízben Daday Jenő (1855–1920) 1888-ban megjelent cikkében bukkant fel (DADAY 1888: 431). A mutualizmusra a hazai természetbúvárok, főleg Kriesch János és Örley László (1856–1887) a kommenzalizmus (= asztalközösség) és a dualizmus kifejezést használták, bár inkább csak két állatfaj populációi között fennálló kölcsönös előnyökkel járó együttélésre alkalmazták (KRIESCH 1871, 1876; ÖRLEY 1886). Méhelý szerint (MÉHELÝ 1889a) a szimbiózis szoros együttélést, míg a mutualizmus kölcsönösséget jelent. A kommenzalizmusra idősebb Entz Géza (1842–1919) nyomán a szövetség (konzorció) kifejezést javasolta.

Érdeemes megemlíteni, hogy Méhelý már egy korábbi cikkében is foglalkozott állat- és növényfajok populációi közötti kölcsönhatással, de az esetet még nem sorolta be egyik kategóriába sem (MÉHELÝ 1885f).

Bár a német sajtó kíméletlen ösztűz alá vette Méhelý „mutualisztikus” teóriáját, ő továbbra is kitartott elmélete mellett. A személyét ért bírálatok következtében 1931-ben lemondott akadémiai tagságáról, majd a tudományos közéleti szerepléstől is szinte teljesen visszavonult. Méhelý szerint az akadémiai tagságáról történő lemondása miatt egy főherceg, két volt miniszter, három magas rangú bíró, 24 egyetemi tanár, két ezredes és hét közéleti előkelőség fejezte ki neki levlében a sajnálatát. Mindez azt is mutatja, hogy Méhelý beteges pontossággal vezette az életével kapcsolatos kimutatásokat. Akadémiai tagságáról történt lemondását később így magyarázta (MÉHELÝ 1940): „Nem akartam olyanokkal egy asztalnál ülni, akiket – ha már bizonyos körmönfont ravaszúsággal beállított »enyhítő körülmények« okából, a kommunizmus után nem lehetett velük érdemük szerint elbánni – legalább a hazafias magyar társadalomnak kellett volna magából kivetnie. Ez azonban annyira nem történt meg, hogy – szegyen szemre – még nagy uraink is paroláznak az ilyen visszacsúszott, sőt közéleti tényezőkké is előléptetett sötét elemekkel.”

6. ábra. Az idős Méhelý Lajos, talán kispősei birtokán (Magyar Természettudományi Múzeum, Állattár, Hártyásszárnyúak gyűjteménye, Budapest)

Figure 6. The elderly Lajos Méhelý, perhaps at his Kispőse estate in Gyöngyösfalu (Hungarian Natural History Museum, Department of Zoology, Hymenoptera Collection, Budapest)

Ezt követően Méhelý nyugdíjba vonult – aktív oktatóként utoljára az 1932–1933-as tanév őszi szemeszterében tartott előadásokat –, bár nyugalmazott professzorként még évekig hirdetett kurzusokat mind a zoológia, mind a fajbiológia tárgykörében. Utolsó előadásorozatát *A magyar fajvédelem irányelvei* címmel 1940-ben tartotta (6. ábra).

Méhelý a közeledő szovjet csapatok elől menekülve valamikor 1944 őszén elhagyta a fővárost és a Vas megyében fekvő gyöngyösfalui birtokán húzódott meg. Vas megye főispánja 1945. január 24-én állított ki számára engedélyt, hogy a Nagynémet Birodalomba távozhasson. Fennmaradt egy másik okmány is, ami arról tanúskodik, hogy a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közbenjárására megkapta az engedélyt, hogy unokájával, feltehetően Oeffner Valériával Bécsen keresztül Drezdába utazhasson

(SALY 2019). Az 1945. szeptember 1-jén kiállított személyi igazolvány alapján Méhelý a Linztól mintegy 30 km-re délnyugatra fekvő Welsben, a 232. számú magyar lágerben tartózkodott, egészséges és ragálymentes volt (TÓTH 2011a). Nem tudni mikor tért vissza Magyarországra.

A Méhelý Lajos elleni rendőrségi eljárás első dokumentumai 1945. október 24-én keletkeztek: ezen a napon a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya átvitette a Budapesti Népügyészségre. A kísérőlevélben arra kérték a Népügyészséget, hogy rendeljék el Méhelý letartóztatását és rabkórházban történő elhelyezését. A soros népügyész helyettese azonban visszavitette, mert nyomozati anyagok híján nem tudott dönteni letartóztatásáról. Az ugyanezen a napon született feljegyzés már kiért Méhelý fajbiológiai tevékenységére.

Következő kihallgatására október 29-én került sor a rendőrség Politikai Rendészeti Osztályán, feltehetően az Andrassy út 60. alatt. A jegyzőkönyv tanúsága szerint Méhelý már mentegetőzve nyilatkozott fajbiológiai munkásságáról és tompította antiszemita megnyilvánulásait. Ekkor tett valómása világít rá antiszemitizmusának gyökereire is: mélységes ellenszenvet váltott ki belőle, hogy fia hősi halált halt a fronton, míg a zsidó tisztek többsége megúszta a harctéri szolgálatot. Leszögezte, hogy a nyilasoktól elzárkózott és Szálasi Ferenc (1897–1946) megkeresését is visszautasította.

A következő kihallgatás Mándi Nagy István népügyész előtt zajlott 1945. november 23-án. Méhelý azt vallotta, hogy mintegy 15 éven keresztül szerkesztette a *Cél* folyóiratot, egészen 1939-ig. Amikor Teleki Pál (1879–1941) lett a miniszterelnök, lemondott a felelős szerkesztői posztról, mert akkor már nem lehetett a németek ellen írni, és a cenzúra tönkretette a cikkeit.

Méhelý felesége, Seper Melánia minden lehetséges úton megpróbálta elérni férje szabadon engedését, még az igazságügyi miniszternél is kérényezte azt. Ennek eredményeként a miniszter 1945. december 17-én szabadlábra helyezte.

1946. február 7-én született meg a végzés, amelyben február 28-ra tűzték ki Méhelý háborús bűnügy miatt indított perének tárgyalását a Markó utcába.

A február 17-i keltezéssel benyújtott orvosi bizonyítvány megállapította, hogy Méhelý három hónapja fekvőbeteg, nagyfokú lesoványodása és idegrendszerének megviselt állapota miatt lakását el nem hagyhatja, s felépülése várhatóan hosszabb ideig fog tartani. Lakásán Méhelýt a fogházfőorvos is megvizsgálta, és úgy vélte, hogy a vádlott a február 28-ra kitűzött tárgyaláson várhatóan nem tud megjelenni, de a tárgyalást a vádlott Döbrentei út 8. szám alatti lakásán meg lehet tartani. Méhelý 1939 novemberétől lakott a Döbrentei úton (SALY 2019).

A tárgyalás tanácsvezető bírása Bartha András volt, aki mellett az eljárásban a pártok által delegált hat népbíró is részt vett. A helyben meghozott ítélet szerint Méhelý Lajos bűnös az ellene felhozott népellenes büntett vádjában, amiért főbüntetésként tíz évi börtönbüntetésre, valamint mellékbüntetésként nyugdíjvesztésre ítélték, illetve politikai jogainak gyakorlását tíz évre felfüggesztették. Bartha a kiszabott szabadságvesztésből két hónapot letöltöttnek vett, s elrendelte az elítélt azonnali letartóztatását. A bíró ezen kívül Méhelýt 645 000 pengő bűnügyi költség megtérítésére kötelezte, de ezt az összeget egyelőre behajthatatlannak minősítette. Az ítélet nem volt jogerős.

A bíróság enyhítő körülményként ítélte meg Méhelý előrehaladott korát és betegségét, illetve megbánó magatartását, ám súlyosbító körülménynek vette a hosszú időn át tartó folyamatos cselekményt és a bűnhalmazatot.

Méhelýt ezen a napon őrizetbe is vették, és 1947. május 7-ig előzetes letartóztatásban tartották a Markó utcában. Ennek ellentmond a *Képes Figyelő* 1946. augusztus 31-i számában megjelent cikk (PALÁSTI 1946), amely szerint Méhelý Hóman Bálinttal (1885–1951), Fedák Sárival (1879–1955) és másokkal együtt a Mosonyi úti rabkórházban volt. Az enyhén szólva cinikus hangvétellű cikk szerint: „Tizenhét féle betegséget sorol fel [Méhelý], amikor egészségi állapota felől érdeklődünk, de a tizennyolcadik betegségét, az elmebajot, elfelejti említeni. Pedig Méhelý Lajos régi elmebajos. Lehet-e épelméjű az az ember, aki az ismert fajbiológiai elméletet kitalálta?”

Méhelý felesége ekkor ismét kérelemmel fordult a Népbíróságok Országos Tanácsához, sőt megkísérelte, hogy férje ügyét terjesszék fel Tildy Zoltán (1889–1961) államfőhöz, aki a további el-

23/1947. g.

Jegyzék Méhelý Lajos gyűjteményéről.

1. R o v a r / főleg Hymenoptera /	923 det. faj,	2.139 det. példány
	kb. 1580 faj,	4.825 példány

Összesen	2503 faj,	6964 példány
2. A l k o h o l o s a n y a g / Amphipodák / ...	kb. 30 genus	kb. 120 faj
	997 db. fiolában 7.976 db. állat	
2. Mikroszkópi készítmények.....	28 metszettartó dobozban	
	Rák / <i>Niphargus</i> /	1.765 db.
	Hymenoptera / <i>Protopis</i> /	200 db.
	Szövetteni preparátum.....	275 db.

Összesen	2.240 db.	

TERMÉSZETTUDOMÁNYI
MÚZEUM
Iud. tört. gyűjteménye

7. ábra. Jegyzék Méhelý Lajos gyűjteményéről. Az 1947. december 1-jén megkötött adásvételi szerződésben más számadatok szerepelnek (Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest)

Figure 7. Register of the collection of Lajos Méhelý. The contract of sale on 1 December 1947 gives other figures (Hungarian Natural History Museum, Central Library, Budapest)

járás mellőzésével lezárhatta volna az ügyet. Ezzel elérte, hogy 1947. május 5-én a Népbíróságok Országos Tanácsa elrendelte Méhelý szabadlábra helyezését, lakáshagyási tilalom meghagyásával. Az ekkor már kórházban ápolat elítéltről a kórház főorvosa jelentést küldött a Népbíróságok Országos Tanácsához, hogy az ismert tanár aggsági gyengeségben, kiaszottságban, súlyos szívizom-elfajulásban, érelmeszesedésben, anginás rohamokban és szívtágulásban szenved, amely utóbbi szívnagyobbodást okozott. A szakvélemény szerint életveszély nem állt fenn, de az aggsági gyengeség miatt egy anginás roham akár halálos kimenetelű lehet.

A nyugdíjvesztéssel sújtott Méhelý az Országos Magyar Természettudományi Múzeumtól kapott segítséget megélhetési problémái enyhítésére: a múzeum 1947 decemberében 5000 forintért megvásárolta állattani gyűjteményét.⁸ A vételárát 1947 decemberétől kezdődően öt egyenlő részletben kellett kifizetni (7. ábra).

A büntetés enyhítése végett a védő által bejelentett fellebbezés folytán a Népbíróságok Országos Tanácsa 1949. június 2-án tartotta meg a fellebviteli tárgyalást, amelyen az ítéletet a mellékbüntetések érintetlenül hagyása mellett hat év letöltendő börtönre enyhítették. A tárgyalás időpontjáig a szabadságvesztésből egy év négy hóna-

⁸ A Magyar Természettudományi Múzeum Központi Könyvtárában 1947/23. iktatószámmal őrzik az 1947. december 1-jén kelt, igaz aláírás nélküli szerződést, amelyben rögzítették az adásvétel feltételeit, illetve a gyűjteményben őrzött preparátumok darabszámát: I. Rovarok: különböző szerzők által határozott 1854 db, meghatározatlan 4707 db, összesen 6571 db, négy kivételével valamennyi Hymenoptera.

II. Alkoholos anyag: 850 üvegfiolában összesen kb. 14 000 db alsórendű rák.

III. Állandósított készítmények: emlős 3 db, gyík 21 db, Amphibia 15 db, *Protopis* 200 db, *Niphargus* és *Gammarus* 1852 db, féreg 65 db, tömlős állat 1 db, véglény 47 db, összesen 2204 db.

IV. Dobozok: rovardoboz 19 db, metszettartó doboz 28 db.

pot vettek kitöltöttnek. Ez az ítélet jogerős volt, s azonnal el is rendelték Méhelý letartóztatását. A Népbíróságok Országos Tanácsa az ítélet indoklását a következő sorokkal zárta (TÓTH 2011b): „A büntetés kiszabását vizsgálva kétségtelennek mutatkozik, hogy a cselekményre megállapított leg-súlyosabb büntetés indokolt, amint ezt a népbíró-ság alkalmazta is. Ennek ellenére az Országos Ta-nács irgalmat kívánt gyakorolni, figyelemmel vád-lott elaggott korára és beteg állapotára, bizonyosságát adva annak, hogy a szocializmus felé haladó népi demokráciában, amit az a munkásosztály vezet, amelynek vádlott a sterilizációt szánta osztályrészül, a magyar nép bírósága indokolt esetben a humá-num követelményeit a nép bármely nagy ellenségé-vel szemben is érvényre engedi juttatni a Magyar Köztársaság nevében. Ezért az ítéletnek a főbünte-tést kiszabó részét rendelkező rész értelmében meg-semmisítette.”

A súlyos beteg tudóst 1952. május 8-án szállí-tották át a Gyűjtőfogházból a Mosonyi utcai rab-kórházba. Ott hunyt el 1953. február 4-én (KOR-sós 2003). Feltehetően az Újköztemetőben a 301-es parcellába temették, ám ez nem biztos, mivel a nyilvántartásban névelírás történt („Méhe Lajos 1953. II. 11. 301 parcella 6. sor 3. sírhely”), így csak valószínűsíteni tudjuk sírjának helyét.

Méhelý Lajos állattani munkássága

A tudományos életben Méhelý az első lépéseket Kriesch irányítása alatt a méhészet tárgykörében tette. Számos cikket publikált az általa szerkesz-tett *Méhészeti Lapok*-ba és a *Blätter für Bienen-zucht*-ba (MÉHELÝ 1880a, 1880b, 1881a, 1881b, 1881c, 1881d, 1882a, 1882b, 1884a, 1884b, 1884c, 1885a, 1885b, 1885c, 1885d, 1888). Életének első szakasza Brassóba történt áthelyezésével zárult le.

Brassóban az újonnan alapított Magyar Kirá-lyi Állami Főreáliskola természetrajzi szertárának megteremtése érdekében keresztbe kasul bejárta a Barcaságot, és mindenütt mindent begyűjtött.

Ekkor fordult érdeklődése a bogarak kutatása felé, amely két, a Barcaság bogárfaunáját bemu-tató enumerációban csúcsondott ki (MÉHELÝ 1889b, 1890g), amit egy további bogarászati té-májú munkája követett (MÉHELÝ 1895f). Friedrich Deubel társaságában 1890-ben kutatta Hétfalu környékét és Bodzafordulói-hegyeket (Clăbuce-tele Întorsurii), így a Csukást is.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet 1890. június 6-i ülésén Bálint Sándor, az erdélyi múzeum állattári segédőre ismertette Méhelý Lajos jelentését, amelyet 1889-es rovargyűjtő kirándulásairól nyúj-tott be. Az enumerációban 757 bogárfaj és válto-zat szerepelt, amelyből 35 faj és 19 változat új volt Erdély faunájára (ANONYMUS 1890a: 218–219). Méhelýt már ekkor rendkívül akkurátus munka-stílus jellemezte, hiszen Bálint Sándor megjegyezte, hogy nem szerencsés évente kinyomtatni gyűjté-seinek adatait, mert az évenkénti névisméltlések elkerülésével munka és idő takarítható meg. Mé-helý ismeretterjesztő írásokkal is megörvendez-tette érdeklődő olvasóit (MÉHELÝ 1889c, 1890f).

Méhelý elsőnek a herpetológia területén al-kalmazta újszerű, oknyomozó módszerét. A két-éltűekkel és hüllőkkel foglalkozó monográfiái, *A magyar fauna Bombinatorjai...* (MÉHELÝ 1891b, 1892a, 1893a), a *Magyarország barna békái* (MÉ-HELÝ 1892b), a *Magyarország kurta kígyói* (MÉHELÝ 1895a) és *A magyarországi farkos kétéltűek álczái* (MÉHELÝ 1895b) kiemelkedő tudományos értékük és pontosságuk mellett megragadó szépségű, mű-vészi értékű táblákkal tűnnek ki, melyekhez az ábrákat ő maga festette. Méhelýnek elkészült egy hatalmas, Magyarország teljes herpetofaunáját felölelő, számos színes táblát⁹ tartalmazó kézírata is, a *Herpetologia Hungarica*, amellyel 1897-ben elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Bé-zsán-díját.¹⁰ A kéziratnak az első világháborút kö-vető zavaros időszak alatt titokzatos körülmé-nyek között nyoma veszett. Hosszú időn át min-denki úgy tudta, hogy ez az értékes munka meg-semmisült, végül az Eötvös Loránd Tudomány-egyetem Levéltárában Horváth Csaba és Korsós

⁹ Méhelý ténylegesen 39 táblát tervezett, abból 32 táblát festett meg, de végül csak 22 táblát sokszorosítottak.

¹⁰ Báró Bézsán József (1816–1873) dunaszecskői földbirtokos, budapesti törvényszéki elnök végrendeletileg 40 000 forintot hagyott a Magyar Tudományos Akadémiára, hogy az alapítvány kamataiból meghatározott időnként legalább 1000 forintos jutalmat tüsszenek ki egyrészt a természetrajz, illetve a társadalomtudományok körében meghirdetett pályázatok elismeréséül. Az Akadémia 1925. évi határidővel hir-dette meg az utolsó Bézsán-díjat, amit végül 1932-ben ítéltek oda (ANONYMUS 1891; FEKETE G.-NÉ 2000).

Zoltán megtalálta (KRECSÁK *et al.* 2008).¹¹ A sokszorosított táblákat Topál György (1931–2016) és munkatársai talicskázták át talán éppen Méhelý Döbrentei úti lakásából az Állattárba. A nyomatokat hosszú évekig, méltatlan körülmények között az Állattár pincéjében tárolták, ahonnan Dely Olivér György és Korsós Zoltán mentette meg az enyészettől. A Magyar Természettudományi Múzeum 1991-ben, az Európai Herpetológiai Társaság (Societas Europaea Herpetologica) Budapesten rendezett találkozója alkalmából 100 számozott albumot adott ki 22 eredeti tábla felhasználásával (DELY & KORSÓS 1991).¹²

Méhelýnek még egy nagyszabású herpetológiai munkája, a gyíkok származásával és törzsfajlódásával foglalkozó *Fajkép és fajbélyeg* maradt kiadatlan, ráadásul kézírata lappang.

Méhelý nem csak a herpetológia területén végzett kimagasló munkát. Számos közleménye jelent meg az emlősök témaköréből is, hasonló lelkiismeretességgel és tudományos éleslátással, például *A földi kutyák fajai* (MÉHELÝ 1909a) vagy a *Magyarország csíkos egerei* (MÉHELÝ 1913). Bár *A földi kutyák fajai* című munkát jelentős kritikák érték az 1950-es évektől kezdődően, és Méhelý rendszerét túlságosan és indokolatlanul „felszabdalónak” tekintették, a csoport fajainak az 1960-as években indult kromoszomális kutatása, majd napjaink több gén szekvenciáján alapuló filogenetikai elemzésének eredményei egyre-másra igazolják Méhelý meglátásait és rendszerének alapvető helytállóságát (HADID *et al.* 2012; NÉMETH & CSORBA 2014; NÉMETH *et al.* 2013).

Az emlősök kutatása az egyik pont, ahol Méhelý bekapcsolódott a hazai barlangok biológiai feltárásába. A kevésbé ismert állatcsoportok feldolgozásának sorozatában 1900-ban írta meg a *Magyarország denevéreinek monographiájá-t*, közel 400 oldalon (MÉHELÝ 1900a). Az alapos ismereteket nyújtó mű összeállítása előtt Méhelý éveken át gyűjtött, múzeumokat látogatott, szakirodalmat tanulmányozott. A *magyarországi denevérek irodalma és névjegyzéke* című munkája egyben az 1900. január 22-én megtartott akadémiai szék-

foglaló előadása is volt (MÉHELÝ 1900b). A művészi ábrák e kiadvány esetében is szerzője munkáját dicsérik.

Bár napjainkban is sok szempontból ünnepeljük Méhelý monográfiáját, megjelenése után akadtak fanyalgó megnyilvánulások is. És ki más lett volna az, aki a legélesebb kritikai hangot megütötte, mint Herman Ottó (1835–1914), aki recenzióját arra is felhasználta, hogy a hazai természettudományos mozgalmak gyengeségeit pellengérré állítsa (HERMAN 1901). Valljuk meg, mindez igazságtalan volt Méhelývel szemben.

Aki egy kicsit is ismeri Méhelý vérmérsékletét, önbecsülését, sejtheti, hogy válasza nem maradt el. Ahogy megjegyezte, számára a külföld megbecsülése elegendő erőt adott „... Herman Ottó dermesztő elismerésének elviselésére.”

Hadd idézzük válasza záró szavait, ami rávilágít arra az intenzitásra, amivel Méhelý ebben az időszakban dolgozott (MÉHELÝ 1901a: 293): „Bírátlóm aprólékos, a tárgyat sehol sem érintő megjegyzéseire nem terjeszkedem ki, s még csak annyit jegyzek meg, hogy Herman Ottó cikke januárban látott napvilágot, azóta pedig három hónap telt el, válaszom tehát kissé megkésett. Ezt magam sajnálom a legjobban, azonban aki tudja, mily rengeteg irodalmi vállalkozásba fogtam belé, az talán inkább azon fog csodálkozni, hogy emberirtó elfoglaltságom mellett is szükségesnek tartottam Herman Ottó bírálatára válaszolni.”

Méhelý a denevérek tanulmányozása mellett a barlangi gerinctelenek vizsgálatához is kötődött: öt közleménye foglalkozik Magyarország barlangjaiban újonnan felfedezett ízeltlábúakkal és férgekkel (MÉHELÝ 1924, 1925a, 1927, 1937, 1941). A mecseki Abaligeti-barlangban talált vakvíziászkat (*Protelsonia hungarica hungarica*) ősi anatómiai bélyegei alapján „élő kövületnek” tekintette (MÉHELÝ 1924, 1925a). A Mánfai-kőlyukból előkerült vakvíziászka a *Protelsonia hungarica robusta* nevet kapta tőle (MÉHELÝ 1927). Több *Niphargus*-fajt is leírt, amelyek közül a Mánfai-kőlyukból ismert *N. molnari*, a Kőszegi-hegység forrásaiból kimutatott *N. hungaricus* és az egykori

¹¹ Jelzete: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (Egyetemi Levéltár, 414.c. 3. doboz)

¹² A nyomatokból a találkozóra száz, barna borítójú, szétszedhető lapú album készült. Később további száz sorozatot pirosba kötöttek reprezentációs célra. A fel nem használt nyomatokat napjainkban a Magyar Természettudományi Múzeum (Budapest) Központi Könyvtárában őrzik.

Szolnok-Doboka vármegyei Kisnyíres (Mesteacăn, Románia) melletti Kisnyíres-barlangban talált *N. pater* érvényes elnevezések, míg a Szeged környéki kutakból gyűjtött *N. magyaricus*, illetve a Mátrában, Galyatetőn talált *N. matrensis* elégtelen leírásaik és az időközben elveszett típuspéldányok miatt *species inquirenda* státuszúak (BALÁZS & ANGYAL 2013; BALÁZS *et al.* 2015). A *Niphargus*-fajokat taglaló tanulmányában (MÉHELÛ 1941) addig fel nem ismert alaktani jellemzőkre hívta fel a figyelmet, melyek segítségével új távlatok nyíltak a megrekedt rendszerezés előtt.

Barlangbiológiai írásaiban is szembeötlő, hogy túllépett az alaktani és anatómiai jegyek precíz leírásán, és cikkeiben a funkcióval való összefüggések feltárására, a jelenségek magyarázatára való törekvés dominált. MéhelÛ szemléletmódja termékenyítően hatott a hazai zoológusokra, és a barlangok élővilágát elemző dolgozatai alapján méltó előfutára a magyar szpeleobiológiai kutatások nemzetközi hírű szerző képviselőinek, Bokor Elemérnek (1887–1928), Gebhardt Antalnak (1887–1972) és Dudich Endrének (1895–1971) (HORVÁTH & KORSÓS 1988).

Tudományos pályafutása alkonyán, a Pázmány Péter Tudományegyetem 300 éves jubileuma alkalmából jelent meg magyar és német nyelven *Az ősméhek természetrajza* című, 60 táblával illusztrált könyve (MÉHELÛ 1935) (8. a–c. ábra). MéhelÛ *Az ősméhek természetrajzát* 75 évesen írta. Ebben a munkájában is határozottan a darwinizmus mellett foglalt állást: az ivarszervek fontosságát hangsúlyozta a faji identitás definiálásánál. Pongrácz Sándor (1887–1945), az Állattár igazgatója az *Állattani Közlemények*-ben megjelent recenziójában kiemelte (PONGRÁCZ 1936), hogy a szerző „*Nehéz feladatra vállalkozott, hiszen ennek az új módszernek alapján régi ismert fajok létjogosultsága dőlt meg, azonban másfelől egyetlen faj esetleg több fajjá is hasad majd szét. Ismerve az entomológusok mentalitását, feltételezhetjük, hogy hasonló újításokba nehezen nyugszanak bele. Ám ezt a nehéz lépést előbb-utóbb meg kell tenni... Meg kell tenni az igazság érdekében, mert vannak lokális rasszok, amelyek külsejükben valamennyien elütnek egymástól, de párzószerveik alakja elárulja, hogy egyetlen törzsfajhoz tartoznak. Hogy ez az egész*

rendszere és a fajok átcsoportosítására is kihat, az mindebből most már önként következik. (...) Az alaktani kutatások középpontjában a hím párzókészüléke áll, mely fajok szerint változó, és alapul szolgálhat a fajok biztos megkülönböztetésére.”

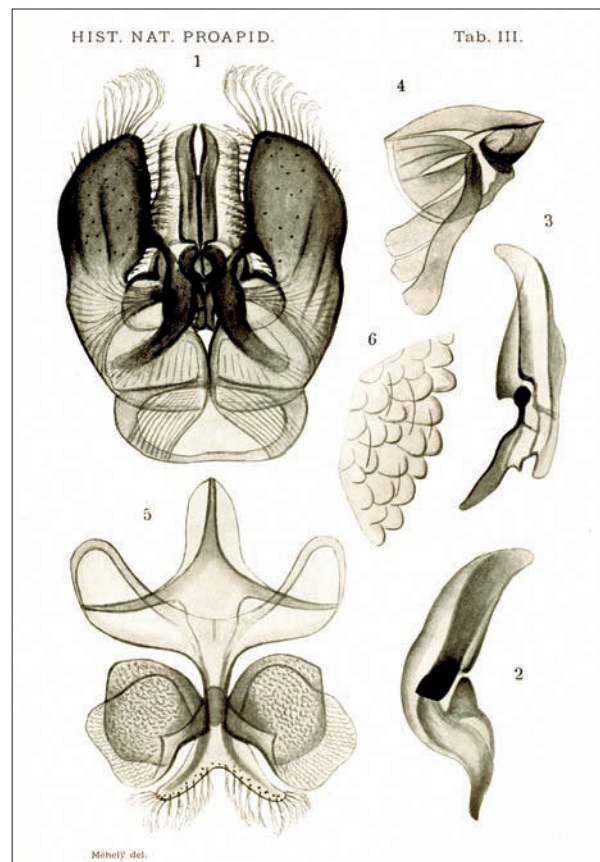
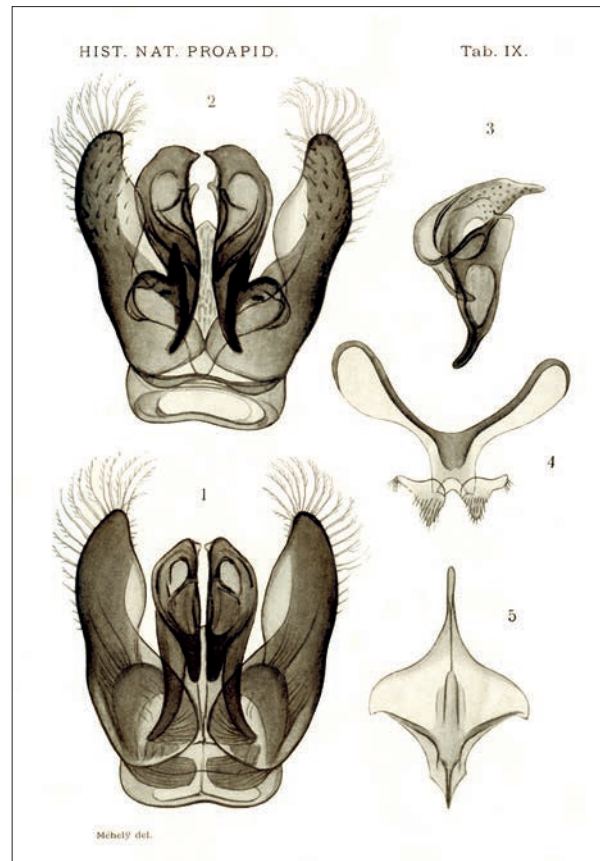
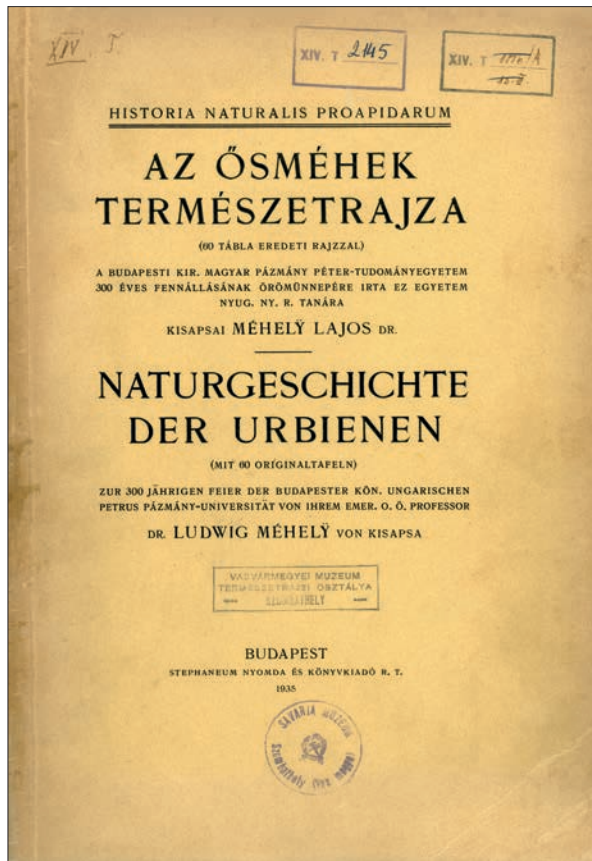
Azt, hogy mennyire időtálló MéhelÛ monográfiája, bizonyítja, hogy Holger Heinrich Dathe német apidológus az európai *Hyaleus*-fajokról írt monográfiájában azon kevés forrás között említette, amelyekben a hímvivarszerv és az utolsó hasi potrohlemezek alaktana úttörő módon kap szerepet a fajok azonosításában. Természetes, hogy a MéhelÛ által használt rendszer sokat változott, és az általa leírt fajok közül többet szinonimizáltak, de a munkába felvett fajok zömének neve napjainkban is érvényes (DATHE 1980). MéhelÛ számos olyan fajt is szerepeltetett a monográfiájában, amelyek nem élnek Magyarországon, de még Európában sem. Az ivarszervek rajzai most is művésziek.

Az antropológus MéhelÛ

MéhelÛt antropológiai munkássága a másik nagy hírű budapesti egyetemhez kötötte. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődjén, a Budapesti Tudományegyetemen 1881-ben hozták létre az antropológiai intézetet, a mai Embertani Tanszék jogelődjét.

1920-ban MéhelÛ Lajost nevezték ki az intézet megbízott vezetőjének, aki 1933-ig a fajvédelem szellemében irányította az intézményt. MéhelÛvel a magyar antropológia fejlődésének kritikus korszaka kezdődött, amikor két irányvonal versengett egymással. Az egyik a MéhelÛ-féle fajbiológiai irányzat, a másik a Török Aurél-tanítvány, Bartucz Lajos (1885–1966) nevéhez köthető természettudományos antropológiai szemlélet (9. ábra). Bartucz sanyarú körülmények között végzett vizsgálataiban Malán Mihály (1920–1968) működött közre, aki az 1920-as évek közepétől hasonló kutatásokat végzett.

MéhelÛ valójában egy fajbiológiai intézetet szeretett volna felállítani, amelynek célja az általa képviselt irányzat „tudományos alapjainak lera-kása” lett volna. Javaslatára a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti kara 1923-ban elha-

8. ábra. Méhelý Lajos *Az ősméhek természetrajza* című könyvének (MÉHELÝ 1935) borítója és harmadik, illetve kilencedik táblája: a *Hylaenus punctulatissima* és a *Hylaenus gazagnaireri* párzó-készüléke és a potroh kapcsolódó részeinek alaktana
Figure 8. The cover and third and ninth tables of Lajos Méhelý's work *Az ősméhek természetrajza* (The natural history of Colletid bees) (MÉHELÝ 1935), showing the morphology of the copulatory organ and abdomen of *Hylaenus punctulatissima* and *Hylaenus gazagnaireri*

9. ábra. A fiatal Bartucz Lajos a budapesti egyetem embertani tanszékén. A fénykép feltehetően 1908 és 1912 között készült (Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest)

Figure 9. The young Lajos Bartucz in the Anthropology Department of Budapest University: a photograph probably taken between 1908 and 1912 (Hungarian Natural History Museum, Central Library, Budapest)

tározta az intézet felállítását, ám az egyetemi tanács ezt nem tartotta sem kivitelezhetőnek, sem időszerűnek, így a kérdés lekerült a napirendről. Méhely a felállítandó intézetben négy osztályt hozott volna létre: a nemzetiség-történeti és orvosdemográfiai osztályt, az antropológiai osztályt, beleértve a bűnügyi biológiát is, az experimentális biológiai és experimentális patológiai osztályt, illetve az örökléstani múzeumot (TÓTH 2011a). Nyugdíjba vonulásával ért véget a hazai antropológia fejlődésének egyik legproblematicusabb időszaka.

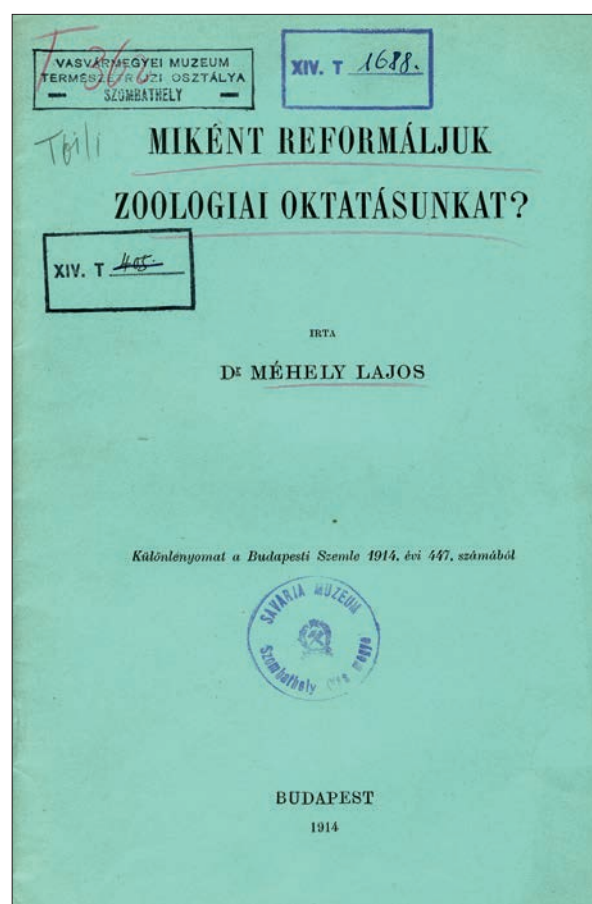
A pedagógus Méhely

Tapasztalt természetrajztanárként Méhely éber szemmel figyelte a hazai állattani oktatás mindennapjait, illetve a tankönyvirodalom terméseit, és rendszeresen hangot adott jobbára elmarasztaló véleményének. A Középiszkolai Tanáregyesület Biológiai Reformbizottsága 1913. november 3-án tartott ülésén terjedelmes elnöki megnyitóban vázolta reformjavaslatait (MÉHELY 1914b) (10. ábra). Ennek lényege a szemléltető oktatás nyújtotta élmény és a megmaradó tudás a magolással és a

pusztán memoriter jellegű tananyaggal szemben. Megállapításait és ajánlásait akár ma is iránymutatónak tekinthetnénk (MÉHELY 1914b):

„Mert lehet-e az életnek nagyobb tanítómestere a természetnél; van-e az emberi tudásnak fölemelőbb szívdobbanása a természet törvényeinek átlátásánál s képzelhető-e a zaklatott léleknek megnyugtatóbb, a lét céljával vagy céltalanságával és mindenkori viszontagságaival kibékítőbb menedéke, mint a teremtet világ mindenségén előmlő mélységes harmónia, melyben nincsen fölösleges sallang, csak szigorú törvényszerűség s egymásért való felbonthatatlan egység?! (...)

Ámde, sajnos, a biológiai tudományok oktatásának mai rendszere nyílt erőszakot követ el az emberi

10. ábra. Méhely Lajos *Miként reformáljuk zoologiai oktatásunkat?* című cikke különlenyomatának borítója, amely a *Budapesti Szemle*-ben jelent meg (MÉHELY 1914b)

Figure 10. The cover of a separatum of Lajos Méhely's *Miként reformáljuk zoologiai oktatásunkat?* (How to reform our zoological education?), which had appeared in the journal *Budapesti Szemle* (MÉHELY 1914b)

szellemen, mert a serdülő ifút távol tartja azoktól a lelki hatásoktól és ösztönzésektől, a melyek az igazi humanitás forrásai s épen a humánus képzés érdekében a humaniorákkal karöltve volnának ápolandók. Nem csoda, hogy ez a rövidlátás azután végzetes ellenhatásokat támaszt, mert a természettudományok eleven ereje előbb-utóbb szétfeszíti a Procrustes-ágyat, melybe az iskola belekényszerítette, csakhogy féltse, hogy a hirtelen megduzzadt áradat akkor már kicsap természetes medréből s előzőlki azokat a javakat is, melyek megőrzése a nemzet s az emberiség legfőbb érdeke volna.”

A „vitázó” Méhelý

Méhelý kritikus világlátása miatt számos konfliktusba keveredett a tőle eltérő gondolkodású honfitársaival, legyen a vita alapja kifejezetten szakmai természetű vagy politikai jellegű. Kérlelhetetlen elszántsággal fordult szembe azokkal, akik megsértették hiúságát vagy felkelítették irigységét. Mindezt csak tetézte mániákus zsidógyűlölete. Soós Lajos (1879–1972) találóan jellemezte személyiségét a sokáig kiadatlanul maradt, legendás múzeumtörténeti kéziratában (Soós 2012: 112–113): „Szikár, sovány, vékony arcú, nagy eszű, szuggesztív erejű, páratlan szorgalmú, vezetésre hivatott ember volt, egyike a legkiválóbb magyar zoológusoknak, számos maradandó értékű mű szerzője. Íróművész, kinek tollából olyan zavartalan tisztasággal folytak a nemes veretű magyar mondatok, hogy első fogalmazásaiban a nyomdába küldött kézírataiban alig volt törlés vagy javítás. Született németek állították, hogy német írása szintén hibátlanul kiváló volt, pedig ezt a nyelvet nem gyermekkorában, hanem később sajátította el. (...) Kedélytelen, rideg ember, aki szeretni nem, csak gyűlölni tudott. Annyira kedélytelen, hogy nem nevetni, de még mosolyogni sem lehetett látni. (...)”

Még ha valamit szeretni látszott is, csak azért tette, hogy ezen a címen annál jobban gyűlölhessen más valamit. Mindig, különösen 1919 után, nagy hazafinak tartotta magát, sőt az ország első számú hazafiának. Szerette az egész nemzetet úgy, hogy nem szerette egyetlen tagját sem, nagyon sokat gyűlölt, nem keveset halálosan. Magától hallottam, hogy

»ellenségeiről« jegyzéket vezet, s abban úgy 160 körül szerepelt név akkoriban. Haza és fajszeretet címén feljogosítva érezte magát arra, hogy azokba, akiket gaz hazaárulóknak, kommunistáknak vagy zsidóknak, esetleg egyben kommunistáknak és zsidóknak bélyegzett meg, akkor törölje bele sáros csizmáját, amikor éppen akarja.”

A két háború között megjelent írásai miatt négy eljárás is indult ellene: 1929-ben sajtó útján elkövetett rágalmozás, 1932-ben hitfelekezet elleni izgatás, 1933-ban rágalmozás és 1934-től hat éven át halott ember meggyalázásának ügyében. Ez utóbbi a Bleyer Jakab (1874–1933) tárcá nélküli nemzetiségi miniszter ellen folytatott per volt.

Méhelý már ifjúkora óta kötelelességszerűen és kíméletlenül irtotta az állattani szakirodalomban időnként felburjánzó „fattyúhajtásokat”. Vitriolos tollának ugyanakkor olyanok is áldozatául estek, akik szerinte „csak” szakmai hibákat követtek el. Ezek közé tartozott Csiki Ernő (Dietl Ernő, Ernst Dietl, 1875–1954), Dudich Endre, Herman Ottó, Leidenfrost Gyula (1885–1967), Ormay Sándor, Soós Lajos, Váγγελ Jenő (1864–1918) vagy a csillagász és földrengéskutató Kövesligethy Radó (1862–1934) (VARGHA & BALÁZS 2006) is.

Újra csak Soós Lajostól tudjuk, hogy például miért gyűlölte és üldözte élete végéig Leidenfrost Gyulát. Leidenfrost fiatalon a *Budapesti Hirlap*-nál újságíróskodott. Talán tiszteletből, talán kedveskedésből, rövid cikkeket helyezett el a lapban Horváth Gézáról. Mint kiderült, Méhelý ezeket a cikkeket szorgalmasan kivágta és a tárcájában magánál tartotta. Egyszer emiatt kegyetlenül nekiment Horváthnak, aki hiába próbálta elvenni a dolog élet azzal, hogy – „Mit tehetek róla, tiltsd meg Leidenfrostnak, hogy említse a nevem”.

Ormay Sándor a szárnyait bontogató Csiki Ernő leveléből értesült Méhelý Lajos személyét érintő kritikájáról:¹³ „Meglepett azon híre, hogy M[éhelý] a *Naturwissenschaftlicher Vereins* évkönyvében öntötte ki ártalmatlan mérgét. Ha gorombán, az csak őt jellemzi. Én erről semmit sem tudtam. Kénytelen vagyok megkérni valakit, hogy az illető évkönyvet küldje el; lássam, mi van benne.”

Méhelý rosszallását Ormay *Újabb adatok Erdély bogárfaunájához* című cikke (ORMAY 1890)

¹³ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 547/656/3.

váltotta ki, amelyben a szerző a *Carabus violaceus* var. *Wolfi* és a törzsalak között meglévő alaktani különbségekről és a változat létjogosultsága mellett emelt szót. Méhelý szigorú ellenérveit, a vonatkozó irodalom teljes körű idézésével röpké tíz oldalon fejtette ki (MÉHELÝ 1891).

1895-ben Paszlavszky József (1846–1919) *Az állattan kézikönyve...* című munkája harmadik kiadását (PASZLAVSZKY 1893) vette górcső alá. Kíméletlenül kivesezte a kiadás gyengéit, az általa indokolatlannak tűnő elhagyásokat, hibás névalakokat, tudományos tévedéseket (MÉHELÝ 1895d). Természetesen Paszlavszky sem késlekedett válaszával, és hasonló pedantériával mutatott rá Méhelý recenziójának hiányosságaira, tévedéseire (PASZLAVSZKY 1895a). Méhelý nem lett volna Méhelý, ha ezt annyiban hagyja: terjedelmes válaszzal válaszolt Paszlavszky válaszára (MÉHELÝ 1895e). A vitát Paszlavszky rövidke reagálással zárta le: megítélése szerint már mindent elmondott, így feleslegesnek tartotta a disputa folytatását (PASZLAVSZKY 1895b).

Hasonló sorsra jutott Buza János (1848–1912) sárospataki főiskolai tanár *Állattan-a* (BUZA 1898). Méhelý itt is kíméletlenül kipécézte a hibákat (MÉHELÝ 1901b), ami Buza Jánost könyve védelmére sarkallta (BUZA 1901a). Méhelý nem hagyta ezt szó nélkül, így ebben a vitában az övé volt a zárszó (MÉHELÝ 1901c): a könyvet csak az általa jelzett hibák lelkiismeretes kijavítása után tartotta „megengedhetőnek”. Méhelý bírálatát támasztotta alá idősebb Entz Géza is, aki leszögezte, hogy nem ajánlhatja elfogadásra Buza János tankönyvét (ENTZ 1901). Buza válaszában okosan kijátszotta a két bíráló részben eltérő véleményét (BUZA 1901b). Hogy a könyvet tankönyvként ténylegesen használták-e a diákok, nem tudjuk.

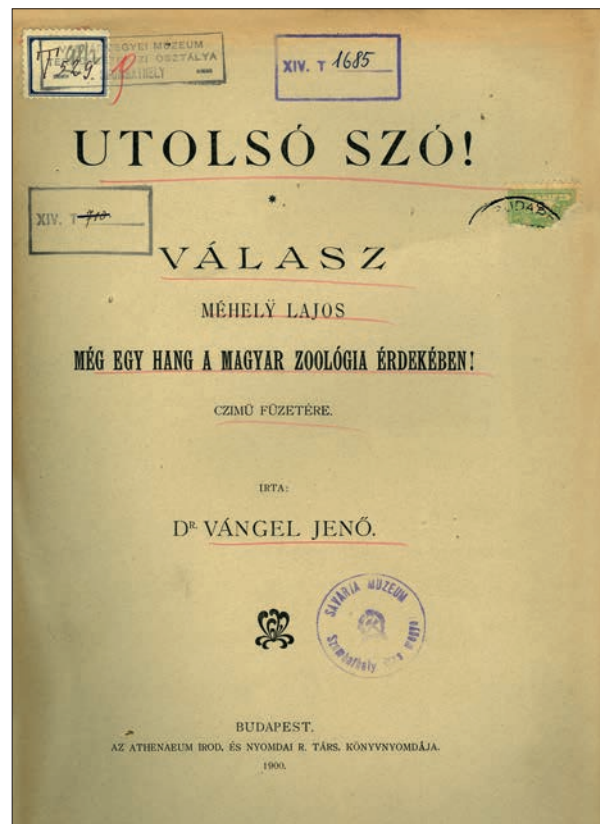
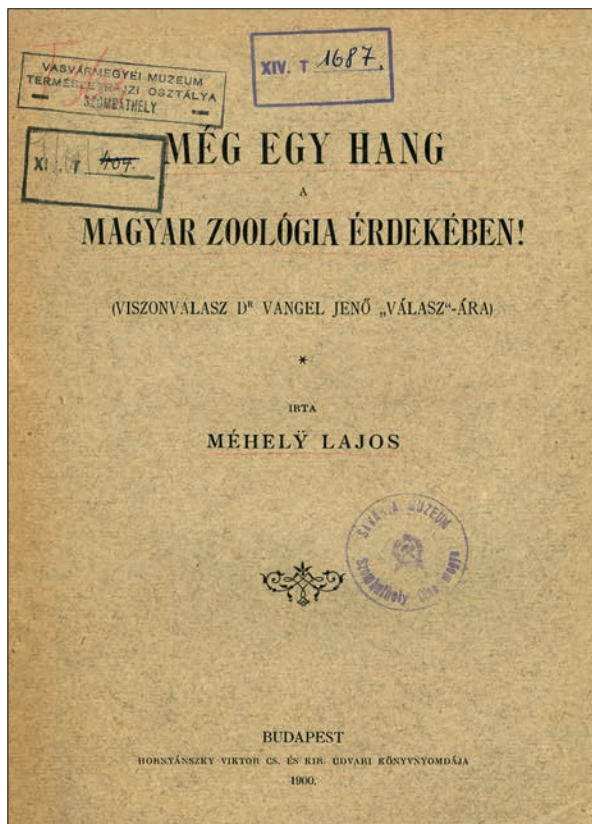
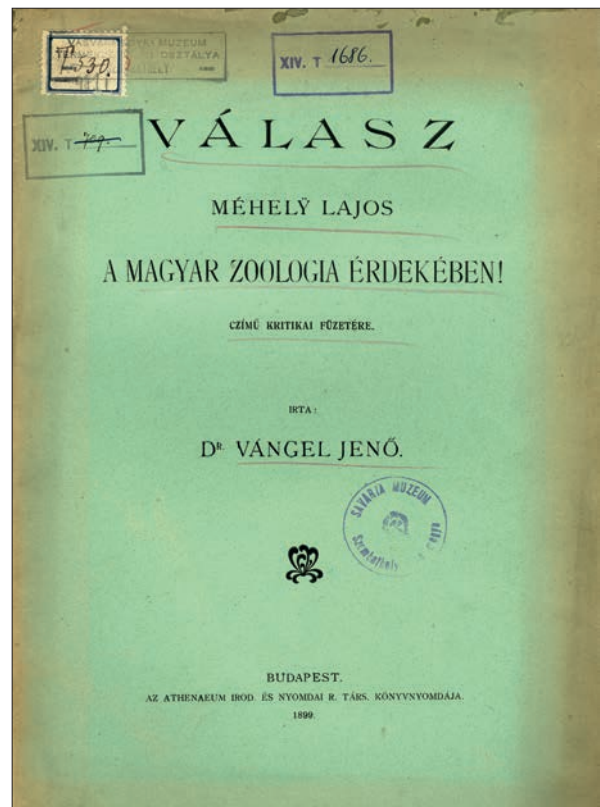
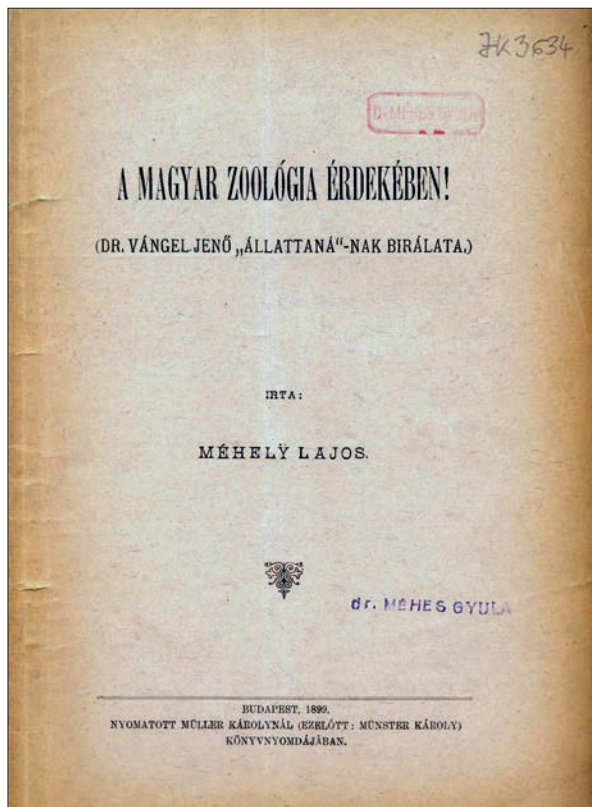
Méhelý maró hangot ütött meg a Vángel Jenővel folytatott vitájában is, amely Vángel *Nagy Képes Természetrájk a hazai művelt közönség számára I. Állattan* című könyve körül pattant ki (VÁNGEL 1899a). Az adok-kapok, a válaszok és „viszonzválaszok” több füzetecskét töltöttek meg, amelyekben a hazai állattani kutatás, a szaknyelv és az oktatás minden nyúgje és baja megjelent (MÉHELÝ 1899, 1900c; VÁNGEL 1899b, 1900) (11. a–d. ábra).

A viták áradatában üdítő kivételt képez Méhelýnek Madarász Gyula (1858–1931) *Magyarország madarai...* című könyvéről (MADARÁSZ 1899–1903) írt dicsérő recenziója (MÉHELÝ 1903b).

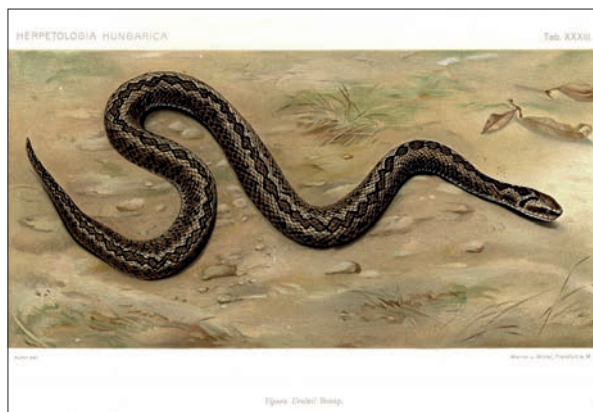
A faligyík-fajkomplex (*Lacerta muralis*) taxonjait tagláló cikkével kapcsolatban (MÉHELÝ 1907a, 1907b) két neves külföldi herpetológus is véleményét nyilvánított: jobbára elvetették a Méhelý által javasolt rendszerezést (BOULENGER 1907; WERNER 1907). Méhelý viszonzválaszában lesöpörte George Albert Boulenger (1858–1937) brit és Franz Werner (1867–1939) osztrák zoológusok érveit, és saját igaza mellett tört lándzsát (MÉHELÝ 1907c). Az utókor a vitában jobbára Méhelýnek adott igazat.

Méhelý a londoni British Museum neves herpetológusával, Boulengerrel a parlagi vipera (*Vipera ursinii rakosiensis*) identitása kapcsán is összekülönbözött. Méhelý 1893-ban németül megjelent cikkében írta le az új alakot, egyelőre változatként, *Vipera berus* var. *rákosiensis* néven (MÉHELÝ 1893b). Részben alaktani bélyegek, részben a lelőhely – a magyar pusztá – miatt választotta külön a keresztes viperától. Méhelý a leírást a Királyi József Múzeum gyűjteményében legalább 22 év óta borszeszben őrzött, a Budapesttől délkeletre fekvő Rákosról származó kifejlett hímre és nőtényre, illetve a Herman Ottó által szintén a Rákos mezején 1892 áprilisában gyűjtött két fiatal példányra alapozta. Ezekről Herman Ottó a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Állattani Szakosztályának ötödik, 1892. április 28-án tartott értekezletén számolt be (KORSÓS & FÜLÖP 1994).

Alig egy hónappal a cikk megjelenése után Boulenger Méhelý viperáját az olasz Alpokban élő *Vipera ursinii*-vel azonosította (BOULENGER 1893), s ezzel éles tudományos vitát indított el kettejük között a kígyó hovatartozását illetően. Méhelý rákövetkező cikkeiben (MÉHELÝ 1894b, 1894c, 1894d) méltatlankodva ugyan, de kénytelen volt beismerni, hogy a Duna–Tisza közéről és később más helyekről, így a Bécs melletti Laxenburg környékéről ismertté vált kígyó valóban közel áll a Charles Lucien Bonaparte (1803–1857) által leírt alakhoz. Bár a későbbiekben ő is *Vipera ursinii* néven emlegette, élete végéig kételkedett abban,

II. ábra. Méhely Lajos és Vángel Jenő „vitairatainak” borítói
 Figure II. Covers of the “debates” of Lajos Méhely and Jenő Vángel

12. ábra. Méhelý Lajos rákosi viperát (*Vipera ursinii rakosiensis*) ábrázoló festménye nyomán a *Herpetologia Hungarica*-hoz sokszorosított tábla

Figure 12. Lajos Méhelý's painting of the Hungarian Meadow Viper (*Vipera ursinii rakosiensis*) as reproduced for *Herpetologia Hungarica*

hogy a magyar alföldi forma azonos lenne az olaszországi hegyvidéki populációkkal.

Az alak magyar nevéül a rákosi viperát javasolta, mert a Rákoson fordult elő a legnagyobb számban. A „rákosi vipera” nevet az 1950-es években Rákosi Mátyás (1892–1971) nyomására megváltoztatták „parlagi”-ra (vagy „rákosréti”-re), s a rendszerváltozásig ez a név terjedt el; napjainkban azonban újra rákosi viperának hívjuk (12. ábra).

Egészen az 1950-es évek végéig a Kolozsvár környékéről és Bulgáriából gyűjtött példányokat is a *Vipera ursinii*-vel azonosították, és csak az 1955–61-ben elvégzett elemzések után vált elfogadottá, hogy a Magyarországról a Hanságból és a Kiskunság több pontjáról ismert kígyó önálló alfajt, a *Vipera ursinii rakosiensis*-t képviseli. Ezzel Méhelý megérzése bizonyosságot kapott, és elnevezése újra érvényessé vált. A napjainkban már jelentősebbnek tartott ökológiai-életmódbeli különbségek, számos alaktani bélyegek statisztikai vizsgálata, valamint a molekuláris biológiai kutatások azt mutatják, hogy a rákosi vipera határozottan eltér a többi *ursinii*-formától, és legközelebbi rokonait – Méhelý feltételezésének megfelelően – a kelet-európai orosz síkság sztyeppi viperái (pl. *Vipera renardi*) között találjuk. A *Vipera renardi*-t sokáig szintén az *ursinii* alfajának tekintették.

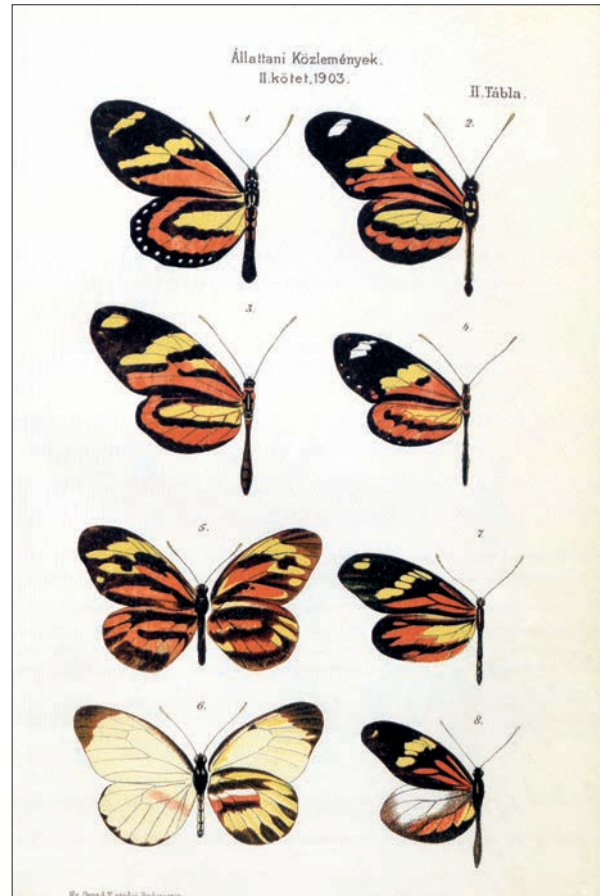
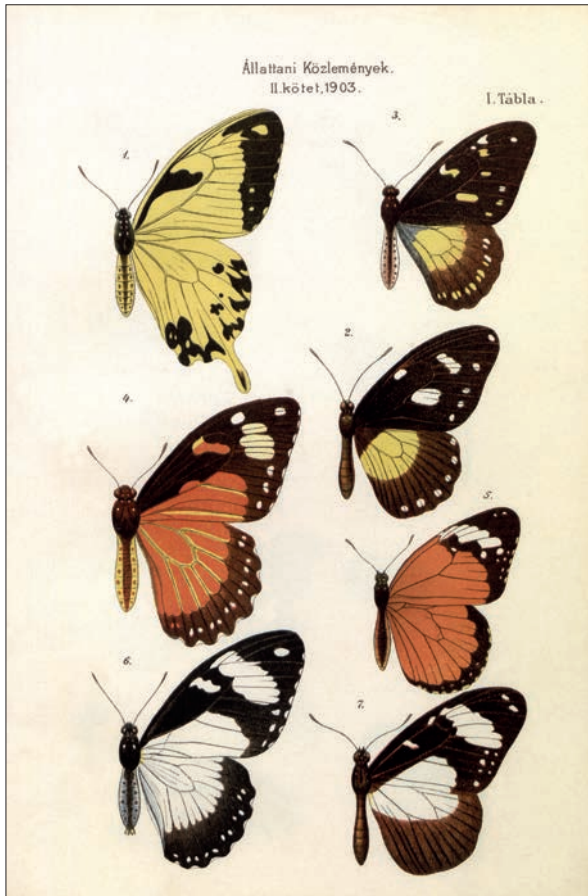
A teljességhez tartozik, hogy idősebb Entz Géza *Adalékok Erdély herpetológiájához* című mun-

kájában már felismerte, hogy a Kolozsvár környékén honos alak eltérő, de nem merte önálló fajként leírni, pusztán a keresztes vipera (*Vipera berus*) egyik változataként mutatta be (ENTZ 1888a, 1888b).

Élénk vita bontakozott ki Szilády Zoltán (1878–1947) és Méhelý között az élőködés fogalmáról, illetve a fogalom Szilády által javasolt kiterjesztéséről (SZILÁDY 1908, 1909; MÉHELÝ 1908b, 1909b). A populációk közötti kölcsönhatás egyik formáját, a mimikrit eltérő módon értelmező Abafi-Aigner Lajos (1840–1909) és Méhelý véleménykülönbsége szintén cikkpárbajhoz vezetett (A.[BAFI] 1902; MÉHELÝ 1903a). Az *Állattani Közlemények* szerkesztőjeként Méhelýt nem korlátozták terjedelmi megkötések, így 24 oldalon fejtette ki ellenérveit és nézeteit (13. ábra).

A *Magyar Figyelő* első és második évfolyamában Palágyi Menyhért (Silberstein Menachem 1895-ig, 1859–1924) tanár, a Petőfi Kör tagja adott hangot antidarwinista nézeteinek (PALÁGYI 1911a, 1911b, 1911c, 1911d, 1911e, 1912a, 1912b). Nem tudni, mi indította a korábban matematikával, majd bölcsellett, filozófiával és esztétika-kritikával foglalkozó Palágyit, hogy számára ismeretlen tudományterületre merészkedjen. A *Magyar Figyelő* lapjain az a Fülöp Zsigmond (1882–1949) természettudományi író, a darwinizmus hazai népszerűsítője szállt vitába vele (FÜLÖP 1911a), aki számos Darwin-művet fordított magyarra és 1912 és 1919 között kiadta a *Darwin* című természettudományos folyóiratot. Palágyi terjedelmes válaszban reagált (PALÁGYI 1911d). Úgy tűnik, Fülöp Zsigmond értelmetlennek tartotta a további vitát Palágyival, és a *Huszedik Század*-ban egy rövid nyilatkozattal lezárta azt (FÜLÖP 1911b). Fülöp számos kritikus megjegyzést tett a *Magyar Figyelő*-re is, ezért az újság szerkesztősége, talán jogos sértődöttséggel, berekesztette a vitát (ANONYMUS 1911): „Elég! Nem tudjuk, hogy Palágyi Menyhért ezek után eleget fog-e tenni Fülöp Zsigmond szeretetreméltó meghívásának és meglátogatja-e könyvtárában, mi azonban kijelentjük, hogy a *Magyar Figyelő* egy időre beszünteti a radikális tudósok vendégszerelését.”

Nem ez volt az első eset, hogy egy folyóirat vagy napilap szerkesztőbizottsága, de maguk az

13. ábra. Méhelý Lajos *A mimicry elve és jelentősége* című cikkének két táblája (MÉHELÝ 1903a)

Figure 13. Two tables from Lajos Méhelý's article *A mimicry elve és jelentősége* (The principle and significance of mimicry) (MÉHELÝ 1903a)

olvasók is beleuntak tudósemberek egyre dagadó és elmérgesedő vitáiba. Ha a felek vitázó kedve nem hagyott alább, önálló kiadványokban folytatták a csatározást.

A Palágyi-féle antidarwinista tartalmú cikkek felkeltették Méhelý Lajos figyelmét is, aki a *Természettudományi Közlöny* pótfüzetében szállt síkra a darwinizmus mellett (MÉHELÝ 1912a). Nem késlekedett Palágyi válasza (PALÁGYI 1912c), majd a következő pótfüzetben Méhelý „megjegyzése” (MÉHELÝ 1912b). Érdeemes pár szót idézni Méhelýtől, hogy érzékelhessük kiváló tollal megírt vádbeszédének stílusát (MÉHELÝ 1912a): „Miután a theologusok, filozófusok, lamarckisták és vitalisták szellemi fegyverzetük egész tárházát kipróbálták és jórészt el is koptatták a darwinizmus szilárd bástyáin, s miután az a napjainkban magasra dagadt áramlat sem rendítette meg a darwinizmus tudományos hitelét, mely Darwin eszméit az ú. n.

társadalomtudomány eddig meglehetősen ingategyűjtőpontjába törekedett beállítani, az elmúlt év utolsó negyedében Palágyi Menyhért, a filozófus és bioszociológus ragadta fel az antidarwinista zászlót, megostromlandó a származástant, a darwinizmust és annak legfőbb állagát »azt a híres szelekciót«, – tehát mindazt, amit – miként a mai természettudomány legkiválóbb elméi hirdetik – az energia törvényeinek fölfedezésén kívül a letűnt század legnagyobb vívmányainak kell tekintenünk. Palágyi a múlt hónapokban több, egymással szerves összefüggésben álló, nagyon különös cikket írt a »Magyar Figyelő«-be, amelyek sorrendben a következők: 1. A bölcsészet renaissance-a, 2. Darwinisták és antidarwinisták, 3. A darwinizmus válsága, 4. A maradi darwinizmus. Válaszul Fülöp Zsigmondnak, 5. Szociális biológia és 6. Malthus szelleme.

Ezek a nem közönséges termelő erőről tanúskodó cikkek mindenkit lebilincselő tárgyuknál fogva fő-

lötte érdekesek, s emellett oly formásan és színesen vannak megírva, hogy az ismeretterjesztő hazai irodalomnak valóban javára válhattak volna, ha valamivel mélyebb biológiai tudásból fakadnak vala, s ítéletükben és következtetéseikben kevésbé szertelenek, de e helyett kissé logikusabbak és tárgyilagosabbak lettek volna.

Ámde – sajnos – a szerző minden írói készsége mellett sem szakember, az élővilág törvényeit nem ismeri, s csak némi felületes tájékozódást szerzett magának az élettudomány filozófiai kérdéseiben, anélkül, hogy azokat az alapvető tudományokat is elsajátította volna, melyek nélkül csak a fölhevült képzelet űzi vele csalfa játékait.

Ilyen körülmények közt nyugodtan napirendre térhetnénk a Palágyi cikkei fölött, ha nem kellene attól tartanunk, hogy a szakkérdésekben járatlan közönség a sok színes buboréktól elkápráztatva hitelt ad a tudományosság mezébe öltöztetett szép szavak zengésének, és a komoly szakférfiak odaadó munkáját aláásva, egy csábító ábrándnak válik rabjává.”

„Férgek és emberek a kövek között”

A magyar napisajtó több éven keresztül Méhelő Lajos és Bokor Elemér (14. ábra) vitájától is hangos volt, nevezetesen, ki fedezte fel az abaligeti vakvíziászkát, a *Protelsonia hungaricá*-t. A történetet az egykori visszaemlékezések, tanúvallomások alapján már nehéz pontosan rekonstruálni.

1923. október 15-én Méhelő két tanítványával, Kubacska Andrással (Tasnádi Kubacska András, 1902–1977) és Dózsa Dezső főhadnaggyal Abaligetire igyekezett, hogy a barlangban gyűjtsenek. Már elhelyezkedtek a vasúti kupéban, mikor annak ajtajában feltűnt Bokor, és útitársnak ajánkozott. Méhelő elfogadta, mert tudta, hogy Bokornak erős fényű karbidlámpája van. A barlangban Bokor ment elől, Méhelő pedig tanítványainak mutatta, hogyan kell ecsettel a köveken talált apró élőlényeket a gyűjtőüvegbe söpörni, ugyanis észrevette, hogy Bokor acélcsipesszel szedegeti le őket. Megjegyzése szerint ez megfelel annak a rovargyűjtőnek, aki „... pányvával fogja a lepkéket”.

A nap végén, a barlang legmélyén, ahol a patak eltűnik a kövek között, Bokor a patakparton egy

lapos követ feszített fel, amelynek alján két fehér állatot világított meg a karbidlámpa fénye. Bokor a követ feladta Méhelőnek (ANONYMUS 1925a):

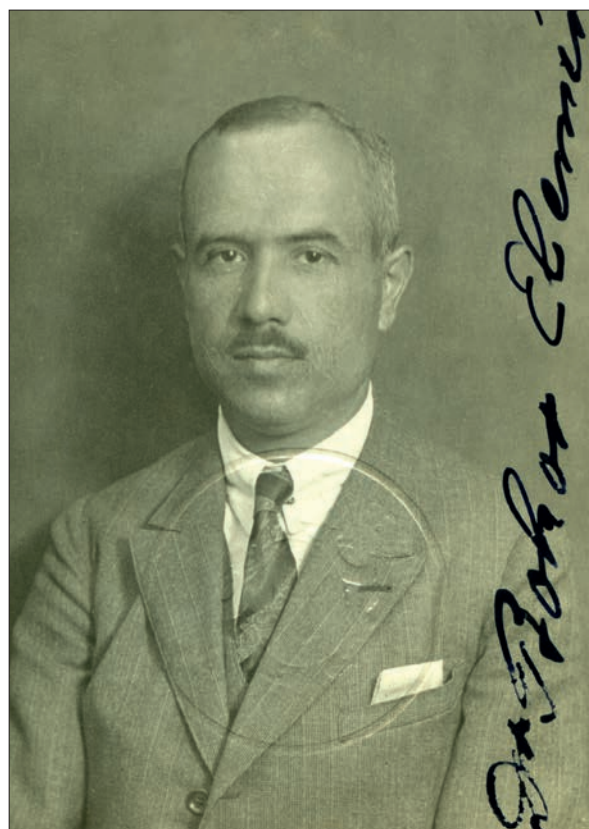
„– Itt vannak – mondta Bokor – a keresett vak férgek. Vak planáriák.

– Nono – mondta Méhelő –, ezeknek lábuk van.

– Hát igen, – tréfálkozott Bokor – ezeknek lábuk nőtt. Ezek a planáriák megengedték maguknak ezt a tréfát.

Méhelő erre tüzetesen megnézte a fehéres lényeket és örömmel állapította meg, hogy új ászkarákot találtak.”

Bokor Elemér a felfedezést később egészen máshogy mesélte el (ANONYMUS 1928a): a kirándulást Kubacska és Dózsa szervezték és ők hívták meg Bokort vezetőnek, mert tudták, hogy jól ismeri a barlangot. A vonaton derült ki, hogy Méhelő is velük tart, és Bokor pusztán udvariasságból kért tőle engedélyt a csatlakozásra. Méhelő, Kubacska és Dózsa valójában vak planáriát keres-

14. ábra. Bokor Elemér arcképe (Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest)

Figure 14. Portrait of Elemér Bokor (Hungarian Natural History Museum, Central Library, Budapest)

tek. Bokor vezette őket a barlang azon pontjaira, ahol valószínűsíteni lehetett planáriák előfordulását. A társaság már majdnem feladta a keresést, amikor Bokor még egy utolsó próbálkozást javasolt. Leereszkedett a patakmederbe és sorra fordította fel a köveket. Végül az egyik alján két fehér állatkát vett észre, és jól látta azt is, hogy az állatoknak lábai vannak. Tréfásan szólt fel Méhelýnek:

„– Nini, itt a vak planária.

– Micsoda dolog ez, – dohogott Méhelý, – ennek a féregnek lábai is vannak?

– Igen, – felelte Bokor tréfásan – ez bizony olyan planária, amelynek lábai vannak. Tudvalevőleg a planáriáknak nincs lába, ezért hozzátette: – *Alighanem valami Asellus lesz!* – Méhelý professzor jóváhagyta ezt a kijelentésemet, beseperte a két állatot egy üvegbe, azután ő is lejött a patakba, de nem talált semmit. Kimenet még megtaláltuk egy kimúlt állat hulláját.”

Az üvegben lévő állatokat Méhelý a szálláson mikroszkóppal vizsgálta meg. Ekkor derült ki, hogy vak víziászkarákat fogtak, az elsőt, ami hazánkból előkerült.

A megválaszolásra váró kérdés már csak az maradt, hogy kié a felfedezés dicsősége? Bokoré, aki megtalálta az állatot, és felismerte, hogy rákfélével van dolguk, de nem foglalkozott vele, és továbbadta Méhelýnek, vagy Méhelýé, aki tüzetes vizsgálódás után új fajként leírta (MÉHELÝ 1924, 1925a)?

Méhelý sérelmezte, hogy Bokor cikkeiben (BOKOR 1924, 1925) úgy állította be a felfedezést, hogy az ő nevét csak harmadiknak említette. Halkan jegyezzük meg, hogy abc-sorban Méhelý neve valóban a harmadik Dózsa és Kubacska neve után. A történet azonban ennél bonyolultabb és sokrétűbb.

Méhelý a Magyar Tudományos Akadémián 1924. január 21-én mutatta be felfedezését (!). Az első pengeváltásra Méhelý akadémiai beszámolója után került sor, amelyről Bokor *ad acta* kijelentette, hogy a dolog épp ellenkezőleg történt, mint ahogy Méhelý állítja: ő fedezte fel a „vakrákot” (BOKOR 1925), mire Méhelý sértő nyilatkozatot tett. Bokor erre provokálta Méhelýt, aki bocsánatot kért tőle. Ezzel az ügy ezen részét lezárták a felek. Ugyanakkor Méhelý feljelentést tett a

Pázmány Péter Tudományegyetem tanácsánál, hogy utasítsák ki Bokort az egyetemről; de utóbb – egy közös barátjuk kérésére – visszavonta a feljelentést és szintén bocsánatot kért. A történetet a *Szózat* részletesen közölte (ANONYMUS 1925b): Méhelý egyik előadása után Bokor bekopogott hozzá és bocsánatot kért tőle. A tanár megbocsátott és lovagias útra terelte az ügyet, amely 1924. május 13-án az Országos Tiszti Kaszinóban Török Kálmán altábornagy, vitéz Eölbey Thyll Sándor tábornok (Méhelý második felesége, Seper Melánia nagyanyjának, Eölbey Júliának rokonsága), Hansmaninger Tivadar ezredes és Boldizsár János főhadnagy jelenlétében azzal végződött, hogy amikor Bokor Elemér a tanárnak sajnálkozását fejezte ki, ő a következőket felelte: „*Megbocsátok önnek.*” Erre kezet fogtak. Méhelý magától Gömbös Gyulától (1886–1936) kért segítséget, hogy eszközölje ki számára a lovagias elégtételt.

Méhelý közben hajba kapott az ifjú Dudich Endrével is, aki szintén vizsgálni kezdte az abaligeti ászkarákat, és összehasonlította azt a franciaországi Jura hegységből előkerült példányokkal. Méhelý kíméletlenül nekiment Dudichnak, aki „... azzal mer foglalkozni, amin ő dolgozik”.

Még 1925. november 23-án elhangzott akadémiai felolvasása egy részét is Dudich „jelentéktelen” tanulmányának (DUDICH 1924a) szentelte, holott jól tudta, hogy Dudich Rockefeller-ösztöndíjjal éppen Nápolyban kutat.

Méhelý a Magyar Tudományos Akadémián 1924. január 21-én tartott előadásában felvetette, hogy az Abaligeti-barlangban talált ászkarák azonos a franciaországi Cévennesben levő Padirac-barlangból (Gouffre de Padirac) ismert *Stenasellus virei* fajjal, de a leírás és a rajzok ellentmondásai miatt az azonosságot nem tudta egyértelműen bizonyítani, ezért *Protelsonia hungarica* névvel új genusz és fajt vezetett be az irodalomba.

Dudich a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Állattani Szakosztálya 1924. április 4-én tartott szakülésén *Az abaligeti barlang vak rákjáról* címmel tartott előadást. Megállapította, hogy a Méhelý által felállított *Protesonia* genusz érvénytelen, mert az Abaligeti-barlangból előkerült ászkarák a *Stenasellus* genuszba tartozik, érvényes neve tehát *Stenasellus hungaricus*.

A *Stenasellus virei* története 1896-ban kezdődött, amikor Armand Viré (1869–1951) francia barlangkutató a franciaországi Padirac-barlangban két darab vak Isopodát gyűjtött (VIRÉ 1896). Az egyik példány elveszett, a megmaradt példányt Adrien Frédéric Jules Dollfus (1858–1921) *Stenasellus virei* névvel írta le (DOLLFUS 1897). Ugyanerről a példányról 1904-ben Dollfus és Viré újabb leírást és rajzokat közöltek, de ezek nem egyeztek meg a Dollfus-féle eredeti leírással és rajzokkal (DOLLFUS & VIRÉ 1904), Méhelý ezért nem tudta az azonosságot minden kétséget kizáróan megállapítani.

A Magyar Nemzeti Múzeumban több *Stenasellus virei* példányt őriztek, kifejlett hímeket és nőtényeket is, amiket maga Viré gyűjtött a Padirac-barlangban 1913-ban. Dudichnak így alkalma nyílt megvizsgálni a faj „topotípusait”, és megállapította, hogy semmi nem indokolja a *Protelsonia* genusz felállítását, amely szerinte a *Stenasellus junior* szinonimja. Ezzel párhuzamosan javaslatot tett a Stenasellidae család felállítására (DUDICH 1924a, 1924b, 1925). Közél ugyanekkor jelent meg Emil G. Racoviță (1868–1947) *Diagnoses des genres Asellus et Stenasellus...* című cikke (RACOVITĂ 1924), amelynek szerzője hasonló következtetésre jutott a *Protelsonia* érvényességét illetően.

A legújabb vizsgálatok azonban igazolták Méhelý „taxonómiai bravúráját”: az általa felállított *Protelsonia* genusz újra érvényes lett, és a *hungarica*, illetve *robusta* taxonok valóságát is megerősítették (MAGNIEZ 2000).¹⁴

Méhelý előadására – szokatlan módon – megtekintettek az Akadémia kistermének padsorai. Az előadó szelíd bevezetője után Dudich tanulmányát kezdte ostorozni, mondván Dudich jelentéktelen bélyegek alapján állított fel új családot,¹⁵ miközben alapvető sajátosságokat nem vett észre. Ez után ráért előadása fő mondanivalójára: hogyan merészel a tanítvány Bokor ellentmondani neki, az akadémikusnak, az egyetemi tanárnak, az öreg tudós-
nak? Bokor egyetlen érdeme, hogy feladta a kezébe a követ. Ha Méhelý előre tudta volna a következőkét, más „feladogatóról” gondoskodott volna.

Hiába kutatta Bokor másfél évig a barlangot, semmi érdemlegeset nem tudott felmutatni. Működése nem jogosítja fel, hogy meggyalázzon „... egy tisztos múltat, ami előtt kalaplevéve kellene elhaladnia”. Bokort „köfeladogatónak, pszichopátiás jelenségnek” nevezte, aki csak kedvtelésből zoológus, hiszen valójában a hadsereg őrnagya.

Bár a padosorokban összecsatlant néhány tenyér, az akadémikusok hallgattak, ahogy hallgattott az elnöklő Horváth Géza is. A kínos csendet végül mégis ő törte meg, amikor felkérte a következő előadót. A helyzet kellemetlen voltát csak növelte, hogy az első sorban ott ült Bokor Elemér is, és szorgalmasan jegyzetelt. Az ülés után Bokor csendben távozott, de az újságíróknak jelezte, hogy újfent szívesen átengedi Méhelýnek „az ő kis vakrákját”, de sértegetéseit nem lehet lovagias módon elintézni. Végül rágalmozásért és becsületsértésért feljelentette Méhelýt.

A budapesti járásbíróóság 1926. január 27-én tárgyalta az ügyet. Tamás Lázár büntetőbíró tanúként hallgatta meg Kubacska András és Dózsa Dezsőt, de egyikőjük sem tudott állást foglalni, hogy ki találta meg a „vakrákot”. Tény, hogy este a szállásukon Méhelý büszkén jelentette ki, hogy felfedezték Magyarország egyetlen élő „vakrákját”. Hazafias hevülettel rögtön nevet is adott neki: *Mongolophilus hungaricus*. Sőt, Bokor kocsmai számláját is kifizette, amit akadémiai előadásában szintén felemlített. Méhelý védőügyvédje szerint az egész perlekedés faji antagonizmusból ered, mert Méhelýnek faji okokból az egyetemen sok ellensége van, ellenben Bokornak sok barátja. Ők bíztatták az őrnagyot, hogy egy folyóiratban írja le a „vakrákot”. A pert a konzervatív *Szózat* a „körúti” liberális sajtó elleni támadásra is felhasználta. Erős csúsztatásokkal azt állította a lap, hogy *Az Est*, a *Pesti Napló* és a *Világ* hadjáratot folytat Méhelý ellen (ANONYMUS 1925b).

A tárgyalás 1926. február 17-én folytatódott. A felek hajlottak a megegyezésre, ha kölcsönösen bocsánatot kérnek egymástól. Bokor kérte a bíróságot, hogy keresse meg az Akadémiát, hogy annak III. osztálya foglaljon állást az ügyben. Ké-

¹⁴ Ugyanakkor számos kérdést felvet, hogy az újabb gyűjtések során az Abaligeti-barlang mellett a Mánfai-kőlyukból, a Vadetetés-víznyelőlóbarlangból és a Spirál-víznyelőlóbarlangból is csak a *Protelsonia hungarica hungarica* került elő (TEGZES 2011).

¹⁵ A Dudich által javasolt Stenasellidae napjainkban is elfogadott taxon.

rését a bíró elutasította, de a megbékélés reményében elnapolta a tárgyalást.

A pert 1926. október 30-án folytatták. Bokor ragaszkodott korábbi álláspontjához, hogy ő fedezte fel a „vakrákot”. Tamás Lázár járásbíró ennek ellenére Dánér Béla ügyvéd védőbeszéde után Méhelýt felmentette, és a panaszos őrnagyot négymillió korona perköltség megfizetésére kötelezte. Megítélése szerint Méhelýnek az Akadémián tett kijelentései nem tekinthetők rágalmazásnak, mert nem lépték túl a jogos kritika határait. Bokor Elemér fellebbezett a döntés ellen és kijelentette, hogy a „vakrákkal” felmegy akár a Magyar Királyi Kúriáig.

Időközben rágalmazásért Méhelý is beperelte Bokort. Az egyesített két ügy tárgyalása 1927. június 23-án kezdődött. Bokor nemcsak Méhelýt perelte, de Dánér Béla (1884–1930) ügyvédet és Vukov Lukács (1887–1957) újságíróat is, akik ellene valótlán cikket írtak. A bíró bizonyítást rendelt el, majd a tárgyalást elnapolta.

Az újabb fejezet 1928. március 7-én folytatódott. A bíróság Bokor Elemért és Vukov Lukácsot bűnösnek mondta ki, Méhelýt és Dánért ellenben felmentette a rágalmazás vádjá alól, és kimondta, hogy a „vakrák” felfedezése Méhelý érdeme. Bokort 500, Vukovot 200 pengő felfüggesztett pénzbüntetésre ítélte, akik természetesen fellebbeztek az ítélet ellen.

A végszót kimondó királyi ítélet tábla 1929. február 9-én ült össze. Gadó István elnök a Méhelýt és Dánért felmentő ítéletet jóváhagyta, az időközben elhunyt Bokor Elemér ellen az eljárást megszüntette, Vukov Lukácsot pedig bonyolult jogi indoklással felmentette. A felek a döntésbe belenyugodtak és ezzel lezárult a négy éve tartó pereskedés.

A Méhelý kontra Dudich ügy

Méhelý 1931-ben lemondott akadémiai tagságáról. Lemondása, majd visszavonulása ellenére tovább folytatta taxonómiai kutatásait, és éppen a barlangi élőlények vizsgálata terén mintha visszanyerte volna egykori alkotóerejét. Sajnálatos

módon, szigorú tárgyilagosságán élete ezen felében eluralkodott a személyeskedő hangnem, bár ennek csíráit korábbi „vitairataiban” is felfedezhetjük. Elég, ha csak hiúságától átitatott, előbb tárgyalt Bokor Elemér elleni perére gondolunk. Tudományos éleslátását mintha az öregkor is elhomályosította volna. A Dudich Endrével a parti ászka (*Hylonius riparius*) „mész tartalék-sejtjeiről” folytatott vitájában mindez jól tapintható (MÉHELÝ 1931, 1932b; DUDICH 1931, 1932). A vita szakmai természetű részleteit mellőzve érdemes Dudich záró mondatait idézni (DUDICH 1932): „Az előadottakból világosan kitűnik, hogy 1) a *Hyloniscus riparius* mésztestjei anatómiai, alaktani, élettani és kémiai okokból nem lehetnek azonosak az ú.n. Zenker-féle szervvel, amint azt Méhelý hiszi; hogy 2) Méhelý összes felhozott állításai csak látszatérvek, amelyek az irodalom és a tények kritikai vizsgálata alapján tarthatatlanoknak bizonyulnak; okoskodásában semmi pozitívum sincs és az egész az irodalom nem teljes átolvasásán, kritikátlan átvételén, egy esetben pedig helytelen lefordításán alapszik; hogy 3) nem én, hanem Méhelý az, aki »nagy tévedésben leledzik«. Ő egy »érzeteszme igézetébe esett«, amelynek hatása alatt semmivel sem igazolható következtetésekre jutott. Az »érzeteszme« az ő esetében kétségtelenül téveszme.”

A századforduló első évtizedében a Méhelýre még annyira jellemző határozott racionalizmusra erőtlen *ignorabimus*¹⁶ hangulat telepedett. Egyre inkább érzelmi tényezők hatása alá került, és kezdte belátni, hogy munkáiban esetleg tévedhetett is (BOROS & DELY 1967). Mint láttuk, az ifjú Dudich Endre ezt könyörtelenül ki is mondta.

A Csiki kontra Méhelý ügy

A hazai tudománytörténet számos nevezetes tudományos vitától és vitázótól hangos, de mind közül a Csiki Ernő (15. ábra) és Méhelý Lajos között kipattant, majd elmérgesedett vita vetette a legnagyobb hullámokat: a szakmai nézetkülönbségekből világnézeti és a felek „faji hovatartozást” is érintő, gyilkos indulatokat szító, elkeseredett

¹⁶ *Ignoramus et ignorabimus*. Emil du Bois-Reymond (1818–1896) német fiziológus mondása az emberi értelmet meghaladó létezőkről. Jelentése: *Ismeretlen és megismerhetetlen*, vagyis az emberi tudás és megismerő képesség korlátos.

15. ábra. Csiki Ernő arcképe. A neves bogarász és Méhelj Lajos közötti vita gyilkos indulatokat keltett mindkét félben (Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest)
Figure 15. Portrait of Ernő Csiki. The dispute between the entomologist and Lajos Méhelj caused deadly feelings on both sides (Hungarian Natural History Museum, Central Library, Budapest)

összecsapás kerekedett. Gyökerei Méhelj *Herpetologia Hungarica* című kézírata és a kézírathoz tartozó táblák kiadási támogatásáig nyúlnak vissza.

Méhelj idősebb Entz Géza 1893. április 26-án kelt leveléből értesült, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1200 forintos támogatást nyújtana egy hazánk herpetofaunáját bemutató mű elkészítéséhez. A felhívás az *Akadémiai Értesítő* 1893. májusi számában jelent meg (SZILY 1893: 301): „Kívánatik Magyarország reptiliáinak önálló búvárlaton alapuló monographiája. Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 forint aranyban. Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik át. A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll át.”

A pályázatokat jellegével, a szerző nevének megadása nélkül kellett benyújtani. Ismerve a

16. ábra. A Horváth-faligyíkot (*Iberolacerta horvathi*) ábrázoló vízfestmény, Méhelj Lajos alkotása. A fajt Méhelj írta le 1904-ben, de az első példány már 1901-ben a kezébe került, amelyet Friedrich Dobiasch gyűjtött a Stirovac mellett a Velebit-hegységben (Magyar Természettudományi Múzeum, Állattár, Kéttű- és hullógyűjtemény, Budapest)

Figure 16. Water-colour by Lajos Méhelj of the Horváth's Rock Lizard (*Iberolacerta horvathi*). Méhelj described it in 1904, but the first example reached him in 1901, caught by Friedrich Dobiasch near Stirovac in the Velebit Hills (Hungarian Natural History Museum, Department of Zoology, Collection of Amphibians and Reptiles, Budapest)

hazai zoológusok munkásságát, nyugodtan tekinthetünk a pályázatra úgy, mintha az klasszikus „meghívásos pályázat” lett volna. Nem csodálkozhatunk azon, hogy az egyedüli pályázó Méhelj volt.

1896 őszén Méhelj benyújtotta a 666 oldalas kéziratot és az akvarelleket (16. ábra). A pályamunkát id. Entz Géza, Horváth Géza és Daday Jenő (1855–1920) bírálta. Az elismerő bírálói véle-

mények nyomán az Akadémia 1897-ben kiutalta MéhelÛnek a díj összegét. EgyedÛli kritika a hiányzó tárgymutató miatt érte a pályázatot, amit a szerzõnek a nyomdába adás esetén pótolnia kell (SZILY 1897: 250–251).

Hosszú ideig azonban nem történt semmi. 1914-ben a Királyi Magyar Természettudományi Társulat megbízta a majna-frankfurti Werner und Winter céget, hogy 22 táblát sokszorosítson. MéhelÛnek nem tetszhetett öt tábla háttere, mert ezeket többször újranyomták, hiszen különbözõ változatok ismertek. Csiki Ernõ szerint (CSIKI 1929a) a táblák háttérét Vastagh Géza (1866–1919) vagy Koszkol Jenõ (1868–1935) készítették, bár erre vonatkozóan nincsenek bizonyítékok, és lehet, hogy mindez pusztán Csiki kitalációja volt. Ismerve MéhelÛt, nehéz elképzelni, hogy hozzájárult volna, hogy másvalaki fesse meg tábláinak háttérét.¹⁷

A táblák elsõ 500 példányát maga MéhelÛ fizette ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 50 000 koronás támogatásából, amit a mû megjelenítésére kapott. A Werner und Winter cég csak 1924-ben küldte meg a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak a további sokszorosításokat. Az eredetileg tervezett 39 festménybõl csak 22-t sokszorosítottak nagyobb példányszámban, míg több festményrõl csak próbanyomat készült, vagy el sem készültek.

A munka azonban nem jelent meg. MéhelÛ szerint a szöveget újra kellett volna írni, mert az egykori kézirat számos állítását meghaladták az új kutatási eredmények. Korábban a pénzügyi nehézségek, késõbb az elsõ világháború kitörése akadályozta a munka kiadását. Igaz, a viperafélekérõl egy rövidített változat napvilágot látott, három fekete-fehér táblával (MÉHELÛ 1912c).

A díj és a kiadás bõkezû állami támogatása sokakban irigykedést és ellenérzést váltott ki. A megjelenítés folyamatos elhalasztása miatt Csiki Ernõ még sikkasztással is megvádolta MéhelÛt (CSIKI 1929a, 1931).

Természetesen nem maradt el MéhelÛ válaszlépése sem, amely hosszú évekig tartó, õlre menõ szócsatározást hozott a két tudós között: a bíró-

ságon, napilapokban, röpiratokban, tudományos folyóiratok lapjain és saját kiadványokban támadták és vádolták egymást. Sõt, az akkor már 67 éves MéhelÛ vitéz Zalán Antal és Kirchlechner Károly tábornokok útján kért lovagias elégtételt, vagyis párbajra hívta ki Csikit, aki jegyzõkönyvben azzal tért ki a párbaj elõl, hogy „... nem akart sérteni”. Az ártatlannak tûnõ elõzmények azonban egészen más szálról eredtek.

1929. március 3-án jelent meg MéhelÛ szerkesztésében, a Pázmány Péter Tudományegyetem Állattani Intézete kiadásában a *Studia Zoologica – Állattani Tanulmányok* címû folyóirat. A folyóiratban látott napvilágot a szerkesztõ *Species generis Hyloniscus – Az evetkerák fajai* címû tanulmánya (MÉHELÛ 1929b). A cikk *Történeti megjegyzések* fejezetében MéhelÛ pár mondatban egyszerűen „kivégezte” Csiki *Magyarország szárazföldi Isopodái* címû munkáját (CSIKI 1926). Jó kérdés, hogy a kiváló koleopterológus miért írt monográfiát a hazai ászkarákokról?

Csiki kétszer indult a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Bugát-pályázatán, mindkét alkalommal bogarászati témájú pályamunkával. Hiába volt jeligés a pályázat, a témaválasztásból és a stílusból könnyedén rá lehetett jönni, ki a szerzõ, és ez némileg csorbította a bíráló elvárt és megkívánt objektivitását. Csiki – saját bevallása szerint – elhatározta, hogy egyszer olyan állatcsoport feldolgozásával pályázik, ahol a témából nem lehet a szerzõ személyére következtetni. A századforduló táján érkezett vissza Párizsból, Adrien Dollfustól (1858–1921) a Magyar Nemzeti Múzeum azonosított Isopoda-anyaga, amely kiváló alapot jelentett Csikinek, hogy bedolgozza magát ebbe a csoportba. 1903 és 1906 között a Magyar Királyság, Bosznia, Hercegovina és Dalmácia területén intenzív gyűjtéseket is végzett. A kész pályamûvet az 1906. október 31-i határidõre nyújtotta be (17. a–d. ábra).

A Természettudományi Társulat MéhelÛ Lajost, Paszlavszky Józsefet (1846–1919) és Rátz Istvánt (1860–1917) kérte fel a bírálatra. Bár a bizottság háromtagú volt, a bírálatot ténylegesen MéhelÛ írta. Az elismerõ hangú véleményt a társulat

¹⁷ Az eredeti festmények közül kettõ, a *Lacreta horvathi*-t és a *Clemmys caspicá*-t ábrázoló akvarell maradt fenn, mindkettõt a Magyar Természettudományi Múzeumban õrzik.

Természetvédelmi tartások első kötetiségünknek harminkét tolmácsi képzés megismeretelné

A magyar zoológusok első kötetiségünk legyen harminkét tolmácsi kötetében is ismertetője.

Zoológusaink első kötetiségünk legyen az ország állatvilágát kutatói és ismertetője.

Zoológusaink első kötetiségünk legyen így szolgáltatják, ha feltehetőleg az ország állatvilágát kutatói és megismeretelné ~~töltsék ki~~ képeki.

"A zoológiai" karunkat is nevezetesen az első kötetiségünk!

A munka tárgyát a Magyar Bizodalom területén (beleértve Dalmáciát, Boszniát és Herzegovinát) élővilágis szarvas- földi egyenlő lábú rákok (Oniscoidae) kiegészítés, mely csoporttal karunkban a eddig el nem ismert fajokat ~~bekezdés~~ tartalmazó, melyekről az irodalmi adatok első tekintetben anyagot szolgáltatnak a ~~csoport ismertetés~~ hogy az adatok mennyire növekedtek meg, azaz legjobban illusztráltak az ~~elő~~ könyv, hogy a míg a faunakatalógus 3 nember tartomán 8 fejt, az a munka ugyanarról a területen határ anyagot is a Dalmáciával is az öleklélhet tartományokkal kibővített területből 16 nember tartomán 99 fejtői folyamatot azal fel.

Tekintetes titkárság!

Mellékelve van szeresém "Magyarország szárazföldi Isopodái" című munkámat, a Bugát-alyból hirdeltett és f.év. október 31.-én lejárol pályázatra tirtotelettel beküldöeni.

Budaöpest, 1906. október hó. 29.-én

Jéjén: A zoológiában is ~~nemcsak az~~

Vmely idegen kérem írva két beküldött füzetet áll meg,

Isopodák Magyarország szárazföldi egyenlő lábú rákjai. (Oniscoidae). (Isopoda terrestris [Oniscoidae] Hungariae).

A munka tárgyát a Magyar Bizodalom területén (beleértve Dalmáciát, Boszniát és Herzegovinát) élővilágis szarvas- földi egyenlő lábú rákok (Oniscoidae) kiegészítés, mely csoporttal karunkban a eddig el nem ismert fajokat tartalmazó, melyekről az irodalmi adatok első tekintetben anyagot szolgáltatnak a hogy az adatok mennyire növekedtek meg, azaz legjobban illusztráltak az könyv, hogy a míg a faunakatalógus 3 nember tartomán 8 fejt, az a munka ugyanarról a területen határ anyagot is a Dalmáciával is az öleklélhet tartományokkal kibővített területből 16 nember tartomán 99 fejtői folyamatot azal fel.

Magyarország szárazföldi Isopodái.

Isopoda 1.	1-1
Isopoda 2.	2-2
Isopoda 3.	3-3
Isopoda 4.	4-4
Isopoda 5.	5-5
Isopoda 6.	6-6

1906. október 29.

17. ábra. Csiki Ernő hagyatékában fennmaradt skiccek, amelyeken a Magyarország szárazföldi Isopodái című pályamunkájának jellegét fogalmazta meg (Csiki 1926). A próbálkozások azt sejtetik, hogy Csiki nagyon sok munkát fektetett a pályázatba, amely végül csak dicséretben részesült (Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond)

Figure 17. Sketches from the estate of Ernő Csiki introducing his course work entitled Magyarország szárazföldi Isopodái (Hungary's land isopods) (Csiki 1926). These suggest that Csiki had put much work into the paper, which eventually won him only a distinction (Hungarian Natural History Museum, Budapest, Science History Collection, Ernő Csiki fonds)

titkára az 1907. január 23-án tartott közgyűlésen olvasta fel (ANONYMUS 1907: 168–169). Végül nem Csiki kapta a Bugát-díjat, a kézirat „csak” dicséretben részesült, bár hiányosságaira Méhelý már akkor felhívta a figyelmet: „*A munkának nagy hiánya, hogy csupán csak a rendszeresen összefoglalt irodalmi adatok erejével hat az olvasóra, s nem tűnik ki belőle, hogy az eredményben mennyi része van a szerző saját gyűjtéseinek és vizsgálatainak.*”

A munka 1926-ban jelent meg függelékkel kiegészítve, amelyben Csiki az újabb irodalmakat gyűjtötte egybe (CSIKI 1926). Méhelý ekkor, vagyis húsz év múlva, már megsemmisítő módon értékelte Csiki munkáját (MÉHELÝ 1929b: 8): „*Hogy a szándékos mellőzés vádját elkerüljem, foglalkoznom kell Csiki E. legutóbb megjelent pályakoszorús művével, mely a Trichoniscidae-családot is felöleli. E művet őskori ábrázata minden mérlegeléstől fölmenti. Az idevágó irodalomból vett leírása többnyire az Isopodák ismeretlenségének kőkorszakából valók, miért is a minden tapasztalat híjával készült meghatározó kulcsokkal együtt teljesen hasznavehetetlenek. Még az újonnan hozzácsatolt függelék is vigasztalan képet nyújt, s világos bizonyítéka annak, hogy a szerző a fel dolgozott tárggyal nem tudott megbarátkozni.*”

Az előzményekhez tartozik, hogy még 1906 táján, egy hazafelé tartó sétájuk során Méhelý megkérdezte Csikitől, hogy ő írta-e a pályázatot, mert a stílusa erre enged következtetni, és a pályamunka megérdemli a Bugát-díjat. Ugyanis, ha a pályázat szerzője egy bizonyos X. Y. lenne, neki Méhelý semmi esetre sem juttatná a díjat. Csiki tagadóan válaszolt, hogy nem ő írta a munkát, de hozzátette, hogy ismeri a szerzőt, aki nem az a bizonyos X. Y., akire Méhelý gondol, hiszen ő biztosította számára a múzeumi anyagot és a szükséges irodalmat.

Miután Csiki nem fedte fel szerzőségét, a munka csak dicséretben részesült, és a jelítség boríték még húsz év múlva is felbontatlan maradt. Csiki csak 1926-ban árulta el a titkot Méhelýnek.

Hogy Csiki miért pályázott a díjra, és miért nem elégedett meg a dicsérettel? Saját bevallása szerint a díjból a *Magyarország bogárfaunája* kiadási költségeit szerette volna fedezni, ugyanis ezekben az időkben minden egyéb állami támogatás Méhelý zsebébe vándorolt.

A cikk (CSIKI 1929a) további része Méhelý bírálatának szakmai cáfolatát tartalmazza. Csiki rövid német nyelvű rezümét csatolt a cikkhez, mondván, lovagias akart maradni, és nem akarta a „szennyest” a külföld előtt kitergetni. Érdemes azonban hozzátenni, hogy az *Egy fejezet a magyar zoológia történetéből* című előadását, ami valójában Méhelýnek adott válasza volt, az Állattani Szakosztály 1929. április 5-i ülésén fel is olvasta, vagyis törekedett rá, hogy véleménye széles hazai hallgatóságához eljusson. Csiki előadásában fel-emlegette Méhelý meg nem jelentetett kéziratát, a minisztériumi 50 000 koronát, illetve a Természettudományi Társulat további, a táblák sokszorosítására biztosított összegeit.

A vita a *Magyarság* hasábjain folytatódott (ANONYMUS 1929a), és egyre inkább személyeskedő jelleget kapott, különösen amikor Méhelý kitért Csiki hiányzó egyetemi (és gimnáziumi) végzettségére (MÉHELÝ 1929c): „*Ilyen körülmények között azonban az a kérdés is felmerülhet, hogy a mai világban, amikor kétszeres oklevelek birtokosai is boldogok, ha portásnak kerülhetnek be valami szállodába, minden kvalifikáció nélkül hogyan állhat valaki egy tudományos osztály élén? Úgy hiszem, hogy az ilyen állást nyugodt lélekkel be lehet szüntetni, mert ebből áldás nem fakadhat. Az ilyen állások favoritjai legfeljebb arra lehetnek jók, hogy az illető osztály fejlődését megbénítsák, bent anarchiát teremtsenek, kifelé minden tekintélyt lejárássanak, s emellett éretlen intézkedéseikkel vagyongokat prédáljanak el e koldus ország fillérjeiből.*”

Ilyen szomorú tisztséget tölt be Csiki Ernő úr is, akinek minden írásműve és minden judiciumot igénylő cselekedete csak néhai Tóth Bélának eme szavaival jellemezhető: »Nyelvnek és elmének dádógása!« Amennyiben pedig nem ez volna a mentsége, hanem az lett volna a célja, hogy 48 éves tudományos múltamat és egyéni integritásomat megcsúfolja, az remélem még ebben a mai nagy rothadásban sem fog neki sikerülni.”

A cikk mély indulatot keltett Csikiben, mert még aznap, 1929. április 9-én kérelemmel fordult a kultuszminiszterhez, hogy a bírósági tárgyalást megindíthassa Méhelý ellen.¹⁸ A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatósága azonban április 12-én visszautalta a kérvényt, mondván, Csiki egészítse

¹⁸ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 1929/33.

18. ábra. Byssz Róbert karikatúrája Az Est 1929. április 17-i számában

Figure 18. Caricature of Róbert Byssz in the newspaper Az Est, 17 April 1929

ki azt a tényállás rövid ismertetésével és a hivatkozott cikkek másolatával. Csiki még aznap, tehát április 12-én újra benyújtotta a kiegészített kérvényt. A sajtó útján pedig „megüzente” Méhelynek, hogy a személyén esett sérelem miatt bíróság elé viszi az ügyet (CSIKI 1929b). Ugyanakkor úgy tűnt, hogy Méhely a maga részéről lezártan tekintette a civakodást (MÉHELY 1929d). A teljességhez tartozik, hogy rövidebb később Ilosvay Lajos (1851–1936), a Természettudományi Társulat elnöke nyilatkozatot tett közzé a Magyarországon (ANONYMUS 1929b), hogy a társaság elhatárolódik Csiki előadásától, mert „... nem ért egyet azzal, hogy Csiki Ernő a Társulat ügyét támadás eszközéül használta, mert erre őt a választmány nem hatalmazta fel, minélfogva eljárásával magát nem azonosítja, megtörténtét pedig őszintén sajnálja.”

A pörlekedésről a Magyarországon mellett Az Est is tudósított. A karikatúra (18. ábra) egyvalamit elárul: a rajzoló Byssz Róbert (1893–1961) még fényképről sem látta Csiki Ernőt, aki ráadásul nem is volt herpetológus.

Az ügy ezzel nem zárult le. A Magyar Tudományos Akadémia harmadik osztálya 1930. február

17-i, Horváth Géza elnökletével tartott ülésén Méhely Csiki Magyarország szárazföldi Isopodái dolgozatát bírálta. Méhely előadása során történt botrányos incidensről, egy szemtanú beszámolója alapján újra csak a Magyarországon tudósított (ANONYMUS 1930a): „... Méhely akadémiai előadásában a tudomány ellen vétett hibák felvonultatása után azoknak a hibáknak bemutatására tért át, amelyeket Csiki Ernő a magyar nyelv ellen követett el. A nagyszámú germanizmus felsorakoztatásakor felugrott székeről Zemplén Géza dr. műgyógyászati tanár és azt kiabálta az elnöklő Horváth Géza dr. nyugalmazott nemzeti múzeumi igazgató felé, hogy az előadótól szakszerűtlen előadása miatt vonja meg a szót.

S amikor az elnöklő Horváth Géza az Akadémia ügyrendjére való tekintettel ezt nem tette, Zemplén még erősebben kiabálta: »A tudomány nevében én vonom meg a szót!«

Erre Méhely Lajos felállt és így szólt:

– Harmincöt éve vagyok a Magyar Tudományos Akadémia tagja, de még nem fordult elő, hogy valaki megzavarta volna előadásomat.

Zemplén Géza újabb kiabálására Méhely Lajos azt felelte:

– Ön még a Szaturnusz harmadik gyűrűjén sétált, amikor én a tudományban már valaki voltam. Különböző, ha nem akar meghallgatni, az ajtó nyitva van, menjen ki.

– De én hallani akarom – mondta Zemplén.

– Akkor üljön le és legyen csendesen – válaszolta Méhely és folytatta előadását.

Erre Zemplén így kiabált:

– Ne hallgassuk! Menjünk ki! – s megindult az ajtó felé. – Menjünk ki! – hangzott egy új felszólítás jobbról halkán s nyomában megindult Mauritz Béla dr. bölcsészeti dékán. Nem sokan követték: a jobb mezőről Konek Frigyes dr. egyetemi nyilvános rendkívüli tanár és Kürschák József dr. műegyetemi nyilvános rendes tanár, a balmezőről pedig Rybár István dr. egyetemi nyilvános rendes tanár. Senki több. Aztán, hogy más nem követte őket, néhány perc múlva ők is visszaszivárogtak.

Méhely Lajost előadása befejezése után hosszasan tapsolták.

Az előadáshoz Csiki Ernő szólt hozzá, nem a tudományos érvekre válaszolt, azt mondta, azokra majd a dolgozat megjelenése után reflektál.

Egy későbbi lapszám (ANONYMUS 1933) további részleteket közölt az ülésen Méhely szájából elhangzott kijelentésekből: „Csiki műve nem önálló alkotás, hanem külföldi munkákból van összeállítva, Csiki Ernőnek a személyében rejlik a dilettantizmus, s ha valaki nem tud jól magyarul, azért még lehet igen jó sóhivatali igazgató.”

A lap Méhelével az incidens után „exkluzív” interjút készített (ANONYMUS 1930b). A Milotay István (1883–1963) által alapított és Pethő Sándort (1885–1940) is főmunkatársként soraiban tudó Magyarország politikai napilap a „magyar keresztény értelmiség” egyik vezető fóruma, egyben a szélsőséges magyar nacionalizmus orgánuma volt. Elfogulatlanok lennének azonban, ha azt állítanánk, hogy a lap csak Méhelyt szólaltatta meg, hiszen korábban Csikiről is hosszús méltatást közöltek (ANONYMUS 1928b). Igaz, akkor még „szent volt a béke” közöttük: „A Magyar Tudományos Akadémia február 17-iki ülésén megbíráltam Csiki [sic!] (Dietl) Ernőnek, a Nemzeti Múzeum állattári igazgatójának egy teljesen elavult, de már születése pillanatában is silány dolgozatát. Bírálatomat Csiki azzal kényszerítette ki, hogy az Állattani Közlemé-

nyek múlt évi decemberi füzetében azzal vádolt meg, miként én egyik, dolgozatát érintő megjegyzésemben „mint mindig, néhány odavetett frázissal, de minden tárgyi megjegyzés nélkül végeztem ki az ő munkáját”. Erre a vádra erkölcsi kötelességemmé lett bebizonyítani, hogy ítéletem jogos és igazságos volt, amikor az ő dolgozatát őskorú ábrázatúnak, tehát teljesen hasznavehetetlennek minősítettem.

Akadémiai, teljesen tárgyilagos bírálatom felolvasása után Csiki ekként védekezett: »Mindeztideig nem akartam az úgynevezett külföldi ügyekkel előhozakodni. Most azonban, Méhely professzor úr kritikája után, igenis kijelentem, hogy külföldön a professzor úr munkáit és megállapításait nem veszik komolyan. Magyar zoológusról olyan formában még nem is írtak külföldön, mint Méhely professzorról, s nemcsak pontról pontra megcáfolják megállapításait, de őt magát állandóan kifigurázzák.« (Budapesti Hírlap, február 18. sz.)

Ha igaz, akkor ez az én tudományos értékemnek és tekintélyemnek teljes összeomlását jelenti, s nekem a tudományos tisztesség legelemibb fogalmi szerint el kell tűnnöm a tudományos élet színpadjáról.

És ha nem igaz? Ha a fentebbi gonosz állításnak éppen ellenkezője igaz? Mi történik akkor a rágalmazóval? Van-e a mi jogszolgáltatásunk írott törvényeiben és a társadalom igazságérzetében olyan remedium, mely az elszenvedett gálád sérelemért elégtételt s egy orvul feldúlt lélek háborgására írt hozhat?

Reméljük, hogy van. Hisszük, hogy a megtorló igazság keze lesújt a cudarra. Azonban Themis szekeré lassan jár s az orozva adott seb az égre kiált.

Nem szívesen, de a magam s a velem érzők megnyugtatóra ide iktatóik egyes véleményeket és bírálatokat, amelyeket külföldi jelesek írtak műveimről.”

Méhely ez után hosszasan sorolta a külföldi szerzők elismeréseit, majd így folytatta: „Még lapokon keresztül kellene folytatnom, ha csak nagyjában is össze akarnám állítani a külföldi szakférfiúk ítéleteit, azonban már ennyiből is kitűnik, hogy miképpen „figuráznak” ki engem a külföld tudósai.

Ha a fentebbi szemelvényeken végigpillantok és eszembe jut az a sok ezer álmatlan éjszaka, melyet a magyar szaktudomány kiművelésére fordítottam, felmerül lelkemben a kérdés: érdemes volt-e? Érdemes volt-e magamat a családi és társadalmi érint-

kezésből kiközösítve, az élet örömteljes szórakozásából lemondva, hosszú évtizedeken át az íróasztalhoz láncolni, hogy ezt az akkor parlagon heverő magyar zoológiát európai színvonalra emeljem?

Egy pillanatra elfog a keserűség, de azután megvizsgálódom. Egy könyvre esik tekintetem, amelyben a szintén sokat szenvedett, mert érdemtelenül és hálátlanul gáncsolt írónak eme szavait olvasom: »Mikor álomban feküvém, oda jött egy birka és legelni kezdte fejem borostyánkoszorúját; falt, falt és mekegő: Zarathustra nem tudós többé.« (Nietzsche: Also sprach Zarathustra.)»

Csiki végül bíróságra vitte az ügyet, és Altorjay Sándort (1887–?), az egri érseki jogakadémia jogtörténet és egyházjog tanárát bízta meg képviselővel. Altorjay 1922-ben nyitott irodát Budapesten, és a legnagyobb bűnperekben védőként dolgozott.

A Csiki kontra Méhelő ügyben az első tárgyalást 1930. február 7-re tűzték ki, amely alperes kifogásainak elutasításával és közérdekből vád alá helyezésével végződött. A tárgyaláson Méhelő védőügyvédje újabb fronton nyitott offenzívát, amelyről maga Csiki számolt be az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Igazgató-tanácsának:¹⁹ „Ezen tárgyalás alkalmával alperes védője útján újból azzal a váddal illetett, hogy éretlen intézkedéssel a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárát teljesen lezüllesztettem és benne anarkiát teremtettem. Ezt a vádját a tár egyik már 1915 elején nyugdíjazott és egyik most is szolgálatot teljesítő tisztviselőjének kihallgatásával óhajtja bizonyítani.

Tisztelettel kérem a tek. Tanácsot, kegyeskedjék erre nézve vizsgálatot indítani és megállapítani, hogy immár nyolcadik évi igazgatói működésem alatt tényleg lezüllesztetem-e a vezetésem alatt álló Állattárt, és tényleg teremtetem-e benne anarkiát. Arra vonatkozólag, hogy ez a lezüllesztés és anarkia miben áll, egyelőre közelebbi adatokkal még nem tudok szolgálni, azonban hallomásból tudom, hogy ezek az éretlen intézkedések abban állottak, hogy az Állattár gyűjteményeit költöztetem, elraktároztam, és hogy ennek folytán egész nagy gyűjtemények pusztultak el.

Amennyiben pedig a tek. tanács ezen vizsgálat alapján a legkisebb gondatlanságot és kárt megállapítaná, úgy tisztelettel kérném ellenem a fegyelmi eljárást foganatosítani.”

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Igazgató-tanácsa a vizsgálatot gyorsan lefolytatta, és 1930. április 26-án tartott ülésén döntést is hozott Csiki beadványával kapcsolatban. A tanács a beadvány nyomán 1930. március 5-én tartott ülésén szakértői szemlét rendelt el. A bizottság Mágocsy-Dietz Sándorból (1855–1945), Tangl Károlyból (1869–1940) és ifj. Entz Gézából (1875–1943) állt. Mágocsy április 4-én számolt be a szemle megállapításairól: „Mindezek alapján a bizottság tagjaival teljes egyetértésben megállapíthatom, hogy a Csiki Ernő igazgató úrnak a Tek. Tanácshoz intézett beadványában említett ellene emelt vád, »hogy éretlen intézkedéseivel a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárát teljesen lezüllesztette és benne anarkiát teremtett« és »állítólag, hogy az Állattár gyűjteményeit költöztette, elraktározta, s hogy ennek folytán egész nagy gyűjtemények elpusztultak«, a bizottság az Állattár összes gyűjteményeinek alapos megtekintése és átvizsgálása alapján teljesen alaptalan, sőt az Állattár új elhelyezése, költöztetése és mostani a múlthoz képest kedvező állapota úgy Csiki Ernő igazgató, mint az állattári személyzet érdeme és értékes munkájának köszönhető.”

A bizottság szükségesnek tartotta még megjegyezni, hogy egyes osztályokon a megfelelő tárolóbútorok hiányoznak, de ez nem Csiki Ernő mulasztása, hanem az ország helyzetéből fakadó takarékoság következménye, ahogyan az sem, hogy a gyűjteménynek csak töredéke látható. Petrovics Elek (1873–1945) főigazgató megjegyezte, hogy a tárolóbútorok hiányát nem lehet kizárólag a nehéz anyagi körülményekkel megmagyarázni, az csak a késedelmes beszerzést indokolhatja és mielőbb szükséges azokat pótolni.

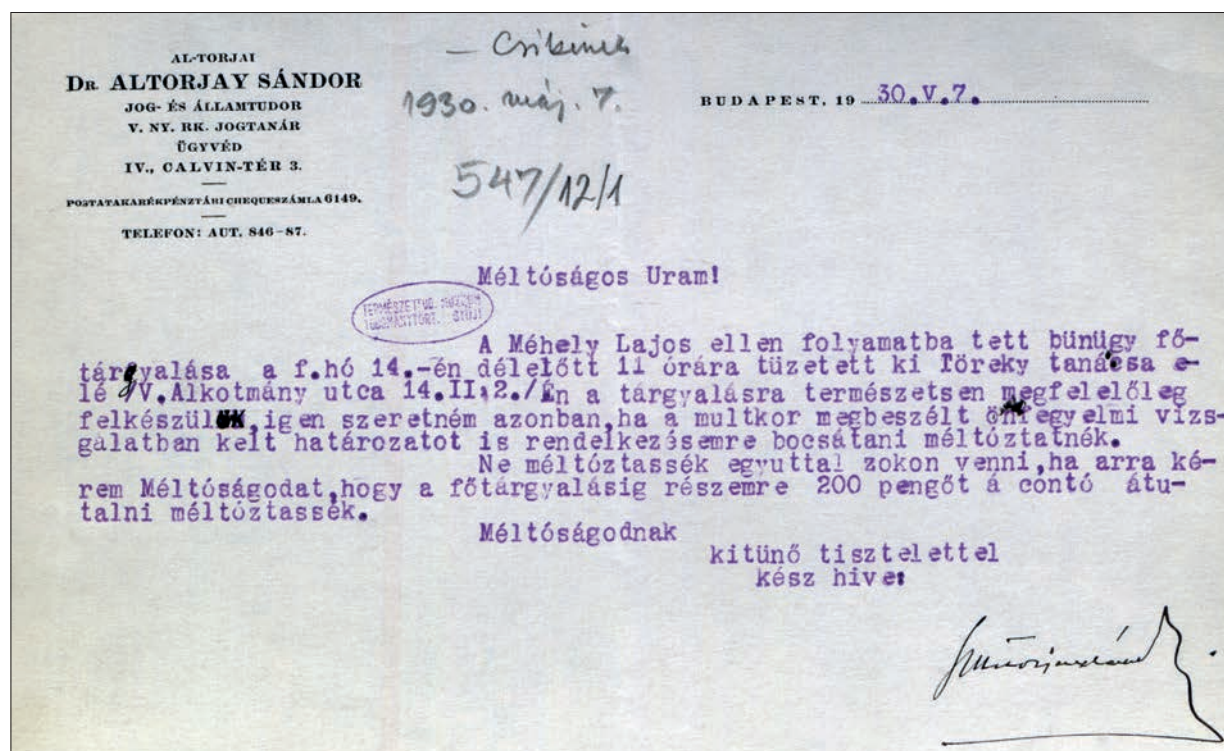
Az Akadémián történtek után Csiki 1930. március 1-jén kérelmet nyújtott be a miniszterhez, hogy az újabb bírósági eljárást megindíthassa.²⁰ A tárgyalást 1930. május 14-re tűzték ki (19. ábra),²¹ a következő tárgyalás időpontja 1930. november 19-e volt.²²

¹⁹ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 4/1930.

²⁰ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 10/1930.

²¹ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 574/12/1.

²² Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 574/12/2.

19. ábra. A Csiki kontra Méhely ügyben Csiki Ernőt Altorjay Sándor ügyvéd képviselte. Az első főtárgyalást Töreky elnöklete alatt 1930. május 14-re tűzték ki (Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest)

Figure 19. Ernő Csiki was represented by Sándor Altorjay in his case against Méhely. The first main hearing occurred on 14 May 1930 under Töreky (Hungarian Natural History Museum, Science History Collection, Budapest)

Altorjay Sándor 1931. március 2-án kelt leveléből kitűnik, hogy az ügy nem várt fordulatot vett:²³ „A kir. Ítéltábla valóban foglalkozott az ügygel, az új törvény értelmében azonban ez csak zárt ülés volt, melyen felszólalási jog egyáltalán nincs. Most, hogy az ügyészség már vádemelésre utasított, egészen más a helyzet, mert így a Kúria el fogja rendelni az ügynek újra-tárgyalását, és reméljük, hogy hasonló törvénytelen stikli nem fog ismét eszébe jutni valakinek. Erről különben majd előszóval is leszek bátor még reflektálni.”

Úgy tűnik, a nyakatekert jogi helyzetben a felperes (azaz Csiki) nem tudta érvényesíteni akaratát. Minderről Altorjay 1931. október 13-án írott levelében számolt be:²⁴ „A Méhely elleni bűnügyben – sajnos – a Kir. Kúria is arra az álláspontra helyezkedett, hogy az első miniszteri felhatalmazás állítólagos hiányai miatt, annak ellenére is, hogy Méhely bűnössége megállapított, ellene büntetési tétel ki nem szabható.

Hogy itt – az egész vonalon – mi történt, arról már előszóval említést tettem Méltóságodnak és személyesen még beszélünk róla.

Egyelőre azonban az lenne a fontos, hogy újrafelvételi eljárást tegyünk folyamatba, melynek során a megfelelő büntetési tétel megállapítható és kiszabható lenne.

Igen kérem, méltóztassék ebben az irányban nyilatkozni. Legjobb lenne, ha személyesen lenne szerencsém, hogy mindezt alaposan megbeszélhessük.

Ami az anyagiakat illeti, nekem ebben az ügyben – a Méltóságod által fizetett 200 pengőn kívül – nem merültek fel kiadásaim és költségeim, az újrafelvételi eljárásért azonban külön díjat nem számláznék.”

A vád a fiaskóból levonta a tanulságot, és Csiki 1931. december 30-án kelt, 56/1931. számú beadványában kérte a minisztert, utasítsa az ügyészséget, hogy a becsületvédelmi törvény vonatkozó paragrafusa alapján emeljenek vádat Méhely ellen. Hóman Bálint 12.248/1932.IV. számú leve-

²³ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 574/12/3.

²⁴ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 574/12/4.

lében a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóján keresztül értesítette Csikit, hogy nincs módjában megindítani a bírósági eljárást, ellenben hozzájárult, hogy Csiki magánemberként kezdeményezheti a pert. Altorjay következő levele 1932. február 22-én kelt:²⁵ „A feljelentést összeállítottam és a kir. Ügyészséghez beadtam. Alaposan átnézvén azonban az ügyet, úgy látom, hogy itt feltétlenül a kir. Ügyészség számára is felhatalmazás volna adandó, mert különben csak a büntetőbírósághoz mehetünk, tehát nem lehet érdeme szerint foglalkozni az ügygel.

A dolog ugyanis úgy áll, hogy Méhely kijelentései Méltóságodnak hivatali működésére vonatkoznak, így az 1914. évi XLI tc. 9. §-ának 6. pontja értelmében a büntetendő cselekmény csupán felhatalmazásra üldözhető, melyet viszont a kir. Ügyészség részére kell megadni.

Ugyanezen paragrafus a felhatalmazás megtagadásáról a következőket mondja: »Ha a sértett a felhatalmazás megadását kívánja, azt csak oly esetben lehet megtagadni, mikor beadása közérdekbe ütköznék.« Itt pedig egyáltalán nem ütközik közérdekbe a felhatalmazás megadása. Ha tehát Méltóságod kívánja, a miniszter köteles azt megadni.

Méltóztassék tehát Hóman öméltóságával érintkezésbe lépni, hogy ennek a levelemnek az értelmében legyen kegyes ő a felhatalmazást a miniszter úrtól megszerezni. Esetleg én a felterjesztést is szívesen elkészítem, hogy a miniszternél kétség ne legyen.»

Csiki 1933. február 24-én fordult Bátky Zsigmondhoz (1874–1939), a Magyar Nemzeti Múzeum megbízott főigazgatójához, hogy továbbítsa kérvényét Hómannak:²⁶ „Miután Dr. Méhely Lajos kijelentései hivatali működésemre vonatkoznak, az 1914. évi XLI tc. 9. §-ának 6. pontja értelmében a büntetendő cselekmény csak felhatalmazásra üldözhető, melyet viszont a kir. ügyészség részére kell megadni. Ugyanez a paragrafus azt mondja: »Ha a sértett a felhatalmazás megadását kívánja, azt csak oly esetben lehet megtagadni, mikor megadása közérdekbe ütköznék.« Ebben az esetben pedig közérdekbe nem ütközik, sőt közérdek, hogy magamat

tisztázhassam, annál inkább, miután az Országos Gyűjteményegyetem főigazgatói értekezlete felhívására a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója²⁷ 210/1931. sz. a. kelt leiratában erre felhívott, miután Dr. Méhely Lajos levele egyéni és hivatali presztízset támadó kitételekkel van tele.”

A korábban indított perben Csiki csak erkölcsi elégtételt kapott, mert az ítélet szerint az egyszerű felhatalmazás nem volt elegendő, ezért Méhelyt fel kellett menteni. Most – mint írta a miniszternek – egy hasonló ítéletnek nem teheti ki magát, mert a vesztes csak ő lehet, hiszen a magas perköltség megfizetése reá hárulna. Éppen ezért újból kérte a minisztert a felhatalmazás gyors megadására, hogy a pert 1932. március 10-e előtt megindíthassa.

A királyi büntető-járásbíróság az újabb tárgyalást 1932. április 9-re, dr. Végh járásbíró elé tűzte ki.²⁸ Az ügyet végül 1933 tavaszának végén zárták le, ami ismét nem hozta meg a vád által remélt ítéletet, sőt Csikit 100 pengő megfizetésére kötelezték. Altorjay Sándor 1933. június 14-én így összegezte a jogi procedúra történéseit:²⁹ „A most befejezett büntetőügyben összes eljárásaimat és tevékenységemet összefoglalva röviden, azt látom könyveimből, hogy hét tárgyalás, illetőleg bíróság előtti megjelenés volt, ezeken kívül pedig a megfelelő számú eljárások, iratok tanulmányozása, értekezések, feljelentés és fellebbezés szerkesztése stb.

Részletes számlát nem csatolok, mert Méltóságod irányában nem akarok rideg alapokra helyezkedni, így a hét megjelenést alapul véve és ezeket az ügy fontossága és subtilis volta, valamint az időtartam szempontjából is mérlegelve és így egyenként 40 pengőjével számítva, összesen 280 pengő, azaz kétszáznyolcvan pengő végösszeg jön ki.

Ebbe természetesen már belészámítottam az összes egyéb funkciókat is, mint a fentebb említett és részletezett több irányú és külön is felszámítható funkciókat.

Arra törekedtem azonban, hogy minden lehetőség ellenére is a végösszeg ne ugorjon magasra. Azt hiszem, a fenti összeget Méltóságod sem fogja so-

²⁵ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 574/12/5.

²⁶ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 6/1932. és 6-a/1932.

²⁷ A dolog pikantériája, hogy ekkor még Hóman Bálint volt a főigazgató.

²⁸ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 574/12/6.

²⁹ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 574/12/7.

kallani. Egyet azonban igen kérnék. »Bis dat, qui cito dat.«³⁰ Azért térek el – eltekintve a személyi tiszteltől és nagyrabecsüléstől – a rendes ügyvédi felszámítástól, mert tekintve nekem is igen sokféle fizetnivalómat, megvallom őszintén, hogy többet ér nekem ez a leszállított összeg, mint később egy magasabb.

Ezért arra kérném méltóságodat, hogy az összeget lehetőleg még a folyó hó 20-ig beküldeni méltóztassék címemre.

Amennyiben a bíróság által kirótt 100 pengőre vonatkozólag méltóztatnék valamely felszólítást kapni, úgy tessék azt nekem haladéktalanul megküldeni, és én az újrafelvétellel kapcsolatosan a büntetés felfüggesztéséről azonnal gondoskodni fogok.”

A per feltehetően Bipner-tanácsa előtt fellebezéssel folytatódott, mert a Magyarország (ANONYMUS 1933) újabb tárgyalásról tudósított: „A járásbírói ítélet ismertetése után kihallgatták tanúként Zemplén Géza dr. műegyetemi tanárt és Németh Károly hírlapírót, akik mivel három év előtti eseményről van szó, nem emlékeztek már pontosan a kifejezésekre. Méhely Lajos beismerte, hogy az inkriminált kifejezéseket használta, de a főmagánvádól személyében sérteni nem volt szándékában, csak a tudományos munkásságát bírálta, az 50.000 koronával pedig már régen elszámolt. Csiki Ernő tagadta, hogy azt a kifejezést használta volna, hogy Méhelyt külföldön kifigurázzák. Bipner elnök ismertette Huber Ottó és Zsindely Sándor korábbi vallomását, amely szerint Csiki Ernő azt mondta, hogy Méhelyt kifigurázzák. Azután a tárgyalást elnapolták.”

Valahol itt érhetett véget a perek, tárgyalások sorozata, mert nincsenek további iratok az ügygel kapcsolatban. Lényeges megemlíteni, hogy Méhely 1931. május 8-án az Akadémia elnökéhez intézett levelében lemondott rendes akadémiai tagságáról, mert úgy érezte, a testület részéről nem kapott elegendő támogatást. Az okokat Méhely az Akadémia tagjainak címzett, 1931. november 12-én kelt nyílt levelében részletesen is kifejtette, amit Csiki hasonlóan kimerítő, 1931. december 30-i keltezésű, szintén az Akadémia tagjaihoz címzett nyílt levélben válaszolt meg (CSIKI 1931). Az ellenségeskedő helyzetet jól mutatja az a „gyászjelentés” is, amely Nagy Ignác

20. ábra. „Méhely Lajcsika gyászjelentése” Az *Ojság* című vicclap 1931. december 13-i számában

Figure 20. “Méhely Lajcsika gyászjelentése” (*Wee Lajos Méhely’s obituary*), *Az Ojság* (comic paper), 13 December 1931

Imre (1882–1941) kéthetente megjelenő vicclapjában, *Az Ojság* 1931. december 13-i számában a címlapon szerepelt (20. ábra), majd egy apróhirdetés, amely ugyanezen lap 1931. december 21-i számában látott napvilágot: „Akadémiához jön munkanélküli siratóasszony Méhely tanár úr kilépeése miatt siránkozni.”

Természetesen nem késlekedett Méhely válasza sem (MÉHELY 1932a, 1933), amelyben jószereivel korábban elhangzott érveit ismételte. Írásának egy kisebb fejezete azonban számunkra is érdekes lehet, mert adalékkal szolgál Kertész Kálmán (1867–1922) és Csiki elmérgesedett viszonyához is (részletesen lásd VIG 2019: 624–633).

Ismert, hogy Kertész ellenezte Csiki kinevezését az Állattár élére. Kertész 1922. december 7-én, már a halálos ágyán Méhelynek is írt egy levelet, hogy akadályozza meg a kinevezést, mert ennyivel Méhely tartozik a magyar tudományosságnak. Csiki Ernő és Kertész Kálmán között az ellenségeskedés akkor tört ki, amikor a Magyarországi Tanácsköztársaság alatt Kertész 1919. május 7-én Horváth Gézától átvette az Állattár irányítását. Méhely leveléből világosan kiderül, hogy Kertész ezt nem önként, hanem Fejérpataky László (1857–1923) nemzeti múzeumi főigazgató és Horváth Géza határozott kérésére tette (MÉHELY 1932a): „Ezt, amikor az Akadémia III. osztályának tagjai fölött szemlét tartottunk, így vallotta dr. Hor-

³⁰ Latin közmondás, jelentése: Kétszer ad, ki gyorsan ad.

váth Géza, az igazoló ötös bizottságnak³¹ azon az ülésén, melyet intézeti szobámban tartottunk! Horváth Géza előterjesztését az ötös bizottság egyhangúlag magáévá tette, úgy hogy Kertész ügye már sem a Concha Győző³² elnöklete alatt összeült 15-ös bizottságban, sem a véglegesen ítélkező akadémiai összesülésen nem fordult elő.

Kertész Kálmán viselkedése tehát teljesen korrekt volt, és Csiki úrnak legcsekélyebb oka sem volt arra, hogy Kertész eljárását akár erkölcsi, akár politikai tekintetben kifogásolja. Mégpedig annál kevésbé, mert hiszen a Károlyi-féle lázadás első heteiben éppen Csiki úr volt annyira »begyulladva«, hogy Leidenfrost Gyulával,³³ a későbbi kommunista diktátorral, a természettudományi múzeumok és társulatok direktóriumának elnökével, egész nap kocsizott, a végből, hogy a Természettudományi Múzeum céljaira főúri palotát rekviráljon. (...)

Ezt én dr. Horváth Gézától és dr. Kertész Kálmántól, az előbbinek múzeumi szobájában hallottam, amikor november elején felnéztem a Múzeumba, később pedig Kertész Kálmántól arról is értesültem, hogy Csiki úr leánya diplomáját ezzel terítette ki a nagyhatalmú direktórium elnök elvtárs elé: »Hát, ha mi szolgálunk benneteket, akkor legalább állást adjatok gyermekeinknek« – s Csiki úr leánya a főelvtárs útján valóban meg is kapta a kért állást.”

Hogy Csiki Ernő Leidenfrost Gyula társaságában valóban nézett-e főúri palotákat a múzeum számára, nem tudjuk, mert erre vonatkozóan nem találtunk iratokat. Az viszont tény, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának utasítására 1919. október 20-án vegyesbizottság tekintette meg a Ludovikát, hogy az épület alkalmas-e az Állattári Osztály, a Növénytári Osztály, az Ásvány- és Őslénytári Osztály, illetve a Néprajzi Osztály elhelyezésére. Az osztályokat az osztályigazgatók képviselték: Horváth Géza az Állattárat, Filarszky Nándor (1858–1941) a Növénytárat (KORSÓS 2019), Zimányi Károly (1862–1941) az Ásvány- és Őslénytári Osztályt, Bátky Zsigmond (1874–1939) a Néprajzi Osztályt, illetve felkért építészeti szakértőként velük tartott Csányi Károly (1873–1956), az Iparművészeti Múzeum osz-

tályigazgatója. A bizottság egyöntetű véleménye az volt, hogy az épület tökéletesen megfelel a múzeumi osztályok és gyűjteményeik elhelyezésére. Az 1919. november 1-jén kelt jelentést fogalmazó Horváth Géza még hozzátette: „Ha e [tulajdonjogi] kérdések tisztázásából kitűnnék, hogy a magyar kormány a Ludovika Akadémia telkével és épületével szabadon rendelkezhetik, akkor érkeznek el azután a végleges döntés ideje.”³⁴

Összegzés

Méhelý Lajos állattani munkásságának központi témája az élőlények evolúcióját szabályozó törvényszerűségek funkcionális és morfogenetikai alapokon nyugvó feltárása volt. Tudományos gondolatait ebben a szemléletben elsősorban a herpetológia területén fejtette ki. Kételtűekkel és hüllőkkel foglalkozó monográfiái napjainkban is kiemelkedő tudományos jelentőségűek, ábraanyaguk művészi értéket képvisel. Számos közleménye, illetve monográfiája jelent meg emlősökről is. Munkásságának harmadik területét az ízeltlábúak, főleg a méhek és az alsórendű rákok, illetve a férgek kutatása jelentette. Számos rendszertani, származástani sejtése a mai modern molekuláris módszerek segítségével sorra nyer igazolást.

Méhelý tudományos munkásságát, személyiségét a közgondolkodás azonban még napjainkban is főleg a két háború közötti nemzetpolitikához kapcsolódó tevékenysége alapján ítéli meg. Tény, hogy életműve egymásnak ellentmondó, megítélését tekintve is élesen szembeállítható két részre tagozódik: az állattan területén kimagasló tudományos értékű eredményeket felmutató, ugyanakkor a politika terén kortársai és az utókor által is jogosan bírált időszakra. Bár 1920 után is születtek kiváló állattani témájú munkái, írásainak zöme az 1920-as évektől kezdve főleg korának szélsőséges ideológiai áramlatába, a szociáldarwinizmussal alátámasztott rasszizmus irányába estek.

Méhelý Lajos életművének állattani vonatkozású teljes értékelése még várat magára, bár 1967-

³² Concha Győző (1846–1933) jogász, egyetemi tanár, főrendiházi tag, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és igazgatója.

³³ Leidenfrost Gyula tengerkutató, halbiológus, ismeretterjesztő író, a Magyarországi Tanácsköztársaság alatt a Természettudományi Múzeumok és Társulatok Direktóriumának elnöke.

³⁴ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 77/1919.

ben már történt kísérlet annak felvázolására (BOROS & DELY 1967; DELY 1967). Jelen közleményünk sem erre vállalkozott, sokkal inkább részletekbe menő képet kívántunk adni személyisége fejlődéséről, azokról a körülményekről, amelyek életpályáját nagy vonalakban meghatározták. Az állattan területén elért eredményeit is ebbe a folyamatba illesztettük. Mindebből az is következik, hogy az utókor előtt ott tornyosul a feladat: Méhelý Lajos egész tudományos munkásságának, annak jelentőségéhez méltó, kritikai elemzése és bemutatása.

Irodalom

- A.[BAFI] AIGNER L. (1902): A mimicry. – *Állattani Közlemények* **1**(4): 117–126.
- ABLONCZY B. (2016): *Keletre magyar! A magyar turanizmus története*. – Jaffa Kiadó, Budapest, 296 pp.
- ANONYMUS (1890a): Jegyzőkönyvi kivonat a tartott szakülésekről. (Protokollauszüge über die naturwissenschaftlichen Fachsitzungen der medic. naturwiss. Section des Siebenbürgischen Museumvereins.) – *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából, II. Természettudományi Szak* **15**(12)(3): 217–219 (254).
- ANONYMUS (1891): A Bézsán-jutalom. – *Akadémiai Értesítő* **15**: 129–131.
- ANONYMUS (1899): Hírek: Hymen. – *Kőszeg és Vidéke* **19**(2): 2.
- ANONYMUS (1907): Társulati ügyek. – *Természettudományi Közöny* **39**(450): 140–171.
- ANONYMUS (1911): Fülöp Zsigmond nyilatkozata. – *Magyar Figyelő* **1**(4): 433–434.
- ANONYMUS (1925a): „Protelsonia hungarica Méh.”. Egy vakrák, két tudós és három lovagias ügy különös története. – *Pesti Napló* **76**(266): 7.
- ANONYMUS (1925b): Mikor a tanítvány nagyobb a mesterénél. Milyen érdekek rejtőznek a körüti sajtónak Méhelý Lajos ellen indított rágalomhadjárata mögött. – *Szózat* **7**(270): 4.
- ANONYMUS (1928a): Sajtóper a vakrák felfedezésének dicsősége körül. – *Esti Kurir* **6**(56): 5–6.
- ANONYMUS (1928b): Csíki Ernő. – *Magyarság* **8**(178): 12.
- Köszönetnyilvánítás**
- Köszönet illeti a Magyar Természettudományi Múzeum Központi Könyvtárát és Tudománytörténeti Gyűjteményét (Budapest) a dokumentumok és fényképek közlési lehetőségéért. A szerzők őszinte hálával tartoznak Szovák Tímeának (Savaria Múzeum, Szombathely) a kézirat gondos átolvasásáért és javításaiért.
- ANONYMUS (1929a): Csíki Ernő és Méhelý Lajos zoologiai párviadala. – *Magyarság* **10**(77): 14.
- ANONYMUS (1929b): Nyilatkozat. – *Magyarság* **10**(107): 12.
- ANONYMUS (1930a): Hogy folyt le a Méhelý–Csíki affér? – *Magyarság* **11**(43): 4.
- ANONYMUS (1930b): És mondá Zarathustra... – *Magyarság* **11**(45): 6.
- ANONYMUS (1933): A Méhelý–Csíki-pör felelbbviteli tárgyalása. – *Magyarság* **14**(118): 14.
- BALÁZS G. & ANGYAL D. (2013): A magyarországi vakbolharákfajok (Amphipoda: Niphargus spp.) értékelő irodalmi áttekintése. (Critical overview of the literature of Hungarian Niphargus (Amphipoda) species.) – *Állattani Közlemények* **98**(1–2): 111–119 (119).
- BALÁZS G., ANGYAL D. & KONDOROSSY E. (2015): Niphargus (Crustacea: Amphipoda) species in Hungary: literature review, current taxonomy and the updated distribution of valid taxa. – *Zootaxa* **3974**(3): 361–376.
- BOKOR E. (1924): Beiträge zur rezenten Fauna der Abaligeter Grotte. – *Zoologischer Anzeiger* **61**: 111–121.
- BOKOR E. (1925): Az Abaligeti-barlang. (Die Abaligeter Grotte.) – *Földrajzi Közlemények* **53**(6–8): 105–136 (137–140).
- BOROS I. & DELY O.GY. (1967): Einige Vertreter der ungarischen Zoologie an der Wende des 19–20. Jahrhunderts und die wissenschaftshistorische Bedeutung ihrer Tätigkeit I. Ludwig Méhelý (1862–1952). (A XIX–XX. századforduló magyar zoológiájának néhány képviselője és munkásságuk tudománytörténeti jelentő-

- sége I. Méhely Lajos (1862–1952.) – *Vertebrata hungarica* 9(1–2) :65–156 (157–165).
- BOULENGER G.A. (1893): On a little known European Viper, *Vipera ursinii*, Bonap. – *Proceedings of the Zoological Society of London* 1893: 596–599 + 1 tábla.
- BOULENGER G.A. (1907): Remarks on Prof. L. vom Méhely's Paper „Lösung der 'Muralis-Frage'.” – *Annals and Magazine of Natural History* 20(115): 39–46.
- BUZA J. (1898): *Állattan. A középiskolák felsőbb osztályai részére készítette Buza János sárospataki tanár. Második kiadás.* – Sárospatak, Sárospataki Irodalmi Kör, 252 pp.
- BUZA J. (1901a): Észrevételek Méhely Lajos bírálatára. – *Hivatalos Közlöny* 9(3): 49–54.
- BUZA J. (1901b): Észrevételek a dr. Entz Géza úr bírálatára. – *Hivatalos Közlöny* 9(3): 56–59.
- CSIKI E. (1926): Magyarország szárazföldi Isopodái. (Isopoda terrestria Hungariae.) (Die Landisopoden Ungarns.) – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 23: 1–79 (79).
- CSIKI E. (1929a): Egy fejezet a magyar zoológia történetéből. (Válasz dr. Méhely Lajosnak.) (Ein Kapitel aus der Geschichte der ungarischen Zoologie. (Entgegnung an Prof. Dr. L. Méhely.) – *Állattani Közlemények* 26(3–4): 133–139.
- CSIKI E. (1929b): Csiki Ernő válaszol Méhely professzornak. – *Magyarság* 10(81): 6.
- CSIKI E. (1931): *A Magyar Tudományos Akadémia t. tagjaihoz.* – Budapest, Csiki Ernő kiadása, Stephaneum Nyomda, 4 pp.
- DADAY J. (1888): Együttélés (symbiosis) sodróférgek és májmohok között. – *Természettudományi Közlöny* 20(231): 431–432.
- DATHE H.H. (1980): Die Arten der Gattung *Hylaeus* F. in Europa (Hymenoptera: Apoidea, Colletidae). – *Mitteilungen aus dem Zoologischen Museum in Berlin* 56(2): 207–294.
- DELY O.GY. (1967): Die wissenschaftliche und literarische Tätigkeit von Ludwig Méhely auf dem Gebiete der Zoologie. – *Vertebrata hungarica* 9(1–2) :21–64.
- DELY O.GY. & KORSÓS Z. (1991): *Méhely Lajos: Herpetologia hungarica.* – Budapest, Magyar Természettudományi Múzeum, 7 pp. + 22 tábla.
- DOLLFUS A. (1897): Sur leux types nouveaux de Crustacés Isopodes appartenant à la faune souterraine des Cévennes. – *Comptes rendus hebdomadaires Seances de l'Academie des Sciences* 125: 130–131.
- DOLLFUS A. & VIRÉ A. (1904): Sur quelques formes d'Isopodes appartenant à la faune souterraine d'Europe. – *Annales des sciences naturelles. Zoologie et paléontologie* VIII, 20: 411–412.
- DÓSA R.-NÉ (1967): A fajbiológia a magyar fasizmus szolgálatában. – *Tudományos Közlemények – Budapesti Orvostudományi Egyetem Marxizmus-Leninizmus Tanszék* 1967(1): 1–22.
- DUDICH E. (1924a): Über *Protelsonia hungarica* Méhely. – *Zoologischer Anzeiger* 60: 151–155.
- DUDICH E. (1924b): Az abaligeti barlang vak rákja. – *Természettudományi Közlöny* 56(810): 105–106.
- DUDICH E. (1925): Abaligeti barlang vak rákjáról. – *Állattani Közlemények* 22(1–2): 46–51.
- DUDICH E. (1931): Systematische und biologische Untersuchungen über die Kalkeinlagerungen des Crustaceenpanzers in polarisierten Lichte. – *Zoologica. Original-Abhandlungen aus dem Gesamtgebiete der Zoologie* 30(8): 1–154 + 14 tábla.
- DUDICH E. (1932): A parti ászka mésztartaléksejtjei és a Zenker-féle szerv. (Die Kalkreservekörper von *Hyloniscus riparius* und das Zenker'sche Organ.) – *Állattani Közlemények* 29(1–2): 1–12 (12–15).
- ENTZ G. (1888a): Adalékok Erdély herpetologiajához. (Beiträge zur Herpetologie Siebenbürgens.) – *Orvos-természettudományi értesítő II. Természettudományi szak* 13[10](1): 39–52 (124–135) + 1 tábla.
- ENTZ G. (1888b): Adalékok Erdély csúszómászóihoz. – *Természettudományi Közlöny* 20(223): 107–108.
- ENTZ G. (1901): *Állattan. A középiskolák felsőbb osztályai részére készítette Búza János, sárospataki tanár. II. kiadás. A szöveg közé nyomott 139 ábrával. Sárospatak, 1898.* – Ára kötve 1 frt 40 kr. – *Hivatalos Közlöny* 9(3): 54–56.
- FEKETE G.-NÉ (2000): *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai. 2. kötet 1859–1900.* – Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 190 pp.

- FÜLÖP Zs. (1911a): Két cikk a darwinizmusról. I. A darwinizmus válsága. – *Magyar Figyelő* **1**(4): 213–220.
- FÜLÖP Zs. (1911b): Nyilatkozat. Palágyi Menyhért és a „Magyar Figyelő”. – *Husadik Század* **12**(24): 512.
- GÁSPÁR J. (1931): *Méhely Lajos és a tudományos fajvédelem Magyarországon*. – Budapest, Stephaneum Nyomda, 63 pp.
- GYURGYÁK J. (2001): *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. – Budapest, Osiris, 788 pp.
- GYURGYÁK J. (2007): *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. – Budapest, Osiris, 660 pp.
- GYURGYÁK J. (2012a): *Magyar fajvédők. Eszme- és politikatörténeti tanulmány*. – Kézirat. Eger, Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola, 244 pp. (DOI: 10.15773/EKF.2012.002; Hozzáférés: 2019. november 13.)
- GYURGYÁK J. (2012b): *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány*. – Budapest, Osiris, 272 pp.
- HADID Y., NÉMETH A., SNIR S., PAVLÍČEK T., CSORBA G., KÁZMÉR M., MAJOR Á., MEZHHERIN S., RUSIN M., COŞKUN Y. & NEVO E. (2012): Is evolution of blind mole rats determined by climate oscillations? – *PLoS One* **7**(1), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0030043>
- HERMAN O. (1901): A magyar denevérek faunája. – *Budapesti Szemle* **105**(289): 119–129.
- HORVÁTH Cs. & KORSÓS Z. (1988): Méhely Lajos emlékezete. (In Memoriam Lajos Méhely.) – *Karszt és Barlang* **1988**(1): 43–46.
- HORVÁTH Cs. & KORSÓS Z. (1994a): 100 éves az Állattani Szakosztály. (The Zoological Section is one-hundred years old.) – *Állattani Közlemények* **78**(Supplementum): 7–17 (17–18).
- HORVÁTH Cs. & KORSÓS Z. (1994b): Az elmúlt 100 év előadóülései. – *Állattani Közlemények* **78**(Supplementum): 39–160.
- K. [RIESCH J.] (1876): A remete-rák és a tengeri rózsa. – *Természettudományi Közlöny* **8**(85): 359–361.
- K. [RIESCH J.] (1871): Asztalközösség. – *Természettudományi Közlöny* **3**(19): 36–37.
- KORSÓS Z. (2003): Ötven éve hunyt el Méhely Lajos, a magyar herpetológia legnagyobb alakja. – *Terrárium* **5**(3): 14–15.
- KORSÓS Z. (2019): 150 éve alakultak meg a Magyar Nemzeti Múzeum természettudományi tárai. – *Annales Musei historico-naturalis hungarici* **111**: 5–38.
- KORSÓS Z. & FÜLÖP T. (1994): A parlagi vipera (*Vipera ursinii rakosiensis* Méhely, 1893) száz éve. – *Állattani Közlemények* **78**(Supplementum): 31–38.
- KRECSÁK L., KORSÓS Z. & TÓTH T. (2008): Lajos Méhely's Herpetologia Hungarica, a review of a masterpiece of the Hungarian herpetological literature. – *Bibliotheca Herpetologica* **8**(1): 10–19.
- KRIESCH J. (1871a): *Az okszerű méhészet elemei. – Az okszerű méhészet elemei. A Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi M. Kir. Ministerium által pályadíjjal jutalmazott mű*. – Vác, Földművelésügyi-, Ipari- és Kereskedelmi Magyar Királyi Minisztérium, Siketnémák Iparint. Ny., 84 pp.
- KRIESCH J. (1871b): Darwin legújabb könyvéről. – *Természettudományi Közlöny* **3**(25): 330–340.
- KRIESCH J. (1883): *A modern zoologia szempontjai és céljai. Értekezések a természettudományok köréből*. – Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 22 pp.
- KUND A. (2014): Méhely Lajos és a magyar fajbiológiai kísérlete (1920–1931). – *Múltunk* **2014**(4): 239–289.
- MADARÁSZ Gy. (1899–1903): *Magyarország madarai. A hazai madárvilág megismerésének vezérfonala, 170 eredeti szövegrajzzal és 9 műmelléklettel*. – Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 663 pp. + 9 tábla.
- MAGNIEZ G. (2000): Redescription de *Protelsonia hungarica hungarica* (Crustacea, Isopoda, Asellota, Stenasellidae) et validite de genre *Protelsonia*. – *Memoires de Biospeleologie* **27**: 83–87.
- MÉHELY L. (1880a): A méh viaszkészítő szerve. – *Méhészeti Lapok* **1**(9): 73–75.
- MÉHELY L. (1880b): Korcs méhpeték. – *Méhészeti Lapok* **1**(10): 89–93.
- MÉHELY L. (1881a): A különböző méhegyedek nagyság- és színváltozatai. – *Méhészeti Lapok* **2**(1): 8–13, **2**(6): 126–129.
- MÉHELY L. (1881b): A méh természetrajza. – *Méhészeti Lapok* **2**(1): 13–21, **2**(2): 36–45, **2**(3): 63–68, **2**(5): 107–114, **2**(7): 156–160, **2**(11): 250–257.

- MÉHELÛ L. (1881c): A méhek élettartamáról. – *Méhészeti Lapok* 2(1): 22.
- MÉHELÛ L. (1881d): A különböző m  hegyedek nagys  gv  ltozatai. – *Erdélyi Gazda* 13(6): 43–45.
- MÉHELÛ L. (1882a): Reményeink s csal  d  saink. – *Méhészeti Lapok* 3(7): 169–170.
- MÉHELÛ L. (1882b): A hol a m  z folyik. Megemlékezés a magyar országos méhészeti kiállítás-r  l. – *Méhészeti Lapok* 3(10): 213–223.
- MÉHELÛ L. (1882c): Anatomicai készítmények szárazon való eltartásának uj módja. – *Természettudományi K  zlj  ny* 14(153): 201–203.
- MÉHELÛ L. (1882d): A Magyar Országos Méhészeti Egyesület által rendezett s az 1882.   vben augusztus 19–27. Budapesten tartott Országos Méhészeti Kiállítás Kalauza. – Budapest, 64 pp.
- MÉHELÛ L. (1884a): Nyilt levél Hyloniscus barátomhoz. – *Méhészeti Lapok* 5(3): 54–59.
- MÉHELÛ L. (1884b): Viszonv  lasz Tanos Pál ur „Válasz és védelem” czim   cikkére. – *Méhészeti Lapok* 5(5): 114–115.
- MÉHELÛ L. (1884c): A magyar országos méhészeti egyesület ez idei k  zgy  l  se. – *Méhészeti Lapok* 5(8–9): 173–182.
- MÉHELÛ L. (1885a): Zur Naturgeschichte der Biene. – *Bl  tter f  r Bienenzucht* 1(2): 17–22, 1(3): 67–71, 1(4): 86–89.
- MÉHELÛ L. (1885b): Die Paarung der Arbeitsbiene. – *Bl  tter f  r Bienenzucht* 1(4): 56–65.
- MÉHELÛ L. (1885c): A dolgozó m  h párosodása. – *Méhészeti Lapok* 6(4): 73–81.
- MÉHELÛ L. (1885d): Méhészeti kirándulás. – *Méhészeti Lapok* 6(6): 132–138.
- MÉHELÛ L. (1885e): Az országos kiállítás méhészeti csoportjának ismert  t  se. – *Méhészeti Lapok* 6(6): 176–190.
- MÉHELÛ L. (1885f): Pill  ket fogdos   növény. – *Természettudományi K  zlj  ny* 17(194): 421–422.
- MÉHELÛ L. (1888): A lapozó kaptárak. – *Méhészeti Lapok* 9(4): 83–86.
- MÉHELÛ L. (1889a):   llatok és növények egym  sral társulása. – *Természettudományi K  zlj  ny* 21(236): 135–143.
- MÉHELÛ L. (1889b): Adatok a Barc  sas  g bog  rvi l  g  nak ismeretéhez. (Supplementa ad notitiam faunae coleopterorum Burciae.) (Beitr  ge zur Coleopteren-Fauna des Burzenlandes.) – *Orvos-Természettudományi   rtes  t   II. Természettudományi Szak* 14[11](3): 193–240 (295–297).
- MÉHELÛ L. (1889c): A rovarvilág befolyása a természetre. – *A Brassói Magyar Kir.   llami F  re  liskol  nak negyedik évi   rtes  t  je. Az 1888–89. tanév* 4: 3–17.
- MÉHELÛ L. (1890a): Drei Wochen im Bozauer Gebirge. – *Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathen-Vereins* 10: 1–33 + 1 tábla.
- MÉHELÛ L. (1890b): Kirándulás a Kir  lyk  re. – Brassó
- MÉHELÛ L. (1890c): A szabad ég alatt. – Brassó
- MÉHELÛ L. (1890d): Alap  tsunk barc  sas  gi muzeumot. – Brassó 6(6): 21–22.
- MÉHELÛ L. (1890e): Mezőségi levél. – Brassó 6(83): 325–326, 6(87): 341–342.
- MÉHELÛ L. (1890f): Amit a bogarak beszélnek. – Brassó 6(112): 441–442.
- MÉHELÛ L. (1890g): Ujabb adatok Erdély s különösen a Barc  sas  g bog  rvi l  g  nak ismeretéhez. (Supplementa ad faunam Coleopterorum Transylvaniae.) (Neuere Daten zur Kenntniss der K  ferwelt Siebenbürgens, insbesondere des Burzenlandes.) – *  rtes  t   az Erdélyi M  zeum-Egylet Orvos-Term  szettudom  nyi Szakoszt  ly  b  l II. Term  szettudom  nyi Szak* 15[12](3): 257–288 (357–360).
- MÉHELÛ L. (1891a): „Carabus violaceus L. var. Wolfi Dej.”   s tudom  nyos autokratia. (Carabus violaceus L. var. Wolfi Dej.) – *  rtes  t   az Erdélyi M  zeum-Egylet Orvos-Term  szettudom  nyi Szakosztályából, II. Természettudományi Szak* 16(13)(1): 61–72 (85–91).
- MÉHELÛ L. (1891b): A magyar fauna   j Bombinator   s Triton fajai (Neue Bombinator- und Triton-Arten der ungarischen Fauna). – *Mathematikai   s Természettudományi   rtes  t  * 9(5-6): 154–155.
- MÉHELÛ L. (1892a): A Magyar fauna Bombinatorjai. II. Hazánk egy   j Tritonja: Tr. (Molge) montandoni Blgr. – *Mathematikai   s Term  szettudom  nyi Közlemények* 24(9): 551–571 + 2 t  bla.
- MÉHELÛ L. (1892b): Magyarország barna b  k  i (Ranae fuscae Hungariae). (Die braunen Frösche Ungarns (Ranae fuscae Hungariae).) – *Mathematikai   s Term  szettudom  nyi Közlemények* [1894] 25(1): 1–63 (387) + 8 t  bla.

- MÉHELÝ L. (1893a): Beiträge zur Kenntniss der Bombinator-Arten, sowie deren Standorte und Verbreitung in Ungarn. – *Mathematische und naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn* [1891–1892] **10**(3): 55–79 + 2 tábla.
- MÉHELÝ L. (1893b): Die Kreuzotter (*Vipera berus* L.) in Ungarn. – *Zoologischer Anzeiger* **15**(420): 186–192.
- MÉHELÝ L. (1894a): A Királykő sziklaszorosai. – *Erdély. Turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület Értesítője* **3**(3–4): 55–64.
- MÉHELÝ L. (1894b): *Vipera Ursinii* Bonap., eine verkannte Giftschlange Europas. – *Zoologischer Anzeiger* **17**(440): 57–61, **17**(441): 65–71.
- MÉHELÝ L. (1894c): Nachtrag zum Aufsatz über *Vipera Ursinii*. – *Zoologischer Anzeiger* **17**(442): 86–87.
- MÉHELÝ L. (1894d): A magyar fauna egy új mérges kígyója (*Vipera rákosiensis* My.). (Eine neue Giftschlange der ungarischen Fauna (*Vipera rákosiensis* My.)) – *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* **12**(2–3): 87–92 (371).
- MÉHELÝ L. (1895a): Magyarország kurta kígyói (*Vipera berus* L. és *Vipera Ursinii* Bonap.) (Vipern (*Vipera berus* L. und *Vipera Ursinii* Bonap.) in Ungarn). – *Mathematikai és Természettudományi Közlemények* [1897] **26**(4): 371–478 + 2 tábla.
- MÉHELÝ L. (1895b): A magyarországi farkos kétélűek álczái. (Larvae amphibiorum urodelorum Hungariae). (Die Larven der Salamandrinen Ungarns.) – *Természettudományi Füzetek* **18**(3–4): 149–165 (270–288).
- MÉHELÝ L. (1895c): *Brassóvármegyei turista-kalauz. Erdélyrészi uti kalauz 1.* – Kolozsvár, Erdélyrészi Kárpát-Egyesület, Gombos és Sztupjár, 90 pp.
- MÉHELÝ L. (1895d): Egy pillantás állattani tankönyvirodalmunkra. (Paszlavszky József „Az állattan kézikönyve” című munkája fonalán.) – *Magyar Pädagogia* **4**: 57–67.
- MÉHELÝ L. (1895e): Válasz Paszlavszky válaszára. – *Magyar Pädagogia* **4**: 267–278.
- MÉHELÝ L. (1895f): Erdély új és ritka bogárfajai. (Für Siebenbürgen neue und seltene Käferarten). – *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából II. Természettudományi Szak* **20**[17](2): 179–197 (256–257).
- MÉHELÝ L. (1899): *A magyar zoológia érdekében! Dr. Vángel Jenő „Állattan”-ának bírálata.* – Budapest, Müller Károly könyvnyomdája, 19 pp.
- MÉHELÝ L. (1900a): *Monographia Chiropterorum Hungariae* (Cum appendice in lingua Germanica conscripta). Magyarország denevéreinek monographiája (Monographie der Fledermäuse Ungarns). – Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 372 pp. + 22 tábla.
- MÉHELÝ L. (1900b): A magyarországi denevérek irodalma és névjegyzéke. (Literatur und Namenliste der Fledermäuse Ungarns.) – *Akadémiai Értesítő* **11**(7): 355–372.
- MÉHELÝ L. (1900c): *Még egy hang a magyar zoológia érdekében! Viszonzás Dr. Vángel Jenő „Válasz”-ára.* – Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 39 pp.
- MÉHELÝ L. (1901a): Magyarország denevéreinek monographiája. – *Budapesti Szemle* **106**(293): 288–293.
- MÉHELÝ L. (1901b): Buza János sárospataki tanár „Állattanának” bírálata. – *Hivatalos Közlöny* **9**(3): 46–49.
- MÉHELÝ L. (1901c): Válasz Buza János sárospataki tanár „Észrevételeire”. – *Hivatalos Közlöny* **9**(3): 59–60.
- MÉHELÝ L. (1902): *Beköszöntő.* – *Állattani Közlemények* **1**(1): 1–4.
- MÉHELÝ L. (1903a): A mimicry elve és jelentősége. – *Állattani Közlemények* **2**(1): 1–24.
- MÉHELÝ L. (1903b): Dr. Madarász Gyula, Magyarország madarai. A hazai madárvilág megismerésének vezérfonala. 170 eredeti szövegrajzzal és 9 műmelléklettel. – Budapest, 1899–1903. (A Magyar Nemzeti Múzeum kiadása). – *Állattani Közlemények* **2**(5): 234–235.
- MÉHELÝ L. (1907a): A „muralis-kérdés” megoldása. (Die Lösung der Muralis-Frage.) – *Állattani Közlemények* **6**(2): 58–62 (95).
- MÉHELÝ L. (1907b): Zur Lösung der „Muralis-Frage”. – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* **5**: 1–84.
- MÉHELÝ L. (1907c): 148. Archaeo- és Neolacerták. Válasz Boulenger G. A. és Dr. Werner F. urak

- bírálatára. (Archaeo- und Neolacerten.) – *Állattani Közlemények* 6(3): 97–120 (138–139).
- MÉHELÛ L. (1908a): A volt szerkesztõ búcsuja. – *Állattani Közlemények* 7(1): 1–2.
- MÉHELÛ L. (1908b): Az élõsködés fogalmáról. (Über den Begriff des Parasitismus). – *Állattani Közlemények* 7(4): 181–185 (235).
- MÉHELÛ L. (1909a): *Species generis Spalax. A földi kutyák fajai származás és rendszertani tekintetben (Species generis Spalax. Die Arten der Blindmäuse in systematischer und phylogenetischer Beziehung.)* – Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 353 pp.
- MÉHELÛ L. (1909b): Válasz Szilády Zoltánnak. (Antwort an Z. Szilády). – *Állattani Közlemények* 8(4): 183–187 (199).
- MÉHELÛ L. (1911): A Természetráji Múzeum jelené és jövője. – *Budapesti Szemle* 146(414): 417–434.
- MÉHELÛ L. (1912a): Megdőlt-e a származástan? – *Természettudományi Közlöny* 44, Pótfüzetek 105–106: 1–58.
- MÉHELÛ L. (1912b): A Palágyi féle „koevolúció”. Megjegyzések Palágyi Menyhért úr válaszára. – *Természettudományi Közlöny* 44, Pótfüzetek 107–108: 156–169.
- MÉHELÛ L. (1912c): A hazai viperákról. – *Természettudományi Közlöny* 44(545): 1–48.
- MÉHELÛ L. (1913): Magyarország csíkos egerei (Die Streifenmäuse Ungarns.). – *Mathematikai és Természettudományi Közlemények* 32(1): 3–45.
- MÉHELÛ L. (1914a): *Önéletráji adataim.* – Kézirat, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 16 pp.
- MÉHELÛ L. (1914b): Miként reformáljuk zoológiai oktatásunk? – *Budapesti Szemle* 157(447): 363–381.
- MÉHELÛ L. (1915a): A háború biológija. – *Természettudományi Közlöny* 47(617–618): 2–28.
- MÉHELÛ L. (1915b): *A háború biológija. Különnyomat a „Természettudományi Közlöny” 617–618. füzetéből.* – Budapest, A Pesti Lloyd-Társulat Könyvsajtója, 26 pp.
- MÉHELÛ L. (1924): *Protelsonia hungarica*, nov. gen., n. sp. Ein blinder Isopode aus Ungarn. – *Zoologischer Anzeiger* 58: 353–357.
- MÉHELÛ L. (1925a): Egy élõ kövületrõl. *Protelsonia hungarica*, nov. gen., n. sp., a magyar fauna egy vak rákja. (Ein lebendes Fossil. *Protelsonia hungarica* nov. gen., n. sp., ein blinder Isopoda aus Ungarn.). – *Matematikai és Természettudományi Értesítõ* 41: 185–191 (192).
- MÉHELÛ L. (1925b): *A magyar élettudomány problémái: válasz Gelei Józsefnek Gorka Sándorhoz intézett nyílt levelére.* – Budapest, Held Nyomda, 21 pp.
- MÉHELÛ L. (1926): *A magyar fajvédelem irányelvei.* – Held Irod. és Nyomdavállalat, Budapest, 61 pp.
- MÉHELÛ L. (1927): *Új férgek és rákok a magyar faunában. (Neue Würmer und Krebse aus Ungarn.)* – Budapest, Held J. Nyomda, 19 pp.
- MÉHELÛ L. (1929a): *A németek Magyarországon. Fajbiológiai tanulmány.* – Budapest, Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R.T., 25 pp.
- MÉHELÛ L. (1929b): *Species generis Hyloniscus. Az evetkerák fajtái. (Species generis Hyloniscus. Systematische und descendenztheoretische Betrachtungen.)* – *Studia Zoologica* 1: 37–75.
- MÉHELÛ L. (1929c): Méhely professzor válaszol Csiki Ernõ vádjaira. – *Magyarság* 10(79): 6.
- MÉHELÛ L. (1929d): Csiki Ernõ címére. – *Magyarság* 10(82): 11.
- MÉHELÛ L. (1930): *Az én antiszemizmusom.* – Budapest, Held János Könyvnyomdája, 38 pp.
- MÉHELÛ L. (1931): *A rákok õsveséje. (Die Urniere der Crustaceen.)* – *Studia Zoologica* 1(4): 261–275 (276–291).
- MÉHELÛ L. (1932a): *Animadversiones Zoologicae. Adalékok a magyar tudományosság történetéhez.* – Budapest, Stephaneum, 47 pp.
- MÉHELÛ L. (1932b): *A parti ászka „mész tartaléksejtjeinek” zoológiai értékelése. Dudich Endrének válaszul.* – Budapest, Stephaneum Nyomda R.T., 13 pp.
- MÉHELÛ L. (1933): *Csiki Ernõ Magyarország szárazföldi Isopodái címû művének bírálatáa.* – Budapest, Held János Könyvnyomda, 18 pp.
- MÉHELÛ L. (1935): *Az õsméhek természetrajza. Historia naturalis Proapidarum. (Historia naturalis Proapidarum. Naturgeschichte der Urhienen.)* – Budapest, Stephaneum ny., 214 pp. + 60 tábla.
- MÉHELÛ L. (1937): *Niphargus hungaricus*, ein neuer Amphipode aus Ungarn. – *Zoologischer Anzeiger* 120: 117–119.

- MÉHELÛ L. (1940): *Vallomások*. – Budapest, Held J. Nyomda, 16 pp.
- MÉHELÛ L. (1941): *A Niphargus-kutatás új útjai. (Neue Wege der Niphargus-Forschung.)* – Budapest, Stephaneum Print, 36 pp.
- MÉHELÛ L. (1991): *Herpetologia Hungarica*. – Budapest, Magyar Természettudományi Múzeum, 4 pp. + 22 tábla.
- MÉHESES GY. (1942): Egy pillantás Méhely Lajos életműhelyébe. – *A Cél* 32(augusztus): 129–133.
- MIGRAY J. (1915): A háború biológiája I–III. – *Népszava* 43(101): 2–4, (105): 2–4, 43(107): 2–4.
- NÉMETH A. & CSORBA G. (2014): Morfológia, genetika és ős-környeztetan. Száz év kutatásai a Kárpát-medence endemikus rágcsálócsoportján. – *Magyar Tudomány* 2014(4): 432–436.
- NÉMETH A., HOMONNAY Z.G., KRIZSIK V. & CSORBA G. (2013): Old views and new insights. Taxonomic revision of the Bukovina Blind Mole Rat, *Spalax graecus* (Rodentia: Spalacidae). – *Zoological Journal of the Linnean Society* 169: 903–914.
- ÖRLEY L. (1886): Dualizmus a tengeri rákok körében. – *Természettudományi Közlöny* 18(207): 449–463.
- PAKSA R. (2010): Fajvédők, nyilasok, hungaristák a nemzetiségi kérdéstről. – *Limes* 2010(2): 31–38.
- PAKSY Z. (2011): A numerus clausus meghaladása: Méhely Lajos és a tudományos fajvédelem Magyarországon az 1920-as években. – In: MOLNÁR J. (szerk.): *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Budapest, Non-profit Társadalomkutató Egyesület, pp. 121–132.
- PALÁGYI M. (1911a): A bölcsészet renaissance-a. – *Magyar Figyelő* 1(3): 60–68.
- PALÁGYI M. (1911b): Darwinisták és antidarwinisták. – *Magyar Figyelő* 1(3): 373–378.
- PALÁGYI M. (1911c): A darwinizmus válsága. – *Magyar Figyelő* 1(4): 57–68.
- PALÁGYI M. (1911d): II. A maradi darwinizmus. Válaszul Fülöp Zsigmondnak. – *Magyar Figyelő* 1(4): 221–228.
- PALÁGYI M. (1911e): Szocziális biológia. – *Magyar Figyelő* 1(4): 399–410.
- PALÁGYI M. (1912a): Malthus szelleme. – *Magyar Figyelő* 2(1): 169–179.
- PALÁGYI M. (1912b): Paleontológia és származástan. – *Magyar Figyelő* 2(1): 507–519.
- PALÁGYI M. (1912c): Megdőlt-e a származástan? – *Természettudományi Közlöny* 44, Pótfüzetek 107–108: 129–156.
- PALÁSTI L. (1946): A rabkórházból. – *Képes Figyelő* 2(35): o. n. [22].
- PAPP K. (1966): *Méhely Lajos a fajelmélet képviselője*. – Keszthely, Doktori disszertáció, 99 pp.
- PASZLAUSZKY J. (1893): *Az állattan kézikönyve. A középiskolák felsőbb osztályai számára dr. Thomé O. W. tankönyve tekintetbevételével írta Paszlavszky József. Harmadik, egyszerűsített kiadás*. – Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása, 300 pp.
- PASZLAUSZKY J. (1895a): Válasz Méhely Lajosnak »Egy pillantás állattani tankönyvirodalmunkra. (Paszlavszky József „Az állattan kézikönyve” című munkája fonalán)« feliratú ismertetésére. – *Magyar Pædagogia* 4: 121–132.
- PASZLAUSZKY J. (1895b): Válasz. – *Magyar Pædagogia* 4: 297.
- PONGRÁCZ S. (1936): Méhely Lajos: Az ősméhek természetrajza. Budapest, 1936. 1–216 old. 60 eredeti táblával. – *Állattani Közlemények* 33(1–2): 92–94.
- RACOVITĂ E.G. (1924): Diagnoses des genres *Asellus* et *Stenasellus* et description de deux *Stenasellus* nouveaux. – *Buletinul Societății de Științe din Cluj – Bulletin de la Société des Sciences de Cluj* 2: 81–92.
- SALY N. (2019): *Micsoda népek...* – Budapest, Ab Ovo Kiadói Kft, 270 pp.
- SOÓS L. (2012): Négy évtized a Múzeum körút mentén. Életképek a Pesti Egyetemről és a Magyar Nemzeti Múzeumról a XIX. század fordulóján. – *Soosiana* (Supplementum II.), 169 pp.
- STRANER K. (2012): *Science, translation and the public: the Hungarian reception of Darwinism, 1858–1875*. – PhD Thesis, CEU, Budapest, 263 pp.
- SZILÁDY Z. (1908): Az élősködés fogalmának kiterjesztéséről. (Über die Ausdehnung des Begriffes des Parasitismus.) – *Állattani Közlemények* 7(3): 125–144 (189).
- SZILÁDY Z. (1909): Az élősködés fogalmának kiterjesztéséről. (Válasz Méhely Lajosnak.) (Über die Ausdehnung des Begriffes des Parasitismus. /Erwiderung an L. Méhely/.) – *Állattani Közlemények* 8(4): 176–183 (199).

- SZILY K. (1893): A Magyar Tudományos Akadémia jutalomtétellei. – *Akadémiai Értesítő* 4(5): 295–312.
- SZILY K. (1897): Jelentés a pályázatok eldöntéséről. – *Akadémiai Értesítő* 8(5): 233–253.
- SZTERÉNYI H. (1900a): Nagy Képes Természetráajz a hazai művelt közönség számára. I. rész: Állattan. Kiváló tekintettel Magyarország állatvilágára. Dr. Vángel Jenő. 24 tábla színes rajzzal és a szöveg közt 476 ábrával. II. rész: Növénytan és ásványtan. Fr. Matthes nyomán átdolgozva. 23 tábla színes rajzzal és a szöveg közt 329 ábrával. Budapest, 1899. Az Athenaeum kiadása. Ára 15 frt. – *Magyar Pædagogia* 9: 51–60.
- SZTERÉNYI H. (1900b): Válasz Vángel Jenő és Seemayer Villibald uraknak a „Nagy Képes Természetráajz”-ról írott bírálatom válaszára. – *Magyar Pædagogia* 9: 212–215.
- TEGZES Z. (2011): *A Pro Natura Karszt- és Barlangkutató Egyesület jelentése a 2010. évi kutatási tevékenységről*. – Pécs, Pro Natura Karszt- és Barlangkutató Egyesület, 62 pp. + 2 melléklet.
- TÓTH T. (2011a): Méhely Lajos és népbírósi pere. – *Valóság* 2011(2): 63–74.
- TÓTH T. (2011b): Méhely Lajos és népbírósi pere. – *Erdészettörténeti Közlemények* 83: 79–106.
- UNGVÁRY K. (2012): *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*. – Budapest, Jelenkor Kiadó – OSZK, 649 pp.
- UNGVÁRY K. (2016): *A Horthy-rendszer antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalmpolitika Magyarországon 1919–1944. Harmadik kiadás*. – Budapest, Jelenkor, 720 pp.
- VÁNGEL J. (1899a): *Nagy Képes Természetráajz a hazai művelt közönség számára. I. Állattan kiváló tekintettel Magyarország állatvilágára. II. Növénytan és ásványtan Franz Matthes nyomán átdolgozva*. – Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, I: 320 pp. + 24 tábla, II: 105 pp. + 23 tábla.
- VÁNGEL J. (1899b): *Válasz Méhely Lajos »A magyar zoológia érdekében!« című kritikai füzetére*. – Budapest, Athenaeum R. Társ. könyvnyomdája, 29 pp.
- VÁNGEL J. (1900): *Utolsó szó! Válasz Méhely Lajos Még egy hang a magyar zoológia érdekében! című füzetére*. – Budapest, Athenaeum Irod. és Nyomdai R. Társ. Könyvnyomdája, 41 pp.
- VÁNGEL J. & SEEMAYER V. (1900a): Válasz dr. Szterényi Hugónak Vángel Jenő dr. „Nagy Képes Természetráajz a hazai művelt közönség számára” című munkáról írt ismertetésére. – *Magyar Pædagogia* 9: 126–132.
- VÁNGEL J. & SEEMAYER V. (1900b): Zárszó. – *Magyar Pædagogia* 9: 215.
- VARGHA D-NÉ & BALÁZS L. (2006): Kövesligethy Radó „tetemrehívásáról”. – *Magyar Tudomány* 2006(12): 1499–1507.
- VIRÉ A. (1896): Animaux cavernicoles. La faune des catacombes de Paris; faune des cavernes du Plateau Central et du Jura. – *Bulletin du Muséum National d’Histoire Naturelle* 2: 323–328.
- WERNER F. (1907): Mehely, L. v., Zur Lösung der „Muralis-Frage”. In: *Annales Musei Nationalis Hungarici*. V. 1907. S. 84–88. Taf. III. – *Zoologische Zentralblatt* 14: 317–318.

régészet

ARCHEOLOGY

Katonai diploma töredéke Savaria territóriumáról

Agócs Nándor¹ & Anderkó Krisztián²

¹EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

H–9700 Szombathely, Károlyi Gáspár tér 4., Hungary

SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM

H–8000 Székesfehérvár, Fő utca 6., Hungary

agocs.nandor@gmail.com

²SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H–9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor utca 9., Hungary

anderko.krisztian@savariamuseum.hu

Összefoglalás

Egy Pannoniában állomásozó auxiliáris egység katonája számára, vélhetően Traianus császár által, valamikor Kr. u. 99/100 és 104 között kiadott katonai diploma első tabellájának jó megtartású töredéke került elő Salköveskúton fémkeresős kutatás közben. A feltehetően ALFÖLDY-MANN IIB típusú diploma szövege legalább három, legfeljebb öt *alát* említett, ezek közül mindössze két egység neve rekonstruálható: *ala I Bosporanorum*, *ala Frontoniana*, a *cohorsok* közül mindössze a *cohors I Alpinorum* nevének részlete őrződött meg.

KULCSSZAVAK: katonai diploma, Pannonia, Traianus, Savaria, hadsereg

Abstract

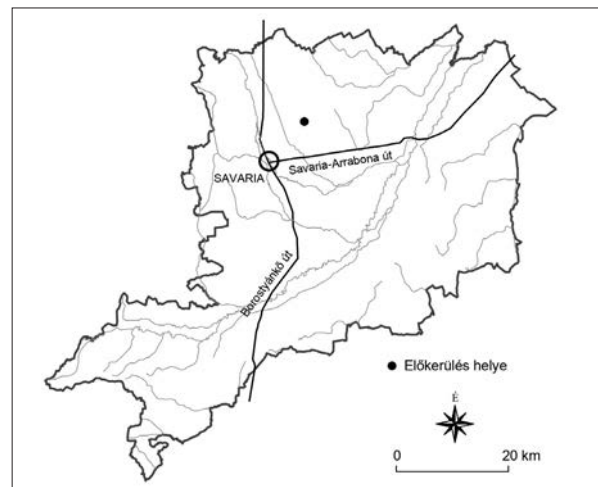
Fragment of a military diploma from the territory of Savaria. This is a well-preserved fragment of the first tablet of a military diploma probably issued by Emperor Trajan, dating from 99/100–104 CE and applying to a soldier in an auxiliary unit stationed in Pannonia. It appeared during a search for metal objects at Salköveskút. The diploma text, probably of type ALFÖLDY-MANN IIB, has at least three, perhaps five instances of *ala*, from which names of only two places can be deciphered: *ala I Bosporanorum* and *ala Frontoniana*. Of the cohort names, only *cohors I Alpinorum* survives.

KEYWORDS: military diploma, Pannonia, Trajan, Savaria, army

A diploma lelőköriülményei

Gergye László – kötelező engedélyekkel rendelkező múzeumbárát fémkeresős – egy katonai diploma (Savaria Múzeum Gy.2021.45.1.) töredékét adta le a Savaria Múzeum Régészeti Osztályán 2021 márciusában.

Az előkerülés helye a Salköveskút keleti oldalán árkokkal többszörösen tagolt Vépi úti-dűlő egyik parcellája volt (1. ábra). A telekkel közvetlenül határos helyrajzi számokon Árpád- és középkori (SMRA 1503-03), tágabb környezetében azonban már római koriként nyilvántartott régészeti lelőhelyek is találhatóak. 1994-ben Soszta-rits Ottó (Savaria Múzeum) szakfelügyelet során

1. ábra. Az előkerülés helye (Rajz: Seres Viktor)

Figure 1. Place of discovery (Drawing: Viktor Seres)

2. ábra. A salköveskúti diploma töredék intus oldala (Fénykép: Udvardi Balázs)

Figure 2. The intus side of the Salköveskút diploma fragment (Photo: Balázs Udvardi)

egy *hypocaustum* villaépület részletét dokumentálta a község belterületén a táblatöredéktől mintegy 800 méterre délnyugati irányban (SMRA 1231). A töredék lelőhelyétől keletre római sírok kerültek elő, az egyikhez másodlagosan egy szintén római kori homokkő sztélét használtak fel (CIL III 10928; RIU I 153; TÓTH 2011: 177). Salköveskútról, de pontosan meg nem határozható helyről származik egy 19. század végén vagy 20. század elején előkerült közfelirat töredéke (CIL III 10932; RIU I 152; TÓTH 2011: 176), valamint a

község közigazgatási határán belül *Savaria centuriatio*jával kapcsolatba hozható jelenség figyelhető meg (BÖDŐCS 2014: 367).

A beszolgáltatás után pár nappal az előkerülés helyén fémkeresős terepbejárást tartottunk, azonban a növényzettől mentes parcellán további táblatöredék nem került elő.¹ A helyszíni szemlén tapasztaltak² ismeretében nagy biztonsággal kijelenthető, hogy a diploma azonosítható kontextus nélküli szórványként került felszínre.

A háromszög alakú töredék oldalai 3,4×3,8×5,2 centiméteresek, a vastagsága pedig 0,15 cm, súlya 8,430 gramm. A jó minőségű bronzlemez mindkét oldalán vésett, egymáshoz képest 90 fokkal elfordított latin nyelvű szövegrészlet található, az *extrinsecus* oldalon a betűk magassága 0,35–0,4 cm, míg az *intuson* 0,4–0,6 cm.

Az *intus* oldal szövegének rekonstrukciója

Az első tábla *intus* oldalának (2. ábra) négy sorából őrződtek meg töredékek, az egyes sorok vezetése vízszinteshez közeli, minimális ingadozásokkal. Egyértelműen látszik, hogy először a betűk fővonalának bal szarát (*hasta*) ütötték be, majd a vállakat („P” és „R”), lábakat („R”) vagy átlókat („N”), aztán a másik szarát, végül a talpat (*pes*). Az „A” betűk esetében sehol sem ütöttek keresztiszarát (*hasta transversa*). A sorközök magassága 0,4–0,45 cm között, míg a betűk magassága 0,4–0,6 cm között mozog.

intus: tabella I

[IMP CAESAR DIVI NERVAE F NERVA TRAIANVS]
 [AVGVSTVS GERMANICVS PONTIFEX MAXIMVS]
 [TRIBVNICIA POTESTATE ++ IMP ++ COS ++ PP]
 [EQVITIBVS ET PEDITIBVS QVI MILITANT IN ALIS]
 [E]T COHORTIB[VS QVAE AP]
 [ELLANTVR I B]OSPORAN[ORVM ET]
 [ET FR]ONTON[IANA ET]
 [E]T I AL[PINORVM ET]

¹ 2021. április 7-én Anderkó Krisztián, Kolonits László régészek, Czöndör János, Tárucz Tamás, Torma Péter régésztechnikusok és Gergye László fémkeresős részvételével.

² Minimális mennyiségű, különféle korú leletanyag került elő, épített jelenségekre utaló maradványokat nem lehetett megfigyelni.

A legfelső megmaradt sor betűinek a felső negyede, olykor fele is hiányzik, de egyértelműen a „COHORTIB” betűkként azonosíthatóak, illetve a „C” előtt egy valószínűleg „T” betűhöz tartozó részlet figyelhető meg. A „COHORTIB” a *cohortibus*, míg az előtte lévő betűrészlet az *et* szó töredékeként értelmezendő. Azon Traianus kori diplomák *intus* oldalán, amelyek esetében a tábla első sora is megmaradt, a *cohortibus* szó szinte kivétel nélkül az ötödik sorban olvasható (Kr. u. 109. október 14. – RMD III 148 *Dacia*; RMD II 84 *Mauretania Tingitana*; Kr. u. 111. szeptember 25. – RMD IV 222 *Moesia Inferior*; Kr. u. 112. május 3. – RMD IV 223 *Pannonia Superior*; Kr. u. 113. december 16. – RMD II 86 *Pannonia Superior*; Kr. u. 114. május 3–4. – RMD IV 226 *Dacia*; Kr. u. 114. július 19. – RMD IV 227 *Thracia*; Kr. u. 114. szeptember 1. – RMD III 152; RMD IV 228; RMD V 345 *Pannonia Inferior*; Kr. u. 116. február 21.–szeptember 8. közt – RMD III 155 *Raetia*; Kr. u. 116. augusztus 16. – RMD IV 229 *Raetia*), egy eset (Kr. u. 105. szeptember 24. – RMD I 9 *Aegyptus*) kivételével, mikor a hatodik sorban szerepel. Ezek alapján nagyjából 3,3–4,2 cm hiányzik a tábla belső (*intus*) feliratos felső részéből, illetőleg a külső (*extrinsecus*) oldal bal széléből. A külső oldalon az átlagos betűszélesség 0,34 cm,³ ami azt jelenti, hogy nagyjából 9–12 betű hiányzik az *extrinsecus* oldal sorainak elejéről. Az ismert, és megfelelő állapotban fennmaradt diplomák ezen sorában a felsorolt *alák* és a *cohorsok* számát adták meg, így történhetett ez jelen diploma esetében is, ahol az említett *alák* száma legalább három, legfeljebb öt lehetett.

Az alatta levő sorban az „OSPORAN” betűk olvashatóak, amik ebben a kontextusban kizárólag a *Bosporanorum* szó töredékeként és egy *auxiliáris* egység megnevezéseként értelmezhetők. A *Bosporanorum* nevet két egység, egy *ala* és egy *cohors* viselte. Az *ala I Bosporanorum* felállítására valamikor az Kr. u. 1. században került sor *Syriában*, majd a Flavius-kori dáki háborúk miatt *Moesiába* került, mígnem a századforduló környékén Traianus a *pannoniai Odiavumba* (ma Almásfűzitő) helyezte. Itt állomásozott egészen Kr. u. 118/119–

ig, mikor Hadrianus az újonnan létrehozott *Dacia Superior*ba vezényelte át az egységet (SPAUL 1994: 66; LŐRINCZ 2001: 15–16; ŢENŢEA & MATEI-POPESCU 2004: 262–263). A *cohors I Bosporanorum*ról meglehetősen keveset tudni, csak az egykori *praefectusait* említő feliratokról (AE 1914, 260; AE 1920, 55; AE 1991 1749; AE 1991 1750; AE 2001 191; ECK 2019) ismert, az egység vélhetően története nagy részében *Cappadociában* állomásozott (SPAUL 2000: 343). Minthogy a *constitutiók* először az *alákat* sorolták fel, a *cohorsok* pedig csak utánuk következtek, a töredéken szereplő egység csak az *alával* lehet azonos. Jelen töredékekkel együtt öt katonai diploma (RMD IV 223 – Kr. u. 112. máj. 3.; RMD II 86 – Kr. u. 113. dec. 16.; ECK & PANGERL 2012 – Kr. u. 115. júl. 5.; CIL XVI 64 – valamikor Kr. u. 115. dec. 10. – 116. dec. 9. között) ismert, amin az *ala I Bosporanorum* szerepel. Ezen diplomákon az egység neve a nyolcadik sorban olvasható, azonban az adott sor nem ugyanazon részén helyezkedett el, mint a *cohortibus* szó. Ebből következően a salköveskúti diploma szövegezése eltért a fentebb felsoroltaktól.

Ezt erősíti a következő sor is, melyben az „ONTON” betűk azonosíthatóak, bár az első „O” csak részben maradt meg, illetőleg talán egy „I” betű halvány vonalai is felfedezhetőek a jobb szélén. A betűcsoport kizárólag a *Frontoniana* szó töredékeként azonosítható. Ezt a nevet egyetlen egység, az *ala I Frontoniana* viselte. Valamikor Kr. u. 130 után egyesítették az *ala Tungrorum* nevű csapattal, ezt követően már *ala I Tungrorum Frontoniana* néven szerepel a forrásokban (ŢENŢEA & MATEI-POPESCU 2004: 271). Az egységre a források többsége csak *ala Frontoniana* néven utal, alighanem ez lehetett az eredeti elnevezése. Augustus uralkodása alatt hozták létre és első parancsnokáról, egy bizonyos Frontóról kapta a nevét. A számát és az etnikai jelzőjét csak azután kapta, hogy elhagyta felállítási helyét, *Germaniát*. Innen talán egy rövid időre *Dalmatiába* került át, de már Vespasianus uralkodása elején a *pannoniai Aquincumban* (ma Budapest) állomásozott. Továbbra is maradt a tartományban, de Kr. u. 80 körül *Carnuntumba* (ma Deutsch-Altenburg/Petronell), majd

³ Az *intus* oldalon teljes szélességben megőrződött betűk szélessége alapján: 3. sorban három betű összesen 0,95 cm hosszan (0,32 cm átlagos betűszélesség), 4. sorban 4 betű 1,1 cm hosszan (0,28 cm átlagos betűszélesség), 5. sorban négy betű 1,8 cm hosszan (0,45 cm átlagos betűszélesség), 6. sorban hat betű 2,26 cm hosszan (0,38 cm átlagos betűszélesség), 7. sorban kilenc betű 2,8 cm hosszan (0,32 cm átlagos betűszélesség).

Kr. u. 89/90 körül *Camponába* (Budapest XXII. kerület, Nagytétény), Kr. u. 105 körül pedig *Intercisába* (ma Dunaújváros) került át, majd Kr. u. 118/119-ben Hadrianus az újonnan létrehozott *Dacia Porolissensis*-be helyezte át (SPAUL 1994: 118–119; LŐRINCZ 2001: 26; SZABÓ 2020: 254–255). Az egység neve minden bizonnyal *Frontoniana* alakban szerepelt a diplomán (CIL XVI 26 – Kr. u. 80; CIL XVI 30 – Kr. u. 84; CIL XVI 31 – Kr. u. 85; CIL XVI 164 – Kr. u. 110; AE 2010 1860 – Kr. u. 113; RMD III 152 – Kr. u. 114). Jelenleg hat diploma ismert, ahol megállapítható, hogy a *Frontoniana* a felsorolt *alák* között hányadikként szerepel. Jobbára az utolsó, vagy utolsó előtti *ala* a felsorolásban (négyből negyedik – CIL XVI 26 – Kr. u. 80; ötből negyedik – CIL XVI 30 – Kr. u. 84; hatból negyedik – CIL XVI 31 – Kr. u. 85; négyből második – CIL XVI 164 – Kr. u. 110; kettőből második – RMD III 152; CIL XVI 61 – Kr. u. 114). A szám nélküli csapatok a felsorolások végén vagy az elején szerepelnek (VISY 1987: 22), utóbbi eshetőség kizárható, hiszen az *ala I Bosporanorum* bizonyosan megelőzi. Az eddig ismert példák alapján a *Frontoniana* rendszerint az első a sorszám nélküli csapatok sorában, utána a *Siliana c(ivium) R(omanorum)* (CIL XVI 30; CIL XVI 31; CIL XVI 164) és/vagy a *praetoria c(ivium) R(omanorum)* (CIL XVI 31; CIL XVI 164) csapatok szerepelhettek, de az is lehet, hogy a *Frontoniana* volt az utolsó említett *ala*. Bizonyosnak látszik, hogy az *ala I Bosporanorum* és a *Frontoniana* között még legalább egy *ala* szerepelt, azonban az egység nem azonosítható. Ugyanis egyfelől azonos szövegezésű *constitutio* jelenleg nem ismert. Másfelől az egység ki sem következtethető, mert bármelyik „I” számot viselő és alfabetikusan, vagy a numerikus rend szerint a *Bosporanorum* után következő, a Kr. u. 2. század elején *Pannoniában* állomásozó egység számításba jöhet (LŐRINCZ 2001: 71–72).

Az *intus* oldal negyedik egyúttal legelső megőrződött sorában „I AI” karakterek olvashatóak, illetőleg az első „I” előtt talán egy „T” betű karjának töredéke, a második „I” után pedig egy vélhetően „P” betűhöz tartozó függőleges *hasta* bal széle látható. A két függőleges vonal közül egyik sem „i” betű, az első esetében a fölé húzott vízszintes vonal kétségtelenné teszi, hogy egy számról van szó, ami csak egy csapat sorszámaaként értelmezhető. A sor

karakterei közötti betűközök is nagyobbak, mint a fentebbi sorok esetében, ez is jelzi, hogy a karakterek nem egyetlen szót alkotnak. Az biztos, hogy a töredéken szereplő egység az „I”-es sorszámot viselte, illetve a neve „A”-val kezdődött. Mivel Aikezdetű egység sem *Pannoniában*, sem a Birodalom más részében nem adatolt, az „I”-nek látszó betű valójában „L” lehet, miként ez más diplomákon (AE 2010 1860; CIL XVI 26; CIL XVI 31) is előfordul. Így az egység kizárásos alapon a *I Alpinorum* nevet viselte. Két egység létezése adatolt, amik a „I” számot, illetve az „Alpinorum” etnikai jelzőt viselték, a *cohors I Alpinorum equitata*, illetőleg a *cohors I Alpinorum peditata*. Előbbi már az Kr. u. 1. század első felében a *pannoniai Lugióban* (ma Dunaszekcső) állomásozott, majd Claudius uralkodása vége felé Nyugat-*Pannoniába*, talán *Carnuntumba* helyezték át. Vespasianus uralkodása elején a mai Tác területén volt a tábora, ahol Kr. u. 101-ig maradt, ekkor *Vetus Salinába* (ma Adony) került. Egy rövid *britanniai* kitérő (CIL XVI 16) és Traianus dákok elleni háborújában való részvétele után *Vetus Salinába* helyezték vissza. A csapat állomáshelye Kr. u. 118/119-ben *Matricában* (ma Százhalombatta) volt, itt maradt egészen a markomannszarmata háborúig, majd *Lussoniumba* (ma Duna-kömlőd) helyezték át, ahol még Kr. u. 250 körül is adatolható a jelenléte (VISY 1989: 395; SPAUL 2000: 260–261; LŐRINCZ 2001: 27). Utóbbi egység, valamint később a Flavius-kor óta *Pannoniában* állomásozott, talán *Poetovióban* (ma Ptuj). Kr. u. 105 körül *Lussoniumba*, a markomannszarmata háborúkat követően pedig *Altinumba* (ma Kölked) helyezték át (SPAUL 2000: 262–263; LŐRINCZ 2001: 28). Egyik vagy mindkét egységet többször (RMD IV 225; 226 – Kr. u. 114; RMD V 351 – Kr. u. 119; RMD V 384 – Kr. u. 136–138; AE 2012 1945 – Kr. u. 142; CIL XVI 90 – Kr. u. 144; RMD 2 123 – Kr. u. 179) átvezényelték *Dacia Superiorba* (ȚENȚEA & MATEI-POPESCU 2004: 272). Nem dönthető el, hogy a töredéken szereplő egység a kettő közül melyikkel azonos, még az is lehetséges, hogy mind a kettő szerepelt a diplomán. Nem határozható meg az sem, hogy az adott sorban még hány *ala* vagy *cohors* szerepelt az *I Alpinorum* előtt, illetve hány *cohors* utána. Az ismert diplomákon is eltérő helyeken szerepel a két egység (tizenháromból az

első és hetedik – CIL XVI 26 – Kr. u. 80; tizenháromból az ötödik és hatodik – CIL XVI 30 – Kr. u. 84; tizenötből a hatodik és hetedik – CIL XVI 31 – Kr. u. 85; ötből a második – CIL XVI 47 – Kr. u. 102; tízből a második és negyedik – CIL XVI 164 – Kr. u. 110; hatból az első és harmadik – CIL XVI 61; RMD V 345 – Kr. u. 114).

Az bizonyos, hogy a három egység csak *Pannoniában* állomásozott egy időben, így a diplomát is a *pannoniai* csapatok egyik (aktív vagy kiszolgált) katonája számára bocsájtották ki.

Az *extrinsecus* oldal szövegének rekonstrukciója

Az első tábla *extrinsecus* oldalának (3. ábra) hét sorából őrződtek meg töredékek, noha a legfelső sor

karakterei azonosíthatatlanok. Az egyes betűk kialakításának folyamata megegyezett a belső oldalon követett módszerrel, azonban az „A” betűk esetében a kereszt szárát is bevették, illetve más betűk kialakítása is jelzi, hogy egy külső oldal más kéz munkája volt. Az *intus* alapján nagyjából 3,3–4,2 cm hiányzik az *extrinsecus* bal széléből. Az *extrinsecus* első felének alja maradt meg, ugyanis megőrződött utolsó sor alatt, az eredendően a diploma közepén vízszintes irányban húzódó térköz látható, amibe a táblák összefűzéséhez szükséges lyukakat is ütötték. Alighanem ezeknek a lyukaknak volt köszönhető, hogy a tábla ebben a vonalban tört el.

Az *extrinsecus* szövege alapvetően az alsóbb sorok alapján rekonstruálható, így a sorok feltételezhető olvasatát alulról felfelé mutatjuk be.

extrinsecus: tabella I – „A” verzió

```
[          ]++[          ]
[          ]YM[ET?          ]QVAESVNT]
[INPANNONI]A•SVB[LIVLIOVRSOSERVIANO]
[QVIQVINAE]TVICEN[APLVRAVESTIPENDIAME]
[RVERVNTIT]EM•DIM[ISSISHONESTAMMISSIONE]
[QVORVMNO]MINA SVB[SCRIPTASVNTIPSIS]
[LIBERISPOS]TERISQVEEO[RVMCIVITATEM]
[          ]          [          ]
```

extrinsecus: tabella I – „B” verzió

```
[          ]++[          ]
[          ]YM[ET?          ]QVAESVNT]
[INPANNONI]A•SVB[QGLITIOATILIOAGRICOLA]
[QVIQVINAE]TVICEN[APLVRAVESTIPENDIAME]
[RVERVNTIT]EM•DIM[ISSISHONESTAMMISSIONE]
[QVORVMNO]MINA SVB[SCRIPTASVNTIPSIS]
[LIBERISPOS]TERISQVEEO[RVMCIVITATEM]
[          ]          [          ]
```

Az *extrinsecus* oldal megőrződött legelső sorában a „TERISQVEEO” betűk olvashatóak, bár a „T” és az „O” csak fele részben maradtak meg. Minden kétséget kizáróan ez a részlet a *posterisque eorum* szavakat takarja. Minthogy 9–12 a sor elejéről hiányzó betűvel számolhatunk, ez a sor alighanem

a *liberis* szóval indulhatott, hiszen ez a ‘POS’ betűkkel együtt tíz betűt jelent.

A fölötté lévő sorból a „MINASVB” betűk őrződtek meg, bár a „B” csak félig, ezek teljes bizonyossággal a *nomina subscripta* töredékeként értelmezendők. Minthogy megközelítőleg kikövet-

3. ábra. A salköveskúti diploma töredék *extrinsecus* oldala (Fénykép: Udvardi Balázs)

Figure 3. The *extrinsecus* side of the Salköveskút diploma fragment (Photo: Balázs Udvardi)

keztethető a sor eleje, illetve a következő feltételezhető kezdete alapján a vége is, így a sor teljes szövege *[quorum no]mina sub[scripta sunt ipsis]* lehetett. Azaz a sor elejéről nyolc, a végéről 16,5 betű hiányzik, ami azt jelenti, hogy ebben a sorban a feliratos rész jobb oldalából hozzávetőlegesen 5,61 cm hiányzik.

Alulról a harmadik sorban az „EM•DIM” karakterek olvashatók, a betűk közti *interpunctio* jelzi, hogy egy szó végéről, illetve egy másik kezdetéről van szó. A „DIM” betűcsoportot az ismert katonai diplomák szövegének tükrében nem lehet másként értelmezni, mint a *dimissis* szó töredékeként. A *dimissis* után a *honesta missione* kifejezésnek kell szerepelnie, ez összesen 21 betű a *dimissis* hiányzó részeivel együtt. Ebből a sorból két és fél betűvel kevesebb maradt meg, mint az alatta lévőből. Így itt vagy 18,5 betű szerepelt az alatta lévő 16,5 betűvel szemben, vagy esetlegesen egy-két betű már „„átcsúszott” a következő sorba.

Az „EM” esetében két lehetséges olvasat is felmerül: az *emeritis* illetve az *item*, ugyanis a katonai diplomák szövegezésében kizárólag ez a két szó fordul elő közvetlenül a *dimissis* előtt. Előbbi csak *em(eritis)* alakban jelenhet meg, ez a rövidítési mód több, *Pannonia Superior* területén előkerült diploma *intus* oldali szövegében is előfordul (CIL XVI 61 – Kr. u. 114; CIL XVI 96 – Kr. u. 148, CIL XVI 97 – Kr. u. 149, CIL XVI 104 – Kr. u. 154). Ez azt is jelentené egyben, hogy a diploma ezen sorában az *em(eritis)* előtt még a *stipendiis* szónak is szerepelnie kellett. Ez nem is jelentene gondot, csak hogy alulról a negyedik sorban a „TVICEN” betűk felismerhetőek, bár a „T” és „N” betűknek csak a fele őrződött meg. Az ismert katonai diplomák szövege alapján ez a töredék vagy a *quinis et vicenis*⁴ vagy a *quina et vicena* (CIL XVI 30 – Kr. u. 84; CIL XVI 42 – Kr. u. 98; RMD III 144 – Kr. u. 100/101; CIL XVI 47 – Kr. u. 102; AE 2007 1786 – Kr. u. 139)⁵ megfogalmazást rejtheti. Azokon a diplomákon, ahol az előbbi verzió szerepel, ott a *vicenis* és a *dimissis* között még a *pluribusve stipendis emeritis* szavak szerepelnek. Míg ahol a *vicena* szó szerepel a formulában, ott a *dimissis* előtt a *plurave stipendia meruerunt item* olvasható (a formulákhoz lásd MANN 1972, a *pluribusve/plurave* értelmezéséhez VISY 1984, 1995). Amennyiben az előbbi verzió lett volna a diplomán, az *emeritis* szó, a fentieknek megfelelően, csak *em(eritis)* alakban rövidítve szerepelhetne. Ez azt jelenti, hogy a töredék ezen sorában szereplő utolsó betű, az „N” és a következő sor első megőrződött betűje, az „E” között az első esetben 21, míg utóbbi esetben 28 betű szerepelne. A *[quinis e]t vicin[is pluribusve | stipendiis] em(eritis) dim[issis]* verzióban túl kevés a karakter ahhoz, hogy a tábla tarthassa az egységes szövegeképet, így a *qui quina e]t vicen[a plurave stipendia mer|uerunt it]em • dim[issis]* megoldás a valószínűbb rekonstrukció.

Alulról az ötödik sorban egy „A” betű látható, amit egy *interpunctio* követ, jelezve, hogy egy szó végéről van szó. Ezek után az „SV” betűk azonosíthatóak egyértelműen, majd egy betű, amiből szinte csak a függőleges *hasta* maradt meg. Az is-

⁴ Az Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (http://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php) online adatbázisban összesen 244 diploma szerepel, amin a *quinis et vicenis* megfogalmazás olvasható, ebből 47 diplomát a *pannoniai* csapatok számára adtak ki.

⁵ Csak a *pannoniai* csapatokat számára kiállított diplomákat idézve. Az Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (http://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php) online adatbázisban összesen 113 diploma szerepel, amin *quina et vicena* formula olvasható.

mert katonai diplomák szövegezése alapján ebben a sorban azt a tartományt, illetve annak helytartóját nevezték meg, ahol a felsorolt csapatok állomásoztak. Az „A” betű minden bizonnyal a tartomány nevének végződése, de ez önmagában nem igazán szűkíti a szóba jöhető lehetőségeket. A diploma lelőhelyéből fakadóan a legkézenfekvőbb értelmezésnek a [Pannoni]a látszik, ezt erősítik a töredéken olvasható csapatok nevei is, hiszen ezen egységek *pannoniai* jelenlétéről más források is tanúskodnak. Ez alapján az is eldől, hogy a „SV” kezdetű töredék mit takarhat, a csapatnevek miatt a *Superior* elvethető, mert az *ala I Tungrorum Frontoniana* és a *cohors I Alpinorum* nevezetű egységek *Pannonia Inferior*ban állomásoztak. Így a diplomán még az osztatlan *Pannonia* kellett, hogy szerepeljen, az „SV” töredék pedig a *su[b]* formában oldható fel. Noha a helytartó nevéből nem őrződött meg semmi, de a diploma feltételezhetően Kr. u. 100–106 között készült, ennek az időszaknak ismertek a helytartói. Cn. Pinnarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus Kr. u. 96/97–99, L. Iulius Ursus Servianus Kr. u. 99/100–101, Q. Glitius Atilius Agricola Kr. u. 101/102–104, L. Neratius Priscus Kr. u. 104/105–106 közt volt *Pannonia* helytartója (LŐRINCZ 2004: 197). Minthogy nagyjából 20 betű hiányozhat az adott sor végéről, Pompeius Longinus neve túlságosan is hosszú, míg Neratius Priscus neve túl rövid ahhoz, hogy a diploma szövege őket említse, így vagy Servianus, vagy Agricola szerepelhetett a diplomán, ezáltal a diploma keltezése tovább szűkíthető, és vélhetően Kr. u. 99/100–104 közé tehető.

Alulról a hatodik sorban az „VM” betűk olvashatóak, ez bizonyosan az egyik egység nevének megőrződött részlete. Nagy valószínűséggel egy névelem végződése lehet, emellett ezek a betűk még a *cohors I Numidarum* (SPAUL 2000: 473), illetve a *cohors II Numidarum* (SPAUL 2000: 474) nevében olvashatóak. Noha utóbbi a markomann–szarmata háborút követően *Pannoniába* került (LŐRINCZ 2001: 40), jelen ismereteink szerint azonban egyik *cohors Numidarum* sem állomásozott a három azonosítható egységgel (*ala I Bosporanorum*, *ala Frontoniana*, *cohors I Alpinorum*) együtt egy

időben ugyanabban a tartományban. Így nem ezeket az egységeket említette a diploma szövege. Így a töredék a csapat azonosítására nem ad lehetőséget, abból a szempontból információként szolgál, hogy az egységek nevét rövidítés nélkül tüntették fel. Ez a gyakorlat csak a korai, *Pannoniában* állomásozó egységek katonái számára kiállított diplomákon figyelhető meg (RMD III 138 – Kr. u. 80; CIL XVI 26 – Kr. u. 80; CIL XVI 30 – Kr. u. 84; CIL XVI 31 – Kr. u. 85; RMD III 144 – Kr. u. 100/101; AE 2005 954 – Kr. u. 102; CIL XVI 47 – Kr. u. 102). Így ez újabb érvként hozható fel a diploma legkésőbb Traianus kori keltezése mellett. Noha a csapatnevek rövidített formában való feltüntetésére Traianus korából is van példa (CIL XVI 42 – Kr. u. 98; CIL XVI 164 – Kr. u. 110; RMD IV 223 – Kr. u. 112; RMD II 86 – Kr. u. 113; CIL XVI 61 – Kr. u. 114; RMD III 152 – Kr. u. 114; AE 2012 1128 – Kr. u. 115). A csapatnevek rövidítés nélküli felsorolása Traianus uralkodását követően már nem figyelhető meg a *pannoniai* csapatok katonái számára kiadott diplomákon. A diploma feltételezhető, becsült eredeti méretéből fakadóan ez a sor egy csapat, vélhetően egy *cohors*, nevével indulhatott, azonban még egy másiknak is kellett szerepelnie mielőtt még a *quae sunt* szavak zárták a sort.

Az alulról számított hetedik sorból csak azonosíthatatlan töredékek maradtak meg, a sérülés miatt még az sem eldönthető, hogy ívelt (C, G, O, Q) vagy egyenes szárú betű esetleg betűk szerepelnek ott.

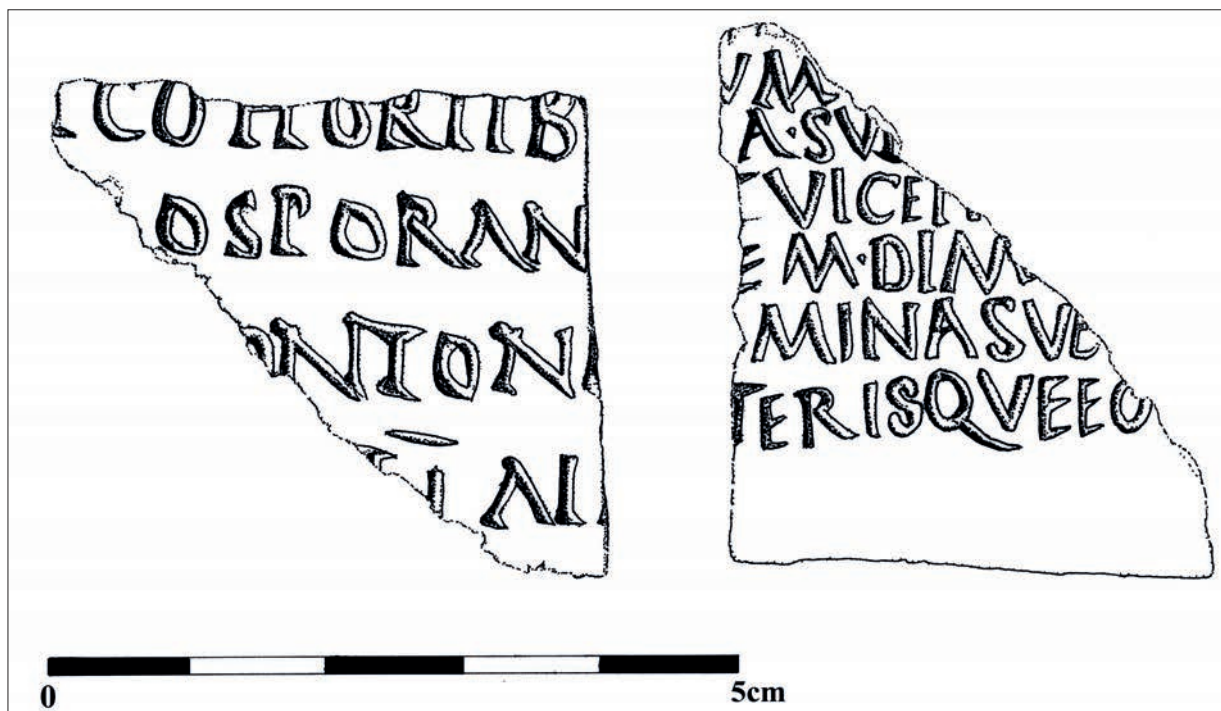
Az *extrinsecus* rekonstrukciója alapján a tábla jobb szélén még 6,3–6,6 cm szélességben folytatódott a szöveg, ez azt is jelenti, hogy az *intus* oldalon megőrződött legelső sor alatt még további 12–16 szerepelt eredendően a diplomán.

Mindezek alapján a Salköveskúton előkerült (4. ábra), vélhetően ALFÖLDY–MANN IIB típusú (MANN 1972) diploma szövege az alábbi módon rekonstruálható:

intus: tabella I

[Imp(erator) Caesar, divi Nervae f(ilius), Nerva Traianus | Augustus Germanicus pontifex maximus, | tribunicia potestate .., imp(erator) .., co(n)sul ..,⁶

⁶ Amennyiben Kr. u. 99/100 és 104 között készült a diploma, úgy a *tribunicia potestas* után legalább IV, legfeljebb X szerepelt, az *imperatorii acclamatiók* száma pedig legalább II, legfeljebb V lehetett, a *consulatus* után legalább III, legfeljebb V szerepelhetett (KIENAST 1990: 123).

4. ábra. A salköveskúti diploma töredék intus és extrinsecus oldala (Rajz: Kántor Orsolya)

Figure 4. The intus and extrinsecus sides of the Salköveskút diploma fragment (Drawing: Orsolya Kántor)

p(ater) p(atriciae) | equitibus et peditibus qui militat in alis | - - - e]t cohortib[us] - - - quae ap[er]t[ur]e | [pelantur (1) I B]osporan[orum et (2) - - - | - - - et (3) Fr]onton[iana et - - - | - - - e]t I Al[pinorum et - - -] etc.

extrinsecus: tabella I „A” verzió

[- - - |]um [- - - quae sunt | in Pannoni]a • sub[scrip]ta [L(ucio) Iulio Urso Serviano] | [qui quina e]t vicen[si]a plurave stipendia meruerunt it]em • dim[in]issis honesta missione | [quorum no]mina • sub[scrip]ta sunt ipsis | [liberis pos]terisque eo[rum] civitatem] || [- - -] etc.

extrinsecus: tabella I „B” verzió

[- - - |]um [- - - quae sunt | in Pannoni]a • sub[scrip]ta [Q(uinto) Glitio Atilio Agricola] | [qui quina e]t vicen[si]a plurave stipendia meruerunt it]em • dim[in]issis honesta missione | [quorum no]mina • sub[scrip]ta sunt ipsis | [liberis pos]terisque eo[rum] civitatem] || [- - -] etc.

A tartomány

A provincia nevéből mindössze az „-A” végződés maradt meg, így pusztán ez alapján nem rekonstruálható a szöveg ezen része. Jelenleg közel fél-száz, az egykori *Pannonia Superior* területén előkerült katonai diploma ismert,⁷ amely esetében megállapítható, hogy melyik tartomány csapatai számára adták ki. Közülük mindössze hetet nem *Pannoniában* állomásozó egység katonája kapott, de inkább hat esetről (*Britannia* – CIL XVI 69; *Dacia* – CIL XVI 57; *Germania* – CIL XVI 20; *Moesia Superior* – CIL XVI 49; CIL XVI 46; *Noricum* – RMM 32) beszélhetünk, mivel egyet (CIL XVI, 4) az *illyricumi* haderő számára bocsájtottak ki. Így a statisztikai valószínűség mellett szól, hogy a Salköveskúton előkerült töredék is valamelyik *pannoniai* csapat katonája számára került kibocsájtásra. Azonban ennél erősebb érv mellette, hogy a diplomán felsorolt egységek (*ala I Bosporanorum*, *ala Frontoniana*, *cohors I Alpinorum*) ismert csapattörténetük alapján, noha több tarto-

⁷ Az Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (http://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php) online adatbázis alapján.

mányban is megfordultak, jelen ismereteink szerint kizárólag az osztatlan *Pannoniában* állomásoztak egyidejűleg.

Keltezés

Az *extrinsecus* oldalon olvasható „-VM” egy kizárólag valamelyik auxiliáris egység névelemének végződése lehetett. Ez jelzi, hogy az egységek nevét rövidítés nélkül tüntették fel, ez gyakorlat viszont Traianus uralkodását követően már nem figyelhető meg a katonai diplomákon. Tovább szűkíti a diploma kiadásának időbeli keretét, hogy szövegében az osztatlan *Pannonia* szerepelt, így a *provincia* 106-ban történt kettéosztása a *terminus ante quem* a keltezését illetően. A három egység közül, amelynek a neve megőrződött, az *ala I Frontoniana* (SPAUL

1994: 118–119; LŐRINCZ 2001: 26; SZABÓ 2020: 254–255), illetve (mindkét) *cohors I Alpinorum* (VISY 1989: 395; SPAUL 2000: 260–263; LŐRINCZ 2001: 27–28) már a Flavius-kor óta *Pannoniában* állomásozott. Az *ala I Bosporanorum* (SPAUL 1994: 66, LŐRINCZ 2001: 15–16; ŢENTEA & MATEI-POPESCU 2004: 262–263) viszont, jelen ismereteink szerint, csak a századforduló környékén került a tartományba. Ezért a diploma 99/100 és 106 között készülhetett. Figyelembe véve a diploma szövegének megmaradt töredékeit, az egységes szövegkép miatt ebből az időszakból csak *L. Iulius Ursus Servianus* (Kr. u. 99/100–101) és *Q. Glitius Atilius Agricola* (Kr. u. 101/102–104) helytartóságának ideje jöhet számításba, ezért a diploma vélhetően 99/100 és 104 között készült, azonban ezen belül a helytartóváltások évei nagy valószínűséggel nem jöhetnek számításba (VISY 1984: 235; VISY 1995: 230).

Irodalom

CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum

RIU: Die römischen Inschriften Ungarns

RMD: Roman Military Diplomas

SMRA: Savaria Múzeum Régészeti Adattár

BÖDŐCS A. (2014): Földmérők Savariában. Javaslat a savariai centuriatio újabb elméleti modelljére. – In: BALÁZS P. (szerk.): *Fiatal Római Koros Kutatók III. konferenciakötete*. Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp 361–372.

ECK W. (2019): Die prokuratorische Laufbahn des Ritters Ti. Claudius Ilus aus Cumae in der angeblichen inscriptio falsa CIL X 270*. – *Epigraphica* **81**: 85–102.

ECK W. & PANGERL A. (2012): L. Minicius Natalis in einem weiteren Militärdiplom für Pannonia superior. – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* **180**: 287–294.

KIENAST D. (1990): *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. – Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 377 pp.

LŐRINCZ B. (2004): Pannonia helytartói Kr. u. 54–166 közt. – In: FEHÉR B. & KOVÁCS P. (szerk.): *Fontes Pannoniae Antiquae II. Pannonia története Kr. u. 54–166 közt*. Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, pp. 196–199.

MANN J. (1972): The Development of Auxiliary and Fleet Diplomas. – In: DAWIES R. W. et al. (szerk.): *Epigraphische Studien* 9. Bonn, Rheinland-Verlag, pp. 233–241.

SPAUL J. (1994): *Ala². The auxiliary cavalry units of the pre-Diocletianic Imperial Roman Army*. – Andover, Nectoreca Press, 327 pp.

SPAUL J. (2000): *Cohors². The evidence for and a short history of the auxiliary infantry units of the Imperial Roman Army*. – Oxford, British Archaeological Reports Publishing, 581 pp.

SZABÓ E. (2020): Roman gravestone with a rider scene recovered from Bölske. – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **71**: 5–14.

ȚENEA O. & MATEI-POPESCU F. (2004): Alae et cohortes Daciae et Moesiae. A review and updating of J. Spaul's *Ala²* and *Cohors²*. – *Acta Musei Napocensis* (2002–2003) **39–40(1)**: 259–296.

TÓTH E. (2011): Lapidarium Savariense. Savaria római feliratos kőemlékei. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **34(2)**: 1–283.

VISY Zs. (1984): Regelmäßigkeiten in der Entlassung der Auxiliarsoldaten aufgrund der Militärdiplome. – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **36**: 223–238.

VISY Zs. (1987): A pannoniai auxiliáris diplomák kryptotopográfiai csapat felsorolása. – *Antik Tanulmányok* (1985–1986) **32**: 18–47.

VISY Zs. (1989): Eine Statuenbasis des Kaisers Volusianus von Lussonium (Paks-Dunakömlőd). – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **41**: 385–397.

VISY Zs. (1995): Bemerkungen zur Frage der Länge des Militärdienstes auf Grund der Militärdiplome. – *Specimina nova dissertationum ex Institutis Historicis Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae* **11**: 223–230.

Előzetes jelentés a dozmati víztározó területén folytatott régészeti feltárásokról

Kiss Péter

¹SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H–9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
kisspeter.savaria@gmail.com

Összefoglalás

A dozmati víztározó létesítését megelőző régészeti feltárás több korszakra kiterjedő eredményeket hozott. Egy jelentős újkőkori településrészlet és műhelygödör, Savaria vízvezetékének egy szakasza, egy római kori villagazdaság emlékei, valamint a késő Árpád-kor házai és vaskohászatának emlékei jól reprezentálják az Arany-patakot kíséző régészeti lelőhelyek változatosságát.

KULCSSZAVAK: Lengyeli kultúra, Balaton-Lasinja, római kori vízvezeték, Árpád-kori vaskohászat

Abstract

Initial report on archaeological excavations on the site of Dozmat Reservoir. Archaeological finds before the creation of Dozmat Reservoir came from several periods. The sites by the Arany-patak valley include parts of a notable modern-age settlement and Savaria aqueduct, and remains of housing and iron-working in the late Árpád period

KEYWORDS: Lengyeli culture, Balaton-Lasinja, Roman water pipes, Árpád-period ironworks

Bevezetés

2018-ban több ütemben régészeti kutatás zajlott az Arany-patakon tervezett dozmati víztározó területén. A víztározó területe közvetlenül hat régészeti lelőhelyet érintett,¹ amelyek közül a további régészeti feladatellátás meghatározása érdekében, a lelőhelyek jellegét, kiterjedését, intenzitását Torony–Másfeles-földek (39479), Torony–Egeri-dűlő (39480),² Dozmat–Római kori vízvezeték (68945) és Dozmat–Kastélyhelyi-dűlő (43616) lelőhelyek esetében próbafeltárással kellett pontosítani.

Ennek megfelelően a Meliorációs és Rekultivációs Kft. valamint a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. megbízásából a Sa-

varia Múzeum 2018. április 4–25. között próbafeltárást végzett a Dozmat község mellett tervezett „Szombathely és környező települések árvízvédelmét szolgáló dozmati víztározó megépítése” elnevezésű projekt keretében.³

A feltárások menete

A próbafeltárás kutatóárkait a védőgát és az állandó vízfelület tervezett területén nyitottuk meg,⁴ melynek során 36 régészeti korú jelenséget különítettünk el és tártunk fel.

A Torony–Másfeles-földek (39479) lelőhelyen a legkorábbi időszakot a lelőhely középső és nyugati részében koncentrálódó őskori (neolitik) lelet-

¹ Torony–Másfeles-földek (lelőhely nyilvántartási azonosító: 39479), Torony–Egeri-dűlő (39480), Dozmat–Római kori vízvezeték (68945), Dozmat–Kastélyhelyi-dűlő (43616), Dozmat–Kárpáti tér (92795) és Dozmat–Muzsola-forrás (92797)

² A 39479 és 39480 azonosítószámú lelőhelyeket a próbafeltárás eredményei alapján egyesítettük, a nyilvántartásban ettől kezdve Torony–Másfeles-földek (összevont lelőhely) (39479) néven szerepel.

³ Projekt felelős: Eszes Adrienn.

⁴ A humuszolt terület 567 m² nagyságú volt, a 20 kutatóárkából 9 bizonyult pozitívnak, az objektumokkal érintett pozitív terület 301 m².

anyag jelentette, amely római és Árpád-kori leletanyaggal keveredve került elő. A római kori település, valószínűleg villagazdaság objektumai (cölöphelyek, árkok és egy gödör) mellett a humusból fémkeresővel gyűjtött fémek a lelőhely déli részén koncentráálódtak. A próbafeltárás legtöbb lelete és objektuma az Árpád-korra keltezhető; a korszak jelenségei változó intenzitással a lelőhely teljes területén előfordultak.

A beruházás területén lehetett számítani a Savariát ellátó római kori vízvezeték⁵ előkerülésére, a kutatás által korábban feltételezett nyomvonalon (ANDERKÓ 2006), azonban a domb lábánál meglévő bozót és erdő miatt nem lehetett geofizikai kutatást végezni, sem kutatóárkot létesíteni.⁶

A Dozmat–Kastélyhelyi-dűlő (43616) lelőhelyen a szondákban nem kerültek elő régészeti jelenségek, ezért ott megelőző feltárást nem végeztünk.

A próbafeltárás eredményei alapján megelőző feltárást a Torony–Másfeles-földek összevont lelőhely (39479) területén két ütemben, 2018. július 13. és augusztus 27., illetve 2018. augusztus 21. és november 16. között került sor. A megelőző feltárást kijelölt területen kívül, például a római kori vízvezeték területén is, régészeti megfigyelést végeztünk.⁷

A megelőző feltárás humuszolt felszíne két munkaterületen összesen 27 269 m² volt, amelyből 24 818 m² régészetiileg érintett (pozitív) volt. A feltárás kiterjedt a völgyzáró gát Arany-patak bal partjára eső részére, a vészárapasztó vápa, az állandó vizű tározó és a munkaterület északi részére áthelyezett Arany-patak új medrének nyomvonalára. Nem érintette a feltárás az új patakmeder északi oldalán vezető szervízút és a tőle

délre található védőtöltés területét, valamint a humuszolás során szigetszerűen meghagyták a gát és a vápa között kb. 20 méter széles területet.⁸

2018. augusztus 30-án az Arany-patak déli oldalát kísérő dombvonulat alján régészeti megfigyeléssel kísért gépi humuszeltávolítás során, 40–50 cm mélyen a római kori vízvezeték 2 méter hosszú, északnyugat–délkeleti irányú szakasza került elő. A vízvezeték további vonalának tisztázására a kivitelező további árkokat nyitott régészeti megfigyelés mellett.⁹

A védőgát területén szeptember hónapban régészeti megfigyelés mellett markolóval eltávolították a vízvezeték fölött és két oldalán a humuszt. Az érintett területen több domblábi forrás található, amelyek vizét folyamatosan szivattyúzni kellett, hogy a feltárási munkálatokat és a dokumentálást el tudjuk végezni, amelyet 2018. október 5. és november 16. között végeztünk.¹⁰

A feltárás eredményei

A Torony–Másfeles-földek (39479) lelőhely Torony külterületének nyugati részén, az Arany-patak bal partja és a 8901 sz. közút között egy, a patak irányába lejtő domboldalon helyezkedik el (1., 2. ábra). A nagy kiterjedésű lelőhely területe nem ismeretlen a kutatás számára. Korábbi feltárások és terepbejárások során őskori (neolit, rézkor) és római kori leletek kerültek felszínre. Tőle északnyugatra, a domboldal északi teraszán, szintén a közút és a patak partja között húzódik a Torony–Egeri-dűlő (39480) régészeti lelőhely. A lelőhely területén korábbi feltárások, megfigyelések és terepbejárások során őskori (neolit, rézkor,

⁵ Dozmat–Római kori vízvezeték (68945) elnevezésű lelőhely.

⁶ A lelőhelyet a nyilvántartás az Arany-patak jobb partján jelölte, annak ellenére, hogy Anderkó Krisztián összefoglalásában a domb lábánál vezette a vízvezeték nyomvonalát (ANDERKÓ 2006).

⁷ Megbízó: Szabadics Közmű- és Mélyépítő Zrt. és a Meliorációs és Rekultivációs Kft.

⁸ A lelőhely feltárást követően gépi tereprendezés történt, majd a tervezett árvízvédelmi beruházás objektumait építették fel. A feltárási területen három helyen maradt érintetlenül a szubhumusz és az altalaj: a vészárapasztó vápa és a völgyzáró gát Arany-pataktól balra eső része közötti sávbán, valamint az állandó vizű tározó és az Arany-patak új medre közötti töltés alatt, illetve az új meder északi oldalán húzódó szervízút alatt.

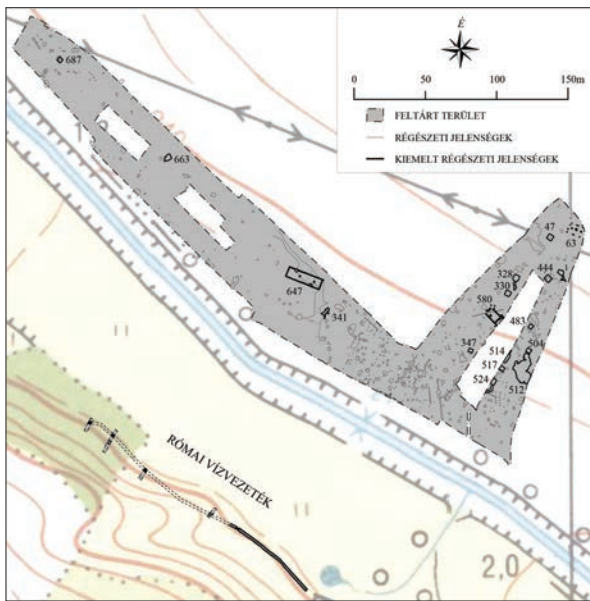
⁹ A Vas Megyei Kormányhivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Főosztálya határozata alapján a vízvezeték védőgát területére eső 75 méter hosszú szakaszát fel kellett tárnai, az állandó vizű tározó területén csak a szondákban előkerült részeit kellett dokumentálni, mivel a beruházás munkálatai az itt húzódó szakaszt nem veszélyeztetik.

¹⁰ A római kori vízvezeték teljes feltárt területe 200 m². A lelőhely feltárást követően a védőgát területén a vezeték elbontották, megőrzésére, áthelyezésére szándékunk ellenére nem volt mód. Az állandó vizű tározó területén a vezeték feltárt részei a vízfelszín alatt érintetlenül megmaradtak.

1. ábra. Az ásítás területe, az Arany-patak völgye, háttérben a Kőszegi-hegység (Fénykép: Horváth Gergely)

Figure 1. The excavation area, Arany-patak valley and the Kőszegi Hills behind (Photo: Gergely Horváth)

2. ábra. Torony-Másfeles-földek és Dozmat-Római kori vízvezeték lelőhelyek feltárási összesítő térképe (Térkép: Seres Viktor)

Figure 2. Cumulative map of the Torony-Másfeles fields and Dozmat-Roman aqueduct sites (Map: Viktor Seres)

3. ábra. Neolit gödörkomplexum

Figure 3. Complex of Neolithic pits

bronzkor), római kori, népvándorlás kori és középkori leletek kerültek felszínre.

A talajviszonyokra jellemző volt, hogy a domboldalon átlagosan 40–50 cm vastag világosbarna humusz alatt sárga agyagos altalaj található, az Arany-patak közelében (mintegy 30–50 méterre) a humuszréteg alatt egy sötét, kötöttebb, iszapos jellegű réteg húzódik, 60–80 cm közötti vastagságban. Ez arra utal, hogy a terület egy időben tartósan víz alatt állt, átszapolódott.

A megelőző feltárás területén összesen 714 régészeti jelenség került elő, amelyek többségéből késő Árpád-kori (Kr. u. 13–14. század) leletanyag került elő. Mennyiségét tekintve szintén jelentős mennyiségben kerültek elő a késő újkőkor (Kr. e. 5000–4600) kerámialeletei, de kevesebb objektumból. A korábbi ismeretek alapján viszonylag kevés római kori objektum (Kr. u. 1–4. század) került elő, leletanyagát tekintve azonban szintén jelentősnek mondható. Fontos egy leletanyaggal ellátott középső rézkori ház, cölöphelyek és gödrök napvilágra kerülése (Kr. e. 4300–4000), mellette néhány objektumból késő bronzkori valamint minimális avar kori leletanyag került elő.

Az objektumok jellege túlnyomórészt gödör és cölöphely, valamint árkok és házak, melyek főként a 13–14. században e területen zajlott vaskohászati tevékenységhez és településhez kapcsolódnak, mellettük egy neolit település gödrei, épületeinek cölöphelyei is előkerültek, valamint egy római kori villagazdasághoz tartozó emlékek és egy rézkori településhez tartozó épület is napvilágra került. A leletek a lelőhely déli, középső és északi részén sűrűsödtek, nyugati irányban a lelőhely intenzitása csökkent.

Neolitikum

A legkorábbi időszakot a jellemzően a lelőhely középső és déli részén előforduló késő neolit (Lengyel I-II.) leletanyag jelentette. Az objektumok között biztosan e korszakhoz köthető egy tűzhely, számos gödör és két gödörkomplexum (STR 48 és 512, utóbbi 21×13 méter) (3. ábra). Feltételezhető, hogy némely cölöphelyek rendszere ebben a korszakban létesült, amelyet azonban lelethiány

4. ábra. Neolit agyagedény (Fénykép: Udvardi Balázs)

Figure 4. Neolithic clay pot (Photo: Balázs Udvardi)

5. ábra. Csiszolt kőeszközök, nyéllyuk-furatok és csiszolólap

Figure 5. Polished stone tools, shaft boreholes and sanding plate

miatt nem lehet igazolni. Az objektumok többsége elsősorban a lelőhely déli részén került elő, de a lelőhely északnyugati részén, elszórtan mintegy 400 méter hosszúságban további jelenségek is jelentkeztek. Területi eloszlásukból az figyelhető meg, hogy a település Arany-patakhoz közel eső sávjában ritkásan jelentkeztek; a település központi, legsűrűbben használt része pedig a feltárási terület déli részén és a fölötte ívelő domboldalon volt.

Az újkőkori településrész meglehetősen leletgazdag volt, elsősorban kerámiaanyagát tekintve (4. ábra). A gödrökből és gödörkomplexumokból előkerült kerámia túlnyomó része díszítetlen,

barnásszürke és sötétszürke edénytöredékből, és sérült vagy ép agyagkanalakból áll, mennyiségét tekintve jelentős.¹¹ A kerámiatöredékek nagyobb része gyengébb minőségű, alacsony hőfokon égetett, de van köztük töredékes, gyenge színű festett kerámia. Jellegzetesek a gömb alakú bütyökdíszek, a fazékfülek. A lelőhely kőanyagában a csiszolt kőeszközök mellett a kőeszközök helybeni készítésére utaló melléktermékek (pattintékok, rontott darabok, nyéllyuk-furat) is feltűnnek STR 512 gödörkomplexumból (5. ábra). Az objektumok és leletek alapján kijelenthető, hogy a korszakban az Arany-patak partján Dozmattól Szombathelyig megtalálható településláncolat (KÁROLYI 2004) egy újabb egysége került napvilágra.

Rézkor

A középső rézkori Balaton-Lasinja kultúra gerendavázas háza (STR 647, 6. ábra) került elő a lelőhely középső részén, mellette egy gödör, továbbá szórvány leletanyag jelentkezett az Arany-patak árterében található kevert feltöltésben (STR 39). A rézkori település további objektumai sejtethők a domboldal magasabban fekvő részein.

A ház (STR 647) hosszúkas téglalap alaprajzú, alapárkos szerkezetű, amelynek tetőszerkezete a falakra és az épület hosszanti középtengelyében megfigyelt két cölöpre nehezedett. Az alapárokkal övezet tér szélessége 7,8 méter, hosszúsága 20

6. ábra. Gerendavázas ház

Figure 6. Beam-framed building outline

¹¹ A leletek restaurálása jelenleg is folyik.

méter volt. Az északnyugat-délkeleti irányú tájolás mellett jellegzetessége a keleti végén az a hosszanti alapárok rövidebb oldalon történő túlnyúlása. Ez azt jelentette, hogy az oldalsó falak és valószínűleg a tető is 80 centiméterrel kijebb helyezkedett el a rövidebb oldal falaihoz képest. A fenti megoldás az esővizet az épületek rövidebb oldalaitól távolabb vezette, egyúttal valamiféle szélfogóként is funkcionálhatott (HORNOK & KISS 2017: 241; KISS & RÉTI 2005: 78).

A csekély mennyiségű kerámiaanyag díszítetlen, barnásszürke és sötétszürke edénytöredékből áll. Az előkerült kerámatöredékek gyengébb minőségűek, alacsony hőfokon égetettek voltak.

Római kor

A római kori jelenségek elsősorban a lelőhely déli részén, nagyobb felületen elszórva kerültek elő (cölöphelyek, árkok és gödrök). Claudius sesteriusszal *terminus post quem* keltezett kút (STR 519). Az Arany-patakkal párhuzamosan, a lelőhely északnyugati részén húzódó hosszú, egyenes vonalú árok nagy valószínűséggel a patakából északi irányban kivezetett mesterséges csatorna lehetett. Erre utaló jel az árokban talált római kori (őskorival kevert) leletanyag, valamint a többször szögben megtörő, egyenes szakaszokra tagolt vonalvezetése. Az árok keleti oldalán, közvetlenül a partján került elő egy Kr. u. 2. századra keltezhető, közepes méretű malom (STR 341), aminek *in situ* volta miatt nem zárható ki az árokkal való

közvetlen kapcsolata sem (7., 8. ábra). A malom földbe mélyített épülete lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, az egymásra helyezett két malomkö pedig használatának megfelelően síkban feküdt az épület hosszanti oldalának közepén, egy nyúlványban. A malomkövek átmérője 60 cm, nem dönthető el egyértelműen, hogy kézi erővel működtették-e vagy igénybe vettek valami más hajtóerőt. Vele szemben, a másik hosszanti oldal szélén két négyzet alakú cölöp állt, amelyek talán a működésében játszottak szerepet. A betöltés felső részében jelentős mennyiségű *tegulat* töredék volt, amely az épület tetőzetének behullott darabjai lehettek. Ez szintén arra utal, hogy a malomkövek eredeti helyükön maradtak fenn az épület pusztulásáig.

A gazdasági jellegű objektumok (kemence, gödrök) mellett a humusból fémkeresővel gyűjtött fémek (érmék, fibulák) topográfiai szóródása is valószínűsíti, hogy egy római kori villagazdaság található a lelőhelyen, amelynek lakóépülete még nem került elő, de a domboldal magasabban fekvő részein keresendő.

A régészeti megfigyelés során előkerült római kori vízvezeték az Arany-patak déli oldalát kísérő dombvonulat alján húzódik északnyugat-délkeleti irányban. A Savaria városát ellátó föld alatti létesítménynek 75 méteres szakaszát teljesen feltártuk, nyomvonalának további 130 méteres szakaszát pedig összesen négy keresztzondában sikerült pontosítani. A megnyitott szakaszon megfigyelhető, hogy a vízvezeték nyomvonala enyhén ívelt, egyenes szakaszokból áll, állapota vál-

7. ábra. Római kori malomépület tetőomladéka
Figure 7. Remains from a roof of a Roman-period mill

8. ábra. Malomépület kibontás után
Figure 8. Mill premises after clearance

9. ábra. Savaria vízvezetékének 75 méter hosszan feltárt szakasza (Fénykép: Horváth Gergely)

Figure 9. The 75-metre cleared section of the Savaria aqueduct (Photo: Gergely Horváth)

10. ábra. A vízvezeték külső vízzáró réteggel ellátott, intakt szakasza
Figure 10. Intact section of the aqueduct with watertight enclosure

11. ábra. A vízvezeték külső oldalnézetben, bal oldalt a javított szakasz

Figure 11. Outer, side view of the aqueduct with a repaired section on the left

tozó (9. ábra). Cádi palából épült oldalfalai, az oldalfalak belső oldalát bevonó terrazzo, és a boltozat két oldala teljes hosszúságban ép, több helyen a teljes boltív érintetlen, és még a külső vízzáró terrazzo réteg is látható (10. ábra). A feltárt szakasz legnagyobb részén a boltozat közepe nagyobbbrészt beszakadt. Egy helyen építési szakaszhatárt vagy egykori javításra utaló nyomokat is sikerült megfigyelni, mivel az építési tech-

nológia ezen a szakaszon jelentősen különbözik (11. ábra).¹² A vízvezeték belső szélessége 75 cm, belső magassága 120 cm, az oldalfalak 45 cm vastagok. Alját betonkeménységű terrazzo alkotja, ami vízzáró réteget képezve az oldalfalakat is folytonosan borítja (12. ábra).

Északnyugati irányban további négy szondában került elő a vízvezeték: egy esetben teljesen ép a boltozata, három helyen a boltozat magassá-

¹² A teljesen feltárt szakasz keleti részén, a vízvezeték déli oldalán a kövek szabálytalanul voltak egymásra helyezve és a külső falsík teljesen egyenetlen, mintha ezen a szakaszon nem lett volna zsaluzva, vagy belülről lett volna kijavítva. Az is elképzelhető, hogy a feltárás során sok problémát okozó domblábi források már a római korban is kikezdték az építményt, ezért volt szükség javításra.

12. ábra. A vízvezeték metszete, a vállrészig felhúzott belső terrazzo réteggel

Figure 12. Aqueduct segment with the inner terrazzo layer

gáig intakt, középen beomlott, a legutolsó látható helyen a boltozat és a felmenő falak elpusztultak. További szakaszára vonatkozó kutatásunk nem járt sikerrel, a vízvezeték nyomai az Arany-patak árterét elérve az erózió és talajművelés miatt eltűntek.

A Torony–Másfeles-földek lelőhelyen előkerült Árpád-kori objektumokból nagy mennyiségben került elő a vízvezeték építési anyagát képező cáki palakő, amelyen esetenként a habarcsnyomok is megfigyelhetőek voltak. Ezeket minden bizonnyal a római kori építmény elbontásából nyerték, amit az is alátámaszt, hogy a vízvezeték betöltéséből római kori kerámia és faragott kőteredékek mellett Árpád-kori kerámia is előkerült. Ezek alapján biztosra vehető, hogy a vízvezeték a 13–14. században már nem működött, eltömődött, ismert szakaszait építőanyagként elhordták.

Árpád-kor

A késő Árpád-kori (13–14. századi) jelenségek, jelentős intenzitással, mind a négy munkaterületen domináltak. A biztosan keltezhető objektumok túlnyomó többsége tartozik ehhez az időszakhoz, melyek kivétel nélkül településobjektumok voltak. Betöltésük szürkésbarna, gyakran faszenes, paticsos, de előfordultak sárgás agyagrögökkel kevert, szürkésbarna humuszos objektu-

mok is. A jelenségek egy része cölöplyuk, amelyek között több cölöpszerkezetes rendszer is felismerhető (13. ábra).¹³ Betöltésük alapján a lelet nélküli jelenségek túlnyomó része is ehhez az időszakhoz tartozhatott.

A településen összesen 13 földbe mélyített lakóház került elő (1. ábra). Két típust lehet megkülönböztetni: az egyik négyzet alaprajzú, csekély mértékben a földbe mélyített, kemencével a közepén vagy valamelyik sarkában.¹⁴ Alaprajzuk szabályos négyzet, az altalajba csak kismértékben mélyednek, faluk függőleges. Oldalaik mentén, vagy a négy sarkukban cölöpök voltak, amelyek a tetőzet tartották. Középen vagy a ház sarkában tűzhely vagy kemence található. Méretük 280×260 cm-től 425×400 cm-ig terjed. A négyzet alakú házak egyik különösen szép példája a sarkában kőből rakott kemencével ellátott (STR 687), amelyet északi oldalán félkör alakú árokkal vettek körül (14. ábra).

13. ábra. Cölöpszerkezetes épület

Figure 13. Building with a pile structure

14. ábra. Árpád-kori lakóház kemencével

Figure 14. Árpád-period dwelling with a chimney

¹³ STR 63, 580.

¹⁴ STR 47, 330, 347, 444, 483, 504, 517, 663, 687.

15. ábra. Árpád-kori, földbe mélyített lakóház
 Figure 15. Árpád-period dwelling sunk into the ground

16. ábra. Árpád-kori ércpörkölő gödör
 Figure 16. Árpád-period pit for calcination

Külön típust képviselnek a jelentősen a földbe mélyített házak: alaprajzuk lekerekített téglalap alakú, és 130–190 cm-ig mélyítették az altalajba.¹⁵ Méretük 420–715×400–450 cm-ig terjed. A házak hosszanti oldalai mentén oldalanként 3–4 cölöplyuk, és a rövidebb oldalak közepén egy-egy szellemen tartották a tetőzetet, amelyekbe keskeny, földbe vájt lejárát vezetett le (15. ábra).

Számos tűzhely, kemence és ércpörkölő gödör, járatokkal összekötött gödörrendszer került elő, valamint a nagy mennyiségben talált vassalak a lelőhelyen a 13–14. században zajlott vaskohászati

tevékenységet bizonyítja.¹⁶ Az ércpörkölő gödrök 150–220×80–150 cm méretű, lekerekített téglalap vagy ovális alaprajzú, függőleges, átégett falú gödrök, melyekből égett agyag és vassalak darabok kerültek elő (16. ábra).¹⁷ Az Arany-patak árterében több gypvasérc folt is láthatóvá vált a humuszolás során. Az előkerült Árpád-kori leletanyag zömét a 13–14. században kézi korongon formált, gyakran gyengén égetett kerámia jelentette, több objektumban római kori és őskori kerámiákkal keveredve kerültek elő. A kerámiák mellett vaseszközök, pénzüremék érdemesek említésre.

Irodalom

- ANDERKÓ K. (2006): Savaria vízvezetéke. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 30: 9–46.
- GÖMÖRI J. (2000): Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában. *Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere. I. Vasművesség.* – Sopron, Hillebrand Nyomda, 374 pp.
- GÖMÖRI J. (2011): Archaeometallurgy in Hungary: some results and questions. – In: HOŠEK J., CLEERE H. & Mihok L. (szerk.): *The Archaeometallurgy of iron. Recent development in archaeological and scientific research.* – Prague, Institut of Archaeology of the ASCR, Prague, pp. 65–72.

- HORNOK P. & KISS P. (2017): A Balaton-Lasinja kultúra települése és kincsletele Magyarországon. – *Archaeologiai Értesítő* 142: 239–253.
- KÁROLYI M. (2004): *Napszülöttek. Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt. Ancient cultures of Savaria before the Romans.* – Szombathely, Delta Univerzál, 254 pp.
- KISS V. & RÉTI Zs. (2005): Középső rézkori alapárkos ház Zamárdiból. A háromdimenziós számítógépes grafika alkalmazásának lehetőségei régészeti rekonstrukciók készítésénél (The Middle Copper Age House at Zamárdi. The Potentials of 3D Computer Graphics in the Archeological Reconstructions). – *Ősrégészeti Levelek/Prehistoric Newsletter* 7: 73–90.

¹⁵ STR 1=448, 328, 514, 524.

¹⁶ Ércpörkölő gödrök kerültek elő Rőjtökmuzsajon (GÖMÖRI 2000: 70–77, GÖMÖRI 2011: 71, fig 26.) és Répcevisen (GÖMÖRI 2000: 70–77).

¹⁷ STR 11, 14, 37, 310, 340, 629, 671, 738.

Roman bells from Savaria and the Migration Period pellet bells from Vas County

Beate Maria Pomberger¹ & Barbara Sánta² & Jörg Mühlhans³ & Viktória Mozgai⁴ & Bernadett Bajnóczi⁵

¹NATURAL HISTORY MUSEUM VIENNA, PREHISTORIC DEPARTMENT

Burgring 7, A-1010 Vienna, Austria

beate.pomberger@nhm-wien.ac.at; ORCID ID: 0000-0002-3366-0924

²SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

Kisfaludy Sándor utca 9., H-9700 Szombathely, Hungary

santa.barbara@savariamuseum.hu; ORCID ID: 0000-0003-3557-0321

³UNIVERSITY OF VIENNA, MEDIALAB OF THE FACULTY OF PHILOLOGICAL AND CULTURAL STUDIES

Althanstraße 14, A-1090 Vienna, Austria

joerg.muehlhans@univie.ac.at; ORCID ID: 0000-0001-9720-7355

⁴INSTITUTE FOR GEOLOGICAL AND GEOCHEMICAL RESEARCH, RESEARCH CENTRE FOR ASTRONOMY

AND EARTH SCIENCES, EÖTVÖS LORÁND RESEARCH NETWORK (ELKH)

H-1112 Budapest, Budaörsi út 45., Hungary

mozgai.viktoria@csfk.org; ORCID ID: 0000-0001-9712-2773

⁵INSTITUTE FOR GEOLOGICAL AND GEOCHEMICAL RESEARCH, RESEARCH CENTRE FOR ASTRONOMY

AND EARTH SCIENCES, EÖTVÖS LORÁND RESEARCH NETWORK (ELKH)

H-1112 Budapest, Budaörsi út 45., Hungary

bajnoczi.bernadett@csfk.org; ORCID ID: 0000-0003-0006-7611

Abstract

Metallic idiophones dating to the Roman and the Great Migration period, excavated in Vas County and housed in the collection of the Savaria Museum in Szombathely are presented here. They were investigated archaeologically, archaeometrically, acoustically and psychoacoustically within the framework of the research project ‘Metallic Idiophones between 800 BC and 800 AD in Central Europe’ in order to make statements regarding their function, their method of production and their influence on the listening habits of the respective societies.

KEYWORDS: idiophones, archaea musicology, Roman Period, Migration Period, Early Middle Ages, acoustics, psychoacoustics, archaeometry

Összefoglalás

Savaria római kori csengettyűi és népvándorlás kori csörgőgombok Vas megyéből. *Jelen tanulmány a Savaria Múzeum gyűjteményében fellelhető, Vas megyéből ismert idiofonokat mutatja be. A régészeti leleteket a Svájc, Ausztria, Magyarország és Szlovákia területére kiterjedő Metallene Idiophone zwischen 800 v. Chr. und 800 n. Chr. in Mitteleuropa – ihre Funktion und ihr akustischer Einfluss im täglichen Leben című kutatási projekt keretében régészeti, archeometriai, akusztikai és pszichoakusztikai módszerekkel vizsgáltuk, hogy jobban megismerjük funkciójukat, előállításuk módját és az adott közösségek zenehallgatási szokásaira gyakorolt hatásukat.*

KEYWORDS: idiofon, archaikus zenetörténet, római kor, népvándorlás kor, kora középkor, akusztika, pszichoakusztika, archeometria

I. Introduction

The Savaria Museum in Szombathely houses several bells and pellet bells from the Roman and the Great Migration Period. In total we know of 38 Roman bells, three bells from the Longobard Period, one bell and four pellet bells from the Avar Period, one Carolingian Period pellet bell and one bell from the early Árpád Period. Four idiophones have been lost.

The English word ‘bell’ both means ‘bell’ and ‘pellet bell’ alias ‘jingle bell’.¹ In German we use the word ‘Glocke’ for ‘bell’ and ‘Schelle’ or ‘Rollschelle’ for ‘pellet bell’. In Hungarian there are more words to express ‘bell’: ‘csengő’ or ‘csengettyű’ means a small bell, while ‘harang’ means a large (church) bell. For ‘pellet bell’ the terms ‘csörgő’ or ‘csörgőgomb’ are used. What is the difference between a bell and a pellet bell? First, both musical instruments are idiophones. A bell is a beaten vessel. The mouth is open and the vibration is weakest near the vertex. It is beaten by either a clapper, which is fastened inside on the vertex or outside by a hammer (HORNBOSTEL & SACHS 1914: 565; MIMO 2011: 5). A pellet bell on the other hand is a closed metal rattle, like a vessel rattle, with one or more loose rattle bodies inside, which beat against each other and against the vessel wall. The mantle can but does not need to have a sound slot and sound holes (HORNBOSTEL & SACHS 1914: 566; MIMO 2011: 6).

II. The research project *Metallic Idiophones between 800 BC and 800 AD in Central Europe*

The project, based at the Natural History Museum Vienna and founded by the Austrian Science Funds FWF, is led by Beate Maria Pomberger and supervised by Karina Grömer.² It started in January 2020 and lasts till December 2022. The project is cross-national (Switzerland, Austria, Hungary, Slovakia) and has an interdisciplinary approach (Figure 1). The examined artefacts mostly stem from funerary contexts and

settlements and through their sound they create acoustic fields, which are of interest concerning the listening habits of people and the function of the idiophones (POMBERGER *et al.* in print *d.*)

III. Roman bells from Savaria and Vas County

III.1. The settlement: Colonia Claudia Savaria (Szombathely)

The ancient Roman city of Savaria (in summary TÓTH 2008, 2011*b*: 11–23; BERKE 2016) was founded under the rule of Claudius around 50 AD, for the veterans of the Legio XV. Apollinaris. It was almost a civil settlement during its 400 years of Roman government. We assume a military presence in the town, but we cannot prove it without doubt. The settlement is located on the north–south Amber Road, along two streams, the Perint (ancient Savarias) and the Gyöngyös, which were connected by a sewer when the town was built. A road led east towards Arrabona and Acquincum from the town. Here, from 296 AD, lay the civil seat of the province of Pannonia Superior (later Pannonia Prima), where the provincial assembly met. Savaria was the centre of the imperial cult of Pannonia Superior (TÓTH 2001). The representative and religious buildings of the city are located in the south-western part of the city: the Aula (TÓTH 2011*a*), built in several phases, and to the north of it the temple of Mercurius (BUÓCZ 1991*a*, 1991*b*, 1998), the Iseum (SOSZTARITS 2010, 2016; Sosztarits *et al.* 2013), next to the Amber Road leading into the city from the south, and on the other side of the road the sanctuaries of Jupiter Dolichenus and Jupiter Depulsor, Magna Mater, Luna; to the west of the Perint, outside the city, was the Ara Augustorum (TÓTH 2001, 2012) and the Mithraeum (KISS P. 2011, 2014). The city wall was constructed in the second half of the 2nd century, in connection with the Marcomannic Wars. The walls only enclosed the central parts, the actual area of the city was presumably larger. During the 4th century, a sig-

¹ The authors avoid the word ‘jingle bells’ because it reminds too much of a well-known Christmas song.

² Natural History Museum Vienna, Prehistoric Department.

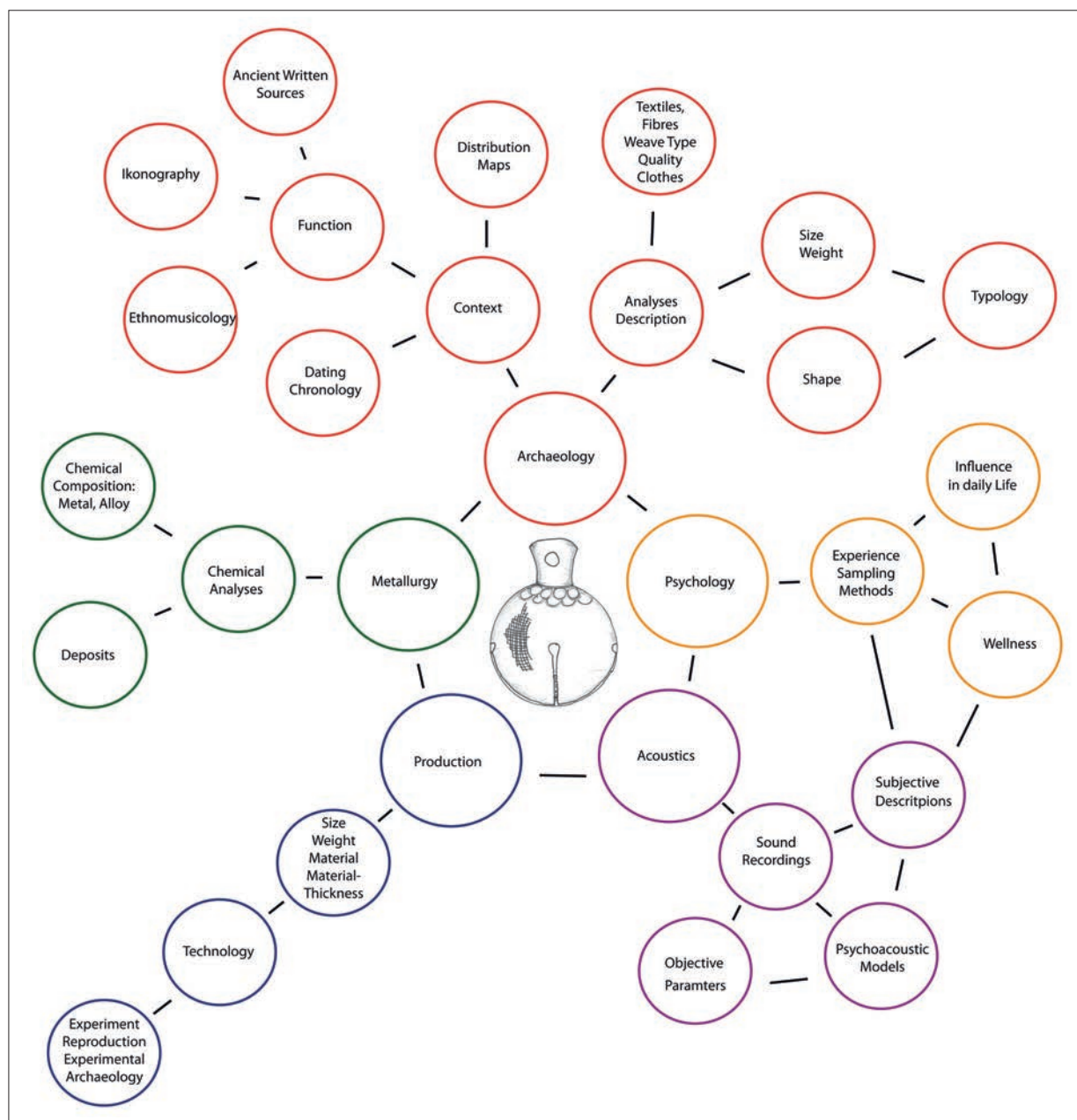

Figure 1. Model of the interdisciplinary research project (Graphic: B. M. Pomberger)

1. *ábra.* Az interdiszciplináris kutatási projekt modellje (Rajz: B. M. Pomberger)

nificant early Christian community already developed (Kiss G. *et al* 1998: 70–74; HUDÁK 2013: 25–26, 89–116, 125–126; ΤÓΤΗ 2016). Among others, Quirinus, Bishop of Siscia, was martyred in Savaria in 309 AD, and according to early medieval tradition, St. Martin of Tour was born here. Early Christian epitaphs are known from the eastern cemetery of the town. Savaria fell into the hands of the Huns around 433, after which the Roman administration and military probably left

the province, but part of the population remained, later supplemented by people who had settled here during the Great Migration Period. The inhabitation of the town in the 5th and 6th centuries can be deduced not only from written sources and sporadic finds, but also from archaeological evidence, since graves were dug in the cemetery to the east of the town wall even in the 6th century (Kiss & ΤÓΤΗ 2000; PAP 2016a; Kiss G. *et al.* 2018). Charlemagne visited the supposed

birthplace of Saint Martin in 791—when the ancient buildings, though in ruins, still presumably existed. Very little is known about Savaria in the 7th and 8th centuries, but a disturbed horseman burial with his horse in the area of the ancient city, from which a pellet bell originates and is part of our article, can be dated to the Late Avar Period. Archaeological research on the town is determined by the fact that it has been practically continuously inhabited since antiquity, with minor interruptions (Kiss G. *et al* 1998: 74–83; KISS & TÓTH 2000).

III.2. Sites with bells and the dating

In total, the authors know about 37 bells from ancient Savaria, two from Tokorcs and one from Győrvar, county of Vas (Figures 2, 3). The ancient sanctuary district was located in the south of Savaria. Here, in the building remains of the Isis-sanctuary (present day Rákóczi Ferenc utca 6–8.), eleven bells were excavated. Ten of them are from the ancient sanctuary well in the court (SOSZTARITS 2003: 53; BALÁZS 2012: 74–75; SOSZTARITS *et al.* 2013: 125, 280). They were placed one inside another by size and probably formed a set. Another one was also found in a waste layer next to one of the several discovered wells in the south-eastern

Iseum-area. One further bell stems from the building near the northern temenos wall of the Iseum, and another from the adjacent south-eastern building (Figures 15, 18, 23). The stone temple of the Egyptian goddess Isis, which was built at the famous Amber Road, existed from the 2nd till the first third of the 4th century AD. But before then, during the 1st till the beginning 2nd century AD, a wood-clay constructed temple already stood (SOSZTARITS 2010). Two altars and one bell were discovered in a pit of the battlement near the ancient city wall, *intra muros*, in today's Kossuth Lajos utca 6. (Figure 17). The altars belong to the gods Itunus and Ituna, *Dii Itinerarii*—deities for travels—both so far unknown to the excavators. The finds date to the first half of the 2nd century AD (BORHY & SOSZTARITS 1998).

Three bells were excavated in the territory of Járdányi Paulovics István Romkert. One bell (cat. 5.) comes from the site Szily János (former Alkotmány) utca 3. It was excavated near the late Roman palace and the earlier Mercurius temple, near the ancient customs station and the y-shaped road junction. Another one (cat. 6.) originates within the ancient city wall, and a further one (cat. 7.) was found *extra muros*, at the road junction (Figures 16, 18). There are 18 bells which were found within the area of Savaria but with-

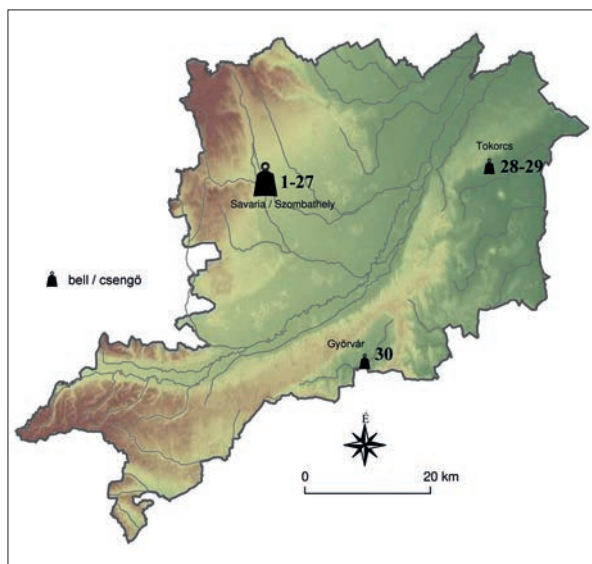

Figure 2. Map of sites with Roman bells in Vas County (Graphic: B. Sánta, V. Seres)

2. ábra. Római kori csengők Vas megyében (Térkép: Sánta B., Seres V.)

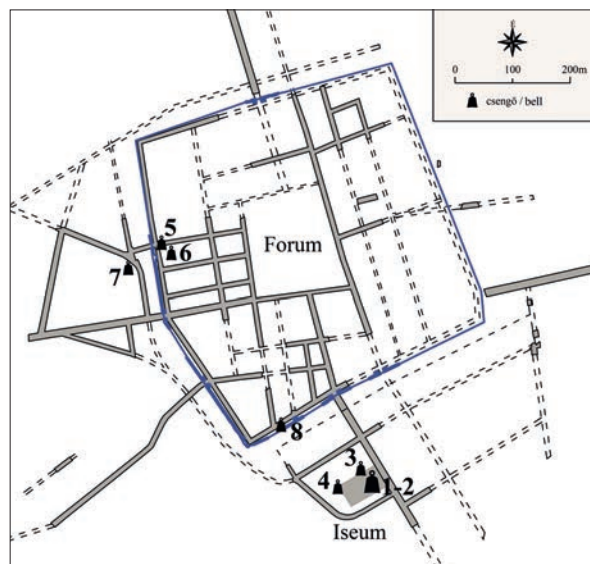

Figure 3. Map of sites with Roman bells in Savaria (Graphic: B. Sánta, V. Seres)

3. ábra. Római kori csengők Savariában (Térkép: Sánta B., Seres V.)

Catalogue	object - inventory number	locality in Szombathely	detailed site	dating	type	material
cat.1.	R.2003.1.48.	Rákóczi Ferenc u. 6-8	Iseum court	2nd cent. AD	type 1/var. D	bronze
cat.2.	R.2009.2.1542.1.-10.	Rákóczi Ferenc u. 6-8	Iseum Savaria near well	2nd-4th cent. AD	FE type 1	Fe hammered
cat.3.	R.2009.2.7434.	Rákóczi Ferenc u. 6-8	strayfind, building north of Iseum	2nd cent. AD?	type 1/var. B	copper alloy
cat.4.	R.2003.2.7316.	Rákóczi Ferenc u. 6-8	building adjacent to the temple	Coin of Valens, 364-378 AD	type 2/var. C	copper alloy
cat.5.	64.15.904.	Alkotmány u./Szily János u. 2	near the aula and the Mercury temple	2nd-4th cent. AD	FE type 1	FE hammered
cat.6.	54.401.19.	Szombathely	Járdányi Paulovics István Romkert, perhaps inside the city wall	2nd-4th cent. AD	type 1/var. D	bronze
cat.7.	uninventoried	Járdányi Paulovics István Romkert/extra muros	first layer under the recent layers	2nd-4th cent. AD	type 1/var. F	copper alloy
cat.8.	R.98.1.5.	Kossuth Lajos u. 6/ Fő tér	intra muros together with two altars	2th cent. AD	type 1/var. D	copper alloy
cat.9.	54.380.1	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 1/var. B	bronze
cat.10.	54.380.2	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 1/ var. B	bronze
cat.11.	54.380.3	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 1/ var. B	bronze
cat.12.	54.380.4	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 1/var. D	bronze
cat.13.	54.380.5	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 1/Var. E	bronze
cat.14.	54.380.6	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 1/ var. B	bronze
cat.15.	54.380.7	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 1/var. A	bronze
cat.16.	54.380.8	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 1/var. F	bronze
cat.17.	54.380.9	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 1/var. E?	lead copper
cat.18.	54.380.10	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 2	bronze
cat.19.	54.380.11	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 2	bronze
cat.20.	54.380.12	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 1/var. F	bronze
cat.21.	54.380.13	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 5/var. A	gunmetal
cat.22.	54.380.14	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 4/var. B	bronze
cat.23.	54.380.15	Szombathely	no further information	2nd-4th cent. AD	type 3/var. E	bronze
cat.24.	54.374.20	Szombathely	Gift to the museum	2nd-4th cent. AD	type 1/var. A	bronze
cat.25.	54.374.21	Szombathely	Gift to the museum	2nd-4th cent. AD	type 1/var. E	bronze
cat.26.	54.374.23	Szombathely	Gift to the museum	2nd-4th cent. AD	type 1/var. B	copper alloy
cat.27.	54.771.31	unknown site	oldest collection of museum	2nd-4th cent. AD	type 1/var. B	bronze
cat.28.	R.92.2.8	Tokorcs, Kom. Vas	hoard	late 4. cent. AD	type 1/var. B	bronze
cat.29.	R.92.2.9	Tokorcs, Kom. Vas	hoard	late 4. cent. AD	FE type ?	Fe hammered
cat.30.	R.2021.1.3	Győrvar	from a demolished layer,	late Roman?	type 1/var. A	copper alloy

Table 1. Archaeological data of Roman bells (Graphic: B. M. Pomberger)

1. táblázat. A római kori csengők régészeti adatai (Ábra: B. M. Pomberger)

out further information about their exact sites. These bells were given as a gift to the museum before World War II. One bell, which belongs to the oldest part of the museum's collection, also lacks an exact site (Figures 18–22, Table 1).

A hoard containing coins, iron tools and two bells was discovered in Tokorcs, between the road and the railway in the direction of Nagysimonyi (cat. 28–29., Figure 23). The objects were hidden in a pit in a large bronze vessel and date to the late 4th century AD (BIRÓ-SEY *et al.* 1998).

And lastly, we have to mention a newly found bell from Győrvar (cat. 30., Figure 23), excavated under the new gym hall of the primary school. It was a stray find in modern debris, so we cannot date it, but its workmanship is similar to that of Late Roman bronze artefacts. It turned up after conducting metal analyses in the project, thus it has not been analysed.

We can date the bells more or less precisely in only a few cases. The bell cat. 8., buried with two altars, was probably deposited in 2nd century AD, similarly to the bell cat. 3. from the northern building next to Iseum, both of them classified to type 1 /var. B. The bell from the south-western building next to Iseum (cat. 4., type 2/var. C) and the two bells of Tokorcs (cat. 28., type 1/var. B and cat. 29., type iron 1) were buried in the 2nd half of the 4th century AD. On the other hand, we have an exact report of the position of bell cat. 5., but the dating of the bell is slightly uncertain, because it may derive from a pit dug into the terrazzo (Tihamér Szentlélek, excavation leader, wrote about a gap in the terrazzo here in his diary³). We can date bells from the Iseum well (cat. 2.) of the usage phase the well similarly. Dating the bell from debris next to the well (cat. 1.) is also a little uncertain.

III. 3. Conditions of conservation and sizes

In total, there are 13 bells with so far completely conserved mantles. Two bells (inventory numbers are 54.771.31. and 54.380.4.) have holes in their crowns. They may have been drilled in the course of a secondary attachment for the clapper

with a wire loop. Usually, the loops for the clappers were hammered out of iron and soldered on the inner side of the crown. The rest of the bells have cracks, are deformed or pieces are missing. Their bells' sizes vary from 2.1 cm to 17.2 cm, with conserved weights between 12 g and 130 g. Clapper loops were determined on two bells (54.380.1., 54.380.2.). Five bells still have fragments of their clapper loops (inventory numbers are 54.380.7., 54.380.9., 54.380.11., 54.380.13. and 54.380.15.). The handles of the bells are shaped oval, trapezoidal with two edges or three edges and sometimes four edges. Since the clappers are forged from iron, they are usually completely corroded. Only four bronze bells still have their clappers: 54.401.19., 98.1.5., 2009.2.7316. and 54.374.23. and another four bells show parts of corroded clappers (Table 2; pl. 4–9). Maybe the clappers of the iron bells from the Iseum's well are also still preserved. These were not examined by the authors. Therefore, no statements can be made.

III.4. Types of bells in Savaria

There are 27 bells cast in copper alloys and 12 bells forged from iron sheet. The cast bells were classified into types and variations according to the typology of Roman bells (POMBERGER 2018: 1–18) and the new types found in Ovilava (Wels) were added (POMBERGER *et al.* in print *b*). 21 bells show a rectangular base and could be assigned to type 1. Three of them belong to variant A, nine to variant B, four to variant D, two to variant E and one to variant F. Type 1 sometimes shows a not strictly rectangular base but the sides are slightly rounded, as with bell 2003.1.48. Three bells have an oval base. Two bells belong to type 2/variant A. One bell, 2009.2.7316., with an oval base, has a trapezoidal body and presents a new variant, type 2/var. C (Figure 4). The circular-shaped bells can be classified into type 3/var. E, type 4/var. B and type 5/var. A. There is only one artefact of each type. The 12 hammered bells belong to the Fe-type 2. Since only one bell could be examined, which belongs to variant A, the others must remain without further classification (Figures 4, 5).

³ Savaria Museum Archive, RA-262.

Catalogue	object - inventory number	locality	shape basis	length mm	width mm	diameter mm	height + loop mm	wall thickness mm	weight conserved g	condition shape	clapper
cat.1.	R.2003.1.48.	Szombathely	rectangular	43	33	–	5	2	40	complete	fragments inbell-inside rusted
cat.2.	R.2009.2.1542.1.-10.	Szombathely	rectangular	?	?	–	9 to 172	?	?	?	?
cat.3.	R.2009.2.7434.	Szombathely	rectangular	26	23	–	42	2	?	complete	missing - corroded
cat.4.	R.2003.2.7316.	Szombathely	rectangular	47	38	–	62	2 to 3	91	complete	innerside of the bell rusted
cat.5.	64.15.904.	Szombathely	rectangular	?	?	–	cons. 7,5	?	?	fragmented	missing - corroded
cat.6.	54.401.19.	Szombathely	rectangular	39	31	–	46	?	?	complete	clapper innerside of the bell rusted
cat.7.	uninventoried	Szombathely	rectangular	32	27	–	47	?	?	complete	clapper innerside of bell rusted
cat.8.	R.98.1.5.	Szombathely	rectangular	35	30	–	42	2	?	complete	corroded inside
cat.9.	54.380.1	Szombathely	rectangular	4	31	–	57	2 to 3	46	complete	clapper loop; clapper missing
cat.10.	54.380.2	Szombathely	rectangular	45	38	–	8	2 to 3	96	deformed, crack	fragments inbell-inside rusted
cat.11.	54.380.3	Szombathely	rectangular	46	38	–	72	2	88	complete	missing - corroded
cat.12.	54.380.4	Szombathely	rectangular	41	32	–	56	2 to 3	63	2 holes on crown	fragments inbell-inside rusted
cat.13.	54.380.5	Szombathely	rectangular	32	28	–	41.5	1 to 2	38	complete	missing - corroded
cat.14.	54.380.6	Szombathely	rectangular	33	26	–	44	2	38	complete	missing - corroded
cat.15.	54.380.7	Szombathely	rectangular	51	47.5	–	74	3	87	crack, piece missing	clapper loop; clapper missing
cat.16.	54.380.8	Szombathely	rectangular	34	3	–	42	2	21	crac, piece missing hole in crown	missing - corroded
cat.17.	54.380.9	Szombathely	rectangular	47	44	–	43	3 to 4	80	fragmented	missing - corroded
cat.18.	54.380.10	Szombathely	oval	?	?	?	cons. 5.9	1	?	fragmented	missing - corroded
cat.19.	54.380.11	Szombathely	oval	–	–	35 x 3	74	1	58	fragmented	clapper loop; clapper missing
cat.20.	54.380.12	Szombathely	rectangular	49	2,3	–	5,1	2 to 3	54	deformed	missing - corroded
cat.21.	54.380.13	Szombathely	circular	–	–	65 x 62	5	4	130	complete	missing - corroded
cat.22.	54.380.14	Szombathely	circular	–	–	34 x 38	2,1	1	12	loop lost, complet	missing - corroded
cat.23.	54.380.15	Szombathely	circular	–	–	51	38	3	71	fragmented, loop lost	missing - corroded
cat.24.	54.374.20	Szombathely	rectangular	27	27	–	51	2 to 3	59	crack	missing - corroded
cat.25.	54.374.21	Szombathely	rectangular	29 to 32	19 to 21	–	44	1	20	deformed	missing - corroded
cat.26.	54.374.23	Szombathely	rectangular	33	26	–	43	2 to 3	40	piece missing	clapper innerside of the bell rusted
cat.27.	54.771.31	unknown site	rectangular	43	32	–	6	2	68	complet, hole in crown	missing - corroded
cat.28.	R. 92.2.8	Tokorcs	rectangular	43	36	–	66	?	?	complete	fragments inbell-inside rusted
cat.29.	R.92.2.9	Tokorcs	rectangular	?	?	–	?	?	?	fragmented	lost
cat.30.	R.2021.1.3	Győrvar	rectangular	31	31	–	51	?	?	deformed, complete	lost

Table 2. Measurements of Roman bells (Graphic: B. M. Pomberger)

2. táblázat. A római kori csengők méretadatai (Ábra: B. M. Pomberger)

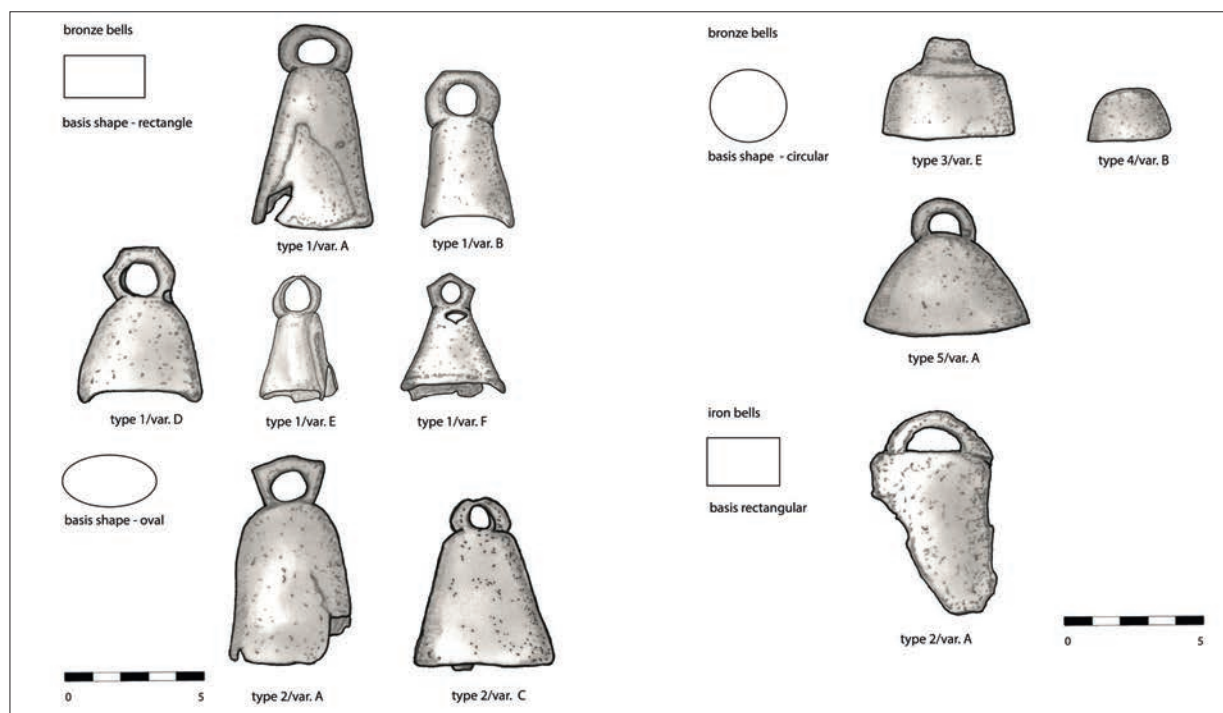

Figure 4. Types of Roman bells in Savaria and Vas county (Graphic: B. M. Pomberger)

4. ábra. A savariai és Vas megyei római kori csengők típusai. (Rajz: B. M. Pomberger)

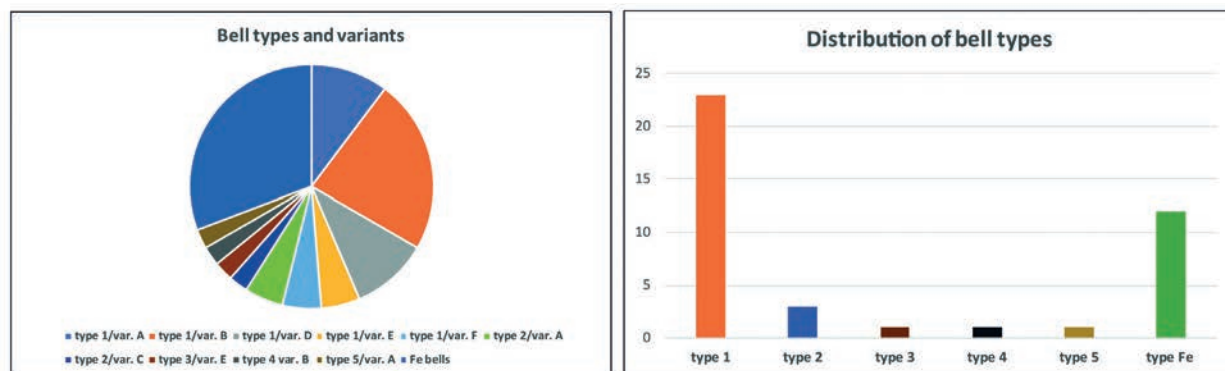

Figure 5. Distribution of bell types and variants (Graphic: B. M. Pomberger)

5. ábra. A csengőtípusok és egyes variánsaik eloszlása (Rajz: B. M. Pomberger)

Nearly all bells have a smooth surface. Bell 54.380.13. shows two circular lines. Mostly bells with a round base are turned after casting and show turning grooves. Bell 54.771.31. is decorated with a circular line and a belt of short vertical grooves.

III.5. Chemical analyses of the Roman bells

If we look into the past, we have to note that only a few Roman bells were analysed for their material. Hickmann reports about a bell of the Hellenistic period in ancient Egypt with a composi-

tion of 82.4 wt% copper, 16.4 wt% tin and 1.2 wt% lead (HICKMANN 1951: 82). Költő analysed a Hungarian Roman bell within the framework of his studies and determined an alloy of 75.43 wt% Cu, 20.20 wt% Sn, 3.22 wt% Pb, 1.02 wt% Zn and 0.13 wt% Ag (KÖLTŐ 1982: 38). Two Roman bells, which were discovered in a *situla* in Harvor, Gotland, Sweden, were cast of 86.7 wt% Cu, 9 wt% Sn and 2.5 wt% Pb and 80.2 wt% Cu, 9.3 wt% Sn and 10.2 wt% Pb, respectively (BETZ 1998: 211). Recent chemical analyses of 22 bells from ancient Ovilava, today Wels in Upper Austria, exhibited

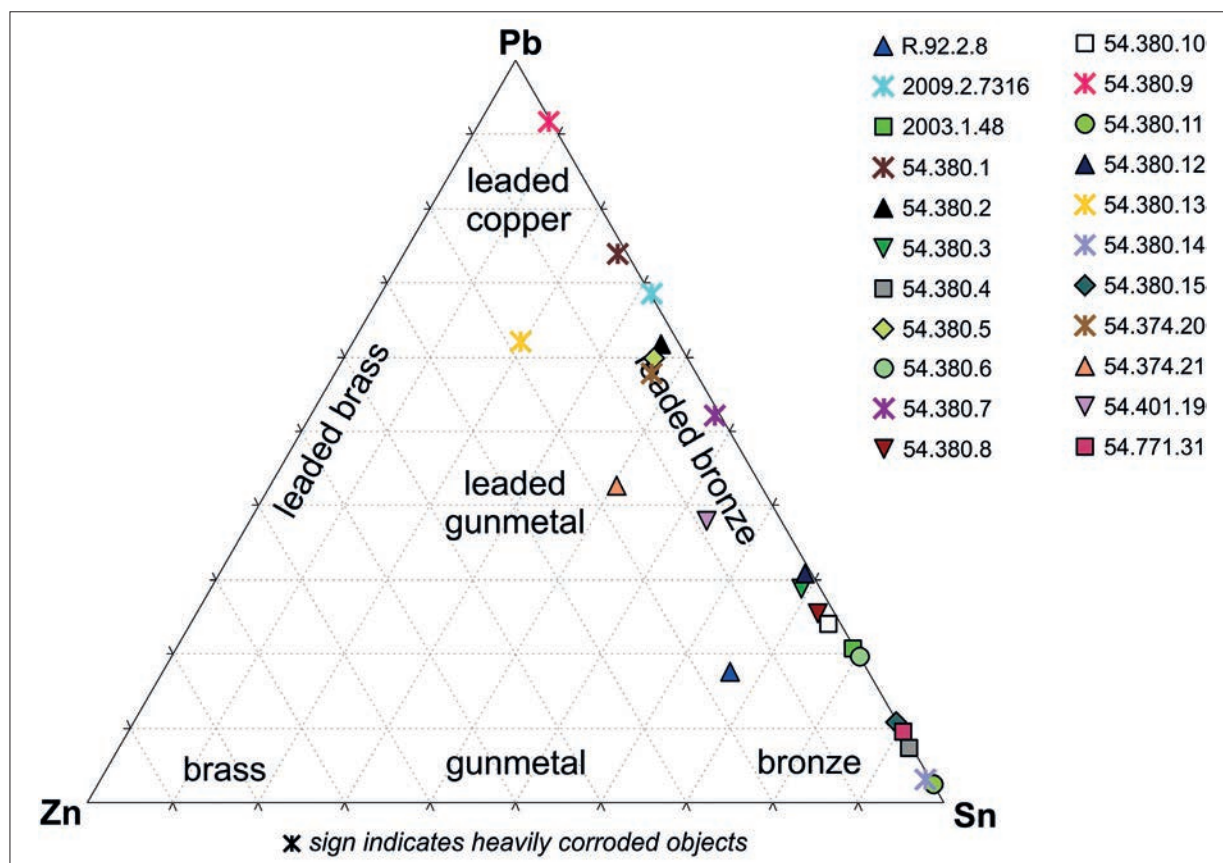

Figure 6. Chemical composition of the metallic idiophones from the Roman Period plotted on the Sn-Pb-Zn ternary diagram (according to BAYLEY 1989). During the corrosion processes lead and tin contents increase, whereas zinc content decreases towards the surface (Graphic: V. Mozgai)

6. ábra. A római kori fém idiofonok kémiai összetétele az Sn-Pb-Zn háromszögdiagramon ábrázolva (BAYLEY 1989 alapján). A korróziós folyamatok során az ólom- és óntartalom nő, míg a cinktartalom a felszín felé csökken (Ábra: Mozgai V.)

the composition of the alloys (POMBERGER *et al.* in print *b*). Bronze bells show 71–97% Cu and 3–28.9% Sn, brass bells 70–98.5 wt% Cu and 1–29.8 wt% Zn, and gunmetal bells 82–95 wt% Cu, 2.5–13 wt% Sn, 0.3–15.1 wt% Zn and 2.8–9.8 wt% Pb. Lead makes the material and the sound softer. Tin and zinc on the other hand cause a harder material and a brighter sound (ELLERHORST 1957: 75–80).

In the present study, the chemical compositions of Roman bells were analysed non-destructively by handheld XRF analyses A SPECTRO xSORT Combi type handheld XRF spectrometer, 15–50 kV, 30–120 μ A, Rh anode, SDD detector, 'Light Elements' built-in calibration, measurement area 3 mm in diameter, 60 sec acquisition time, was used.

22 bells of the Roman period were analysed. Eight of them are heavily corroded, the rest is in a better condition. Eight bells are cast in bronze

with percentages of 52.9–86.3 wt% Cu, 6–20 wt% Sn, 0.1–1.5 wt% Zn and 0.3–8.7 wt% Pb. Three bells show a large amount of tin in the alloy: 52.9–61% Cu, 24.3–33.9% Sn, and 3.4–6.4% Pb. Bells with a large amount of tin are called 'Silberglocke' (silver bell) in German, due to their silvery sound. Seven bells are cast of leaded bronze, they have compositions of 37.3–60.0 wt% Cu, 9.4–19.5 wt% Sn and 10.7–30.9 wt% Pb. Leaded gunmetal is represented by two bells with 55.1–64.2 wt% Cu, 4.2–4.5 wt% Zn, 4.4–10.5 wt% Sn and 11–14.2 wt% Pb. One bell is made of a leaded copper alloy with 30 wt% Cu, 4.6 wt% Sn and 53.6 wt% Pb (Table 3; Figure 6). But we have to consider that during the corrosion processes, lead and tin contents increase, whereas the zinc content decreases towards the surface and we cannot determine the exact original compositions.

Inventory No.	Object	Cu	Zn	Sn	Pb	Sb	As	Au	Ag	Hg	Fe	Cr	Al	Si	P	S	alloy
R.92.2.8	bell	86.3	1.5	6.0	1.6	0.1	0.1	<LOD	0.04	<LOD	0.3	<LOD	<LOD	2.8	1.1	<LOD	bronze
R.2009.2.7316	bell	46.1	<LOD	14.1	30.9	0.5	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	0.2	<LOD	<LOD	4.3	3.9	<LOD	Leaded bronze
2003.1.48	bell	61.0	0.1	24.3	6.4	0.1	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	0.4	<LOD	1.2	4.0	2.1	<LOD	'silverbell'
54.380.1	bell	50.3	0.5	9.4	28.1	0.2	0.6	<LOD	<LOD	<LOD	2.3	0.02	1.5	<LOD	6.9	<LOD	Leaded bronze
54.380.2	bell	60.0	0.7	10.8	18.3	0.2	0.3	0.1	<LOD	<LOD	0.4	<LOD	1.1	3.7	4.2	<LOD	Leaded bronze
54.380.3	bell	62.1	0.7	20.4	8.7	0.1	0.3	<LOD	<LOD	<LOD	0.5	<LOD	1.1	4.7	1.0	<LOD	bronze
54.380.4	bell	75.8	0.1	18.4	1.4	0.1	0.2	<LOD	<LOD	<LOD	0.4	<LOD	<LOD	1.1	2.2	<LOD	bronze
54.380.5	bell	38.3	1.5	12.7	21.0	0.3	0.4	<LOD	<LOD	<LOD	7.8	<LOD	2.5	14.0	1.0	<LOD	Leaded bronze
54.380.6	bell	79.6	0.0	14.7	3.6	0.2	<LOD	0.1	<LOD	<LOD	0.3	<LOD	<LOD	0.3	1.1	<LOD	bronze
54.380.7	bell	44.5	0.4	19.5	21.3	0.2	0.3	<LOD	1.1	<LOD	0.5	<LOD	3.1	7.1	1.8	<LOD	Leaded bronze
54.380.8	bell	80.0	0.4	13.8	4.9	0.1	0.1	<LOD	<LOD	<LOD	0.2	<LOD	<LOD	<LOD	0.2	<LOD	bronze
54.380.10	bell	82.4	0.3	11.1	3.6	0.2	0.3	<LOD	<LOD	<LOD	0.5	<LOD	<LOD	<LOD	0.8	0.1	bronze
54.380.9	bell	30.0	0.3	4.6	53.6	0.1	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	1.7	<LOD	1.2	6.9	1.2	<LOD	Leaded copper
54.380.11	bell	82.6	0.03	13.9	0.3	0.1	0.1	<LOD	<LOD	<LOD	0.5	<LOD	<LOD	1.1	0.9	0.3	bronze
54.380.12	bell	67.1	0.2	10.8	4.8	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	1.5	<LOD	2.6	12.5	0.5	<LOD	?
54.380.13	bell	64.2	4.2	4.4	14.2	0.1	0.3	<LOD	<LOD	<LOD	1.1	<LOD	1.2	4.8	5.0	<LOD	Leaded gunmetal
54.380.14	bell	52.9	0.1	16.0	0.5	0.1	0.4	<LOD	<LOD	<LOD	12.2	<LOD	1.5	4.7	10.8	0.4	bronze
54.380.15	bell	63.9	0.1	28.0	3.4	0.2	0.2	0.2	<LOD	<LOD	0.3	<LOD	<LOD	1.9	1.3	<LOD	'silverbell'
54.374.20	bell	37.3	2.8	18.5	29.0	0.5	0.6	<LOD	0.3	<LOD	1.0	<LOD	<LOD	4.6	5.1	<LOD	Leaded bronze'
54.374.21	bell	55.1	4.5	10.5	11.0	0.3	0.5	<LOD	<LOD	<LOD	2.5	<LOD	2.3	6.3	6.6	<LOD	Leaded gunmetal
54.401.19	bell	56.8	2.5	14.9	10.7	0.1	0.4	<LOD	<LOD	<LOD	1.8	0.03	1.9	8.7	1.9	<LOD	Leaded bronze
54.771.31	bell	54.9	0.1	33.9	3.6	0.3	0.1	<LOD	<LOD	<LOD	0.9	<LOD	0.8	3.4	2.1	<LOD	silverbell

Table 3. Chemical composition of the Roman bells from the Savaria Museum measured by hXRF. The results are in weight%. LOD = limit of detection. The elevated Fe, Al, Si, P and S content is due to corrosion processes and soil contamination (Graphic: V. Mozgai)

3. táblázat. A Savaria Múzeum római kori csengőinek kémiai összetétele a hXRF mérésék alapján. Az eredményeket tömegszázalékban tüntettük fel. LOD = kimutatási határ. A kiugró Fe, Si, P és S tartalom korrozós folyamatokra, illetve talajmaradványok jelenlétére utalnak (Ábra: Mozgai V.)

III.6. Bronze foundries in Savaria

Bells were cast in various copper alloys in the lost wax technique. If the bellfounder had a mother model to make several clay models to shape the wax model from, the bells casted are the exact same. Usually every bronze founder has his own alloy compositions. Bells could be sold in shops, like we know from Vindobona, civil settlement (information from Stadtarchäologie Wien), or workshops, like in Ovilava (POMBERGER *et al.* in print *b*), or by travelling tradesmen.

In the area of ancient Savaria, there were nine archaeological sites with traces of bronze workshops (in summary SEY 2013: 71–76, 82–88, 116, Tab. XI), some of which are outside the city walls, others are *intra muros*. Most of these sites are denoted by crucibles or casting moulds and also semi-finished or defective products. Secondary metalworking was carried out in Pannonia; there are no known metal mines or raw material blocks in the province. Of the workshops in Savaria, raw materials were (also) obtained from objects that were not in use in the Körmendi út and Iseum workshops. Explicit workshop objects, slag and workshop waste have been discovered in the north-eastern part of the city, in the present Kőszegi street, and in the bronze workshops in the area of the Iseum. In addition to the furnaces and smelters, a terracotta blowpipe was also found at the latter site, which was probably used less frequently in Pannonian bronze casting. It is not yet clear in all cases when the workshops in the city were in use and how they were scheduled in relation to each other and to the city wall. We can date workshops at the Iseum more precisely (MLADONICZKI & SOSZTARITS 2009; SOSZTARITS 2010; in summary SEY 2013: 72–73; HÓDI 2014). It was presumably here, in the southern part of Savaria, where the earliest nucleus of the settlement was located. In the area of the sanctuary hall and to the south of it there was a textile and bronze workshop. The termination and destruction of the bronze workshop is related to the addition of a hall to the sanctuary around the middle of the 2nd century, based on the excavations. It means that for a time the workshops may have operated

in parallel with the sanctuary. Each bronze workshop produced and repaired different products, e.g., the Iseum workshop mainly made fibulae, the workshop on Körmendi út made small statuettes, the workshop on Kőszegi street (2nd–4th century) produced early Christian bronzes, among other things (cf. SELLYE 1990: 27–32, 47–48; locates the place of the production of the round brooches with an attachment in Savaria). Since we do not have any evidence of *tintinnabula* production from the city area, we have to assume that they were not produced locally (cf. BURGER 1955; the bell found in the Danube Basin at Aquincum is thought to be gaulish, judging by the master mark on it; SELLYE 1990: 125). *Tintinnabula* are known from a few sites in Pannonia, typically from cities and from other centres (NÉMETH 2014: 13–15, 65–68, 97–98, 15–20. ábra; he collected a total of 17 published bells).

On the other hand, we must also mention that even in the town Ovilava in Upper Austria we have no evidence of casting bells, which does not necessarily mean that the bronze founders did not cast bells. The problem of evidence is that the bell mould was destroyed after casting and cooling to get the bell out. The only bell moulds known by the authors are from Egypt (HICKMANN 1956: 267–276).

III.7. Acoustic analyses

Nine bells are well preserved and have been recorded. Eight of them are rectangular-based and one is circular-based. Since the clappers are lost or completely corroded, the bells were struck with iron clappers, specially manufactured for Roman bells (POMBERGER *et al.* in print *b*). The sounds were recorded in a portable noise-absorbing chamber (POMBERGER & MÜHLHANS in print *c*). Recordings were made at a distance of about 10 cm, which might lead to an overestimation of high frequencies.

The bells lowest partials range from 1.7–3.3 kHz, on the higher end partials can be seen up to 20 kHz for the rectangular bells and 11–15 kHz for the circular bell. The distribution of the partials and the timbre depend on the shape, size,

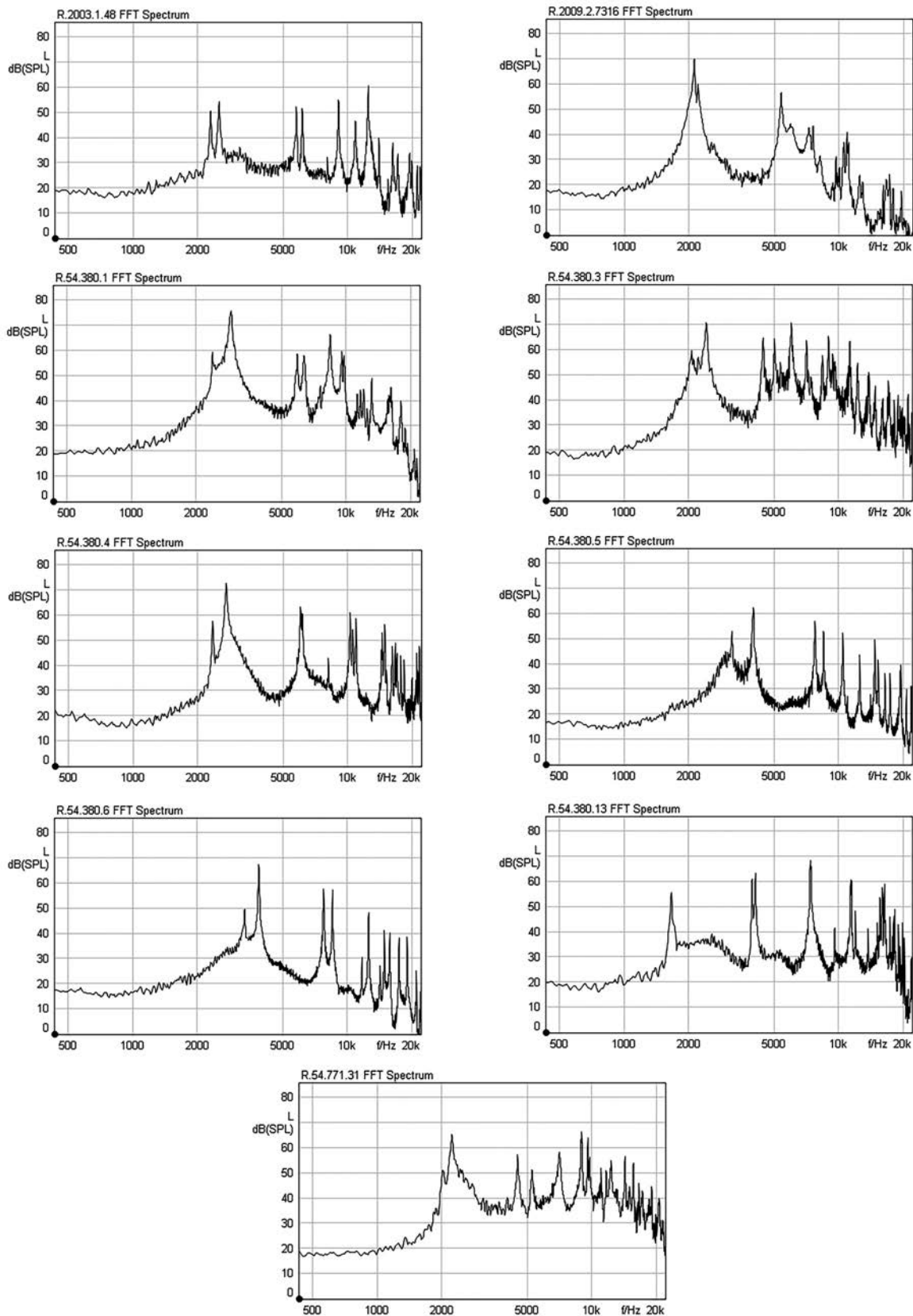

Figure 7. Spectrograms of analysed bells (Graphic: J. Mühlhans)

7. ábra. A vizsgált csengők frekvenciatarománya (Ábra: J. Mühlhans)

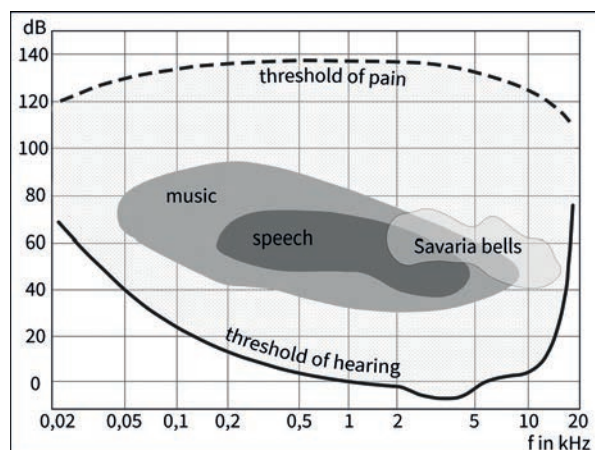

Figure 8. Human auditory of the Savaria bells and idiophones of Vas County (Graphic: J. Mühlhans)

8. ábra. A savariai csengők hangja az emberi fül által érzékelhető hangtartományhoz viszonyítva (Ábra: J. Mühlhans)

wall thickness and alloy of the bells. The bells are cast from bronze, leaded bronze, bronze with high amounts of tin and leaded gunmetal. However, the exact influence of the alloy on the sounds of small bells remains unknown. Corrosion dampens the sound because it adds a porous layer that prevents the bell from oscillating freely. It also causes less decay time. While larger bells are known for long decay times, an average of about 400 ms can be observed here (Table 4, Figures 7, 8).

Most bells have some partials quite close to each other in frequency, which creates some impression of beat frequency. The sound pressure levels (SPL) of the bells range between 70 and 84 dB.⁴ Since the recording distance is known and SPL decreases by 6 dB when doubling the distance to the source (ATTENBOROUGH 2014: 119), it can be roughly estimated at what distance the bells could be audible in quiet surroundings, which is likely about 20–30 metres, given the fact that the human ear is most sensitive in that frequency range. Levels, and thus audible range, might however be higher without the layer of corrosion.

All recordings were cleared up before analysis using a Bessel highpass filter of 5th order at a cut-off frequency of 500 Hz to reduce unwanted

Frequency Analyses of Roman Bells Savaria Museum		
Inventory Number	from	to
R.2003.1.48	ca. 2.2 kHz	ca. 22 kHz
R.2009.2.7316	ca. 2.1 kHz	ca. 19.4 kHz
54.380.1	ca. 2.3 kHz	ca. 13.2 kHz
54.380.3	ca. 1.9 kHz	ca. 20.2 kHz
54.380.4	ca. 2.3 kHz	ca. 18 kHz
54.380.5	ca. 3.2 kHz	ca. 21.8 kHz
54.380.6	ca. 3.3 kHz	ca. 18 kHz
54.380.13	ca. 1.7 kHz	ca. 22 kHz
54.771.31	ca. 2.2 kHz	ca. 21.4 kHz

Table 4. Acoustic analysis (Graphic: B. M. Pomberger)

4. táblázat. A római kori csengők hangtartománya (Ábra: B. M. Pomberger)

background noise. This procedure greatly influences the actual values of brightness (SC), but very low background noise (<100 Hz) cannot be isolated by the recording chamber. The filtering does not affect the psychoacoustic parameters notably. Preparation of recordings was done in Adobe Audition, analysis was carried out using HEAD ArtemiSuite.

III.8. Psychoacoustic analyses

Psychoacoustic parameters are objectified parameters that try to model predicted impressions of sounds such as loudness, sharpness, roughness, brightness or tonality (AURES 1984: 735). Those parameters have proven useful in comparing sounds from archaeological findings (POMBERGER *et al.* 2020; POMBERGER *et al.* in print a).

For loudness calculations the sone scale is used, where doubling the values means doubling the loudness (FASTL & ZWICKER 2007: 203–204; VÖLZ 1999: 51). Sharpness is mainly influenced by spectral shape and density, especially in the 2–4 kHz region, and is calculated in acum (FASTL & ZWICKER 2007: 241). The expression of roughness is created by fast amplitude modulations (15–150 Hz), which might be the case when partials are quite close to each other. Roughness is

⁴ Sound pressure levels are given in reference to $p_0 = 20 \mu\text{Pa}$.

		FFT (average)	Loudness vs. Time	Sharpness vs. Time	Roughness (Hearing Model)		Tonality DIN45681		Brightness	Prat
		L	N5	S	R		TNR	SC		
R.2003.1.48 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	69,5 dB(SPL)	13,7 soneGF	3,09 acum	0,0319	asper	22,68	dB	10172	Hz
R.2009.2.7316 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	74,8 dB(SPL)	18,8 soneGF	2,77 acum	0,0631	asper	9,42	dB	2619	Hz
54.380.1 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	84,05 dB(SPL)	33,5 soneGF	3,61 acum	0,101	asper	10,74	dB	4122	Hz
54.380.3 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	82,59 dB(SPL)	28,7 soneGF	4,14 acum	0,0694	asper	17,75	dB	5945	Hz
54.380.4 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	79,27 dB(SPL)	29,9 soneGF	4,41 acum	0,0549	asper	19,74	dB	4597	Hz
54.380.5 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	70,25 dB(SPL)	17,4 soneGF	4,01 acum	0,0305	asper	17,84	dB	5815	Hz
54.380.6 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	71,54 dB(SPL)	18,4 soneGF	4,08 acum	0,0342	asper	26,74	dB	4974	Hz
54.380.13 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	77,13 dB(SPL)	24,1 soneGF	4,6 acum	0,0425	asper	23,35	dB	8624	Hz
54.771.31 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	78,61 dB(SPL)	21,6 soneGF	3,23 acum	0,0619	asper	15,78	dB	7882	Hz

Table 5. Psychoacoustic analysis (Graphic: J. Mühlhans)
5. táblázat. Pszichoakusztikai elemzés (Ábra: J. Mühlhans)

a value between 0 and 1 and is calculated in asper (FASTL & ZWICKER 2007: 257–261). Brightness is the simplest and most understandable timbre feature. It is influenced by the spectral energy distribution and calculated as the spectral centre of gravity (centroid) in Hz (SCHUBERT *et al.* 2004: 656). Tonality is a ratio measure, expressing the ratio between tonal and noise components in dB, where higher values indicate more tonal and less noise components. There are many more psychoacoustic parameters, additional calculations might be done in the future.

The loudness ranges between 15 and 30 sone, i.e., the loudest bell is twice as loud as the quietest. No differences can be seen between the oval and rectangular bells. Though clearly audible in silent surroundings, the loudness levels are rather low for a signalling effect over greater distances.

Sharpness is quite high with values between 2.8 and 4.4 asper, though higher values clearly come from the rectangular bells. Sharpness is directly connected to the sensory (un-)pleasantness of sounds, which on the other hand could support the assumption that a signalling or warning effect could have been achieved.

Roughness is hardly present in any of the bells, all values are well below 0.07 asper thus, they cannot be considered as rough.

Tonality differs from 9–26 dB, indicating tonal components to be about 3–20 times higher than the noise component. This value is usually even higher in bells, especially for single hits with the clapper. When ringing the bell constantly, the clapper creates a certain amount of noise.

The average spectral centroid (SC) lies around 6 kHz for most of the bells, again, no difference between the shapes. Bell R.2003.1.48. stands out with an SC of more than 10 kHz as does R.2009.2.7316. with an SC at around 2.6 kHz.

Generally, the bells can be described as tonal, sharp and bright, not quite loud and also not rough at all (Table 5).

III.9. Bells and their archaeological contexts and possible interpretation of function

III.9.1. Bells found in sanctuaries or with cultic context

Three bronze bells and ten iron bells were excavated in the Iseum and the buildings adjacent to the sanctuary. The sanctuary was founded during the 1st century. There is evidence of a building constructed of wood and clay with wall paintings, where a *sistrum* musical instrument of the goddess Isis was depicted. This building was torn down during the beginning of the 2nd century and substituted with a stone building. The ritual act of Isis at this place can be tracked until the first third of the 4th century AD. Then the temple was demolished, and the ground was used as a cemetery. Before the construction of the first temple, a bronze foundry was located here, detected due to smelting furnaces, tools, products, and waste products. The well with a stone border, which was discovered in the court of the Iseum, ensured the supply of drinking water. During the demolition of the temple, cattle, probably oxen, were used for the work at the demolition site. The ten iron bells with a cover of copper alloy against corrosion might have belonged to these animals. The excavators suggest that they were probably put together in organic material, buried near the well and through their weight fell into the well shaft (SOSZTARITS 2010: 145–153). A rare find is a limestone sculpture of two cattle, standing side by side, wearing a bell on an iron chain around their necks. The sculpture is interpreted as a votive offering. It was found in Semond (Montbard, Côte-d'Or, France)⁵ (F. and O. Harl, *Ubi Erat Lupa*, <http://lupa.at/26076>, accessed 11. May 2021). One bronze bell was excavated in the eastern court of the Iseum next to a demolished well. We have no evidence of the usage of bells in the cult of Isis, but bells could have served as votive offerings. On the other hand, bells were often found in gardens and courts near wells (POMBERGER *et al.* in print *b*). Maybe they were wind chimes or had to just 'pro-

tect' the sanctuary area against evil spirits. The same functions could apply to the two other bells discovered in the adjacent buildings. Suetonius Tranquillus writes about bells fastened on the façade of temples (Sueton, *De Vita Caesaris, Divus Augustus* 91, 2) or hung on statues of gods (Cassius Dio, *Historia Roman liber* 6, 21). The bronze bell R.98.1.5. was found together with two stone altars for the road deities Itunus and Ituna in a pit of the battlement within the wall of ancient Savaria at today's Kossuth Lajos utca 6. (BORHY & SOSZTARITS 1998: 115–132). The metallic sounds of bells were supposed to have apotropaic powers. The belief in bells' power is documented in Europe until the 20th century AD (BÄCHTOLD-STÄUBLI & HOFFMANN-KREYER 1987: 524, 555–557, 764–765, 868–877). The famous Jupiter Dolichenus find of Mauer an der Url, Lower Austria, contained, among other cultic objects, seven bells carefully placed in a ceremonial sieve (NOLL 1938: 16, 17, 23, Fig. 1; NOLL 1980: 19, 94, 95, Pl. 36). Another bell dedicated to Jupiter Dolichenus stems from Brigetio, Szőny, Hungary. In the exedra of the temple area of Augusta Rauricorum, Augst-Sichelen 1, Switzerland, a larger bell was excavated and is associated with the unknown goddess of this temple (FURGER & SCHNEIDER 1993: 159–172).

III.9.2. Bells in hoards and depots

Two bells from the collection of the Savaria Museum stem from a hoard, found in Tokorcs, Vas County, near the ancient road Savaria–Bassiana–Arrabona, 12 km from Győr and at some distance to the ancient Roman settlements. The hoard contained a bronze vessel with 10,789 coins, a part of a hand mill, an iron ploughshare, an iron chain of a plough, two iron picks, an iron axe, one bronze bell and fragments of an iron bell (Figure 9). It dates to the last quarter of the 4th century AD (BIRÓ-SEY *et al.* 1998). Near an ancient water pipeline at the right side of the river Traun, opposite the town Ovilava, Upper Austria, a metal depot with tools, objects, semi-produced objects and four nested bronze bells was excavated (POMBERGER *et al.* 2018*b*). The author believes that

⁵ Musée du Pays Châtillonnais, France, InvNr. 930.178.1.

Figure 9. Parts of the hoard of Tokorcs with the two bells (Photo: Savaria Museum, Szombathely)

9. ábra. Részlet a tokorcsi kincs leleteiből a két csengővel (Fénykép: Savaria Múzeum, Szombathely)

they are simply metal depots. Other hoards like those from Strassen in Upper Austria (HEBERT 2001: 137–144, 2005: 120–122), Polhov Gradec, Slovenia (Božič 2005: 293–368), Monatshausen, Mühlthal and Rieder, Bavaria (GARBSCH 2003: 299–314) only contained bells. However, these bell finds are not carillons, because the author could not find any reasonable tone sequence (POMBERGER 2016: 165, 169).

III.9.3. Bells near toll stations and roads

One bell was found near a road next to the toll station at the western town gate. It could have belonged to various animals like mounts (ROST & WILBERS-ROST 2010: 117–136; Phaedro: Aesop – Muli duo et latrones. Fabula 26, 32–33), donkeys (Lucius Apuleius Madaurensis, Metamorphoses: Asinus aureus. Liber X, 266), gregarious animals, farm animals, draft animals or working animals. Bells were also attached to carriages warning pedestrians in foggy weather (LIPPERT & DEMBKY 2013: 523–534). Additionally, dogs carried bells around their necks (KRAMER 2015: 73–75; Auten-gruber-Thüry, unpublished doctoral thesis). Grazing animals, such as cattle, goats (HIMMELMANN 1980: Pl. 74) and sheep could be located by the shepherd because of their bells. The bell could also have hung in the house, court and garden to protect it against evil.

IV. Pellet bells and bells from the Migration Period of Vas County

IV.1. Sites with pellet bells (Figures 10, 24, 25, Table 6)

From the Avar Period cemetery in Vasasszonyfa-Gyöp originally four pellet bell and one bell are known, but at least two pellet bells and the bell are lost. They stem from the graves 88, 128, 143, 154 and one from an unknown grave (cat. 34–38.). The nearly thousand graves of the cemetery date to the Late Avar Period. The first excavation already took place in the years 1923–27, unfortunately the information is incomplete and no excavation map was handed down. The graveyard was found during fieldwork, during which many graves perished—or were unfortunately robbed by art-thieves. Finds of these graves were lost or partially went to different Hungarian museums and partially to private collectors, such as Dr. József Dreiszker's collection. His Avar artefacts are now in the collection of the Savaria Museum (KISS G. 1985, 1993: 197). Among these finds are the examined artefacts. In the 1970's and 1980's, Kornél Bakay and Gábor Kiss lead excavations on the territory of the graveyard, but during these no pellet bell was unearthed. Another pellet bell

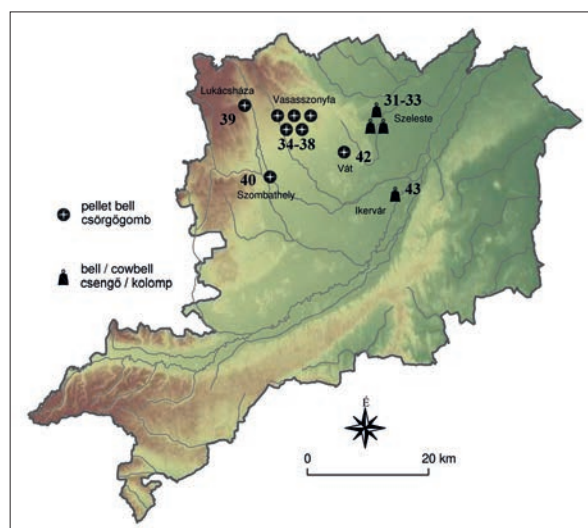

Figure 10. Distribution of pellet bells and bells of the Migration Period in Vas County (Graphic: B. Sánta, V. Seres)

10. ábra. Népvándorlás kori csengők és csörgők Vas megyében (Térkép: Sánta B., Seres V.)

Pellet bells Savaria Museum Avar and Karolingian Period												
object	inventory number	locality	detailed site	position in burial	individuuum	Period	dating	material	shape	sound slot	sound hole	surface, ornaments
bell	N.2016.1.13	Szeleste, Vasút mellett	grave 441	?	man	Lombard	6th cent.	iron	trapezoidal, rectangular	–	–	smooth
bell	N.2016.1.14	Szeleste, Vasút mellett	grave 441	?	man	Lombard	6th cent.	iron	hemispherical, circular	–	–	smooth
bell	N.2016.1.123	Szeleste, Vasút mellett	grave 574	?	woman	Lombard	6th cent.	copper alloy	conical-trapezoidal, circular	–	–	smooth
pellet bell	54.660.16	Vasasszonyfa, Gyöp cemetery	grave 88	between legs	man	Avar	LAP II	Fe	II	?	no	plain
bell	lost	Vasasszonyfa, Gyöp cemetery	grave 128	?	?	Avar	LAP II (?)	white Bz	?	?	?	?
pellet bell	lost	Vasasszonyfa, Gyöp cemetery	grave 143	stomach	child (girl)	Avar	LAP II (?)	?	?	?	?	?
pellet bell	lost	Vasasszonyfa, Gyöp cemetery	grave 154	waist	man	Avar	LAP III	Fe	?	?	?	?
pellet bell	54.712.10	Vasasszonyfa, Gyöp cemetery	destroyed grave	?	?	Avar	LAP	Bz	V	cross shaped	no	plain
pellet bell	N.85.1.6	Szombathely, Kőszegi u.	strayfind	strayfind	?	Avar	LAP ?	Bz	I	simple + 2 soundholes	2	scaly patterns
pellet bell	N.90.1.29	Lukácsháza, Homokbánya cemetery	grave 8	near horse's skull	man + horse	Avar	LAP II	Bz sheet	II	no	no	smooth
pellet bell	54.385.8	?	?	?	?	Avar?	?	Bz	V	simple	no	circles /semicircles
pellet bell	N.2019.8.11	Vát, Telekes-dűlő	creek		–	Carolingian	8th/9th cent. AD	Bz	claw-shaped	cross shaped	no	subsection fluted
bell	K.960.1.130.2	Ikervár, Virág utca	grave 130	neck/necklace	child	Árpád Period	960–1000 AD	Bz	hemispherical	–	–	semicircles, grooves

Table 6. Archaeological data of pellet bells and bells from the Migration Period (Graphic: B. M. Pomberger)
6. táblázat. A népvándorlás kori csengők és csörgők régészeti adatai (Ábra: B. M. Pomberger)

(cat. 39.), fragmented, was found in the Lukács-háza–Homokbánya cemetery in horse burial 8, dating to the Late Avar Period II (Kiss G. 1996: 107–112). At the site Szombathely–Kőszegi utca, a pellet bell (cat. 40.) together with a gilded bronze girth buckle and further eight gilded bronze strap mounts were detected during public utility work. They probably originate from a horse burial and date to the Late Avar Period I (Kiss G. 1991: 431–432). One pellet bell (cat. 41.) without any further information on the site derives from the Roman collection of the Savaria Museum, but since the authors do not know any similar pellet bells from the Roman Age in Central Europe and it looks like a common Avar pellet bell, we think that it dates to the Avar Period. Pellet bells appear from MAP II onward (POMBERGER & STADLER 2018a: 125–146; Csuthy 2019: 351–358). A claw-shaped pellet bell was excavated at a settlement from the Carolingian Period at the site Vát–Telekes-dűlő (cat. 42.) (SKRIBA 2010: 209–244, Pl. 10).

In the Longobards cemetery of Szeleste, three bells were found in 2013 (Figure 24). In grave 441, an armed man with two dogs was buried. The grave contained, among many tools, two iron bells (cat. 31–32.), which lay by the man's feet, between the man and one of the dogs. In the woman's grave 574, a Late Roman style bronze bell (cat. 33.) was excavated. The cemetery is unpublished (a short review of the grave Pap 2016b: 112, with photo; about the restoration of the bells see Kusztor 2017).

At least we may mention a small bell from the Árpád Period from Ikervár–Virág utca (Figure 25) (Kiss *et al.* 2000: 41–118, Pl. 11).

IV. 2. Conditions of conservation and sizes

The pellet bells 54.712.10. from Vasasszonyfa–Gyö and N.2019.8.11. from Vát–Telekes-dűlő are so far completely preserved and only these two pellet bells still have small pebbles as rattle bodies inside. The remaining four other pellet bells are fragmented and their rattle bodies are lost. The sizes of the pellet bells vary from 2.7 cm to 4.9 cm. The small bell from Ikervár is complete with a size of 2.8 cm. A burned clay bead serves as clapper. The wall thickness of these idiophones varies from 0.5 mm to 2 mm (Table 7).

Pellet bells Savaria Museum Avar and Karolingian Period									
object	inventory number	diamtere cm	height without loop	height + loop cm	wall thickness mm	weight conserved g	condition shape	rattle body	
bell	N.2016.1.13	Szeleste, Vasút mellett	grave 441	?	?	?	70% conserved	corroded inside	
bell	N.2016.1.14	Szeleste, Vasút mellett	grave 441	?	?	?	70% conserved	clapper corroded inside	
bell	N.2016.1.123	Szeleste, Vasút mellett	grave 574	?	?	?	80% conserved	lost	
pellet bell	54.660.16	3,2 x 2,8	3,2	3,5	2	?	70% conserved, loop broken	lost	
bell	lost	?	?	?	?	?	?	?	
pellet bell	lost	?	?	?	?	?	?	?	
pellet bell	lost	?	?	?	?	?	?	?	
pellet bell	54.712.10	2,6 x 2,4	3	3,5	0,5 - 1	19	complete	yes	
pellet bell	N.85.1.6	3,1	3,2	4	1	?	75% conserved	lost	
pellet bell	N.90.1.29	2,5	2,5	2,7	0,8	1	fragmented	lost	
pellet bell	54.385.8	2,8 x 2,5	3,1	3,8	1 mm	?	80% conserved	lost	
pellet bell	N.2019.8.11	3,5 x 3,4	3,9	4,9	1 - 2 mm	?	complete, crack	pebble	
bell	K.960.1.130.2	3,1 x 3,1		2,8	0,8	8,3	complete	clapper: claybead	

Table 7. Measurements of pellet bells and bells from the Migration Period (Graphic: B. M. Pomberger)
7. táblázat. A népvándorlás kori csengők és csörgők mértékei (Ábra: B. M. Pomberger)

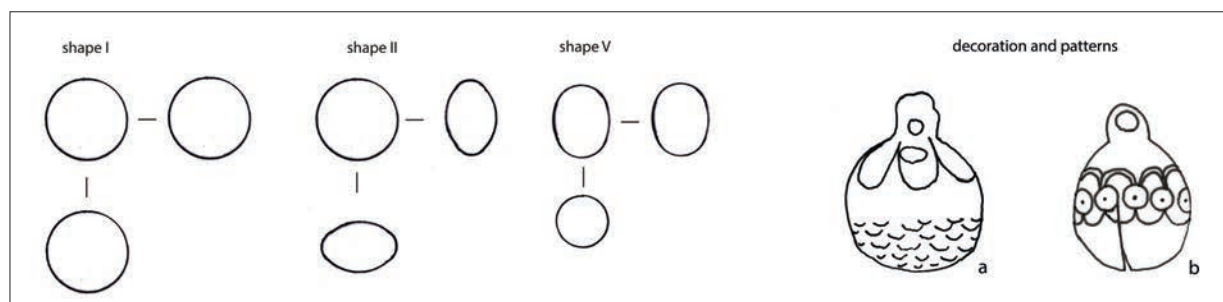

Figure 11. Shapes of Avar Period pellet bells from Vas County and patterns (Graphic: B. M. Pomberger)

11. ábra. A Vas megyei avar kori csörgők alakja és díszítésük (Rajz: B. M. pomberger)

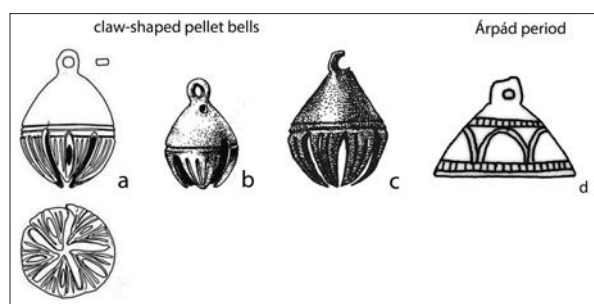

Figure 12. Claw-shaped pellet bell from Vát (a) and comparable objects from Břeslav Pohansko manor (b) and Somogyvár-Kupavárhegy (c) (according to SKRIBA 2010: Pl. 12/5a; KALOUSEK 1971: "Břeslav Pohansko Herrenhof: Grave113: G113S1: G113F02". From: THANADOS: <https://medcem.thanados.net/entity/103133> [Accessed: 10. May 2021]; BAKAY 1975: Pl. 18/6). d – bell from the 10th–11th century (Graphic: B. M. Pomberger according to Kiss 2000: Pl. 53/130/2)

12. ábra. Nyitott, „karmos” végződésű csörgő Vátról (a) és párhuzama Břeslav Pohanskoról (b), valamint Somogyvár–Kupavárhegyről (c) (SKRIBA 2010: Pl. 12/5a; KALOUSEK 1971: "Břeslav Pohansko Herrenhof: Grave113: G113S1: G113F02". THANADOS: <https://medcem.thanados.net/entity/103133> [Hozzáférés: 2021. május 10.]; BAKAY 1975: 18. tábla/6); 10–11. századi csörgő, Ikervár–Virág utca (d) (Rajz: B. M. Pomberger, KISS 2000: 53. tábla/130/2 alapján)

IV.3. Shapes and patterns of pellet bells and bells

The three bells from the Longobard Period from Szeleste are very similar to Roman bell types, since these types also exist during the Early Middle Ages. The iron bell N.2016.1.13. belongs to type 2. A rare and beautiful find is bell N.2016.1.14., forged of iron but imitating bronze bell type 5. We decided to call it iron bell type 4. The bronze bell N.2016.1.123. shows an oval-circular base and a trapezoidal mantle. A typology for bells of the Longobard Period does not exist so far.

Pellet bells from the Avar Period have many different shapes and decorations, so it is almost impossible to establish a typology as with the Roman bells. The author therefore created a typology of the basic shapes (POMBERGER 2020) and applied it on the discussed idiophones. The pellet bells from Vas County could be correlated to three basic shapes: shape I, shape II and shape V. The sound slots are cross-shaped or simple. Some pellet bells do not even have a sound slot (Figure 8, Table 6). Pellet bell N.85.1.6. from Szombathely–Kőszegi utca belongs to shape I. Shape II is represented by Inv.Nr. 54.660.16. from Vasasszonyfa–Gyöp cemetery and N.90.1.29., Lukácsháza–Homokbánya cemetery and shape V by Inv.Nr. 54.712.10., Vasasszonyfa–Gyöp cemetery and Inv.Nr. 54.385.8. from an unknown site. The majority of the pellet bells has smooth surfaces. Two pellet bells show patterns. N.90.1.29. is decorated with a crown of leaves on the upper part and scales on the lower part. Pellet bell Inv.Nr. 54.385.8. has a belt composed of circles and semicircles (Figure 11/a–b).

The pellet bell from Vát–Telekes-dűlő is claw-shaped. Analogies are the pellet bell from Břeslav Pohansko manor, Czech Republic ('Břeslav Pohansko Herrenhof: Grave113: G113S1: G113F02'. From: THANADOS: <https://medcem.thanados.net/entity/103133> [Accessed: 2021.05.10]).

According to: Břeslav-Pohansko (KALOUSEK 1971) and from the abbey Somogyvár–Kupavárhegy (BAKAY 1975: 191–207) (Figure 12/a–c). The small bell pendant from Ikervár Virág utca is hemispherical. Its engraved decoration is created by using two belts composed of horizontal and vertical lines, which frame another belt of semicircles (Figure 12/d).

Inventory No.	Object	Cu	Zn	Sn	Pb	Sb	As	Au	Ag	Hg	Fe	Cr	Al	Si	P	S	material
N.85.1.6	pellet bell	70.6	20.7	5.5	0.4	0.1	0.2	<LOD	<LOD	<LOD	0.4	<LOD	0.6	1.1	0.2	0.2	brass
K.96.1.130.2	bell	31.7	7.0	14.0	36.8	0.2	1.2	<LOD	<LOD	<LOD	1.3	<LOD	<LOD	2.7	5.1	<LOD	leaded gunmetal
N.2019.8.11	pellet bell	48.9	0.1	7.4	3.1	3.6	0.5	<LOD	0.1	<LOD	20.1	<LOD	2.5	5.4	7.6	<LOD	bronze, elevated iron
N.90.1.29	pellet bell	42.8	0.1	1.3	2.8	0.3	0.2	30.8	1.6	<LOD	14.0	<LOD	<LOD	<LOD	1.3	<LOD	leaded copper, gilded surface
54.385.8	pellet bell	63.5	1.1	11.0	12.6	0.3	0.5	<LOD	0.4	<LOD	0.6	3.3	1.2	1.5	2.7	1.2	leaded bronze, elevated chromium
54.712.10	pellet bell	86.9	1.0	6.4	2.6	0.1	<LOD	0.1	0.5	<LOD	0.1	<LOD	1.0	0.4	<LOD	0.7	bronze

Table 8. Chemical composition of the pellet bells and bells measured by hXRF. The results are in weight%. LOD = limit of detection. The elevated Fe, Al, Si, P and S content is due to corrosion processes and soil contamination (Graphic: V. Mozgai)

8. táblázat. A Savaria Múzeum népvándorlós kori csörgőinek és csörgőinek kémiai összetétele a hXRF mérések alapján. Az eredményeket tömegszázalékban tüntettük fel. LOD = kimutatási határ. A kinyrtó Fe, Si, P és S tartalom korrozíós folyamatokra, illetve talajmaradványok jelenlétére utalnak (Ábra: Mozgai V.)

Pellet bells are cast whole in the lost wax technique by using a clay model, which could be shaped in a mother mould. The bronze caster therefore could make very similar but never equal pieces. Pellet bells forged of various sheet metals are composed of two vertical or horizontal halves, which are cliched and soldered together. Even if the smith uses the same mould, no pellet bell is like the other and therefore their sounds differ.

IV.4. Chemical analyses of the pellet bells and bells

The chemical analyses showed that the used materials are very heterogeneous. The idiophones were cast in brass, leaded gunmetal, leaded bronze and bronze. The pellet bell N.2019.8.11. has elevated amount of iron on its surface. Pellet bell N.90.1.29. is forged of leaded copper sheet and gilded and the pellet bell 54.385.8. shows elevated chromium on its surface (Figure 13, Table 8).

XRF analyses from pellet bells from the Avar Period Komárno cemeteries demonstrated that they were produced from sheet bronze, sheet iron, sheet brass, copper and bronze (POMBERGER *et al.* in print *a*).

The manufacturing of pellet bells and small bells was probably carried out by travelling craftsmen. The client provided the raw material, which could be different metals or metal objects to be recycled (BAUMEISTER 2004: 104–118).

IV.5. Acoustical analyses of pellet bells and bells from the Migration Period

Two pellet bells and the one small bell were recorded in the same setup as mentioned in chapter III.7. Pellet bells and bells with clappers share some properties. However, they do differ acoustically and also in perceived timbre. Both are excited impulsively but usually the excitation rate from pellets is higher and they have more contact with the inner wall, creating more noise components. Clappers are larger and heavier and do not dampen the sound as much during excitation. Levels greatly depend on size and weight but if they are about the same, levels are higher in bells with clappers. Still, the frequency range

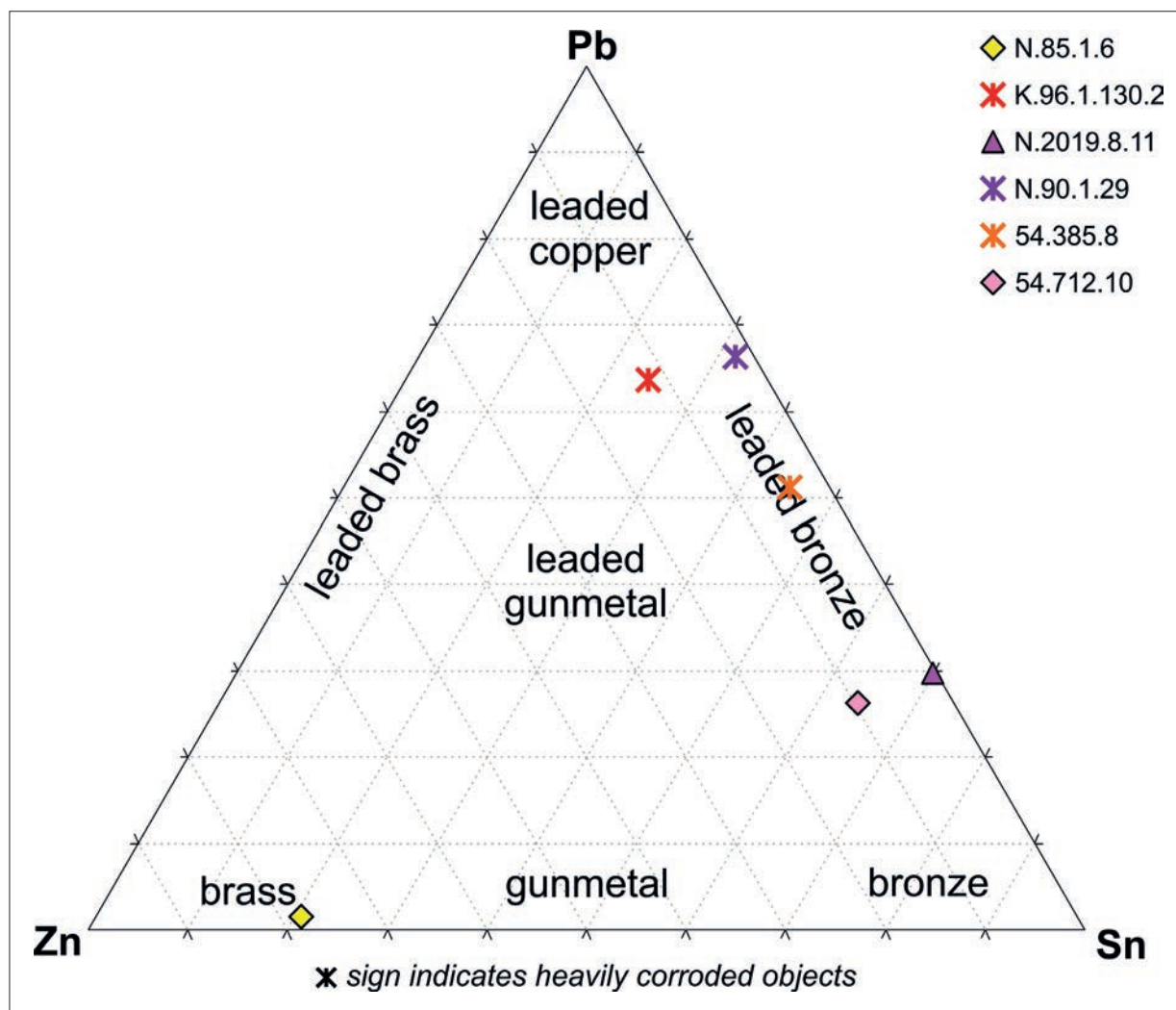

Figure 13. Chemical composition of the pellet bells and bells of the Migration Period plotted on the Sn-Pb-Zn ternary diagram (according to BAYLEY 1989). During corrosion processes, lead and tin contents increase, whereas the zinc content decreases towards the surface (*: heavily corroded objects) (Graphic: V. Mozgai)

13. ábra. A Vas megyei népvándorlás kori csengők és csörgők kémiai összetétele az Sn-Pb-Zn háromszögdiagramon ábrázolva (BAYLEY 1989 alapján). A korróziós folyamatok során az ólom- és óntartalom nő, míg a cinktartalom csökken a felszín felé (*: erősen korrodált tárgyak) (Ábra: Mozgai V.)

covered by the partials is roughly the same for both types.

It is almost impossible to measure decay times for pellet bells, because the pellet does not stop moving immediately, creating a series of small 'hits' even when the object is kept still. Therefore, it is likely below 50 ms. During constant excitation, pellet bells of this size are hit 25–35 times per second by the pellet when it is bouncing off the inner walls, while the clapper in bells only hits the walls about 15 times. The onsets in the waveform of a recording allow counting the number of hits.

About 20 partials can be seen in the spectra from pellet bell 54.712.10. and pellet bell 2019.8.1. going from about 800 Hz all the way up to well above 20 kHz, but many of them are just 10–15 dB above the noise floor. K. 96.1.139.2. only shows about 9 partials between 1.7 and 20 kHz, most of them being at least 20 dB above the noise floor. With an SPL of just 60 dB, it is also the most silent object. The two pellet bells are both at 66 dB. The lower level of these three objects lowers the audible range to probably about 10–15 metres. (Figure 14, Table 9)

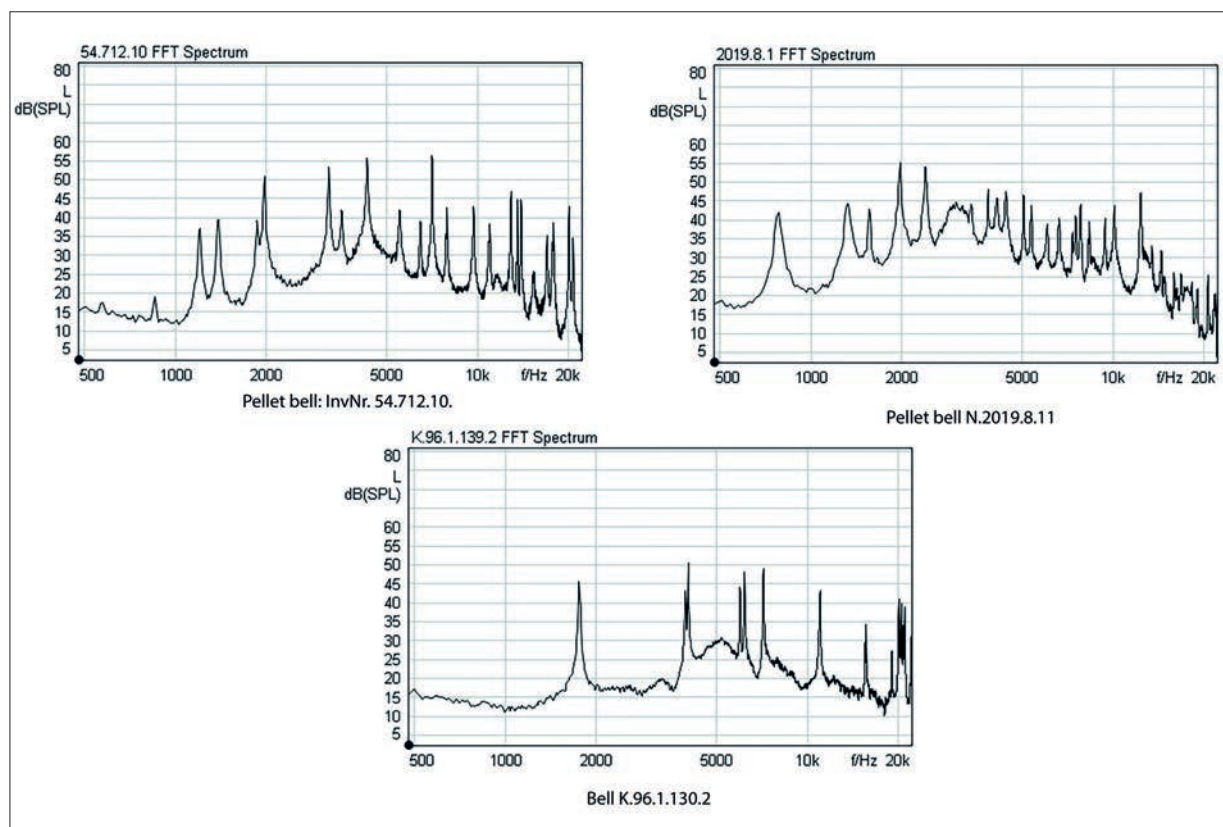

Figure 14. Spectrograms of pellet bells and bells from Vas County (Graphic: J. Mühlhans)

14. ábra. A vizsgált népvándorlás kori csengők és csörgők frekvenciatartománya (J. Mühlhans)

Frequency analyses of pellet bells and bell		
Idiophon	from	to
Vasasszonyfa 54.712.10	ca. 1.2 kHz	ca. 20.6 kHz
Vát, Telekes-dűlő 2019.8.11	ca. 0.8 kHz	ca. 19 kHz
Ikervár K. 96.1.139.2	ca. 1.7 kHz	ca. 20 kHz

Table 9. Partial range of the pellet bells and bells (Graphic: B. M. Pomberger)

9. táblázat. Népvándorlás kori csörgők és csengő hangtartománya (Ábra: B. M. Pomberger)

IV.6. Psychoacoustic analyses

In psychoacoustic parameters, the three objects are comparable to the nine bells from chapter III. With 10–16 sone, they are a little less loud, but with a sharpness around 4 acum, a roughness below 0.07 asper and an average tonality of 16 dB,

they are exactly the same. The pellet bells are a little less bright, while the bell is a little brighter (Table 10).

All in all, the description of the nine bells also matches the three quite well: tonal, sharp and bright, not quite loud and also not rough at all.

IV.7. Function of the pellet bells and bells

Very often pellet bells were found in graves. If the grave is undisturbed we can locate the idiophone and draw conclusions from its position concerning its function. In grave 88, from the Vasasszonyfa cemetery, the pellet bell lay between the legs of the buried man. Another, unfortunately lost pellet bell from grave 143 lay on the stomach of the child, and in grave 154 the pellet bell was near the waist of the man (cat. 36–38.). Similar positions are known from several Avar Period burials from Hungary, Slovakia and Austria, in most cases from more poorly equipped burials of children and women (Kovács 1988: 150–151;

		FFT (average)		Loudness vs. Time		Sharpness vs. Time		Roughness (Hearing Model) vs. Time		Tonality DIN45681		Brightness	Praat
		L		N5		S		R		TNR		SC	
54.712.10 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	65,9	dB(SPL)	16	soneGF	4,33	acum	0,03	asper	17,47	dB	6418	Hz
2019.8.1 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	66,8	dB(SPL)	18,3	soneGF	3,8	acum	0,0691	asper	14,05	dB	4905	Hz
K.96.1.139.2 (0,00 - 3,00 s)	Ch1	60,31	dB(SPL)	10,2	soneGF	3,99	acum	0,0308	asper	16,54	dB	8437	Hz

Table 10. Psychoacoustic data (Graphic: J. Mühlhans)

10. táblázat. Pszichoakusztikai elemzés (Ábra: J. Mühlhans)

POMBERGER & STADLER 2018a; RÁCZ 2012: 426–428, with further bibliography). They were attached on the belts or ribbons around the waist or kept in small bags hanging from belts, possibly also hanging from the wrist (RÁCZ 2012: 426, 430). A few cast pellet bells appear in horse burials, fastened on the horses' harness (see RÁCZ 2012: 426–428, 430; BENDE 1998: 203, with further bibliography). Some pellet bells had stems of metal or bone (CSALLÁNY 1968; RÁCZ 2012: 412, 426–427). Since the pellet bells are all low-noise, we can exclude that they served as a warning signal for wild animals. In fact, they had the function of an amulet to protect against evil spirits and illness. Maybe they were also used in the course of shamanistic rituals or other sacral ceremonies (POMBERGER *et al.* in print a; RÁCZ 2012: 428–429). Dezső Csallány argued that pellet bells were used as a toy and to locate little children. He absolutely negated any sacral or spiritual context of pellet bells and deemed zoomorphic engravings on the bone stem of pellet bells simply a kind of 'picture book' for children (CSALLÁNY 1968: 70). Nevertheless, late antique authors, e.g., John Chrysostom and Menander Protector, definitely wrote about pellet bells as ritual tools (RÁCZ 2012: 429).

The sheet pellet bell from grave 8, Lukácsháza cemetery, a burial of a rider and his horse, lay near the skull of the horse and surely belonged to the horse's harness (Kiss 1993: Pl. 5). Pellet bells of this type are known from the Late Avar Period, e.g., the Komárno cemeteries (POMBERGER *et al.* in print a), from Wien–Csokorgasse, grave 650 (STREINZ 1976: 527–528) and the Pitvaros grave 51 (BENDE 1998: 195–230). They demonstrably appeared in armed, well-equipped horsemen burials and they were maybe parts of a rank insignia

(BENDE 1998: 200 according to SZENTPÉTERI 1993, in summary CSUTHY 2019; CSUTHY 2020 with further bibliography). Livia Bende, summarising pellet bells of this type, observed that they were always applied on the head of the horse, affixed starkly to the harness or the straps on the horse's forehead or nose (BENDE 1998: 196, 202). Sheet pellet bells are very low-noise and decorate the horse, but surely could also serve as amulets (comp. RÁCZ 2012: 430 facial-decorated pellet bells on harnesses could have an additionally apotropaic character, even they may also refer to slaughtered enemies; see more CSUTHY 2020: 145–149).

The claw-shaped pellet bell from a stream section of the settlement of Vát–Telekes-dűlő (cat. 42.) could have belonged either to a person or an animal. In grave 113 from Břeclav Pohansko Herrenhof, a very similar pellet bell lay near the left shoulder of the buried two- to three-year-old child. The idiophone was probably worn around the neck (<https://medcem.thanados.net/entity/63137>, accessed 18. May 2020). Another sheet pellet bell was found on the chest of a woman, grave 181, burial 170 from the Carolingian cemetery of Pottenbrunn, Lower Austria (PETSCHKO 2013: Pl. 40). On the other hand, we know a dog from the Avar Period cemetery of Wien–Csokorgasse, grave 650, which had a pellet bell fastened on his collar (STREINZ 1976: 527–528).

The function of the small bell from Ikervár–Virág utca, grave 130, which was fastened on a necklace of the buried child seems to be very clear. It served both as jewellery and amulet. Bells are very rare among the 10th–11th centuries artifacts. Like pellet bells, are usually found in the graves of poorer women and children, worn around the neck (KOVÁCS 1988: 149–151; GALLINA

& VARGA 2016: 157). Bronze bells of similar shape, but without ornament was found in the cemetery of Gyula–Szövetkezeti Téglagyár (MEDGYESI 2015: 78–91, 83) and Homokmégy–Székes (GALLINA & VARGA 2016: 116, 157, 225, Tab. 100.)

V. Summary

In total, 43 idiophones dating to the Early History Periods are known from Vas County. 27 were excavated in ancient Savaria, at the sites Rákóczi Ferenc utca 6–8. (Iseum), Járdányi Paulovics István Romkert, Kossuth Lajos utca 6. and other unfortunately unknown exact sites within Savaria. Two bells originate from the hoard of Tokorcs and one from Győrvar, primary school. They date from the 2nd century till the Late Roman Period and classify into the Roman bronze bell types 1 to 5 with variants and iron bell type 1.

Their sizes vary between 21 and 172 mm with weights ranging from 12 to 130 g. Chemical analyses performed by XRF demonstrate that the bell founder used bronze, leaded bronze, bronze with a large amount of tin, leaded gunmetal and leaded copper. The great amount simplifies the cast. So far, nine bronze foundries are known in Savaria, but we do not know whether the bells found in Savaria were produced in the town or traded by traveling merchants. The bells partials range from about 1.7 to over 20 kHz. We must consider that corrosion dampens the sound because it adds a porous layer, which prevents the bells from oscillating freely. Their sound pressure levels range from 70 to 84 dB and could be audible from about 20–30 m, given the fact that the human ear is most sensitive in that range. The bells were used in cultic contexts, in everyday life, as animal bells and as chimes in houses and gardens. The three Longobard bells presented here for the first time stem from two graves of the Longobard cemetery of Szeleste, dating to the 6th century AD. Though the two iron bells still have their clappers, the clapper of the bronze bell is lost. Four pellet bells and one bell were originally found in burials of the Avar Period cemetery of Vasasszonyfa–Gyöp cemetery, but only two of them have been pre-

served. One pellet bell each from Lukácsháza–Homokbánya cemetery and Szombathely–Kőszegi utca as well as one from an unknown site in Vas County also belong to the Avar Period. They are cast in brass and leaded bronze as well as forged from iron. The one flat bronze sheet pellet bell is gilded and belongs to a horse's bridle. The pellet bells date to the Late Avar Period and classify into the basic shapes I, II and V. One claw-shaped pellet bell, cast in leaded bronze, from Vát–Telekes-dűlő dates to the Carolingian Period and a small bronze bell from Ikervár to the Age of the Hungarian State Foundation, cca. the end of the 10th century. Usually bronze balls, pebbles or lumps of bronze served as rattling bodies. The pellet bells and bells were worn by people as a sounding amulet or jewellery. It is probable that they were children's toys or parts of horses' bridles. Three of them could be recorded and show partials ranging from about 0.8 kHz to over 20 kHz. They could be heard within and distance of 10–15 m. Generally, the bells and pellet bells can be described as tonal, sharp, bright, not quite loud and not rough at all. The results show that bells and pellet bells of Early History Periods were artefacts of everyday life and thus influenced their acoustic surroundings and human auditory.

VI. Acknowledgments

The authors thank the Savaria Museum in Szombathely for the possibility to investigate the bells from the Roman collection and all further information concerning the items. Thanks for helpful information to Gábor Kiss, Ottó Sosztarits, Tamás Tárczy and Ádám Kőszegi. Special thanks to Réka Tárczy-Mladoniczky, Éva Nyerges and Ildikó Katalin Pap for putting the unpublished bells cat. 7, 30 and 31–33 at our disposal. And thanks to Kayleigh Saunderson for editing.

Images whose copyright is not held by the Savaria Museum in Szombathely, the Natural History Museum Vienna or the authors are used as image quotations in accordance with § 42f (1) Z 1 of the Austrian Copyright Act used in a scientific setting.

VII. Catalogue

Legend: th. = total height, hwl. = height without handle, dm. = diameter, wth. = wall thickness, cw. = conserved weight, InvNr. = inventory number

Roman Period

Locality: Szombathely (Savaria) Rákóczi Ferenc utca 6–8. / Iseum

Building function: Iseum-sanctuary

Date: 1st–4th century AD

Finds: 13 bells

Figure: Plate 1

Literature: SOSZTARITS 2003; BALÁZS 2012; SOSZTARITS *et al.* 2013: 125, 279–280.

cat. 1. Bell R.2003.1.48.

Context: from the south-east Iseum-court, in a waste layer next to a demolished well

Function of features: temple

Date: 1st–2nd century AD

Conservation status: complete, 1 hole on vertex, clapper fragmented, corroded inside

Base shape: oval

Handle: rhomboidal

Type: type 1/var. D

Measurements: l. 48 mm, w. 43 mm, th. 65 mm, wth. 2 mm, cw. 40 g

Material: bronze with 24 % tin = ‘silverbell’

Frequency range: 2.2–22 kHz

Figure: 15 and 18

cat. 2. Bells R.2009.2.1542.1-10. (10 bells)

Context: well in Iseum-court, they lay interlocked by size, probably formed a set

Function of features: well

Date: 2nd–4th century AD

Conservation status: corroded, some of them damaged; the clappers are corroded

Base shape: rectangular

Handle: stripe handle

Type: FE type 1

Measurements: l. 9–172 mm

Material: iron with a cover of copper alloy

Frequency range: no recordings, no frequency analyses

Figure: 15 and 23

cat. 3. Bell R.2009.2.7434.

Context: building at the northern temenos wall of the Iseum

Function of features: building

Date: 2nd century AD

Conservation status: complete, 1 hole near vertex, clapper lost; there is no hook for clapper inside

Base shape: rectangular

Handle: loop handle

Type: type 1/var. B

Measurements: l. 48 mm, w. 24 mm, th. 66 mm, wth. 2 mm

Material: copper alloy

Frequency range: no recordings, no frequency analyses

Fig.: 15 and 23

cat. 4. Bell R.2009.2.7316.

Context: building south-east near Iseum

Date: second half of 4th century AD (coin of Valens, 364–378 AD)

Function of features: building

Conservation status: complete, clapper corroded inside

Base shape: oval

Handle: loop handle

Type: type 2/var. C

Measurements: l. 47 mm, w. 38 mm, th. 62 mm, wth. 2–3 mm, cw. 91 g

Material: leaded bronze

Frequency range: 2.1–19.4 kHz

Figure: 15 and 18

Locality: Szombathely (Savaria), Járdányi Paulovics István Romkert

Building function: Mercurius temple, Aula/late Roman palace, Roman roads

Date: 2nd–4th century

Excavations:

Finds: 3 bells

Figure: 16

Literature: unpublished

cat. 5. Bell 64.15.904.

Context: Járdányi Paulovics István Romkert, Szily János (Alkotmány) utca 3., *intra muros*. It was

- found under a *terrazzo*, north of the Aula and south of the Mercurius sanctuary.
 Date: 2nd–3rd century AD
 Function of features: palace, temple
 Conservation status: fragmented, corroded, clapper lost
 Base shape: rectangular
 Type: Fe 1
 Measurements: cons. th. 75 mm
 Material: iron
 Frequency range: no recording, no frequency analyses
 Figure: 16 and 18
- cat. 6. Bell 54.401.19.*
 Context: Járdányi Paulovics István Romkert, probably *intra muros*
 Function of features: near customs station and y-shaped road junction, Aula and Mercurius temple
 Date: 2nd–4th century
 Conservation status: complete, clapper inside corroded
 Base shape: rectangular
 Handle: rhomboidal
 Type: type 1/var. D
 Measurements: l. 39 mm, w. 31 mm, th. 46 mm
 Material: leaded bronze
 Frequency range: no recording, no frequency analyses
 Figure: 16 and 18
- cat. 7. Bell not inventoried*
 Context: Járdányi Paulovics István Romkert, *extra muros*, in the first layer beneath the modern layers
 Function of features: near the city wall, customs station and y-shaped road junction, Aula and Mercurius temple
 Date: 2nd–4th cent
 Conservation status: complete, corroded, the clapper is corroded, probably ends in ball head
 Base shape: rectangular
 Handle: loop handle
 Type: type 1/var. F
 Measurements: l. 32 mm, w. 27 mm, th. 47 mm
 Material: bronze
- Frequency range: no recording, no frequency analyses
 Figure: 16 and 18
- Locality: Kossuth Lajos utca 6
 Building function: pit *intra muros* in battlement, together with two altars, depot
 Date: 2nd century AD (?)
 Finds: 1 bell
 Figure: 17
 Literature: BORHY & SOSZTARITS 1998: 115–132.
- cat. 8. Bell R.98.1.5.*
 Context: pit with two altars, *intra muros* in battlement
 Function of features: depot/hoard
 Date: 2nd century AD
 Conservation status: complete, clapper inside corroded on wall
 Base shape: rectangular
 Handle: angular
 Type: type 1/var. B
 Measurements: l. 35 mm, w. 30 mm, th. 42 mm, wth. 2 mm
 Material: copper alloy
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 17
- Locality: Savaria, exact site unknown
 Date: 1st–4th century AD
 Finds: 18 bells
 Figure: 19–23
 Literature: unpublished
- cat. 9. Bell 54.380.1.*
 Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: complete, clapper eyelet conserved, clapper lost
 Base shape: rectangular
 Handle: hexagonal
 Type: type 1/var. B
 Measurements: l. 40 mm, w. 31 mm, th. 57 mm, wth. 2 – 3 mm, cw. 46 g
 Material: leaded bronze

Frequency range: 2.3–13.2 kHz

Figure: 19

cat. 10. Bell 54.380.2.

Context: unknown

Function of features: unknown

Date: 2nd–4th century AD

Conservation status: deformed, cracked, clapper
eyelet and clapper fragments inside conserved

Base shape: rectangular

Handle: hexagonal

Type: type 1/var. B

Measurements: l. 45 mm, w. 38 mm, th. 80 mm,
wth. 2–3 mm, cw. 96 g

Material: leaded bronze

Frequency range: no recordings, no frequency
analyses

Figure: 20

cat. 11. Bell 54.380.3.

Context: unknown

Function of features: unknown

Date: 2nd–4th century AD

Conservation status: complete, clapper lost

Base shape: rectangular

Handle: loop handle

Type: type 1/var. B

Measurements: l. 46 mm, w. 38 mm, th. 72 mm,
wth. 2 mm, cw. 88 g

Material: bronze

Frequency range: 1.9–20.2 kHz

Figure: 20

cat. 12. Bell 54.380.4.

Context: unknown

Function of features: unknown

Date: 2nd–4th century AD

Conservation status: complete, two holes in ver-
tex, clapper inside fragmented and corroded

Base shape: rectangular

Handle: hexagonal

Type: type 1/var. D

Measurements: l. 41 mm, w. 32 mm, th. 56 mm,
wth. 23 mm, cw. 63 g

Material: bronze

Frequency range: 2.3–18 kHz

Figure: 19

cat. 13. Bell 54.380.5.

Context: unknown

Function of features: unknown

Date: 2nd–4th century AD

Conservation status: complete, clapper lost

Base shape: rectangular

Handle: loop handle

Type: type 1/var. E

Measurements: l. 32 mm, w. 28 mm, th. 42 mm,
wth. 1–2 mm, cw. 38 g

Material: leaded bronze

Frequency range: 3.2–21.8 kHz

Figure: 20

cat. 14. Bell 54.380.6.

Context: unknown

Function of features: unknown

Date: 2nd–4th century AD

Conservation status: complete, clapper lost

Base shape: rectangular

Handle: hexagonal

Type: type 1/var. B

Measurements: l. 33 mm, w. 26 mm, th. 44 mm,
wth. 2 mm, cw. 38 g

Material: bronze

Frequency range: 3.3–18 kHz

Figure: 19

cat. 15. Bell 54.380.7.

Context: unknown

Function of features: unknown

Date: 2nd–4th century AD

Conservation status: cracked, piece broken out,
clapper lost, eyelet conserved

Base shape: rectangular

Handle: wide, oval loop handle

Type: type 1/var. A

Measurements: l. 51 mm, w. 48 mm, th. 74 mm,
wth. 3 mm, cw. 87 g

Material: leaded bronze

Frequency range: no recordings, no frequency
analyses

Figure: 20

cat. 16. Bell 54.380.8.

Context: unknown

Function of features: unknown

Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: crack, piece missing, one hole in vertex, clapper lost
 Base shape: rectangular
 Handle: pentagonal
 Type: type 1/var. F
 Measurements: l. 34 mm, w. 30 mm, th. 42 mm, wth. 2 mm, cw. 21 g
 Material: bronze
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 21

cat. 17. Bell 54.380.9.

Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: the surface is molten, rifted and deformed, the bell probably burnt; fragmented, clapper lost
 Base shape: rectangular
 Type: type 1/var. E
 Measurements: l. 47 mm, w. 44 mm, th. 43 mm, wth. 3–4 mm, cw. 80 g
 Material: leaded copper
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 21

cat. 18. Bell 54.380.10.

Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: fragmented, clapper lost
 Base shape: oval
 Handle: arched, trapezoidal
 Type: type 2
 Measurements: cons. h. 59 mm, wth. 1 mm
 Material: bronze
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 21

cat. 19. Bell 54.380.11.

Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD

Conservation status: fragmented, pieces broken out, clapper lost
 Base shape: oval
 Handle: arched, trapezoidal
 Type: type 2
 Measurements: dm. 35×30 mm, th. 74 mm, wth. 1 mm, cw. 58 g
 Material: bronze
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 21

cat. 20. Bell 54.380.12.

Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: complete, deformed, clapper lost
 Base shape: rectangular
 Handle: pentagonal
 Type: type 1/var. F
 Measurements: l. 49 mm, w. 23 mm, th. 51 mm, wth. 2–3 mm, cw. 54 g
 Material: bronze
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 22

cat. 21. Bell 54.380.13.

Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: complete, clapper lost
 Base shape: circular
 Handle: loop handle
 Type: type 5/var. A
 Measurements: dm. 65×62 mm, th. 50 mm, wth. 4 mm, cw. 130 g
 Material: leaded gunmetal
 Frequency range: 1.7–22 kHz
 Figure: 22

cat. 22. Bell 54.380.14.

Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: complete, loop lost, clapper lost

Base shape: circular
 Type: type 4/var. B
 Measurements: dm. 34×38 mm, cons. h. 21 mm, wth. 1 mm, cw. 12 g
 Material: bronze
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 22

cat. 23. Bell 54.380.15.

Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: fragmented, loop lost, clapper lost
 Base shape: circular
 Type: type 3/var. E
 Measurements: dm. 51 mm, cons. h. 38 mm, wth. 3 mm, cw. 71 g
 Material: bronze with 28% tin, ‘silverbell’
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 22

cat. 24. Bell 54.374.20.

Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: cracked, clapper lost
 Base shape: rectangular
 Handle: round-arched loop handle
 Type: type 1/var. A
 Measurements: l. 27 mm, w. 27 mm, th. 51 mm, wth. 23 mm, cw. 59 g
 Material: leaded bronze
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 19

cat. 25. Bell 54.374. 21.

Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: deformed, crack, clapper lost
 Base shape: rectangular
 Type: type 1/var. E

Handle: loop handle
 Measurements: l. 29–32 mm, w. 19–21 mm, th. 44 mm, wth. 1 mm, cw. 20 g
 Material: leaded gunmetal
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 19

cat. 26. Bell 54.374.23.

Context: unknown
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: fragmented, clapper preserved, corroded on wall inside
 Base shape: rectangular
 Handle: rhomboidal
 Type: type 1/var. B
 Measurements: l. 33 mm, w. 26 mm, th. 43 mm, wth. 2–3 mm, cw. 40 g
 Material: no analyses
 Frequency range: no recordings, no frequency analyses
 Figure: 19

cat. 27. Bell 54.771.31.

Context: unknown, site unknown, from the oldest collections of the museum
 Function of features: unknown
 Date: 2nd–4th century AD
 Conservation status: so far complete, one foot preserved, hole in vertex, clapper lost
 Base shape: rectangular
 Type: type 1/var. B
 Handle: rhomboidal
 Measurements: l. 43 mm, w. 32 mm, th. 60 mm, wth. 2 mm, cw. 68 g
 Material: bronze with 33% tin, ‘silverbell’
 Frequency range: 2.2–22 kHz
 Figure: 22

Locality: Tokorcs, Vas County
 Feature function: pit, hoard
 Date: late 4th century AD
 Finds: 2 bells
 Literature: BIRÓ-SEY *et al.* 1998

cat. 28. Bell R.92.2.8.

Context: in bronze vessel together with iron tools and coins

Function of features: depot, hoard

Date: late 4th century AD

Conservation status: complete, clapper fragmented inside

Base shape: rectangular

Handle: loop handle

Type: type 1/var. B

Measurements: l. 43 mm, w. 36 mm, th. 66 mm, wth.

Material: bronze

Frequency range: no recordings, no frequency analyses

Figure: 23

cat. 29. Bell R.92.2.9.

Context: in bronze vessel together with iron tools and coins

Function of features: depot, hoard

Date: late 4th century AD

Conservation status: fragmented

Base shape: rectangular

Type: Fe 1

Measurements: no information

Material: iron

Frequency range: no recordings, no frequency analyses

Figure: no picture, see photo hoard of Tokorcs

Locality: Győrvar, primary school, Kom. Vas

Function of features: stray find from a demolished layer

Date: Late Roman?

Finds: 1 bell

cat. 30. Bell R.2021.1.3.

Context: from a demolished layer

Function of features: unknown

Date: late Roman?

Conservation status: deformed, complete, clapper lost

Base shape: rectangular

Type: type 1/var. A

Measurements: l. 31 mm, w. 31 mm, th. 51 mm

Material: copper alloy

Frequency range: no recordings, no frequency analyses

Figure: 23

Longobard Period

Locality: Szeleste, Vas County

Site: vasút mellett, Longobard cemetery

Date: 6th century AD

Finds: 3 bells

Literature: PAP 2016b; KUSZTOR 2017

cat. 31. Bell N.2016.1.13.

Feature: Grave 441

Context: burial of an armed man, at feet

Date: 6th century

Conservation status: 70% conserved, handle broken, clapper is lost

Decoration: none, smooth surface, corroded

Shape: iron type 2

Measurements: th. 52 mm, l. 44, w. 29 mm, wth. 1 mm

Material: iron

Frequency range: no recording, no frequency analyses

Figure: 24

cat. 32. Bell N.2016.1.14.

Feature: Grave 441

Context: burial of an armed man, at his feet and between one of his co-buried dogs

Date: 6th century

Conservation status: 70% conserved, handle broken, club-shaped clapper is corroded to the corpus

Decoration: none, smooth surface, corroded

Shape: iron type 3 (round base, hemispherical body)

Measurements: th. 103 mm, dm 113 mm, wth. 4 mm

Material: iron

Frequency range: no recording, no frequency analyses

Figure: 24

cat. 33. Bell N.2016.1.123.

Feature: Grave 574

Context: burial of a woman

Date: 6th century

Conservation status: conserved, ring loop handle

Decoration: none, smooth surface, corroded
 Shape: Type 11
 Measurements: th. 45 mm, w. 26 mm, wth. 1 mm
 Material: bronze
 Frequency range: no recording, no frequency analyses
 Figure: 24

Avar Period

Locality: Vasasszonyfa, Vas County
 Site: Gyöp, cemetery
 Date: Late Avar Period
 Finds: 5 pellet bells
 Literature: Kiss G. 1985

cat. 34. Pellet bell 54.660.16.

Feature: Grave 88
 Context: burial of a man with a mounted belt, pellet bell laid between the legs
 Date: LAP II
 Conservation status: 70% conserved, handle broken, no sound slot, no sound hole, rattle body lost
 Decoration: none, smooth surface, corroded
 Shape: II
 Measurements: th. 35 mm, w. 32 mm, wth. 2 mm
 Material: iron
 Frequency range: no recording, no frequency analyses
 Figure: 25

cat. 35. Pellet bell: 54.712.10.

Feature: unknown grave, Collection Dreiszker
 Context: no further information
 Date: LAP
 Conservation status: complete, cross shaped sound slot, no sound hole, rattle body conserved
 Decoration: none, smooth surface
 Shape: V
 Measurements: th. 35 mm, Dm. 26 × 24 mm, wth. 0.5–1 mm, cw. 19 g
 Material: bronze
 Frequency range: 1.2–20.6 kHz
 Figure: 25

cat. 36. Bell: lost, no information

Feature: Grave 128
 Context: burial, no further information

Conservation status: fragmented
 Material: copper alloy with a large amount of tin? documentation of the excavation mentioned it as 'white bronze'
 No further information

cat. 37. Pellet bell: lost, no information

Feature: Grave 143
 Context: on the stomach of the buried child
 Material: iron
 No further information

cat. 38. Pellet bell: lost, no information

Feature: Grave 154
 Context: man, near the waist of the man attached on a double iron ring, no further information
 Date: LAP III
 Material: iron
 No further information

Locality: Lukácsháza, Vas County

Site: Homokbánya, cemetery
 Date: LAP
 Finds: 1 pellet bell
 Literature: Kiss 1996

cat. 39. Pellet bell: N.90.1.29.

Feature: Grave 8
 Context: noble man and horse burial, pellet bell laid near horse's skull
 Date: LAP II
 Conservation status: fragmented, no sound slot, no sound hole, rattle body lost
 Decoration: smooth surface
 Shape: II
 Measurements: th. 27 mm, dm. 25 mm, wth. 8 mm, cw. 1 g
 Material: leaded bronze sheet, gilded
 Frequency range: no recording, no frequency analyses
 Figure: 25

Locality: Szombathely, Vas County

Site: Kőszegi utca (former Vörös Hadsereg útja)
 Date: LAP I (750/760 AD)
 Finds: 1 pellet bell
 Literature: Kiss 1991

cat. 40. Pellet bell: N.85.1.6.

Context: probably burial of rider and horse, together with a gilded bronze girth buckle and further eight gilded bronze strap mounts

Function of feature: together with horse bridle

Date: LAP I

Conservation status: 75% conserved, simple sound slot, two sound holes, rattle body lost

Decoration: scaly patterns

Shape: I

Measurements: th. 40 mm, dm. 31 mm, with. 1 mm

Material: brass

Frequency range: no recording, no frequency analyses

Figure: 25

Locality: unknown

Date: Avar Period

No further information

cat. 41. Pellet bell: R.54.385.8.

Context: within Roman collection

Function of feature: no information

Date: based on shape probably the Avar Period

Conservation status: 80 % conserved, simple sound slot, no sound hole, rattle body lost

Decoration: circles, semicircles

Shape: V

Measurements: th. 38 mm, dm. 28 × 25 mm, with. 1 mm

Material: leaded bronze

Frequency range: no recording, no frequency analyses

Figure: 25

Carolingian Period

Locality: Vát, Vas County

Site: Telekes-dűlő

Date: 9th century AD, Carolingian

Finds: 1 pellet bell

Literature: SKRIBA 2010

cat. 42. Pellet bell N.2019.8.11.

Context: stream

Feature: stream section

Date: Carolingian

Conservation status: complete, one crack, cross shaped sound slot, pebble as rattle body

Decoration: subsection fluted

Shape: analogies to pellet bells of Břeslav Pohansko manor and Somogyvár-Kupavárhegy

Measurements: th. 49 mm, dm. 35×34 mm, with. 1–2 mm

Material: leaded bronze

Frequency range: 0.8–19 kHz

Figure: 25

Hungarian State Foundation Period

Locality: Ikervár, Vas County

Site: Virág utca, cemetery

Date: 960–1000 AD, Age of Hungarian State Foundation

Finds: 1 bell

Literature: Kiss 2000: 41–118.

cat. 43. Bell K.96.1.130.2.

Context: grave 130, around the neck of the child

Function of feature: grave

Date: 960–1000 AD

Conservation status: complete, with a clay bead as clapper

Decoration: engraved semicircles

Base shape: circular

Measures: th. 28 mm, dm. 31 mm, with. 0.8 mm, cw. 8.3 g

Material: leaded bronze

Frequency range: 1.7–20 kHz

Figure: 25

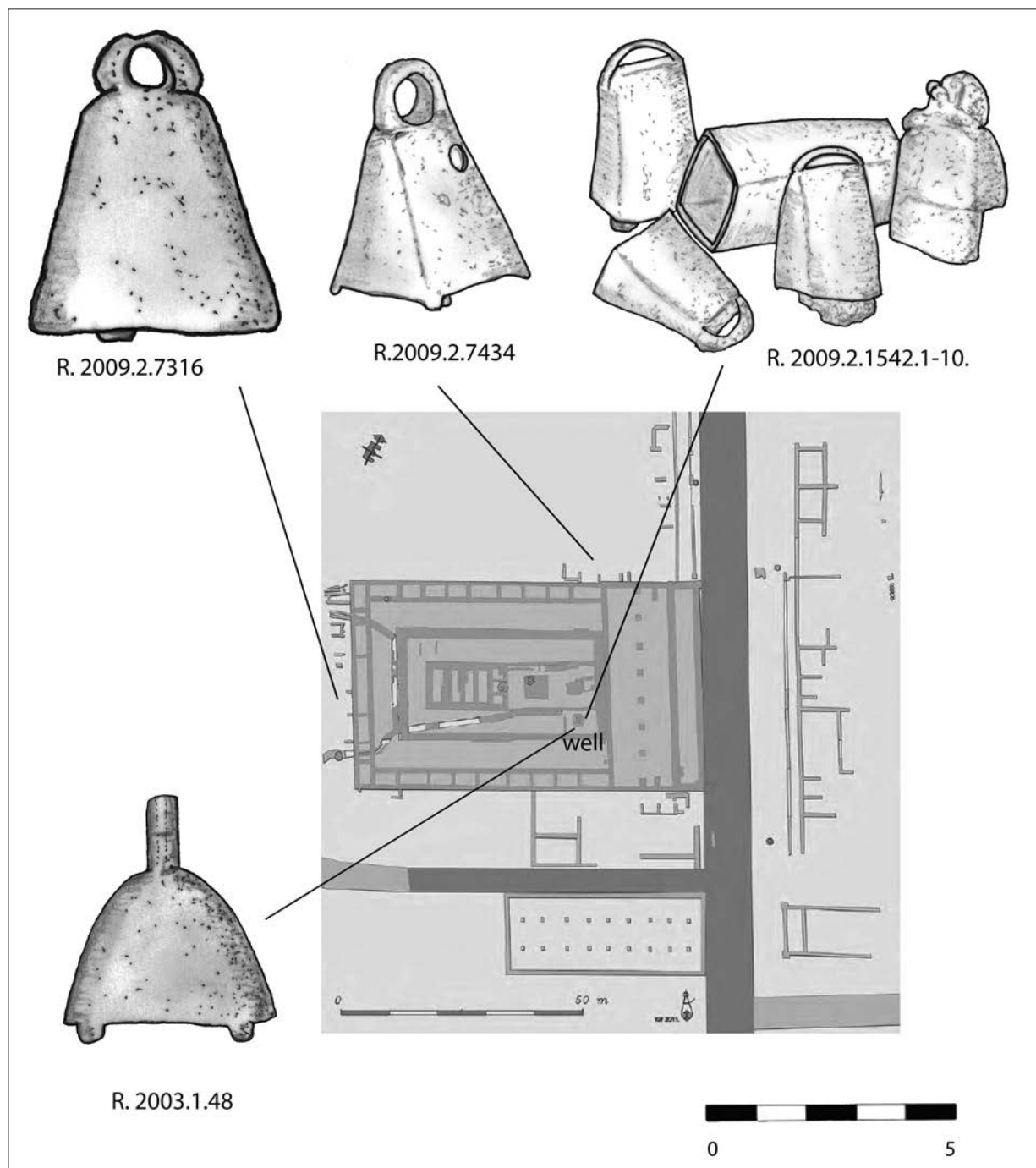

Figure 15. Bells excavated in and near the Iseum. Bells R.2009.2.1642.1-10., without scale (Graphic: bells by B. M. Pomberger; modified plan by B. M. Pomberger after SOSZTARITS 2016: 37, Fig. 2)

15. ábra. Csengők. Iseum és környéke. Az R.2009.2.1642.1-10. méret nélkül. (Rajz: B. M. Pomberger; alaprajz: B.M. Pomberger, SOSZTARITS 2016: 37, 2. ábra alapján)

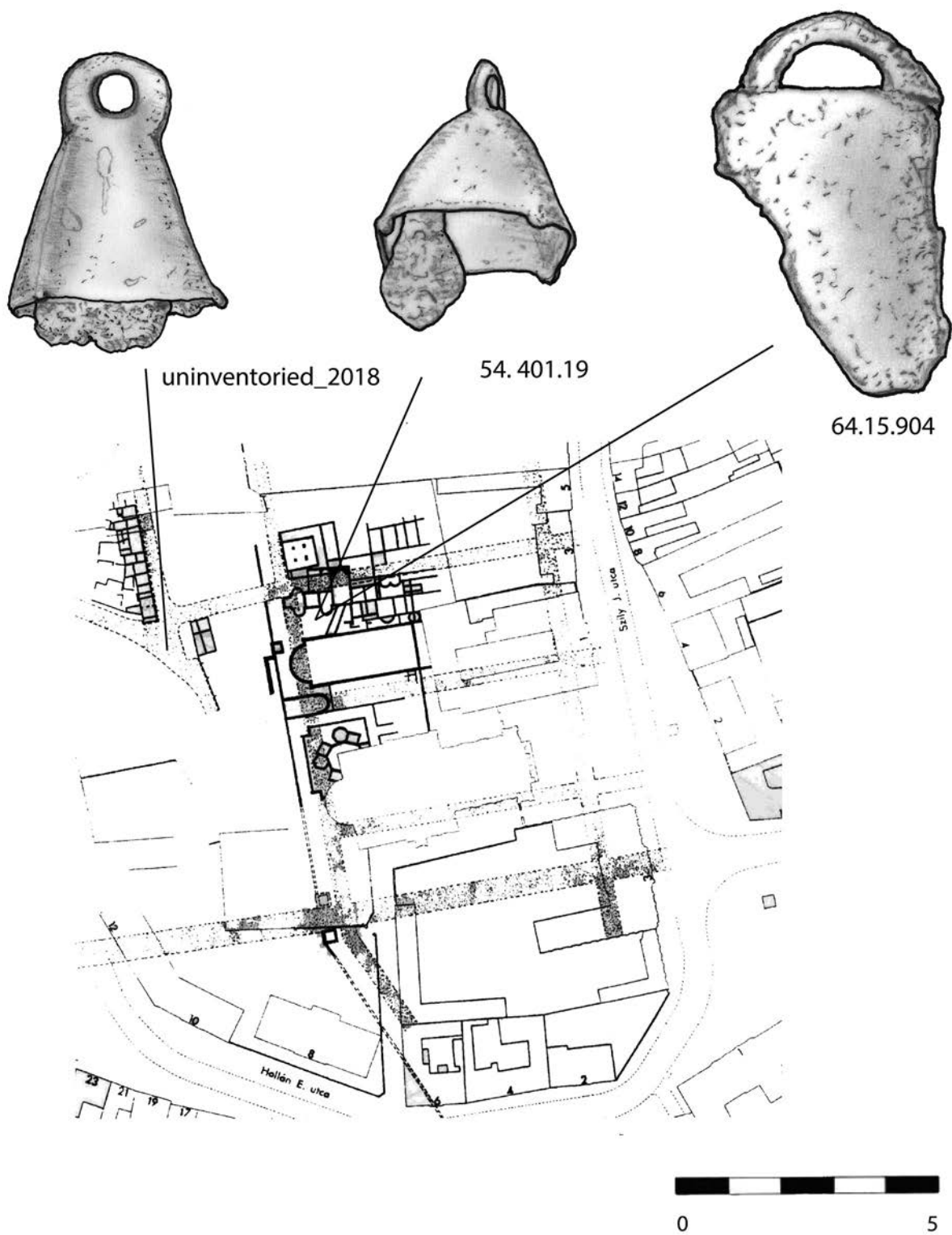

Figure 16. Bells excavated in the Járdányi Paulovics István Romkert (Graphic: bells by B. M. Pomberger, plan modified by B. M. Pomberger after Kiss G. *et al.* 1998: Fig. 32)

16. ábra. Csengők. Járdányi Paulovics István Romkert (Rajz: B. M. Pomberger; alaprajz: B. M. Pomberger Kiss G. *et al.* 1998: 32 után)

R. 98.1.5.

Figure 17. Bell excavated at the Kossuth Lajos utca (Graphic: bells by B. M. Pomberger; plan modified by B. M. Pomberger after BALOGH *et al* 2002: Pl. 1)

17. ábra. Csengők. Szombathely, Kossuth Lajos utca (Rajz: B. M. Pomberger; alaprajz: B. M. Pomberger BALOGH *et al.* 2002: 1. tábla után)

Figure 18. Bells from Savaria (Photo: B. Sánta, Graphic: B. M. Pomberger)

18. ábra. Csengők. Savaria (Fénykép: Sánta B., Rajz: B. M. Pomberger)

Figure 19. Bells from Savaria (Photo: B. Sánta, Graphic: B. M. Pomberger)
 19. ábra. Csengők. Savaria (Fénykép: Sánta B., Rajz: B. M. Pomberger)

Figure 20. Bells from Savaria (Photo: B. Sánta, Graphic: B. M. Pomberger)
20. ábra. Csengők. Savaria (Fénykép: Sánta B., Rajz: B. M. Pomberger)

Figure 21. Bells from Savaria (Photo: B. Sánta, Graphic: B. M. Pomberger)
 21. ábra. Csengők. Savaria (Fénykép: Sánta B., Rajz: B. M. Pomberger)

Figure 22. Bells from Savaria (Photo: B. Sánta, Graphic: B. M. Pomberger)
 22. ábra. Csengők. Savaria (Fénykép: Sánta B., Rajz: B. M. Pomberger)

Figure 23. Bells from the hoard of Tokorcs and Győrvar (Photo: B. Sánta, Graphic: B. M. Pomberger). Bell from the North of the Iseum, without scale (SOSZTARITS *et al.* 2013: 125, photo: Péter Vizi). Iron bells from the Iseum well, without scale (after SOSZTARITS *et al.* 2013: 280, photo: Tamás Tártsy)

23. ábra. Csengők. Tokorcs, Győrvar (Fénykép: Sánta B., Rajz: B. M. Pomberger). Csengő az Iseumtól Északra, méret nélkül (SOSZTARITS *et al.* 2013: 125, fénykép: Vizi Péter). Vas kolompok az Iseum kútjából, méret nélkül (SOSZTARITS *et al.* 2013: 280, fénykép: Tártsy Tamás)

Figure 24. Bells from Szeleste (Photo: B. Sánta; Graphic: B. M. Pomberger)
24. ábra. Csengők: Szeleste (Fénykép: Sánta B., Rajz: B. M. Pomberger)

Figure 25. Pellet bells and bells from the Migration Period (Photo: B. Sánta, T. Tárczy; K.960.1.130.1. according to Kiss 2000, Plate 53/130/2; Graphic: B. M. Pomberger)

25. ábra. Népándorlás kori csörgők és csengők (Fénykép: Sánta B.; K.960.130.1.: fénykép: Tárczy T., Kiss 2000, 53. tábla/130/2 után; rajz: B. M. Pomberger)

Literature

Ancient sources

- CASSIUS DIO, *Historia Roman* liber 6.
 LUCIUS APULEIUS MADAURENSIS, *Metamorphoses: Asinus aureus*. Liber X, 266.
 PHAEDRO: *Aesop – Muli duo et latrones*. *Fabula* 26, 32–33. <https://archive.org/details/Aesops-Fables1845/page/n25/mode/2up>, 32–33. (Accessed: 18. March 2020)
 C. SUETONIUS TRANQUILLUS = Sueton, *De Vita Caesarum*, Liber II, Divus Augustus.
 SUETON (C. Suetonius Tranquillus), *De Vita Caesarum*, Liber II, Divus Augustus
 STRABON: *Geographica* (Translation A. Forbiger, 1856), Neu gesetzt und überarbeitete Ausgabe – Wiesbaden 2005.

Contemporary literature

- ATTENBOROUGH K. (2014): Sound propagation in the atmosphere. – In: ROSSING T. (ed.): *Springer Handbook of Acoustics*. New York, Springer, pp. 117–151.
 AUTENGRUBER-THÜRY H. (2016): *Hunde in der römischen Antike: Rassen/Typen – Zucht – Haltung und Verwendung*. – Doctoral thesis, Vienna, University of Vienna, 783 pp.
 BALÁZS P. (2012): A savariai Iseum kútja. – *Ókor* 11(4): 69–75.
 BÄCHTOLD-STÄUBLI H. & HOFFMANN-KRAYER E. (1987): *Handwörterbuch Des Deutschen Aberglaubens* Band 3. Freen – Hexenschuß – Berlin – New York, De Gruyter, 484 pp.
 BAKAY K. (1975): Második jelentés a somogyvári bencés apátság feltárásáról (1974–75). – *Somogyi Múzeumok Közleményei* 2: 191–207.
 BALOGH B., SOSZTARITS O. & SZILASI A.B. (2002): A Szombathely Éva malom területén feltárt kora római falifestmény és topográfiai jelentősége. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (2000–2001) 25: 155–190.
 BAUMEISTER M. (2004): Metallrecycling in der Frühgeschichte. Untersuchungen zur technischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Rolle sekundärer Metallverarbeitung im 1.

Jahrtausend n. Chr. – *Würzburger Arbeiten zur prähistorischen Archäologie* 3, 270 pp.

- BAYLEY J. (1989): A suggested nomenclature for copper alloys. – *Ancient Monuments Laboratory Report* 80/89: 12 pp. <https://research.historicengland.org.uk/Report.aspx?i=4049&ru=%2fResults.aspx%3fp%3d1%26n%3d10%26a%3d789%26t%3dnomenclature%26ns%3d1> (Accessed: 30. Nov. 2020)
 BENDE L. (1998): A pitvarosi késő avar temető 51. sírja. Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez. (Das Grab 51 im spätaawarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Beiträge zur Verzierung der spätaawarenzeitlichen Pferdegeschirre.) – *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei. Studia Archaeologica* 4: 195–230.
 BETZ M. (1998): Glocken. Zum Instrument. Glocken in vorchristlichen Kulturen. – In: HOOPS J. (ed.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Zwölfter Band. Berlin – New York, Walter De Gruyter, pp. 209–211.
 BIRÓ-SEY K., MEDGYES M. & TORBÁGYI M. (1998): Der spätrömische Schatzfund von Tokorcs. – Budapest, Ungarisches Nationalmuseum, 72 pp.
 BORHY L. & SOSZTARITS O. (1998): Dii Itinerarii, Itunus és Ituna. Az Utazás istenei Savariában. (Dii Itinerarii: Itunus und Ituna. Unbekannte Götter der Römer.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1996–1997) 23: 115–132.
 BOŽIČ D. (2005): Die spätrömischen Hortfunde von der Gora oberhalb von Polhov Gradec. *Arheološki Vestnik* 56: 293–368.
 BUÓCZ T. (1991a): A Járdányi Paulovics István Romkert helyreállítási és feltárási munkái. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 20: 13–25.
 BUÓCZ T. (1991b): Das Bruchstück eines Mercurius-Votivreliefs von Savaria – In: PRAZNOVSZKY M. (ed.): *Zweites Internationales Kolloquium über Probleme des provincialrömischen Kunstschaffens*. Veszprém, A Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 183–198.
 BUÓCZ T. (1998): Mercurius Sanctuary. Savaria. – In: FITZ J. (ed.): *Religions and cults in Pannonia*. – *A Szent István Király Múzeum Közleményei* 33: 67–71.
 CSALLÁNY D. (1968): Sámánészköz volt-e az avarkori „ír-tartó csonttégely”? (War „der Kno-

- chentiegel als Salbenhälter“ ein Schamanengerät in der Awarzeit?) – *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* **1966–67(1)**: 61–72.
- CSUTHY A. (2019): Horse harness rattles from the Avar Period. – In: POLÁČEK L. & KOUŘIL P. (eds.): *Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. Bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa*. Brno, Internationale Tagung in Mikulčice IX, pp. 351–358.
- CSUTHY A. (2020): A késő avar kori előkelő réteg lovainak fejhámjai. Az elmúlt három évtized kutatástörténeti összesítése. (Headgears of horses of the upper social layer in the late Avar Age.) – In: NEMES G. (ed.): *Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére*. Győr, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, pp. 137–170.
- ELLERHORST W. (1957): *Handbuch der Glockenkunde. Die akustischen, technischen und künstlerischen Grundlagen sowie die Geschichte und Pflege der Glocken*. – Weingarten, Martinus Buchhandlung, 248 pp.
- FASTL H. & ZWICKER E. (2007): *Psychoacoustics – Facts and models*. – Berlin – Heidelberg, Springer-Verlag, 463 pp.
- FURGER A.R. & SCHNEIDER C. (1993): Die Bronzeglocke aus der Exedra des Tempelareals Sichen 1. – *Jahresbericht aus Ägust und Kaiseraugst* **14**: 159–172.
- GALLINA ZS. & VARGA S. (2016): A Duna-Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. A Kalocsai Sárköz a 10–11. században. (Hungarian Conquest Period and Early Árpadian Age cemeteries, burials and hoards from the Danube – Tisza Interfluve I. The Kalocsa Sárköz in the 10th and 11th centuries.) – In: KOVÁCS L. & RÉVÉSZ L. (eds.): *Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei* **10**, Szeged – Budapest, Szegedi Tudományegyetem, Régészeti Tanszék, 582 pp.
- GARBSCH J. (2003): Der römische Bronzeglockenfund von Monatshausen in Oberbayern – *Arheološki vestnik* **54**: 299–314.
- HEBERT B. (2001): Funde entlang der Traun. Abschließender Vorbericht des Bundesdenkmalamtes zu den von Karl Gaisberger und Mitarbeitern vorgenommenen Prospektionen im Salzkammergut. – *Fundberichte aus Österreich* **39**: 137–144.
- HEBERT B. (2005): Nicht alle Wege führen nach Rom. Römisches Glockenspiel und barocker Römerweg. – In: GRABHER G., KAINRATH B., LARCHER A. & WELTE B. (eds.): *Vis Imaginum. Festschrift für Elisabeth Walde zum 65. Geburtstag*. Innsbruck, Institut für Klassische und Provinzialrömische Archäologie der Universität Innsbruck, pp. 120–122.
- HICKMANN H. (1951): Zur Geschichte der altägyptischen Glocken. – *Musik und Kirche* **1951**, pp. 72–88.
- HICKMANN H. (1956): Glocken. Altertum und außereuropäische Glocken. – In: BLUME F. (ed.): *Musik in Geschichte und Gegenwart* **5** Stuttgart, pp. 267–276.
- N. HUĐÁK K. (2013): *A kereszténység története a Kárpát-medencében 374–456 között*. – Doctoral thesis, Budapest, Universitas Budapestinensis de Loránd Eötvös nominata, 178 pp. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/nagynehudakkrisztina/diss.pdf> (Accessed: 20. May 2021)
- HIMMELMANN N. (1980): Über Hirten-Genre in der antiken Kunst. – *Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften* **65**, 256 pp.
- HÓDI A. (2014): Bronzöntő műhelyek Savariában – *Ókor* **13(3)**: 89–94.
- HORBOSTEL E. v. & SACHS C. (1914): Systematik der Musikinstrumente. Ein Versuch. – *Zeitschrift für Ethnologie* **46(4–5)**: 553–590.
- KALOUSEK F. (1971): *Břeclav-Pohansko 1. Velkomoravské pohřebiště u kostela - archeologické prameny z pohřebiště. (Großmährisches Gräberfeld bei der Kirche - archäologische Quellen vom Gräberfeld.)* – Brno, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 221 pp.
- KISS G. (1985): *A vasasszonyfai avar temető*. – Unpublished doctoral thesis, Budapest, Universitas Budapestinensis de Loránd Eötvös nominata, 140 pp.
- KISS G. (1991): A Szombathely – Kőszegi úti avar lovassír. (A későavarkori négy- és ötkaréjos lószerszámveretek.) – *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* **1984–85(2)**: 431–462.
- KISS G. (1993): A vasasszonyfai avar temető lovassírjai. (A késő avar kori kétkaréjos és lószerszámveretek.) – *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* **30–31**: 197–224.

- KISS G. (1996): A lukácsházi avar temető 8. számú lovassírja. A késő avar tausírozott vas falerák. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1992–1995) 22(3): 107–143.
- KISS G., TÓTH E. & ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. (1998): *Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 295 pp.
- KISS G., HAJMÁSI E., MIZDA SZ. & ZÁGORHIDI CZ.B. (2000): Ikervár – Virág utca. – In: Kiss G. (ed.): *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei*. Szombathely, Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete – Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága – Panniculus Régiségtani Egylet, pp. 41–118, 7–56 tábla.
- KISS G. & TÓTH E. (2000): Szombathely – Szent Márton-templom. – In: Kiss G. (ed.): *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei*. Szombathely, Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete – Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága – Panniculus Régiségtani Egylet, pp. 247–256, 77–83 tábla.
- KISS G., PAP I. & TÓTH E. (2018): Savaria keleti temetője és a szombathelyi Szent Márton-templom körüli temető újabb sírjai – *Savaria Természettudományi és Sporttudományi Közlemények* 17: 117–132.
- KISS P. (2011): Mithras Altäre aus Savaria – In: LAZAR I. (ed.): *Religion in public and private Sphere: Acta of the 4th International Colloquium The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia*, Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba Annales, pp. 183–192.
- KISS P. (2014): Új adatok Savaria vallási életéhez. – In: BALÁZS P. (ed.): *Fiatal Római Koros Régészek III. Konferenciakötete*. Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 27–32.
- KOVÁCS L. (1988): A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. (Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár (Kom. Szabolcs-Szatmár).) – *Communications Archaeologicae Hungariae* 1988: 125–158.
- KÖLTŐ L. (1982): Avar kori bronztárgyak röntgenemissziós analízise. – *Somogyi Múzeumok Közleményei* 5(2): 5–68.
- KRAMER K. (2015): *Klänge der Unendlichkeit: Eine Reise durch die Kulturgeschichte der Glocke*. – Kevelaer, Butzon u. Bercker GmbH., 344 pp.
- KUSZTOR G. (2017): Germán férfisír leleteinek restaurálása – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 39: 255–267.
- LIPPERT A. & DEMBSKI G. (2013): Ein weitere keltischer Münzopferplatz am Mallnitzer Tauern (Salzburg/Kärnten). – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 43: 523–534.
- MEDGYESI P. (2015): Honfoglalók a békési tájakon. Békés megye jelentősebb 10–11. századi sírleletei. – *A Munkácsi Mihály Múzeum Évkönyvei III (40)*, „Ami csabai...” múzeumi sorozat, 176 pp.
- MIMO Consortium (2011): Revision of the Hornbostel-Sachs Classification of Musical Instruments by the MIMO Consortium, 1–26 [online]. <http://www.mimo-international.com/documents/Hornbostel%20Sachs.pdf> (Accessed: 26. Sept. 2019)
- MLADONICZKI R. & SOSZTARITS O. (2009): Die Strecke der Bernsteinstraße in Savaria. – In: BÍRÓ SZ. (ed.): *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, Mursella Régészeti Egyesület, pp. 325–356.
- NÉMETH A. (2014): *Római kori hangszerek Pannoniában*. – Master Thesis, Pécs, University of Pécs, 117 pp. https://www.academia.edu/7911584/R%C3%B3mai_kori_hangszerek_Pannoni%C3%A1ban (Accessed: 20. May 2021)
- NOLL R. (1938): *Der grosse Dolichenusfund von Mauer an der Url. Führer durch die Sonderausstellung*. Wien, Kunsthistorisches Museum, 30 pp.
- NOLL R. (1980): Das Inventar des Dolichenusheiligtums von Mauer an der Url (Noricum). *Der römische Limes in Österreich* 30, 126 pp.
- PAP I. (2016a): Savaria keleti temetője és a szelestei germán temető épített és tegulás sírjai – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 38: 91–105.
- PAP I. (2016b): Nemesfémek, ékkövek, fegyverek. Germán temető a Vas megyei Szelesten, *Ókor* 15(1): 108–113.
- PETSCHKO I.M. (2013): *Das karolingerzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn, Niederösterreich*. –

- Master thesis, Viena, University of Vienna, 318 pp.
- POMBERGER B.M. (2016): Wiederentdeckte Klänge. Musikinstrumente und Klangobjekte vom Neolithikum bis zur römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* **280**, 406 pp.
- POMBERGER B.M. (2018): Roman bells in Central Europe: Typologies and discoveries. – *Musicarchaeology Vienna* **2018**(1): 1–18. https://www.academia.edu/36120431/Roman_Bells_in_Central_Europe_Typologies_and_Discoveries (Accessed: 20. May 2021)
- POMBERGER B. M. & STADLER P. (2018a): Der Klang der Schellen. Schellenfunde aus dem awarischen Gräberfeld von Vösendorf-Laxenburgerstraße, Österreich. – *Študijné zvesti arheologického ustav* **63**:125–146.
- POMBERGER B. M. & STADLER P. (2018b): Sicher vor Dämonen? Musikarchäologische Forschungen zu Glocken in awarischen Gräbern. – *Archaeologia Austriaca* **102**: 227–249.
- POMBERGER B.M. (2020): Shapes of pellet bells in the Avar Kaghanat. – *Musicarchaeology Vienna* – Online Publication, 4 pp. https://www.academia.edu/42435194/Shapes_of_pellet_bells_in_the_Avar_Kaghanat (Accessed: 30. Nov. 2020)
- POMBERGER B.M., GRÖMER K., MÜHLHANS J. & TOPA D. (2020): Schlitzbommeln und Anhänger – Klingender Trachtschmuck aus der Byčí skála-Höhle bei Brünn. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* **150**: 215–242.
- POMBERGER B.M., MÜHLHANS J., SAUNDERSON K. & GRÖMER K. (in print a): Pellet bells from the Avarian cemeteries of Komárno. – *Slovenská Archeológia*.
- POMBERGER B.M., HACKL M., WEGNER W. & MÜHLHANS J. (in print b): Well, it's just a bell! – *Ancient Bells from Ovilava/Wels*.
- POMBERGER B.M. & MÜHLHANS J. (in print c): A portable noise-absorbing recording chamber for sound recordings of archaeological idiophones. – *Annalen des Naturhistorischen Museums Wien*.
- POMBERGER B.M., MÜHLHANS J. & GRÖMER K. (in print d): The project “Metallic Idiophones between 800 BC and 800 AD in Central Europe – Their Function and Acoustic Influence in Daily Life”- First reports. – *International Conference Orbis Mediaevalis*, 3rd edition.
- RÁCZ Zs. (2012): Emberalakos kistárgyak az avar korból. (Anthropomorphe Kleinfunde aus der Awarenzeit.) – In: VIDA T. (ed.): *Thesaurus Avarorum*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – ELTE Régészettudományi Intézet – MTA BTK Régészeti Intézet, pp. 409–436.
- ROST A. & WILBERS-ROST S. (2010): Weapons at the battlefield of Kalkriese. – *Gladius* **30**: 117–136.
- SCHUBERT E., WOLFE J. & TARNOPOLSKY A. (2004): Spectral centroid and timbre in complex, multiple instrumental textures. – In: LIPSCOMB S., ASHLEY R., GJERDINGEN R. & WEBSTER P. (eds.): *Proceedings of the 8th International Conference on Music Perception & Cognition: August 3–4, 2004, Illinois, Sidney*, Causal Productions, pp. 654–657.
- SELLEY I. (1990): Ringfibeln mit Ansatz aus Pannonien. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **19**(1): 17–102.
- SEY N. (2013): *A pannoniai római kori bronzművesség műhelykérdései*. – Doctoral thesis, Budapest, Universitas Budapestinensis de Loránd Eötvös nominata, 178 pp. (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/seynikoletta/tezis.pdf>) (Accessed: 20. May 2021)
- SOSZTARITS O. (2003): A savariai Iseum újraindított kutatásáról. – *Ókor* **3**(4): 51–54.
- SOSZTARITS O. (2010): Evidenzen der Chronologie vom Iseum in Savaria. – *Aegyptus et Pannonia* **4**: 45–154.
- SOSZTARITS O., BALÁZS P. & CSAPLÁROS A. (2013): A savariai Isis szentély. – *Sistrum A/1*: 331 pp.
- SOSZTARITS O. (2016): The Iseum Savariense and the last days of paganism in Savaria. – In: TÓTH E., VIDA T. & TAKÁCS I. (eds.): *Saint Martin and Pannonia. Christianity on the frontiers of the roman world*. Szombathely – Pannonhalma, Iseum Savariense, pp. 35–42.
- STREINZ L. (1977): Wien, 11 – Csokorgasse. – *Fundberichte Österreichs* **16**: 475–531.
- SZENTPÉTERI J. (1993): Egy késő avar kori lovas tiszti jelvény – a „csótár”. – In: LŐRINCZY G. (ed.): *Az Alföld a 9. században*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, pp. 49–78.

- TÓTH E. (2001): A császárkultusz főoltára Pannonia Superiorban. – *Archaeologiai Értesítő* **126**: 5–33.
- TÓTH E. (2008): Savaria római topográfiájáról. – *Vasi Szemle* **62**(6): 662–679.
- TÓTH E. (2011a): Die römische Palastanlage von Savaria (Pannonia superior). – In: BÜLOW G. v. & ZEBELICKY H. (eds.): *Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum. – Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf vom 15. bis 18. Oktober 2008*. Bonn, Dr. Rudolf Habelt GmbH, pp. 275–284.
- TÓTH E. (2011b): Lapidarium Savariense. Savaria római feliratos kőemlékei – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **34**(2), 283 pp.
- TÓTH E. (2012): Die ara Augustorum von Pannonien und Pannonia Superior. – *Arrabona* **49**(1): 359–372.
- TÓTH E. (2016): Christians in Roman Pannonia. – In: TÓTH E., VIDA T. & TAKÁCS I. (eds.): *Saint Martin and Pannonia. Christianity on the frontiers of the roman world*. Iseum Savariense, Szombathely – Pannonhalma, Savaria Múzeum – Pannonhalmi Főapátság, pp. 49–59.
- VÖLZ H. (1999): *Das Mensch-Technik-System (The Human-Technology System)*. – Renningen-Malmsheim, Expert Verlag, 337 pp.

Internet

- F. and O. Harl, Ubi Erat Lupa,
<http://lupa.at/26076>
<https://medcem.thanados.net/>
 See figure captures of article

történettudomány

HISTORY

Muzeális könyvek a Smidt Múzeumban I. rész. Ősnyomtatványok és antikvák

Tangl Balázs

SMIDT MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Hollán Ernő utca 2., Hungary
tangl.balazs@savariamuseum.hu

Összefoglalás

A Smidt Múzeum rendkívül gazdag és sokszínű gyűjteményének kiemelkedő részét képezi muzeális – 1850 előtt kiadott – könyvgyűjteménye. Jelen cikkkel egy sorozatot kívánunk útjára indítani, mely során publikáljuk ezeket a köteteket, elsőként a legértékesebbnek számító ősnyomtatványokat és 16. századi nyomtatványokat, vagyis antikvákat. Az egyes nyomtatványokról nemcsak részletes bibliográfiai leírást, de a múzeum saját, egyedi példányának a jellemzőit is megadjuk.

KULCSSZAVAK: muzeális könyv, ősnyomtatvány, antikva, katalógus

Abstract

Archaic books in the Smidt Museum, Part I. Archaic items and antiques. *An outstanding part of the Smidt Museum's rich and diverse collection is the early printed books, published before 1850. This article launches a series to publish these books, at first the most valuable ones: the incunabula and the 16th century prints, the so-called antiqua. In doing so, I give not only a detailed bibliographic description of each prints, but also the characteristics of the museum's own unique copies.*

KEYWORDS: early printed books, incunabulum, antiqua, catalogue

Bevezetés

Az 1971-ben megnyílt szombathelyi Smidt Múzeum rendkívül gazdag és sokszínű gyűjteményének kiemelkedő részét képezik a muzeális – 1850 előtt kiadott – könyvek. A Smidt Lajos főorvos által hosszú évtizedek alatt összegyűjtött több száz kötetes könyvgyűjtemény nemcsak helyi szinten kiemelkedő, de számos darabja országos, sőt nemzetközi viszonylatban is különlegesnek számít. A könyvritkaságok nem csupán a múzeum mindenkori állandó kiállításában kaptak (és kapnak) kiemelt helyet, de 1977-ben és 1978-ban például a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárban önálló időszaki kiállítást is rendeztek belőlük.

Mindezek ellenére a muzeális könyvek teljes körű, szisztematikus feldolgozása mind a mai napig nem történt meg, mely hiányt próbálja pótolni a 2020-ban megkezdett munka. Ennek ré-

szeként merült fel a gondolat, hogy az értékes anyagot érdemes publikálni. Jelen cikkkel egy sorozatot kívánunk útnak indítani, melyben a Smidt Múzeum állományában lévő, 1711 előtt megjelent muzeális könyveket szeretnénk megjelentetni.

Az első részben a gyűjtemény legértékesebb részét kitevő ősnyomtatványokat és 16. századi nyomtatványokat, vagyis az antikvákat mutatjuk be. Ezek több darabjával korábban már foglalkozott Smidt Erzsébet volt múzeumigazgató is, aki számos tanulmányt jelentetett meg. Így a Magyarországon egyedülálló, 1495-ös kiadású *Breviarium Ratisponense* fragmentumokról (SMIDT 1979), a szintén különleges ritkaságnak számító, 1552-ben Frobenius által nyomtatott műről, a *Notitia Dignitatum*-ról (SMIDT 1989), a múzeumban található két aldináról, a híres velencei nyomdászdynasztia kiadványáról (SMIDT 1987b), vala-

mint a 16. századi franciaországi nyomtatványokról (SMIDT 1987a, SMIDT & VIRÁGH 1992). Az említettek közül a *Notitia* Borhy László szerkesztésében és előtanulmányával 2003-ban faksimile kiadásban is megjelent (BORHY 2003).

A fentiekén túl a feldolgozás során bukkanunk rá két, nemzetközileg is jelentős nyomtatványra. Johannes Stabius és Johannes Muntz (5. és 6. tétel) 1501-ben és 1502-ben, Ambrosius Huber által Nürnbergben kiadott korai antikvári ugyanis unikálisak, vagyis egyetlen fennmaradt példányuk a világon a Smidt Múzeumban található. A két nyomtatványon sem a kiadás helye, sem pedig a kiadó nincs feltüntetve, így pontos beazonosításukban Falk Eisermann és Oliver Duntze, a berlini Staatsbibliothek munkatársai voltak segítségünkre.¹

Az alábbiakban összesen 31 címet (26 kötetben) és 2 fragmentumot közlünk részletes bibliográfia és példányleírással. A 4 ősnymtatványt (ezek közül egy töredék) és 29 antikvát, kis számuk miatt időrendben közöljük. A közlés alapvetően a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a Székesfehérvári Püspöki Könyvtár ősnymtatvány és antikvakatalógusának a módszerét és szerkezetét követi (KLINDA 2001; VELENCZEI 2008), melyeket az Országos Széchényi Könyvtárban a *Kulturális emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása* című program keretében dolgoztak ki. Ennek lényege, hogy a korszak valamennyi nyomtatványa azonos szerkezetben, a példányok egyedi sajátosságait is tükrözve jelenjen meg.

A leírás minden tétele számozott, melyek mellett a kötet leltári számát közöljük, valamint itt jeleztük szögletes zárójelben, ha kolligátumról vagy töredékről van szó. A tétel leírása két fő részből áll: bibliográfiai leírásból, mely lehetőség szerint a teljes, ideális példány adatait közli, valamint példányleírásból, mely a múzeum saját példányának a részletes ismertetését adja, annak egyedi jellemzőivel.

A bibliográfiai leírás a következőképpen épül fel: szerző, cím, szellemi közreműködők, megjelenés, formátum és terjedelem adatai, valamint a szakirodalmi hivatkozás.

A **szerző** és a **szellemi közreműködők** névalakjának megadása esetében a magyar országos ősnymtatvány katalógusnak (CIH) és az Országos Széchényi Könyvtár antikvakatalógusának (BNH Cat.) gyakorlatát követtük. Amennyiben a szerző neve nem szerepel a kiadványban, de a szakirodalom alapján beazonosítható, akkor azt szögletes zárójelben tüntettük fel.

A **címeket** betűhíven, de a rövidítésjeleket (abbreviátúrákat) és az összefonódó betűket (ligatúrákat) jelölés nélkül feloldva, valamint a címet rövidítve (és a sormetszések jelölését elhagyva) adtuk meg. Amennyiben a kötet a címlapon nem említett, önálló művet képező toldalékot tartalmaz és az önálló belső címlappal rendelkezik, vagy újrainduló füzetjellel kezdődik, a címfelvételben gondolatjel után kerek zárójelben tüntettük fel.

A **szellemi közreműködők** nevét és a közreműködés minőségét (ed., transl., praef., comment., illustr.) a címlapról idéztük, ha ott nem szerepelnek, de a nyomtatványból megállapítható, akkor kerek zárójelben tüntettük fel. Ugyancsak kerek zárójelben állnak a mű nyelvére vonatkozó megjegyzések abban az esetben, ha a kiadványon a cím nem a mű nyelvén szerepel.

A **megjelenés adatai** külön sorba kerültek az alábbi sorrendben: hely, nyomdász, év. Az adatokat a címlapon lévő formátumban, betűhíven adtuk meg. A római számmal megadott évszámokat arab számos átírását szögletes zárójelben oldottuk fel. Ha valamilyen adat a címlapon nem szerepel, de a nyomtatványból megállapítható, akkor kerek zárójelben vettük fel, ha csak a szakirodalomból ismert, akkor szögletes zárójelben.

Formátum és terjedelem. A rétnagyság után pontosvesszővel elválasztva következik a részletes kolláció (füzetjelek felsorolása azok levélszámával). A kollációt egyenlőségjel kapcsolja össze a lap, illetve oldalszám, szükség esetén [recte] megjegyzéssel helyesbítve a nyomtatványon szereplő téves terjedelmi adatokat. A sor végén szerepel még a nyomdász, illetve kiadói jelvény (sign.), egyéb fametszetek vagy rézmetszetek (fig. xylogr.,

¹ Rajtuk kívül köszönet illeti még Sánta Sárát, Farkas Gábor Farkast, valamint az OSZK Régi Nyomtatványok Tárának (Budapest) munkatársait segítségükért.

fig. chalcogr.), térképek (tab. geogr.), kották (notae mus.) és egyéb díszítések (könyvdíszek, iniciálék) feltüntetése. Utóbbiak kivételével az egyes illusztrációk számát tízig adtuk meg, afelett csak nagy számukat jeleztük (plur.).

A bibliográfiai leírás utolsó sorában az általános **szakirodalmi hivatkozás** áll, melyek közül csak a legfontosabbakat tüntettük fel.

A bibliográfiai leírást követő példányleírás adatai a következőképpen épülnek fel.

A. Az esetleges hiányok (helyük pontos feltüntetésével), többletek, pótlások, javítások, illetve tévesen kötött levelek feltüntetése.

B. A kötés leírása (kora, anyaga, színe, díszítése, előzékek), a kötéstáblák és a gerinc feliratai, a kötet metszése. Kolligátumok esetében a kötés leírását minden esetben csak a sorszám szerinti legelső tételnél adtuk meg.

C. A proveniencia adatai sorszámozva, lehetőleg időrendben. A bejegyzéseket betűhíven közöljük, mögötte kerek zárójelben a bejegyzés pontos helyét és jellegét (kézírás, pecsét).

D. A kötetben található további említésre méltó kézírásos bejegyzések, lapszéli jegyzetek, kézi díszítések.

E. A gyűjtőkötethez tartozás jelölése, mely során valamennyi nyomtatvány tételszámát felsoroljuk, melyek egy kolligátumhoz tartoznak.

F. Az adott múzeumi példányra vonatkozó szakirodalom megadása.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani Sánta Sárának, aki nélkül ez a cikk (és várható folytatásai) aligha születhetett volna meg. Jelen írás szerzője (lévén 19. századdal foglalkozó történész) nem régi könyves, így Sánta Sára útmutatásai és tanácsai felbecsülhetetlen segítséget nyújtottak nemcsak az elindulásban, de a szakszerű feldolgozásban, valamint minden időközben felmerült probléma megoldásában is. Ehhez hasonlóan szeretném megköszönni, hogy a kéziratot áttekintette és meglátásaival segítette annak hibáit kijavítani. Minden esetleges megmaradt tévedésért egyébiránt csakis a szerzőt illeti a felelősség.

Rövidítésjegyzék

color. – impressus colore (rubro) (a könyvben vörös nyomás is van)
 comment. – commentator (kommentátor)
 ed. – editor (szerkesztő)
 ff. – folia (fólió)
 fig. chalcogr. – figura chalcographica (rézmetszet)
 fig. xylogr. – figura xylographica (fametszet)
 fol. tit. col. – pars quaedam paginae titularis rubro impressa (címlapon vörös nyomás)
 hun. – lingua Hungarica (magyar)
 ill. – illustratio (illusztráció)
 illustr. – illustrator (illusztrátor)
 init. – initiale (iniciálé)
 lat. – latine (latin)
 notae mus. – notae musicae (kotta)
 orn. – ornamentum (könyvdísz, záródísz)
 plur. – pluralis (több)
 pp. – paginae (oldal)
 praef. – praefatio (előszó)
 s. l. – sine loco (hely nélkül)
 s. typ. – sine typographo (kiadó nélkül)
 sign. – signum (nyomdászjel)
 tab. – tabula (tábla)
 tab. geogr. – tabula geographica (földrajzi tábla)
 tit. chalcogr. – titulus chalcographicus (rézmetszetes díszcímlap)
 tit. xylogr. – titulus xylographicus (fametszetes díszcímlap)
 transl. – translator (fordító)

Az ősnymtatványok és antikvák jegyzéke

1. SK.72.26.1.

Biblia (Lat.)

[Strassburg: Johann Prüss], 1486.

2°; a¹⁰-y¹⁰, A¹⁰-T¹⁰, V¹², a¹⁰-k¹⁰, l⁸, m⁸ = [538] ff., ill.: init.

CIH 644., HC *3095., GW 4260., BMC I 119., BSB-Ink B-457.

B. 18. századi, a gerincen és a sarkokon világosbarna bőrrrel megerősített papírtáblás kötés. Gazdagon aranyozott, geometrikus díszítésű, ötbordás gerinc, a második mezőben zöld és narancs ragasztott bőrcímke, melyeken az

alábbi felirat olvasható: BIBLIA ANTIQUA / ANNI MCCCCXXXXXXXVI. Vörös metszés, festett virágmintás előzékek.

D. Több kéztől származó 15–16. századi latin nyelvű széljegyzetek. Vörös verzális és incipit jelek. Az a₂ levél rectóján díszes, zölddel, kékkel és vörössel festett, poncolt aranylemezes iniciálé.

2. SK.72.1.1. [Kolligátum]

Regiomontanus, Joannes: Tabulae directionum profectionumque. – (Tabella sinus recti). Ed.: Johannes Angeli.

Augsburg: Erhard Ratdolt, IV. Non. Jan. [2. Jan.] 1490.

4°; a⁸, b⁸, c⁶, d⁸–r⁸, s⁶, [1⁸], 2⁸ = [156] ff., ill.: init. CIH 2925, HC *13801, GW M37533, BMC II 383., BSB-Ink R-82.

A. Hiány: [1⁸], 2⁸ levelek (Tabula sinus recti).

B. Papírtáblás fehér pergamenkötés, a gerincen kézzel írt felirat: OPERATIO ASTROLOGICA JOANNES MUNTZ

E. 2., 3., 5., 6. sz.

3. SK.72.1.3. [Kolligátum]

Petrus de Alliaco: Concordantia astronomiae cum theologia. Ed.: Johannes Angeli.

Augsburg: Erhard Ratdolt, IV. Non. Jan. [2. Jan.] 1490.

4°; a⁸–g⁸ = [56] ff., ill.: 1 sign., 1 fig. xylogr., init. CIH 2603, H *834, GW M31932, BMC II 383., BSB-Ink P-332

D. 16. századi latin nyelvű széljegyzetek. Vörös és kék verzális jelek.

E. 2., 3., 5., 6. sz.

4. SK.72.27.1. [Fragmentum]

Breviarium Ratisponense. Pars Aestivalis.

Bamberg: Johann Pfeyl, 10. X. 1495.

2°; [a⁶], [a¹⁰, b¹², c¹⁰], [a⁴], [a¹⁰–c¹⁰, d⁸, e¹⁰, f¹⁰, g⁸, h¹⁰–k¹⁰, l⁸, m¹⁰–o¹⁰, p⁸, q¹⁰, s⁸, t¹⁰, v¹⁰, x⁸, y¹⁰, z¹⁰, A¹⁰, B⁸, C¹⁰, D¹⁰, E⁸, F¹⁰, G¹⁰, H¹², I¹⁰], [a¹⁰, b⁸–d⁸], [a¹⁰, b⁶, c⁸], [a¹⁰] = [6], [1], I–XXXI, [6], XXXIII–CCCXCV, [10] ff., ill.: 1 fig. xylogr., color., init. GW5435., H *3886., BSB-Ink B-886.

A. Az alábbi levelek töredékei vannak meg:

1. Psalterium [c₉] = XXX. f.

2. Proprium de tempore - Proprium de sanctis [L₁] = CCCXXVIII. f.

3. Supplementum [c₄] = CCXCI. f.

F. SMIDT 1979

5. SK.72.1.1. [Kolligátum] (1. ábra)

Stabius, Johannes: Juditium Ingolstadiensi... ad annum domini Millesimum quingentesimum primum.

[Nürnberg: Ambrosius Huber], Anno domini 1501.

4°; A⁴, B⁴ = [8] ff., ill.: 1 fig. xylogr., init.

E. 2., 3., 5., 6. sz.

1. ábra. Johannes Stabius: *Juditium Ingolstadiensi*

Figure 1. Johannes Stabius: *Juditium Ingolstadiensi*

6. SK.72.1.1. [Kolligátum] (2. ábra)

Muntz, Johannes: *Astrologica operatio Anni MDIII* [Nürnberg: Ambrosius Huber, c. 1502]

4°; [a⁴], b⁶ = [10] ff., ill.: 1 fig. xylogr., init.

C. Ex Libris Stephani Deák 1794 ([a₁] recto, kézírás)

E. 2., 3., 5., 6. sz.

2. ábra. Johannes Muntz: *Astrologica operatio Anni MDIII*

Figure 2. Johannes Muntz: *Astrologica operatio Anni MDIII*

7. SK.72.20.1.

Pelbartus de Themeswar: *Sermones Pomerii... de Sanctis: Incipiunt feliciter.*

(...per industrium Henricum Gran... Hagenaw... expensis ac sumptibus prouidi Johannis Rynmann... Anno ab incarnatione domini millesimoquingentesimoprimum, vltimo die Septembris [30. Sept. 1501.]

2°; 1-6, i-vi, a⁸, b⁸, c⁶, d⁸, e⁸, f⁶, g⁸, h⁸, i⁶, k⁸, l⁸, m⁶, n⁸, o⁸, p⁶, q⁸-s⁸, t⁶, v⁸, x⁸, y⁶, z⁸, A⁸, B⁶, C⁸, D⁸, E⁶, F⁸, G⁸, H⁶, I⁸, K⁸, L⁶, M⁸, N⁸, O⁶, P⁸, Q⁸, R⁶, S⁸, T⁸, V⁶, X⁸, Y⁸, Z⁶, z⁷⁺¹ = [357] ff.

BNH Cat P 216., RMK III. 93., VD16 P 1165.

- A. Hiány: 1., 6., vi levelek. Hibás kötés: Y₄ és Y₅ levelek a z₄ levél után kötve.
- B. Fehér papírtáblás pergamenkötés, a gerincen kézzel írt felirat: POMERIUM Sermonum DE SANCTIS 1501.
- D. Latin és német nyelvű széljegyzetek, vörössel festett incipit jelek.

8. SK.72.2.1.

Gellius, Aulus: *Noctivm Atticarvm libri vndevinginti.* (Lat. et Graeca) (Ed.: Egnatius, Johannes Baptista)

(Venetiis: in aedibus Aldi, et Andreae soceri, mense septembri M.D.XV. [1515])

8°; AA⁸-DD⁸, a⁸-z⁸, A⁸-T⁸, V⁴ = [32], 289, 51 ff., ill.: 2 sign.

BNH Cat. G 107., EDIT16 CNCE 20605.

B. 19. századi papírtáblás, sötétbarna bőrkötés, négybordás, aranyozott díszítésű gerinc, a második és az utolsó mezőben ragasztott bőrcímke, melyen az alábbi felirat olvasható: Avlvs Gellivs / Aldvs 1515. Zöld metszés.

C. Josephi Dancsecs Parochi (negyedik előzők recto, kézírás)

F. SMIDT 1987b

9. SK.72.24.1.

Biblia cum concordantijs veteris et noui testamenti et sacrorum, canonum: necnon et additionibus in marginibus varietatis diuersorum textuum: ac etiam canonibus antiquis quatuor euangeliorum. Nouissime autem addeite sunt concordantie ex viginti libris Josephi de antiquitatibus & bello iudaico excerpte. – (Hieronymus, Sophronius Eusebius: *Epistola ad beatum Paulinum presbyterum de omnibus divinae historiae libris*) (Ed.: Bruno, Gabriele et Gradibus, Joannes)

(Impressa autem Luguduni: per Joannem Marion. Expensis notabilis viri Antonij Koberger. Nurembergensis Feliciter explicit. Anno nostre salutis Millesimo quingentesimo vigesimo. Die vero decimonono mensis Augusti. [19. Aug. 1520])

2°; aa⁸, bb⁶, a⁸-z⁸, A⁸-Q⁸, R⁵⁺¹, AA⁸, BB⁸, CC⁹⁺¹ = [14], CCCXVII, [26] ff., ill.: tit. xylogr., plur. fig. xylogr., init.

VD16 ZV 25679., Gültlingen III/150: 31., FB 57272.

- A. Hiány: bb₆ levél. Hibás kötés: GG₈ és HH₈ levelek (CCXL és CCXLVIII fóliók) felcserélve.
- B. 1642-ből² származó fatáblás, restaurált, fehér disznóbőrkötés. Egykor két csattal zárult. Ötbordás gerinc, az elő- és háttábla díszítése

² A restauráláskor a „szétszedés után az eredeti fűzés nyomai láthatók voltak a lapokon. A fatáblába kötött, fehér disznóbőr borításon halványan szerepelt az évszám” (SMIDT & VIRÁGH 1992: 551).

megegyezik: vaknyomásos, görgetős díszítésű, a táblájának keretében körben növénydíszes, virágos, indás sor. Előttáblán az alábbi felirat olvasható: A AN IO S / BIBLIA S. LATINA. / 1642. A kötés feliratos hárttyákkal volt megerősítve, melyeket a restaurálás során vettek ki. Sötétkék metszés.

- C. 1. Faijszj Amor Sándor (előttábla tükre, kézírás)
2. Parochiae Sárváriensis (a₁ recto, kézírás)
3. 1804 Adalbertus Takáts Capellanus Sarvariensis, Quo hoc meum nomen vides, rogo funde pro me preces pro me vivente aut pro mortuo die: requiescat in pace. Amen (o₆ recto, kézírás)
- D. 1. Fajsi Ányos Sándor családjában történt születések, házasságok és halálok bejegyzései 1599 és 1651 között, magyar nyelven, kézírással az előttábla és háttábla tükrén.
2. Díszes fametszetes, vörössel és arannyal részben színezett iniciálék, arannyal színezett incipit jelek.
- F. SMIDT 1987; SMIDT & VIRÁGH 1992

10. SK.72.5.1.

Johannes Chrysostomus: Qvartvs tomvs opervm... [Ed.: Gentian Aurelius Hervetus]

Venetijs, ad Signum Spei, 1549.

4°; A⁶, B⁸-Z⁸, Aa⁸-Zz⁸; Aaa⁸-Ggg⁸, Hhh² = 1-4 pp., 5-426 ff., ill.: 1 sign., init.

EDIT16 CNCE 33006

- B. Papírtáblás, restaurált fehér pergamenkötés, a gerincen kézzel írt felirat olvasható: D. Ioannis Chrisostomi tom. iiii
- C. Az olaszországi harcok idején ezt a Vittorioban talált régi könyvet szeretett sógorának, Szabadhegyi Ernőnek emlékül adja Lovassy László e.ü. hdgy. Nagyvárad, 1918. jan. 29. (címlap, kézírás)
- D. 1635. szeptember 20-án írt, a mű tartalmára vonatkozó latin nyelvű bejegyzés a kötéstábla tükrén, kézírással.

11. SK.2021.1.1.

Vergilius Maro, Publius: Opera... (Ed.: Culmann, Leonhard et Willich, Jodocus)

Basileae: per Nicolaum Bryling, anno M.D.XLIX. [1549]

8°; a⁸-z⁸, A⁸-Z⁷ = [16], 683 [38] pp., ill.: 1 sign., init.

VD 16 V 1353

A. Hiány: a⁸-d⁸, M₁₋₂, Z₁, Z₂, Z₇ levelek. A kötet elejéről hiányzó levelek egy beazonosítatlan Vergilius kiadás töredékével vannak pótolva, melyből az alábbi levelek vannak meg: A₈-C₆.

B. A kötése hiányzik.

- C. 1. Martinus Rizonics(?) (y₄ verso, kézírás)
2. Molnár Csépy fratres (M₃ recto, kézírás)
3. Possessor hujus Lib. Csekey(?) M(?) (T₁ verso, kézírás, átsatírozva)
4. Joannis Molnár Die 1. Novembris anno 1790 (X₇ verso, kézírás)

D. Kézzel írt latin és magyar nyelvű széljegyzetek, interlineáris jegyzetek, valamint rajzok.

12. SK.72.4.1.

[Palmer] Thomas Hibernicus: Flores omnium fere doctorum, qui super sacris literis conscripserunt ... miro ordine collecti.

Venetijs: ad Signum Spei, MDL. [1550]

16°; a⁸, A⁸-Z⁸, Aa⁸-Zz⁸, Aaa⁸-Xxx⁸, Yyy⁶ = [8], 542 ff., ill.: 1 sign., init.

BNH Cat. P 41., EDIT16 CNCE 33027.

B. Fehér pergamenkötés. Gerincen az alábbi, kézzel írt felirat olvasható: Thomas Hibernicus / Collegit hoc Flores. Az előttáblán az alábbi, kézzel írt felirat olvasható: Jesus. Thomae Hibernicus collegit hoc Flores. A háttáblán az alábbi, kézzel írt felirat olvasható: Jesus. Flores Doctori a Thoma Hibernico Collecti. 1559. A gerincen a kötés feliratos hárttyával megerősített.

- C. 1. OSPIZIO S. PAOLO SPEZIA (címlap és a₂ recto, pecsét)
2. BIBLIOTHECA SALESIANA THEOLOGICA PROVINCIAE S. STEPHANI REGIS (címlap, pecsét)
3. CLARISSEUM NEVELŐINTÉZET IGAZGATÓSÁGA RÁKOSPALOTA (címlap, pecsét)

13. SK.72.9.1. és SK. 72.10.1.³

Justinius, Marcus Junianus: Ex Trogi Pompeii historiis externis libri XXXIII. His accessit ex Sexto Avrelio Victore De vita & moribus Romanorum Imperatorum Epitome.

³ A kötetben található két művet a leltározás során külön leltári szám alatt vették fel.

Lvgdvni: apvd Seb. Gryphivm, 1551.

8°; a⁸-x⁸, y² = 313, [27 pp.], ill.: 2 sign., init.

Gültlingen V/190: 1189., FB 76664.

B. Fatáblás fehér pergamenkötés, gerincen barna bőrcímke, melyen az alábbi felirat olvasható:
IUSTINUS AURELIUS VICTOR

C. Ad usum Hieronymi Meliorantiy P^{vi} Vⁿⁱ – 9-2-20
(címlap, kézírás)

F. SMIDT 1987

14. SK72.7.1. (3. ábra)

Notitia vtraque cum Orientis tum Occidentis ultra
Arcadii Honoriiqve Caesarum tempora. – (Al-
ciatus, Andreas: De magistratibus civilibusque
ac militaribus officiis.) – (Victor, Publius: Des-
criptio urbis Romae.) – (Descriptio urbis Con-
stantinopolitanae) – (De rebus bellicis ad Theo-
dosium Aug. et filios eius Arcadium atq. Ho-
norum) – (Philo Alexandrinus: Disputatio
Hadriani Avg. et Epicteti philosophi). (Praef.:
Gelenius, Sigismundus et Rhenanus, Beatus)

Basileae: (Apud Hieronymum Frobenium et Ni-
colam Episcopium), M.D.LII. [1552]

2°; *⁸, a⁶-g⁶, h⁴, i⁶-o⁶, p⁴, q⁶, r⁶ [106] ff., ill.: 2 sign,
plur. fig. xylogr., init.

BNH Cat N 256., VD 16 N 1884.

B. 17–18. századi papírtáblás, plakettportrés barna
bőrkötés. A táblák szélén vakvonalas keretek,
a táblákon és a gerincen aranyozott, vaknyo-
másos liliomos díszítés, valamint négy félkör-
ből álló díszítmények. Az elő- és háttáblán
római császárportré. A háttáblán Julius Caesar
portréja látható, felirata: Divi Iulii.

C. Ménnus (...?) (címlap, kézírás)

D. A metszetek kézzel színezettek.

F. SMIDT 1989, BORHY 2003.

15. SK.72.23.1.

Concordantiae Bibliorum vtriusque Testamenti,
Veteris & Noui, nouae & integrae. Quas re
vera maiores appellare possis. (Ed.: Robert
Stephanus)

[Genève]: Olivia Rob. Stephani, M.D.LV. [1555]

2°; a⁸-z⁸, aa⁸-zz⁸, A⁸-X⁸, Y⁶, Z⁶ = 548 ff., ill.: 1 sign.

BNH Cat. B 627., GLN15–16 1939.

B. Papírtáblás, restaurált pergamenkötés.

C. 1. 1644 (...?) Tolnai (címlap, kézírás, áthúzva)

3. ábra. Frobenius bázeli nyomdájában nyomtatott *Notitia Dignitatum* részlete

Figure 3. Detail of the *Notitia Dignitatum* printed at the Basel press of Frobenius

2. Titulo emptionis possidet Johannes Szemere Tolnai I. Tim. 6.6. symbo. Paucis Contentus p.i. apud Bitskeiensis v. D. Aministr(...?) 1677 (címlap, kézírás, áthúzva)

3. Andreae Vargyassy Prius Plebani Günsii(?) postea Canonici Jauriensis (címlap, kézírás, átsatírozva)

4. Ex libris Pauli Kapuvári Anno 1726 (címlap, kézírás, átsatírozva)

5. Ex Libris Adami Pap Parochi S. Laurentii mpp. 1746 (címlap, kézírás)

6. Ex Libris Martini Szily (címlap, kézírás, áthúzva)

7. Ex libris Joannis (...?) M. Eto J. (címlap, kézírás, áthúzva)

8. Lindenmayer Ferenc mpp. rohonczi káplán 1850 (címlap, kézírás)

9. Ex libris Josephi Lelkes Anno Dni 1938 (címlap, kézírás)
F. SMIDT 1987a
- 16. SK.72.3.1.**
Cicero, Marcus Tullius: Orationum. Pars I. Ed.: Manutius, Paulus.
Venetiis: [Manutius, Paulus], M.D.LIX. [1559]
8°; A⁸-Z⁸, AA⁸-SS⁸ = [4], 323, [1] ff., ill.: 2 sign.
EDIT16 CNCE 12352
A. Hiány: címlap, A₂, I₄, I₆, S₁ levelek. Hibás kötés:
B₄ és B₅ levél felcserélve. Restaurált.
B. A kötése hiányzik, vörös spriccelt metszés.
F. SMIDT 1987b
- 17. SK.72.19.1.**
Sleidanus, Johannes: Wahrhaftige Beschreibung aller Händel, so sich... vnter dem Großmächtigsten Keyser Carl dem Fünfften zugetragen vnnd verlaufen haben, Erstlich in Lateinischer Sprach... beschreiben. Jetzund aber... inn... Teutsch gebracht... Deßgleichen, Eine Ordenliche verzeichniß allerley Sachen zu Händel... Sampt einer Apologi vom Authore selbs... – (Beuther, Michael: Ordenliche Verzachniß allerley Sachen vnnd Händel, so sich... vom Tausent Fünffhundert fünff vnnd fünffzigsten Jar an, biß auff die zeit, als Keyser Carl der Fünfft die Keyserliche Hoheynt den Churfürsten des Reichs... vbergeben lassen verlaufen... haben.)
Getruckt zu Franckfurt am Main: (durch Daviden Zephelium zum Eysern Huth), im M.D.LIX [1559]
2°; []¹, A⁸, B⁶-Z⁶, a⁶-z⁶, Aa⁶-Tt⁶, Aa⁶-Cc⁶, Dd⁴, *⁵⁺¹ = [4], CCCLXXVIII [recte 384], XXII, [5] ff., 1 tab. xylogr., ill.: fol. tit. col., init., orn.
VD16 S 6698.
A. Hiány: B₃, B₄ levelek.
B. Fatáblás kötés, a bőr hiányzik, a gerinc kéziratot hártával van megerősítve, egykor két csattal zárult.
C. 1. J. W. (előtábla tükre, kézírás)
2. Johannes Puchbisner(?) gehöret dieses Buch zu, und ist kauft worden den 23. Januarij in 1659. (előtábla tükre, kézírás)
3. Anno 1691 Jahres hab ich Georg Pocher(?) dies Buch Kauft (előtábla tükre, kézírás)
- D. Georg Pocher(?) családtörténeti feljegyzései németül, gót betűs kézírással az előtábla tükrén és az előzéklap rectóján.
- 18. SK.72.11.1.**
Caius Plinius Secundus: Historiae mvndi libri XXXVII... hic primus octo libros complectitur.
Lvgdvni: Apud haeredes Iacobi Iuntae, 1561.
16°; a⁸-z⁸, aa⁸-zz⁸, AA³⁺¹ = [96], 409, [240] pp., ill.: init., orn.
Gültlingen IV/72: 568., FB 83273.
B. 18. századi papírtáblás, világosbarna bőrkötés, kötéstáblán és gerincen vaknyomásos, aranyozott díszítés, a gerinc négybordás, aranyozott metszés.
C. 1. Sum emirici sihenek (előzéklap recto, kézírás)
2. Ex libris Jacobi a Soto canonici et camerarii (...?) ecclesie S. L(...?) (címlap, kézírás)
3. Borosjenői Tisza család dombornyomott címlap
- 19. SK.72.8.1.**
Morata, Olimpia Fulvia: Orationes, Dialogi, Epistolae, Carmina, tam Latina quam Graeca... – Taurella, Hippolyta: Elegia elegantissima. (Ed. et Praef.: Caelius Secundus Curio)
Basiliae: Apvd Petrvm Pernam, MDLXII [1562]
8°; *⁸, A⁸-R⁸, S⁴ = [16], 278, [2] pp., ill.: 1 sign., 1 fig. xylogr., init.
BNH Cat M 791, VD 16 M 6287.
A. A címlap hiányzik, kézirattal pótolva.
B. 18. századi papírtáblás, sötétbarna bőrkötés, gerincen aranyozott, virágmintás díszítés, ötbordás gerinc, a második és harmadik mezőben vörös és zöld bőrcímke, melyen az alábbi felirat olvasható: OLYMP: FVLVIAE / EP: Lib. II. A legalsó mezőben könyvkötő jelzése: F.D. Vörös metszés, festett vörös virágmintás előzéklap.
D. Az első üres előzéklap versóján a mű tartalmára vonatkozó latin nyelvű kézírásos bejegyzés.
- 20. SK.72.12.1.**
Verepaeus, Simon: Precationum Piarum Enchiridion. Ex Sanctorum Patrum, & illustrium tum Veterum tum Recentium Authorum scriptis & Precationum libellis... Editio secunda auctior et castigatior.

Antverpiae: Apud Ioannem Bellerum, (excudebat Amatus Avernerius), M.D.LXV. [1565]

16°; *12, A¹²-X¹², Y¹¹⁺¹ = [12], 260, [3] ff., ill.: 3 sign., init., orn.

NB 30520.

B. 18. századi papírtáblás barna bőrkötés, a kötéstáblán és a gerincen aranyozott díszítés, kötéstábla tükre márványozott, sárga metszés.

C. Antonio Liniari de Vachi (címlap, kézírás, átsatírozva)

21. SK.72.22.1.

[Grempp von Freudenstein, Ludwig]: Stattliche Außführung der Vrsachen, darumben die Chur, vnnd Fürsten, auch andere Stende der Augspurgischen Confession, des Babst Pij III. außgeschriben vermeynt Concilium, so er gegen Trient angesetzt, nit besuchen khünden, noch zu besuchen schuldig gewesen sind, Sonder dasselb, als hochuerdechtig, auch zu gemeyner Christenlicher einigkeyt vndienstlich, Anfangs zur Naumburg, und volgends auff jüngst gehaltenem Wahl, vnd Crönungs Tag, zu Franckfurt in schrifftten billich verweigert haben.... Mit zwaien zu end angehengten Registern.

(Gedruckt zu Straßburg: bey Christian Müller, 1566.)

4°; A⁸-Z⁸, a⁸-z⁸, AA⁸-ZZ⁸, AAA⁸-SSS⁸ = [2], 644, [49] pp.

VD16 S 8681.

B. Egykorú, fatáblás, fehér disznóbőrkötés. Az elő- és a háttábla díszítése megegyezik: vaknyomásos, görgetős és egyesbélyegzős díszítésű. A tükröt léniák osztják három mezőre, egymással szembeforduló palmettás ívsor kereteli, amelyet virágdíszek egészítenek ki. Hárombordás gerinc, egykor két csattal zárult.

22. SK.72.18.1.

Mathesius, Johannes: Historien, Von des Ehrwirdigen... Doctoris Martini Luthers, anfang, Lehr, leben vnnd sterben...

Gedruckt zu Nürnberg: durch die Erben Johann vom Bergs, M.D.LXVIII [1568]

4°;)⁴, A⁴-Z⁴, a⁴-z⁴, Aa⁴-Gg⁴ = [4], 212 ff., ill.: init., orn.

BNH Cat M 304., VD16 M 1492.

A. Csonka levelek: Ff⁴, Gg⁴.

B. Egykorú, fatáblás, fehér disznóbőrkötés. Az elő- és a háttábla díszítése megegyezik: vaknyomásos, görgetőkkel és egyesbélyegzőkkel díszített. A tükröt léniák keretelik, ezen belül két körben filozófusok egész alakos portréi, a nevük írásszalagon. Középen kettős görgetős díszítmény. Egykor két csattal zárult, hárombordás gerinc.

D. Több oldalon aláhúzások és kézzel írt gót betűs német nyelvű széljegyzetek, az első előzéklapon piros ceruzával német gót betűs kézírás.

23. SK.72.13.1. (4. ábra)

Libri agendorvm secvndvm antiqvvm vsum Metropolitanæ Salisburgensis Ecclesiæ, nunc recens recogniti, & ab omnibus mendis purgati atque; aucti Pars Prima. Quæ est de Sacramentis Ecclesiæ, & de eorum administratiõne, & id genus aliis, vti ex sequenti indice constat... (Praef.: Kuen-Belasy, Johann Jakob von; Ed.: Ninguarda, Felicianus)

4. ábra. 16. század végi fehér disznóbőrkötés

Figure 4. White pigskin binding from the end of the 16th century

(Dillingae: Excudebat Sebaldus Mayer, M.D.LXXV. [1575])

4°; *⁴, **⁴, A⁴-Z⁴, a⁴-r⁴ = [16], 289 [recte 319] pp., ill.: 1 fig. xylogr., notae mus., fol. tit. col., color., init. VD16 A 754.

A. Hiány: I₄, P₂ levelek.

B. Egykorú, fatáblás, fehér disznóbörkötés. Az elő- és a háttábla díszítése megegyezik: a tükröt léniák osztják három mezőre, az elsőt virágos, indás sor kereteli, ezen belül egymásba fonódó indák. Középen egy medalionos díszítmény, négy sarkán egy-egy gránátalmavirág. Vaknyomásos, görgetős és egyesbélyegzős díszítésű. Négybordás gerinc, egykor két csattal zárult, kék metszés.

D. Vörösre színezett fametszetes iniciálék.

24. SK.72.15.1.

Beythe István: Eztendő által valo vasarnapi epistolák, magyarázattyokkal özue irattanak Beythe Istvan praedicator által (Lat. et Hun.)

Nymöt Vij Várat: Manlius Ianos, Karachon honak 20. napyan, 1584.

4°;)⁴, A⁴-Z⁴, Aa⁴-Zz⁴; Aaa⁴-Nnn⁴, Ooo⁶ = [4], 240, [2] ff., ill.: fol. tit. col., init, orn.

RMK I. 212A., RMNy 553.

A. Hiány: I₂ levél. Hozzákötve: O₁ (53. fólió) kézzel írt másolata.

B. Restaurált, sötétbarna bőrökötés, hárombordás gerinc.

C. 1. Sum ex libris Andreas Árvay, Ab Anno ARE Christi 1729 die 15 Junij Actum Sum Die & Ao ut scripti (második utószék versója, kézirás)
2. Jam vero Stephani Kuzmits Ecclesiaste (...?) adnumeratur libris Ab 1755 et 20. Sept. (második utószék versója, kézirás)

D. Számos lapon latin és magyar nyelvű széljegyzet (részben Küzmics Istváné). Az A₄ versón latin nyelvű kézirásos hexameter.

25. SK.72.21.1.

Otho von Passau: Der güldine Thron: Das ist, ein Christlicher Ratschlag, von Vier vnnd zweyntzig alten Weysen, zur Lehr vnd Vnterricht, auch Heyl vnd Wolfahrt der Seelen... corrigiert vnd im Teutschen verbessert: Sampt eine ordenlichen, am Endt gesetzten, Register.

Getruckt zu Ingolstatt: durch Wolffgang Eder, M.D.LXXXVII [1587]

8°; †⁸, ††⁸, A⁸-Z⁸, Aa⁸-Oo⁸, Pp² = [32], 583, [12], pp., ill.: plur. fig. xylogr., fol. tit. col., init., orn. VD16 O 1444.

A. Hiány: címlap, A₁, A₄, B₁, E₃, H₂, I₇, I₈, S₁, T₂, X₆, Z₃, Aa₄, Bb₈, Dd₁, Ll₂, Nn₁₋₂, Pp² levelek.

B. Egykorú, fatáblás, fehér disznóbörkötés. Az elő- és a háttábla díszítése megegyezik: vaknyomásos, görgetőkkel és egyesbélyegzőkkel díszített. A tükröt léniák keretelik, ezen belül az erények allegorikus alakjai láthatók, írásszalagban a neveikkel. Középen lemezről nyomott Krisztus-alak lepelben, kezében kettős kereszttel, feje körül glóriával, az alábbi felirattal: ECCE VIRGO CONCIPIET / MORSERUM ORTVAMO. Egykor csattal zárult, hárombordás gerinc.

D. Az utószék rectóján német nyelvű jegyzet.

26. SK.72.25.1.

Calendarium simvl et pietatis, et sanitatis, rationem continens: pro Christiani hominis maxime peregrinantis perpetuo vso, recepta quae ex auctoritate collectum.

S.l.: s. typ., M.D.LXXXVIII. [1588]

8°; A⁸-G⁸ = [56] ff., ill.: plur. fig. xylogr., orn. VD16 C 211.

B. 18. századi barna bőrökötés, az elő- és háttáblán vaknyomásos liliomos díszítés, a tükrő hármason vonalakkal metszett, a gerincen három borda, zöld metszés.

C. 1. Collegii Pazmaniani Viennae Cathal: Inscript. Lit. C. Nr. 8. (címlap, kézirás)
2. BIBLIOTH. REG. SCIENT. VNIVERSIT. HVNGARICAE (címlap verso, pecsét)
3. Sum Wolffii Ernbütneri(?) (címlap és A₂ recto, kézirás)

D. P. 30 E+++ (első előszék recto, kézirás)

27. SK.2021.2.1. [Kolligátum]

Carrichter, Bartholomaeus: Kräutterbuch... (Praef.: Toxites, Michael)

Gedruckt zu Straßburg: durch Antonium Berttram, M.D.LXXXIX [1589]

8°; A⁸-P⁸, p⁸ = [16], 223, [1], [16] pp., ill.: fol. tit. color., init., orn.

VD16 C 1208.

- B. A kötés hiányzik, a gerincen három darab feliratos hártával megerősítve.
 C. Dieses Buch gehört Hans Melchior Klinger 1779 (utolsó számozatlan üres utószék, kézírás)
 D. Ceruzával írt német nyelvű széljegyzetek.
 F. 26. és 30. sz.

28. SK.72.6.1.

Terentius Afer, Publius: Terentius a. M. Antonio Mvreto locis prope innvmerabilibus emendatus. Eiusdem Mureti libellus annotationum in singular Comoedias, quibus tum correctionum, magna ex parte, ratio redditur, tum loci obscuriores explicantur. Ed.: Muretus, Marcus Antonius. Venetiis: Ex Typographia Guerraea, MDXC [1590] 8°; a⁸, b⁸, A⁸-T⁸, a⁸-c⁸ = [16], 152, 24 ff., ill.: 1 sign., init.

EDIT16 CNCE 37568.

- B. 19. századi, gerincen barna bőrrrel megerősített papírkötés, gerincén aranyozott csíkok, ragasztott zöld bőrcímke, melyen az alábbi felirat olvasható: TERENTIUS. Sárga metszés.

29. SK.72.16.1.

Aristoteles: Opervm, qvotqvot extant, latina Editio... – (I. Tomus Logicvs) – (II. Tomus Logicvs) – (Porphyrius: Institutiones). (Transl.: Casaubon, Isaac; Voulfo, Hieronymus; Grouchius, Nicolas; Riccobonus, Antonius; Philelphus, Franciscus; Xylander, Guilelmus)

Francofvrti: Apud Andreae Wecheli heredes, Claudium Marnium, & Ioan. Aubrium, MDXCIII [1593]

8°; I. Tomus:):(⁸), (:):(⁸, A⁸-Z⁸, AA⁸-HH⁸, II² = [32], 473, [27] pp., ill.: 2 sign., init., orn. – Tomus II: aAAa⁸-pPPp⁸ = 218, [21] pp., ill.: 1 sign., init.

VD16 A 3286

- B. Papírtáblás pergamenkötés, a gerincen az alábbi kézzel írt felirat olvasható: ARISTOTELIS I. II. Tomus

30. SK.72.14.1.

Herodianus: ΗΡΩΔΙΑΝΟΥ ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΒΙΒΛΙΑ Η. Herodiani Historiarvm Libri VIII. Cvm interpretatione Latina. [Transl.: Politianus, Angelus] Ingolstadii: Excudebat Daudid Sartorius, M.D.XCIII. [1593]

8°; A⁸-Z⁸, a⁸, b⁸, c⁷⁺¹ = [2], 401 [recte 411], [1] pp., ill.: 1 sign., init., orn.

VD16 H 2500.

- B. Egykorú fatáblás, fehér disznóbőrökötés. Az elő- és a háttábla díszítése megegyezik: vaknyomasos, görgetőkkel és egyesbélyegzőkkel díszített. A tükröt léniák keretelik, ezen belül férfi büsztök medalionban, középen gránátalmavirágokból álló díszítmény. Egykor két csattal zárult, vörös metszés.

- C. 1. Joannes Timoni(?) 8bris (A₁ recto, kézírás)
 2. Ex libris Petri Hölz, Petri Holcz (A₁ recto, kézírás)
 3. Hunc librum perpetuae recordationis eigo Christianus Fericus discipulo suo donauit W Casparo Cello (A₁ verso, kézírás)

- D. Az elő és háttábla tükrét kézzel írt betűk borítják, a könyvben számos magyar, latin és görög szél- és interlineáris jegyzet található.

31. SK.2021.2.1. [Kolligátum]

Bauderon, Brice: Teutsche Apotek: darinnen Alle vermischte Artzneyen so jnner vnd ausser dem Leib zugebrauchen in den Apoteken funden werden, beschrieben, vnd ercläret sind... (Transl.: Sudenus, Olaus)

Getruckt zu Straßburg: in verlegung Lazari Zetzners, 1595.

8°;)⁴, a⁸-z⁸, A⁸-T⁸, V⁴, X⁸ = [8], 677, [1], [18] pp., ill.: 1 sign., fol. tit. color., init., orn.

VD16 B 760

- A. Hiány: címlap,)₍₂₋₄₎, a⁸, b₁, V⁴ levelek.

- F. 26., 30. sz.

32. SK.72.17.1.

Dogliani, Giovanni Nicolò: L'Vngheria, spiegata... sino all'anno corrente 1595... E nel fine vn catalogo di tutti i Re... Et insieme la figura... di tutte le città, castella, et luoghi... (Illustr.: Porro, Girolamo)

In Venetia: Appresso Damian Zenaro, M.D.XCV. [1595]

4°; †⁸, []¹, a⁴, b⁴, A⁴-Z⁴, Aa⁴, Bb⁴, Cc⁶ = [32], 209, [3] pp., 1 tab. geogr., ill.: 1 sign., init., orn.

BNH Cat. D 261., APP.H.559., EDIT16 CNCE 17317.

- A. Hiány: B₁, K₁-M₃ levelek.

- B. Fehér pergamenkötés

33. SK.72.30.1. [Fragmentum]

Biblia Sacra...(Lat.) Ed. et Comment.: Osiander, Andreas; (Illustr.: Wietterlein).

Tybingae: Typis & expensis Georgij Gruppenbachij, Anno M.D.C. [1600]

2°; “[]²”,):(⁴, A⁴-Z⁴, Aa⁴-Zz⁴, Aaa⁴-Zzz⁴, Aaaa⁴-Gggg⁴, a⁴-z⁴, aa⁴-gg⁴, AA⁴-ZZ⁴, AAA⁴-GGG⁴, H³⁺¹ = [6], 312 [recte 304], [1], 118 [recte 119], [1], 99 [recte 100], [22] ff., ill.: 3 sign., tit. chalcogr., 2 fig. chalcogr., init. orn.

BNH Cat B 466., VD 16 B 2672.

A. [1-2] = Címlap és az első számozatlan levél van meg.

D. Johannes Christophorus (...?) (címlap, kézírás, vége átsatírozva)

Szakirodalmi rövidítések

BMC I. (1908): *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum. Part I. Xylographica and books printed with types at Mainz, Strassburg, Bamert and Cologne.* – London, British Museum, 510 pp.

BMC II. (1912): *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum. Part II. Germany: Eltvil-Trier.* – London, British Museum, 322 pp.

BNH Cat. (1990): Soltész Erzsébet, Velencei Katalin & W. Szabó Ágnes: *Catalogus librorum se decimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa. I-III.* – Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 3257 pp.

Borhy L. (szerk.) (2003): *Notitia utraque cum Orientis tum Occidentis ultra Arcadii Honorique Caesarum tempora.* – Budapest, Pytheas, 288 pp.

BSB-Ink.: Elmar Hertrich, Günter Mayer & Bettina Wagner: *Bayerische Staatsbibliothek. Inkunabelkatalog (BSB-Ink). Bd. I-V.* – Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1988–2000.

CIH (1970): Sajó Géza & Soltész Erzsébet: *Catalogus incunabulorum, quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. I-II.* – Budapest, Akadémiai Kiadó, 1444 pp.

EDIT16 CNCE: *Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo* – internetes adatbázis: <http://edit16.iccu.sbn.it/>

FB (2012): Andrew Pettegre, Malcolm Walsby & Alexander Wilkinson: *French Vernacular Books, Books published in the French language before 1601.* Leiden-Boston, Brill, 1572 pp.

GLN15-16.: *Bibliographical database of books published in Geneva, Lausanne, Neuchâtel, and Morges in the 15th and 16th centuries.* – internetes adatbázis: <http://www.ville-ge.ch/mu-sinfo/bd/bge/gln/>

Gültlingen III. (1992): Sybille von Gültlingen: *Bibliographie des livres imprimés à Lyon au seizième siècle. Tome III.* Baden-Baden, Koerner, 236 pp.

Gültlingen IV. (1996): Sybille von Gültlingen: *Bibliographie des livres imprimés à Lyon au seizième siècle. Tome IV.* Baden-Baden, Koerner, 227 pp.

Gültlingen V. (1997): Sybille von Gültlingen: *Bibliographie des livres imprimés à Lyon au seizième siècle. Tome V.* Baden-Baden, Koerner, 233 pp.

GW: *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* – internetes adatbázis: <https://www.gesamtkatalogder-wiegendrucke.de/>

Klinda M. (2001): *Catalogus librorum ante 1601 impressorum, qui in Bibliotheca Civitatis Budapestiensis asservantur. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa.* – Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 761 pp.

NB (2010): Andrew Pettegre & Malcolm Walsby: *Netherlandish Books. Books Published in the Low Countries and Dutch Books Printed Abroad before 1601 (2. Vols).* – Leiden-Boston, Brill, 1451 pp.

RMK I. (1879): SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár (1473-1711). I. Az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 751 pp.

RMK III. (1896): SZABÓ Károly & HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok kézikönyve. I. rész.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 800 pp.

RMNy (1971): BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLI Béla, KÄFER István & KELECSÉNYI Ákos

- (szerk.): *Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum 1473–1600. Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600.* – Budapest, Akadémiai Kiadó, 928 pp.
- SMIDT E. (1979): Egy bambergi incunábulumról. – *Vasi Szemle* 33(2): 267–268.
- SMIDT E. (1987a): A Smidt Múzeum XVI. századi franciaországi könyvnyomtatványairól. – *Vasi Szemle* 41(3): 413–415.
- SMIDT E. (1987b): A Smidt Múzeum aldinái – *Vasi Szemle* 41(4): 589–591.
- SMIDT E. (1989): Adalékok a bázeli Frobenius nyomda kiadványaihoz. – *Vasi Szemle* 43(3): 425–428.
- SMIDT E. & VIRÁGH Á. (1992): Lyoni Biblia 1520-ból. – *Vasi Szemle* 46(4): 548–551.
- VELENCZEI K. (2008): *Catalogus Librorum Ante 1601 impressorum, qui in Bibliotheca Episcopatus Alba-Regalensis asservantur. A székesfehérvári püspöki könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa.* – Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 582 pp.

Szily János 1775-ös egyházlátogatási jegyzőkönyvei

Tangl Balázs

SMIDT MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Hollán Ernő utca 2., Hungary
tangl.balazs@savariamuseum.hu

Összefoglalás

Jelen ismertető a Smidt Múzeumban előkerült, a Sárvári főesperesség területén, Szily János által 1775-ben (vagyis közvetlenül a Szombathelyi egyházmegye megalapítását megelőzően) végzett egyházlátogatásnak a jegyzőkönyveit mutatja be. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek a 18. századi egyház-, hely- és társadalomtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak. Vas vármegyéről a 17. század végétől kezdve egészen a 19. század első feléig számos ilyen forrás áll rendelkezésre, melyek sorát egészítik ki a nemrég előkerült jegyzőkönyvek.

KULCSSZAVAK: Szily János, *Canonica Visitatio*, egyházlátogatás, egyháztörténet, helytörténet

Abstract

Proceedings of the church tour of 1775 by János Szily. *This paper presents the Protocols of Canonical Visitation made by János Szily in the territory of the Archdeaconry of Sárvár in 1775 (just before the foundation of the Diocese of Szombathely), which was found in the Smidt Museum. The protocols of Canonical Visitations are among the most important sources of 18th century church, local and social history. There are several such sources for Vas County from the end of the 17th century to the first half of the 19th century, which are complemented by the recently discovered protocols.*

KEYWORDS: János Szily, *Canonica Visitatio*, Canonical Visitations, church history, local history

Bevezetés

A Smidt Múzeum gazdag gyűjteményének meghatározó részét kitevő – ugyanakkor máig jórészt feldolgozatlan – történeti iratanyag rendezése során került elő egy egykoron ismert és használt, de később elveszettnek hitt, és mára a tudományos köztudatból is kikopott dokumentum: Szily János 1775-ben, a Sárvári főesperesség területén végzett egyházlátogatásának jegyzőkönyvei. Az alábbiakban ennek a forrásnak a főbb jellemzőit és történetét mutatjuk be.

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Vas vármegye területéről

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek a 18. századi egyház-, hely- és társadalomtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak. Az egyházlátogatás (*Canonica Visitatio*) a katolikus egyházban kialakult (de később a protestáns egyházakban is el-

terjedt) ellenőrzési forma, mely eredetileg püspöki, később viszont jórészt főesperesi jog volt. Előzményei egészen a középkorig nyúlnak vissza, igaz Magyarországon csak két írásos forrás maradt fenn ebből az időszakból: az esztergomi káptalan és az esztergomi várban lévő Szent István prépostság 1397-es vizitációja (TÓTH 2007: 49–50).

A klasszikus értelemben vett, ma ismert egyházlátogatások gyakorlata az 1545 és 1563 között zajló tridenti zsinatot követően alakult ki, melyen elrendelték, hogy a főesperesek püspöki utasításra vizitációkat végezzenek és erről írásos jelentést tegyenek előljárójuknak. Az egyházlátogatásoknak alapvetően két fő célja volt: egyrészt a plébániák és plébánosok állapotának, jövedelmeinek és bevételeinek írásban való rögzítése, másrészt a protestantizmus elterjedésének és formáinak pontos leírása és ellenőrzése. Magyarországon a 16. században az egyházlátogatások eleinte az államhatalom kezdeményezésére indultak meg, a katolikus egyház a tridenti zsinat előírás-

saival először csak az 1611-es nagyszombati zsinaton foglalkozott (TÓTH 2000: 66).

A 16. századi Magyarországon a török megszállás miatt csak korlátozottan volt lehetőség vizitációkra, nem véletlen, hogy ebből az időszakból csak az Esztergomi és a Veszprémi egyházmegye területéről maradtak fenn egyházlátogatási jegyzőkönyvek (TÓTH 2000: 66). Nagyobb számban a 17. század második felétől kezdve állnak rendelkezésre ilyen típusú források, így Vas vármegyéről is.

Vas vármegye területe egészen a Szombathelyi egyházmegye 1777-es megalapításáig a Győri egyházmegye területéhez tartozott, mely a középkor óta egyetlen főesperességet alkotott, a főesperes pedig hagyományosan a vasvári káptalan nagyprepostja volt (SILL 1977: 177–178). Az első jelentősebb egyházlátogatás Tormássy Péter nagyprepost nevéhez fűződik 1674-ben, melynek jegyzőkönyveit ma a Pécsi Egyházmegyei Levéltár őrzi, míg a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban egy gépelt átirata található (DÓKA 1999: 10).

A Vasvári főesperesség egyházi életéről az első, teljes képet adó vizitáció csak a török kiűzését követően történt, melyet Kazó István nagyprepost végzett 1697–1698 között. Leírásában tulajdonképpen ezt ismétli meg Scacchi Ferenc nagyprepost 1713–1714-es egyházlátogatási jegyzőkönyve. Időrendben a következő vizitációt Batthyány József nagyprepost végezte 1754 és 1758 között, mely egyben az utolsó ismert egyházlátogatás Vas vármegyében a Szombathelyi egyházmegye megalapítását megelőző időszakból (DÓKA 1999: 10–11).

A Győri egyházmegye Vasvári főesperességében végrehajtott egyházlátogatások jegyzőkönyvei a Szombathelyi egyházmegye 1777-es megalapítását követően átadták az új püspökségnek, és azok ma is a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban találhatóak. Az újonnan létrejött egyházmegye többi részéből (a Veszprémi és a Zágrábi egyházmegyétől átcsatolt zalai területekről) nem történtek átadások, mivel azokat fizikailag nem lehetett elválasztani a többi jegyzőkönyvtől. Így azok ma részben Zágrábban, részben pedig a

Veszprémi Egyházmegyei Levéltárban találhatóak (mindenekelőtt Padányi Bíró Márton 1749-es vizitációja, mely során a Zalaegerszeg környéki területeket látogatta végig) (DÓKA 1999: 12).

A Szombathelyi egyházmegye megalakulását követően a megyéspüspökök vették át az egyházlátogatások feladatát, így Szily János 1778 és 1781 között, Somogy Lipót 1806 és 1822 között, Bőle András pedig 1829 és 1841 között járta végig a plébániákat. A sorból mindössze Herzan Ferenc maradt ki, aki rövid, mindössze négyévi regnálása alatt nem tudta végigjárni egyházmegyéjét, de az annak előkészületeire vonatkozó iratok fennmaradtak. Bőle Andrással az egyházlátogatások sora megszakadt, és egészen a 20. század második feléig nem is került sor újabbra.

A Sárvári főesperesség 1775-ös vizitációja

A fent felsorolt egyházlátogatások sorát egészíti ki a Smidt Múzeumban előkerült két kötet, melyek közül az egyik a Sárvári, a másik a Kemenesaljai esperesi kerület (vagyis a Sárvári főesperesség) 1775-ös egyházlátogatási jegyzőkönyveit tartalmazza.

Mint korábban említettük, Vas vármegye eredendően egyetlen főesperességet alkotott a Győri egyházmegyén belül, mely élén a Vasvár-Szombathelyi Társaskáptalan mindenkori nagyprepostja állt. Ezt feltehetően 1770-ben négy részre osztották: a Szombathelyi, a Németújvári, a Sárvári és az Őrségi főesperességre, melyek élén a káptalan egy-egy kanonokja állt (SILL 1977: 178).¹ Ezek közül Szily János, mint győri segédpüspök látogatta végig a Sárvári főesperességet 1775. augusztus 18. és szeptember 24. között Zichy Ferenc megyéspüspök megbízásából.²

A köteteknek feltehetően a két háború között készült fekete kötésük van, gerincükön aranyozott *Visitatio Canonica / 1775* felirat olvasható. A két kötet két különböző kéz írásképét mutatja. Az első előzéklapokon egy harmadik kéz által (alighanem szintén a két háború között) készített abc rendes, valamint egy külön papíron egy ugyan-

¹ A nagyprepost töltötte be a szombathelyi, az olvasókanonok a németújvári, az éneklőkanonok a sárvári, az örkanonok pedig az Őrségi főesperesi tisztelet.

² A vizitáció részletes menetrendjét lásd: SzEL, Acta Cancellariae, Papságra vonatkozó iratok, *Liber Ordinatum ab anno 1775*, 3–4. pp.

azon kéz által írt tartalomjegyzék, illetve plébánosok jegyzéke található. Emellett a Kemenesaljai kerület kötetének első lapjára piros ceruzával a *Visitatio Canonica 1775* szöveget írták.

A Sárvári esperesi kerület kötetének elejéhez még hozzákötötték egy *Notata in Visitationibus Canonicis* című iratot, mely nem más, mint Szily saját kezűleg írt feljegyzése a kerületben tett útról. A két kötet oldalszámozott: a Sárvári kerületé egykorú, míg a Kemenesaljaié feltehetően 20. századi, ceruzával írt. Végezetül a kötetekből előkerült három, 18. század végi levél is, melyek azonban nem kapcsolódnak a vizitációkhoz, valószínűleg véletlenül keveredtek bele.

Az egyes jegyzőkönyvek felépítésüket tekintve lényegében megegyeznek Szily János 1778 és 1781 között végrehajtott egyházlátogatásának jegyzőkönyveivel, vagyis ezek szolgáltatathatták a mintát a későbbiek során.³ A két kötet összesen 30 település egyházlátogatási jegyzőkönyvét tartalmazza, ami egyben azt is jelenti, hogy nem teljesek. A Sárvári főesperesség területén egy 1776-os összeírás szerint ugyanis összesen 31 plébánia volt: 11⁴ a Sárvári és 20⁵ a Kemenesaljai esperesi kerületben.⁶ A Sárvári kötet azonban csak 10 plébánia összeírását tartalmazza és a 69–90. oldal között hiányzik Felsőpaty (ma Rábapaty) plébánia. Érdekes viszont, hogy ennek kiemelése még a jegyzőkönyvek bekötése előtt történt, a kötésen ugyanis sérülés, későbbi eltávolításnak nincs nyoma.

A Felsőpatyi plébánia egyben át is vezet minket a két kötet eredetének a problémájára, hiszen annak holléte az íráskép és az oldalszám alapján egyértelműen beazonosítható: az ma a Szombat-

helyi Egyházmegyei Levéltárban található.⁷ Mivel a Smidt Múzeumban ez idáig nem találtuk nyomát a két kötet eredetének (ajándékozási irat nem maradt fenn), felmerülhet a kérdés, hogy nem a püspöki levéltárból került-e át valamilyen módon Smidt Lajos tulajdonába.

A püspöki és a szentszéki levéltár első rendezését még Géfin Gyula végezte el 1925 és 1927 között a szombathelyi szeminárium hallgatóinak segítségével, erről azonban jegyzék nem maradt fenn. Maga Géfin *A Szombathelyi egyházmegye története* című munkájában a források ismertetésénél viszont nem említi külön az 1775-ös vizitációt (GÉFIN 1929: 9–10). Az 1950-es években a nemzeti érdekű magánlevéltáraknak nyilvánított egyházi levéltárakat a Levéltárak Országos Központjának munkatársai mérték fel, így a szombathelyi püspöki és szentszéki levéltárat is, melyről készült egy alapleltár. Sem ez, sem pedig a levéltár első, 1971-es fondjegyzéke nem tud azonban a 1775-es Szily-féle vizitációról,⁸ ahogy nem említi azt Dóka Klára 1999-es katalógusa sem.

Az 1775-ös egyházlátogatási jegyzőkönyvek azonban a két háború közötti helytörténeti kutatók számára nem voltak ismeretlenek, és azt több publikáció is használta. Így például hivatkozik rá Fábíán Márta Dorffmaister István egyházmegyes munkásságáról szóló 1936-os tanulmánya (FÁBIÁN 1936: 30), vagy Bedy Vince a Pápoci prépostság történetét feldolgozó 1939-es könyve is (BEDY 1939: 71–73), de maga Géfin is használta őket az egyházmegye történetének feldolgozásában (GÉFIN 1935).⁹ A jegyzőkönyvek lelőhelyét közülük egyedül Bedy Vince adja meg, és ő egyáltalán nem meglepő

³ A vizitációban részt vevők és a plébánia általános leírását követően az alábbi pontokra tagolódnak: templom állapota, templom felszerelése, templom javai és jövedelmei, templom pénztőkéi, templom kiadásai, kegyes alapítványok, ereklyék, búcsúk, templomszolgák, plébánia javai és jövedelmei, plébános stóla jövedelmei, tanítómester, tanítómester javai és jövedelmei, tanítómester stóla jövedelmei, bába. Ezt követik a filiálisok leírása hasonló struktúrában. Különösen értékesek a hívek jegyzőkönyvek végén található, legtöbbször magyar nyelvű kérvényei és panaszai.

⁴ Csénye, Egyházzseg (ma Rábakovácsi), Felsőpaty (ma Rábapaty), Ikervár, Nagy-Ölbő (ma Ölbő), Nick, Pecöl, Rum, Sárvár, Szentgyörgy (ma Répceszentgyörgy), Vámoscsalád.

⁵ Baltavár (ma Béraltavár), Dömölk (ma Celldömölk), Felső- és Alsó-Oszkó (ma Oszkó), Hetye (ma Egyházashtetye), Hosszúpereszteg, Hőgyész (ma Kemeshőgyész), Jánosháza, Káld, Kenyeri, Külső-Váth (ma Vát), Mihályfa (ma Kemenesmihályfa), Mindszent (ma Cseh-mindszent), Miske (ma Vásárosmiske), Nagysitke (ma Sitke), Nyőgér, Ostffyasszonyfa, Pápóc (ma Pápoc), Ság (ma Celldömölk-Alsóság), Szentmárton (ma Kemenesszentmárton), Szentpéter (ma Kemenesszentpéter).

⁶ SzEL, Acta Cancellariae, Acta Antiqua, Litt. B. Nr. 20.

⁷ SzEL, Acta Cancellariae, Canonicae Visitationes, B/2. doboz.

⁸ SzEL, Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár iratai, I. doboz.

⁹ Géfin mindenekelőtt a harmadik kötet, vagyis a névtár elkészítésében használta sokat az 1775-ös vizitációt. Így lásd például Bondor János, Bozoly Márton, Dékány József, Elek Sándor, Garbacsics István, Horváth Ferenc, Kertész Lőrinc, Klariger János, Kováts József, Könye Ferenc, Marton Pál, Molnár László, Parácz Benedek, Rozmán József, Vlaszati János életrajzát.

módon, a püspöki levéltárt jelölte meg. Azt, hogy eredetileg a püspöki levéltárban voltak, a Felsőpattyi plébánia jegyzőkönyvének mai őrzési helye is megerősíti, melyet ráadásul feltehetően nem véletlenül emelték ki a többi közül. Ennek a plébániának ugyanis nem készült (vagy legalábbis nem maradt fenn) jegyzőkönyve az 1781-es Szily-féle egyházlátogatás idejéből, míg az összes többinek igen (DÓKA 1999: 43–44). Végül a kötetekből előkerült – már említett – három levél származása is egyértelműnek tűnik. Bőle András 1790. június 29-i, Fodor György nagyrákosi káplán 1783. szeptember 5-i levele, valamint utóbbira adott szeptember 9-i válaszlevel pizskozati példánya ugyanis egyértelműen az egyházkormányzati iratok közé tartoznak.¹⁰

Irodalom

- BEDY V. (1939): *A pápóci prépostság és perjelség története. Győr egyházmegye múltjából 6.* – Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 124 pp.
- DÓKA K. (1999): *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 8. Szombathelyi egyházmegye.* – Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 276 pp.
- FÁBIÁN M. (1936): Rög és lélek. – *Folio Savariensis* 3: 196–204.
- GÉFIN GY. (szerk.) (1929): *A szombathelyi egyházmegye története I. 1777–1928.* – Szombathely, k.n., 446 pp.

Arról, hogy mikor és miért került Smidt Lajos tulajdonába a két kötet – mint azt már említettük – sajnos nem rendelkezünk információkkal, és csak feltételezhetjük, hogy az 1940-es évek végén vagy az 1950-es évek elején adta át neki Géfin Gyula, akivel szoros baráti kapcsolatot ápolt. Sőt, Kovács Sándor megyéspüspök 1947-ben Smidt Lajost a Szombathelyi egyházmegye Egyházművészeti Bizottságának tagjává is kinevezte.¹¹ Mindenesetre a két kötet fontos adalékul szolgálhat a korszak hely- és egyháztörténete számára, még akkor is, ha annak pontos megállapítása, hogy miben és mennyiben hordoz új információt a hat évvel későbbi egyházlátogatáshoz képest, részletesebb összehasonlítást igényel.

- GÉFIN GY. (szerk.) (1935): *A szombathelyi egyházmegye története III. Történelmi névtár.* – Szombathely, k.n., 491 pp.
- SILL F. (1977): A Vasvár-Szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata. – In: TÓTH I. (szerk.): *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977).* – Szombathely, Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, pp. 173–242.
- TÓTH K. (2000): Egyházlátogatás az esztergomi főegyházmegyében a 16–17. században. – *Egyháztörténeti Szemle* 1: 65–73.
- TÓTH K. (2007): Katolikus és protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyvek. – *Levéltári Szemle* 57: 49–58.

¹⁰ Érdemes még megjegyezni, hogy a Kemenesaljai kötet első lapján olvasható *Visitatio Canonica 1775* felirat is szinte bizonyosan Géfin Gyula keze írása, és a két háború között készült mutatók valószínűleg az egyházmegyei névtár összeállítása során keletkezett segédletek.

¹¹ Smidt Múzeum, STD.95.81.1.

A Velemi Textilművészeti Alkotóműhely jelentősége és befolyása a magyar kísérleti textil kialakulására¹

Cebula Anna

SZOMBATHELYI KÉPTÁR

H-9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc utca 12., Hungary

cebula.anna@savariamuseum.hu

Összefoglalás

Az első nagy textilkiallítást Szombathelyen 1969-re datálható, amikor a Savaria Múzeumban az egy évvel korábban az Ernst Múzeumban nagy sikert aratott *Textil Falikép '68* című kiállítást mutatták be.

A kiállítást itt is elsőprő siker kísérte, amin felbuzdulva a szervezők a fővároson kívül kerestek rendszeres megjelenési fórumot ennek a művészeti ágnek. Azokban az években nem volt általánosan elfogadott, hogy Budapest mellett vidéken is elindult nagy kiállítássorozatok szervezése. A textilművészetnek Szombathely adott otthont az 1970-ben megrendezett *I. Fal- és Tértextil Biennáléval*.

Szombathelyen 1970-től 2000-ig textilbiennálék keretében mutatkoztak be a művészek, 2003-tól pedig a textilt-riennálék vitték tovább a kezdeményezést. Az elmúlt 50 év alatt öt féle kategóriában vehettek részt a művészek a kiállításokon. Az első és alapvető kiindulási kategória a fal-és tértextil maradt, amit az alkalmazott textil, a minitextil, valamint a zászló és a szalag követett. A Szombathelyi Képtár jelenlegi kiváltságos helyzete abból adódik, hogy a textilművészeti megmértetésekkel egy időben – ami ritkaság számba ment – elkezdődött a korszakalkotó művek gyűjtése is, így jelenleg Magyarország legnagyobb kortárs textilgyűjteményét őrizzük Szombathelyen.

A biennálék kétévenkénti megrendezése mellett 1975-től 1983-ig működött Velem községben Magyarország akkori egyetlen Textilművészeti Alkotóműhelye, ahová a megye támogatásának köszönhetően évente tíz-tíz művész hat hétre vonulhatott el és kísérletezhetett a műfaj adta lehetőségekkel, feszegetve azok határait.

A cikkben a Textilművészeti Alkotóműhely jelentőségét és az avantgárd textilművészetre gyakorolt hatását mutatjuk be.

KULCSSZAVAK: textil, kísérlet, művészet, Szombathelyi Képtár, Velem

Abstract

The role and influence of Velem Creative Textile Workshop on Hungary's experimental textile development. The first big textile exhibition in Szombathely was held in 1969, when Savaria Museum took on the highly successful Textile Murals '68 exhibition from the Ernst Museum. The display was again a big success, prompting its organizers to seek a regular display forum for this branch of art outside the capital, at a time when it was not generally accepted for provincial venues to join Budapest in running successive major exhibitions. Szombathely was chosen in 1970 for First Wall and Space Textile Biennial in 1970.

Szombathely continued to offer textile biennials from 1970 to 2000. They became triennials from 2003. Artists could exhibit in five categories over the last 50 years. The prime introductory category remained wall and space textiles. To these were added applied textiles, mini-textiles, and flags and banners. The exceptional status gained by Szombathely Art Gallery arose from the unusual combination of exhibiting and of collecting epoch-making works. This means that Szombathely holds Hungary's largest collection of contemporary textile art.

Coincidentally with the biennials in 1975–1983, the village of Velem ran Hungary's one Creative Workshop for Textile Art, offering ten artists a year county support to withdraw for six weeks, experiment in the art field and extend its bounds. The article covers the importance of the Creative Workshop for Textile Art and its effect on the avant-garde of textile art.

KEYWORDS: textiles, experimentation, art, Szombathely Art Gallery, Velem

¹ A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia és a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének támogatásával készült.

Bevezetés

Az első nagy textilkiállítást Szombathelyen 1969-ben rendezték. Ekkor mutatták be a Savaria Múzeumban az egy évvel korábban az Ernst Múzeumban nagy sikert aratott *Textil Falikép '68* című kiállítást.

A tárlat nagyon népszerű volt, és ezen felbuzdulva a szervezők a fővároson kívül kerestek rendszeres megjelenési fórumot ennek a művészeti ágnak. Azokban az években nem volt magától értetődő, hogy Budapest mellett vidéken is elinduljanak nagy kiállítássorozatok. Így igazán újdonságnak számított, hogy a textilművészeti seregszemléknek Szombathely adott otthont, legelőször az 1970-ben megrendezett I. Fal- és Tértextil Biennáléval.

1970-től 2000-ig textilbiennálékon mutatkozhattak be a művészek Szombathelyen, 2003-tól pedig textiltriennálékkal folytatódott a sorozat. Az elmúlt 50 év alatt öt kategóriában szerepeltek a művészek a kiállításokon. Az első és később is meghatározó kategória a fal- és tértextil maradt, amit aztán az alkalmazott textil, a minitextil, valamint a zászló és a szalag követett. A Szombathelyi Képtár jelenlegi kiváltságos helyzete abból adódik, hogy a textilművészeti megmértetésekkel egy időben – ami ritkaságszámba megy – elkezdődött a korszakalkotó művek gyűjtése is, így jelenleg Magyarország legnagyobb kortárs textilgyűjteményét őrzik Szombathelyen.

A biennálék kétévenkénti megrendezése mellett 1975-től 1983-ig Velem községben működött Magyarország akkori egyetlen Textilművészeti Alkotóműhelye, ahová a megye támogatásának köszönhetően évente tíz-tíz művész hat hétre vonulhatott el és kísérletezhetett a műfaj kínálta lehetőségekkel, feszegetve azok határait.

A tanulmányban az Alkotóműhely jelentőségét, valamint az avantgárd textilművészetre gyakorolt hatását veszem górcső alá.

A Velemi Textilművészeti Alkotóműhely létrejötte

A Velemi Alkotóműhely 1975-ös elindulása előtt Szombathelyen már három Fal- és Tértextil Biennálét rendeztek, kétszer is bemutatkozhatott

az 1973-ban útjára indított Ipari Textilbiennálé, valamint utat tört magának egy teljesen új művészeti kifejezőeszköz, a miniatúrtextil. Világossá vált, hogy ennek az új és feltörekvő művészeti ágnak, a textilnek (itt főképpen az autonóm textilt értjük), szüksége van a további fejlődés lehetőségére. A fejlődést pedig mindig a kísérletek lendítik előre. Így született meg a gondolat, hogy más megyékhez hasonlóan itt, Vas megyében is megteremtik ennek a feltételeit egy művésztelep létrehozásával.

Magyarországon a háború utáni művésztelepek közül a legrégebbi hagyománya a hajdúböszörményinek volt, ahol nyaranta tíz hazai és tíz külföldi művész alkotás közben elemezhetette a piktúra műhelyproblémáit. Ezt követte a kecskeméti, ahol tizenöt hazai és öt külföldi alkotó a tűzzománctechnika lehetőségeivel kísérletezett. A siklósi kerámia-művésztelep kulturális központtá alakult, Nagyatád a faszobrászat házigazdjaként bírt komoly vonzerővel, míg a nyíregyháza-sóstói festő-grafikus alkotótelepen elsősorban a tájbrázolás mesterei és kutatói kaptak lehetőséget. Évente két hónapon át három-három hazai és külföldi művész alkotott itt. A kőszobrászok alkotóműhelyévé Villány vált, amely július 1-től három hónapig működött, majd felsorakozott a telepek közé a Zala megyei Egervár, továbbá Salgótarján, amely a fafaragók, illetve a festők és grafikusok egyre kedveltebb és hasznosabb alkotóműhelyévé avanszált.

A Velemi Textilművészeti Alkotóműhely munkájába pályázat révén évente tíz művész kapcsolódhatott be. A részvételhez szükséges pályázatban vázolni kellett, hogy pontosan mivel szeretne foglalkozni az alkotó a rendelkezésre álló hat hétben. A pályázatokat elbíráló bizottságnak nem volt könnyű dolga, hiszen évről évre egyre többen szettek volna elmélyedni a munkában, Velemben.

Fontos hozzátenni, hogy a pályázatot megnyert alkotó számára nemcsak a szállást és étkezését, valamint a szükséges berendezéseket és eszközöket biztosították a szervezők, hanem fejenként négyezer forintot is kaptak a művészek anyagvásárlásra (ezt számlával igazolták), továbbá háromezer forint ösztöndíjban is részesültek. Mindezek fejében a Velemben készült alkotások

közül egy-egy mű a Savaria Múzeum birtokába került, ezt a leltárkönyvben a szerzeményezés rubrikában „megváltás” címkével jelölte a gyűjteménykezelő.

Az alkotótelepen a művészek napi 8–10 órát is képesek voltak dolgozni, hiszen teljesen mentesültek az olyan hétköznapi dolgoktól, mint a bevásárlás, a főzés és a család ellátása. Ehelyett teljes erőbedobással, átszellemülve koncentráltak a kísérletekre, melyekkel előrébb lehetett vinni a műfajt, amely azokban az években különös nehéz helyzetben volt: a díszítő kultúra modern anyaga ugyanis már nem csak a textilhez kötődött. Függönyként, szőnyegként, falvédőként még a textilt preferálták, de már térelemként, nagy felület díszítőiként nemigen fogadták el a textilművészetet. Gondot jelentett az is, hogy a megszokott színekhez, a mintához, nyersanyaghoz való ragaszkodás igen erős volt. Nehéz volt a régi mestereket, gyártásvezetőket meggyőzni arról, hogy új anyagokat, mintákat és modern színkombinációkat alkalmazzanak.

A kontemplatív, „hétköznapi” munka mellett az alkotótábor utolsó hetében minden évben sor került egy szervezett együttlétre is: az úgynevezett „nyitott héten” szimpóziumszerű összejövetelt rendeztek. A szakma, a társ művészetek képviselői, szakírók, kritikusok és belső építészek vitatták meg ilyenkor, mi termelt az adott év őszén Velemben. Kétévenként pedig az itt folyó munkáról és az ezzel kapcsolatos vita eredményeiről műhelykatalógust jelentetett meg a Savaria Múzeum.

A Velemi Alkotóműhely jelentősége és hatása az avantgárd textilművészetre

A textilművészek velemi tartózkodásukra úgy gondolnak vissza, mint magára a földi paradicsomra, melyet a Vas Megyei Tanács és a szombathelyi Savaria Múzeum teremtett számukra. Egyetlen parancsolat volt: kísérletezz!

A Velemi Alkotóműhely alapszabályának első mondatai ugyanis így hangzottak:

„1. Az Alkotóműhely célja, hogy kísérleti és kutatási lehetőséget biztosítson a textilművészet számára.

2. Az Alkotóműhely programjának minden időben a fent említett kísérleti szerepet kell segítenie...”

Kovalovszky Márta művészettörténész az első két évet összegző kötetben így reagált az ott tapasztaltakra (KOVALOVSKY 1977): „A 68-as kiállításon bújtak először napvilágra a magányos műhelyekben, gyakran egymástól is elszigetelve készült alkotások, s velük azok az új, vagy csak elfelejtett műfajok, stílusok, technikák, amelyek lehetővé tették, hogy a fiatal nemzedék eloldozhassa magát a korábbi hagyományoktól és messzire előre merészkedhessenek. A gobelinszövésen túl a szabadabb szövés-kombinációk, a felelevenített régi hímzés-technikák, a különféle textilmontázsok és kollázsok, a textil és »idegen« anyagok társítása (gyöngy, flitter, tükrök, apró tárgyak, termékek). Ezeknek a látszólag pusztán »technikai« vívmányoknak, formai újításoknak nyomán sziporkázóan színes, ötletekkel, nosztalgiával és iróniával teli alkotások születtek, és minden részletükkel egy korábban elképzelhetetlen, kötetlen, szabad felfogást jeleztek. Végül megjelentek a tértex-til-kompozíciók, amelyek – szinte szó szerinti illusztrációként az új fogalomnak – nem kötődtek többé a falhoz, hanem szabadon függték a térben, körüljárhatóság, a tér minden irányába kiterjesztve a textil hatáskörét. (...) Textilművészetünk másik új vonása a hetvenes évek közepétől, hogy felvetődik a kérdés: hol a helye a textilnek? (...) A Velemi Alkotóműhely ebben a csaknem művészettörténeti jelentőségű pillanatban született meg.”

Nagy Ildikó művészettörténész ugyanebben a kötetben az alábbi gondolatokat fogalmazta meg (NAGY 1977): „A 20. század legfontosabb iskoláiban (a szecesszió műhelyei, a Bauhaus stb.) a textil jelentős szerepet és új értelmet is kapott, ennek ellenére csupán alkalmazott síkművészet maradt. A síkban tartott textil lehetősége; felismert és befolyásolt struktúrák megalkotása, míg a kortárs tértex-til nagy vívmánya, hogy teremtett struktúrákkal befolyásolt tereket hozhat létre.

Ezzel a textil nemcsak kilépett a térbe, hanem bele is szólt a téralakításba, alkalmazott művészetből integrált művészet lett. Ez a folyamat szerves része annak a változásnak, amely az építészet és társ művészetek viszonyában korunkban bekövetkezett, és csak azt bizonyítja, hogy a tex-

til alkalmasabb volt ennek a változásnak a követésére, mint – jelenlegi ismereteink szerint – az iparművészet egyéb ágai...”

Tisztában vagyunk azzal, hogy a textilművészet, miután túllépett a dekoráló, majd térformáló rendeltetésén, közvetítő médiummá változott, és a „textil” szó egy idő után már nem csak anyagot, nyersanyagot jelölt, hanem műfajt, melynek nem minden esetben a textil volt az anyaga. Lehetett bármi más, ami rendelkezett a textil valamely lényeges tulajdonságával és így képes volt arra, hogy képzetét felkeltse vagy jelenthette a textil gyártásához, előállításához használt technikákat, amelyekből akár többet is alkalmaztak egy-egy mű létrehozásához.

Mindezek mellett az alkalmazott textilművészet képviselői az alkotó textilművészet lehetőségeit is keresték, hogy az anyag sajátos adottságaival fejezhessék ki gondolataikat. A fonalig, a szálig, a rostig nyúltak vissza, lebontották, majd újraépítették a szövetet. E kísérletek – hiszen kész, befejezett műalkotások nem születtek – közelebb vitték a textilművészt az egyik legfontosabb céljához, amelyben a puhaságot adó kelme világából át lehetett lépni a tartalom szépségének rejtelmes univerzumába.

Mihály Mária a Savaria Múzeum Iparművészeti Osztályának akkori vezetője így nyilatkozott a Velemben tapasztaltokról (MIHÁLY 1977): „A textilművészet fiatal, még sok kísérlet áll előtte. Mivel anyaga egyszersmind ősi is, fel kell kutatnia rejtett hagyományait, és ezzel együtt kell ki-munkálnia feladatait és jövőjét. Ebben a folyamatban sokat ígérő lehetőség a közös munka, az alkotóműhely, melyhez alkotás és a közönséggel való kapcsolat kialakításának is eredményes módja lehet. Ugyanakkor elősegítheti magának az alkotásnak, ill. a művészet befogadásának és hatásának vizsgálatát is a művészet és a társadalom kapcsolatát kutató tudományok számára.”

Frank János művészettörténész, a textilművészet elkötelezett híve a harmadik szimpóziumon így összegezte a „velemi termést” (FRANK 1977): „Az 1977-ben megrendezett alkotótáborban az előző két táborban körvonalazódott céloknak a folytatása következett. Az elindított kísérleteket folytatták, kiteljesítették. A munkák megvalósí-

tásának előterében itt sem a tárgyaló tevékenység volt, hanem a kísérletezési folyamat, mint legfontosabb cél. Így érthető, hogy a velemi alkotásoknak közös jellemzőjévé vált, hogy a mindennapjainkban használatos, funkcióval ellátott textilek helyett textil-tanulmányok jöttek létre. Ezért volt nagyon fontos, hogy a Velemi Alkotóműhelyben folyamatosan készüljön fotódokumentáció az alkotás különböző fázisairól, a különböző performance-okról, installációkról és land artról. Ide tartozik, hogy a művészek ebben az időszakban nem csak nyersanyagból hoztak létre alkotásokat, hanem az anyagot, a textil alapanyagokat, a különböző szálakat különböző kísérleteknek vetették alá, olyanoknak, mint az égetés, roncsolás, szél által tépázás, eső általi áztatás, patak általi sodrás stb.” Majd a szimpóziumot záró tárlatról a következőket vetette többek között papírra: „A háromnapos kiállításon is a velemi stílussal egybevágó csapatmunka dominált; igen ám, de olyan csapatmunka volt ez, amelyben mindenki mást és mást csinált, mindenki vigyázott rá, hogy különbözzék a szomszédjától, mindenki tudta, hogy a művész munkája csak akkor ér valamit, ha megtartja egyéniségét. Ennek a tárlatnak a legfőbb erénye, hogy nincs velemi iskola: illetve mindegyik alkotó egy személyben egy-egy iskola.”

Mindezekből a korabeli tudósításokból, melyeket a művészettörténész kollégák még akkor, a friss élmények hatása alatt jegyeztek le, világosan látszik, hogy a Velemi Alkotóműhely páratlan feladatra vállalkozott, hiszen a textilművészetnek a 70-es és 80-as években sehol máshol nem volt ilyen fajta tesztelési, önvizsgálati lehetősége. Az ott elvégzett kísérletek ugyanakkor szervesen kapcsolódtak a következő években megrendezett textilbiennálékhoz és jelentős hatásuk volt az ipari textil fejlődésére is. Itt kell megemlíteni, hogy a Velemi Alkotóműhelyben 1978-ban Nagy Judit frissen diplomázott fiatal gobelinművész is részt vett. Jelenléte, pontosabban az, hogy ő az ősi textiles technikát, a gobelint művelte, nagy port kavart és a nyílt héten a szakemberek között egy olyan diskurzust indított el, melyben két szembenálló vélemény alakult ki. Voltak, akik kétségbe vonták, hogy miért jön kísérletezni valaki, aki a hagyományban teremt, míg mások úgy vélték, a hagy-

mányos technikával is lehet kísérleteket végezni, legalábbis az ábrázolásmódban biztosan.

Ennek a disputának a lenyomatát megtaláljuk az 1978–1979-es velemi katalógusban Pálosi Judit művészettörténész tollából (PÁLOSÍ 1980): „Ha egy kísérletezést elősegítő alkotótelepre olyan művész kap meghívást, aki tanulmányai során és nyíltan elismert célkitűzéseiben hagyományos technika művelését vállalta, hagyományos anyag felhasználásával, a meghívó kimondatlanul is nyilvánította: a műfajt alkalmasnak tartja a kísérletezésre, illetve azt, hogy művészi gondolat terén vár újat, hogy korszerű gondolatok hordozása elvárható az ősi technikától.”

Ennek ellenére az 1978-as Nyílt Napokon nagy vita kerekedett a művészettörténészek és az alkotók között, nem konkrétan Nagy Judit gobelinjei és azok művészi kvalitása miatt, hanem ahogyan azt Fitz Péter művészettörténész megfogalmazta (FITZ 1980): „Inkább csak ürügyül szolgáltak a régóta levegőben levő műfaji korszerűség-korszerűtlenség problémájának megvitatásához; mi a valós értelme a funkcionális, díszítő, reprezentatív, vagy táblaképszerű szerepet betöltő tradicionális gobelinnek? Természetesen a vita kellő bizonyítási feltételek nélkül, (egy művész gobelinjei nem adhatnak összehasonlítási alapot) nem hozott valós eredményt. De elindítója volt annak az elképzelésnek, hogy a közeljövőben fontos lenne egy olyan jelentős műfaj, mint a gobelin, mai szerepét alaposan megvizsgálni. Így született meg az 1980-as VI. Fal- és Tértextil Biennálé *Gobelin* című kiírása.”

Az 1980-ban résztvevő Hauser Beáta gobelinművész alkotásai körül már nem volt ilyen fajta visszhang pontosan azért, mert a gobelin témául választott VI. Fal és Tértextil Biennálé választott arra, hogy igen is ez a művészi technika is képes a megújulásra.

A résztvevők pályázata, reflexiói és az általuk Velemenben készült kísérletező alkotások

A fejezet pusztán válogatást tud adni az 1975–1983 közötti időszakból, hiszen a kilenc év alatt közel hetven résztvevője volt az Alkotóműhelynek, és

sokan közülük többször is megfordultak ott ez idő alatt. A tanulmány elengedhetetlen részeként végezetül bepillantást engedünk a művészek által írt pályázatokba, melyeket a textilgyűjteményünk archívuma őriz, valamint közöljük a katalógusban megjelent reflexiókat is, amelyek egyértelműen a Velemi Alkotóműhely jelentőségét támasztják alá.

A szövegek kiegészítéseként a művészek Velemenben készült kísérletező munkáit is bemutatjuk, ezek az alkotások a Szombathelyi Képtár textilgyűjteményét gyarapítják.

Temesy Ildikó (1975)

Részlet a pályázatból:

„Kísérletezni kívánok szövés-struktúrákkal, különböző fonalak és nyersanyagok kölcsönhatásával.”

A velemi munka elemzése:

„Pályám kezdetén többnyire természetelvű fogalmazásra építettem célkitűzéseimet. Az idő haladtával fokozatosan kezdett érdekelni a formák magával ragadó mozgása-kölcsönhatása a természetben, az élővilágban – azok a nyomok, melyeket megtalálunk mindenütt –, a test ritmusában, a csontrendszerben, a ráncokban, az állatok és növények világában, a kőzetekben és a kozmoszban.

Természetesen valahogyan össze kellett kapcsolni ezeket az emlékképeket az anyagokkal, amelyekre támaszkodom. Erre adott fokozott alkalmat a Velemenben töltött másfél hónap. Az a táj, amelyben az alkotóműhely helyet kapott, önmagában inspiráló, és a műhelyben számunkra minden technikai és anyagi feltételt biztosítottak.

Az ott töltött időt arra kívántam felhasználni, hogy még ki nem próbált technikát alkalmazzak. Otthon készített terveken igyekeztem ellenőrizni azt a módszert, ami a képzeletemben megfogalmazódott, majd kis vázlatokat szőttem.

Elképzelésem igazi kipróbálására végül Velemenben került sor. Vidám munka folyt, igyekeztünk minden percet kihasználni, a csoportban érezhető volt az odaadó kísérletező műhelyszellem – néha éjjel is csattogtak a szövőszékek.

Az egyik öröm az volt, hogy úgy éreztem, sikerült megvalósítani, amit akartam. A Savaria

Múzeum birtokába került munkám mellett egy másik nagyobb kompozíción is dolgoztam, melyet otthon fejeztem be.

Velemi munkámat eredményesnek érzem, mert kialakítottam egy olyan kifejezési módot, amelyben nagyon sok további lehetőséget látok. A IV. Fal- és Tértextil Biennálén kiállított *Cephalopoda* című munkámban is felhasználtam tapasztalataimat.” (1. ábra).

1. ábra. Temesy Ildikó: *Életfa* (1975)

Gyapjú, fonott, 120×50 cm, I.1976.13.1.

Figure 1. Ildikó Temesy: *Tree of life* (1975)

Wool, spun, 120×50 cm, I.1976.13.1.

Droppa Judit (1976)

Részlet a pályázatból:

„Mivel az Alkotóműhely jelenleg nem rendelkezik kötőgéppel, kísérleteimet elsősorban makettszinten tudnám megoldani. Természetesen a kísérletek eredményeit tükröző makettek a formaalakítás miatt valóságos anyagból készülnének (síkkötéssel), ez azonban igényli félkész elemek előre történő elkészítését.

Kutatási területeim a következők lennének:

1. Sík felületen, az elemek mozgatásával elérhető plasztikai hatások egy-, ill. kétoldalas látvánnyal (jelenlegi kísérleteim folytatása).

2. Sík felületű elemek térbeli viszonyatai: eltolás, elforgatás, törés, hajlítás, keresztezés stb. Plasztikai értékű tértextil készítése.

3. Az önmagában plasztikus elemek sorolásával, eltolásával, elfordításával, tükrözésével téralkotás, térképezés. Térélményt adó textilek létrehozása.

Mindhárom esetben az anyag és technológia engedte formaképzés, lehetőségeinek vizsgálata és kihasználása, valamint a textil, mint technológizált anyag sokoldalú felhasználhatóságának bizonyítása a cél.”

A velemi munka elemzése:

„A kötés technológiájából következően a síkkötött anyag azzal a tulajdonsággal rendelkezik, hogy az anyag szerkezetének megbontása nélkül, a kötőszemek szabályos elrendeződését torzítással – nyújtással, feszítéssel – meg lehet változtatni. Külső erő hatására az anyag sűrűsödik, illetve ritkul aszerint, hogy a kötőszemek hosszanti vagy keresztirányban torzulnak. A kötött anyag egyedülálló tulajdonsága, hogy a síkban bármely irányból ráható erők erővonalait követi, ill. kirajzolja, valamint a harmadik dimenzióban történő erőhatásra gyűrődésmentes torzulással válaszol. Tekintettel arra, hogy egyszínű anyag esetében bizonyos szemfinomságú kötésnél e változások már nem vehetők észre, az alkotótelepi munkámhoz a csíkos anyagot választottam, amely érzékenyen és azonnal reagál minden külső beavatkozásra.” (2. ábra).

2. ábra. Droppa Judit: *Hullámmotívum*; Pamut, fa, síkkötött, knitted, 32×32×4 cm, I.1987.255.I-3.

Figure 2. Judit Droppa: Wave motif; Cotton, wood, flatline, knitted, 32×32×4 cm, I.1987.255.I-3.

Golarits Erzsébet (1976)

Részlet a pályázatból:

„Jelenlegi kísérleteim, terveim a Velemi Alkotóműhely Alapszabálya – programféleségek – címszava alatt felsorolt fiktivitások, redőzetek, textilfestési és grafikai eljárások fogalmkörébe tartoznak.

Kísérleteim és tanulmányaim tárgya: a drapéria. A textília redővetése, hullámozása, gyűrődése, fény-árnyék hatások rögzítése, ilyen effektusok megjelenítése. Fiktivitás a térnek síkon való ábrázolása. A festékszórásban rejlő lehetőségek ki-próbálása – ez a téma foglalkoztat jelenleg.

Pontos terveket, kompozíciókat még nem készítettem, kísérleti stádiumban vannak az ötleteim.”

A velemi munka elemzése:

„Célom, hogy a rendelkezésemre álló textílfelületet olyan módon alakítsam, hogy ehhez minél kevesebb színt, konkrét formai elemet, technikai eszközt használjak föl. Ez csak úgy lehetséges, ha olyan alakítási módokhoz folyamodom, amelyeket a textil és a festőanyag természeténél fogva magában hord.

Célom, hogy minimális anyagi-technikai ráfordítás mellett szellemi befektetéssel érjek el esztétikai élményt. A művészettörténetben az említett szempontok nem ismeretlenek a nyomott anyagok-

3. a-c. ábra.

Figure 3, a-c.

Golarits Erzsébet: *Gyűrött textil 1.* (1976)

Vászon, nyomott, 90×90 cm, I.1976.74.I.

Erzsébet Golarits: *Creased textile 1* (1976)

Linen, printed, 90×90 cm, I.1976.74.I.

Gyűrött textil 2. (1976)

Vászon, nyomott, 80×60 cm, I.1976.74.I-2.

Creased textile 2 (1976)

Linen, printed, 80×60 cm, I.1976.74.I-2.

Gyűrött textil 3. (1976)

Vászon, nyomott, 120×100 cm, I.1976.74.I-3.

Creased textile 3 (1976)

Linen, printed, 120×100 cm, I.1976.74.I-3.

kal és az ősi textilmintázási módszerekkel kapcsolatban. A munkáimban gondolati rokonságot érzek a batik és a tri-tik technikával. Mind a kettőben azonos, hogy a sima, vászonszövésű textíliát úgy mintázzák, hogy valami módon meggátolják a színezést, a festék behatolását vagy rögződését a szöveten.

A Velemi Alkotóműhelyben alkalmam volt összegezni a gondolataimat és tapasztalataimat. Ezeket próbáltam megvalósítani az ottani munkáimban.” (3. a–c. ábra).

Szalontai Éva (1976)

Részlet a pályázatból:

„Ha módom lesz részt venni az Alkotóműhely munkájában, szeretnék egy 2 részből álló mintacsaládot tervezni, amely közös gyökere, kiindulópontja ellenére a különböző technikai feldolgozás, a lépték-, a szín-, a ritmus-, a forma- és anyagváltások folytán merőben más-más eredményre vezetne. Ezen belül az idő egyik felét 1-2 nagyobb méretű falikép tervezésére, kivitelezésére fordítanám. Az egyik faliképen a különböző festékfelhordási módok egymás melletti alkalmazhatóságát próbálnám ki: ez történhet szivaccsal, fújással, vattával, fával stb.

A másik faliképen különböző anyagokat használnék egymás mellett, a zsákvászontól a kötélígig. Ezeket az anyagokat egy homogén felületre ragasztanám, így egy kis térbeli játék is lenne a képnek. Az idő másik felében, ha mód van rá, szeretnék kis szériában sokszorosítható használati tárgyakat készíteni (függöny, ágy- és asztalterítő stb.), a mintacsalád variációinak felhasználásával.”

A velemi munka elemzése:

„Vegyük az első, általam lezártnak vélt témakört. Ide tartozik két nagyméretű faliképem és egy szintén nagyméretű függönyöm. Technikájuk és mintaelemük is közös, tehát egy mintacsalád más-más komponálási rendjével találkozunk.

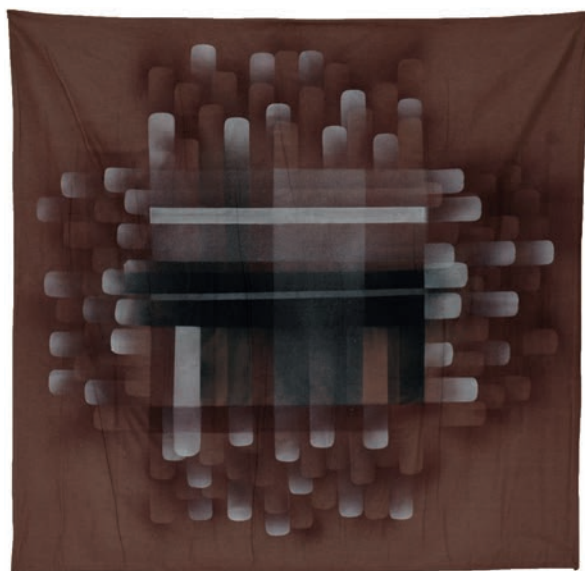
Az első falikép, témáját tekintve, természeti motívumra vezethető vissza, lényege a függőleges kompozíciós rend, ugyanannak a színnek egyik árnyalatával megoldva. A függöny esetében a motívum csak vízszintes irányban mozdul el, egy szintén vízszintes irányú csíkkendszerrel kombinálva. Itt egy szín sokkal többféle tónusértékével

dolgoztam, mint a faliképnél, ezzel hatásában színesebb textíliát kaptam.

A második falikép mintegy összegzője az első kettőnek, a motívum itt vízszintes és függőleges irányban is elmozdul. Ebben az esetben a kétféle irányultság egyensúlyban tartására törekedtem. A falikép alapszíne barna, a felhasznált színek: fehér, fekete, barna.

Ezeknél a textíliáknál nem »ilyen még nem volt« értelemben vett új textil létrehozását akartam. A festék fújása sem ezt célozza, hiszen erre a technikára már a század elejétől számos hazai és külföldi példa van. Én inkább az egyszerű, tiszta és következetes alkotási, illetve gondolkodási módot igyekeztem magamévá tenni, ehhez volt talán jó előgyakorlat ez a három textil.

A második csoportba tartoznak a különféle festékfelhordással foglalkozó kísérleti darabok. Próbálkoztam gézzel, szivaccsal, levéllel stb. Ezeknek a hasznát abban látom, hogy feloldódott bennem bizonyos merevség, félelem a festékekkel szemben, amit az eddigi, kizárólag hagyományos alkalmazása okozott. Az itt felmerült problémák, vagy új formarendek az első témakörhöz hasonló, koncepciózus kidolgozására hat hét nem volt elegendő, de nyilvánvaló, hogy ezeket az eredményeket később lehet, és fogom is hasznosítani.” (4. ábra).

4. ábra. Szalontai Éva: *Nyomott textil* (1976)

Vászon, festett, 140×130 cm, I.1976.77.I.

Figure 4. Éva Szalontai: *Printed textile* (1976)

Linen, painted, 140×130 cm, I.1976.77.I.

Szenes Zsuzsa (1977)

Részlet a pályázatból:

„Az Alkotóműhely, a tárgyi környezet szellemi hordozóival szeretnék foglalkozni.

Elméleti téren Jean Baudrillard: A tárgyak rendszere című tanulmányozásával, esetleg részfordításokkal töltenék remélhetőleg hasznos időt.

Anyagvásárlás terén egyszerűt és »szolidakat« szereznek be, szín- és arány kérdésekkel foglalkoznak a gyakorlatban. Társaiktól függően – szívesen kapcsolódnak összmunkába is, a környezet meghatározó vízióként felfogva, egy »fiktív« tér kialakításában.

Amennyiben személyem kiválasztást nyer, lenne egy (kölcsön) kérés: egy írógép.”

Cella

Forgács Éva művészettörténész és Attalai Gábor textilművész összegzése:

„Szenes Zsuzsa a velemi padlás teréből cellányi belső teret vágott ki, amelyben zsákvászonnal beborított asztal, szék és priccs látható. A durva vászon a jobb oldalon álló priccsről indulva végighullámszik az egész padlón, és ebbe a majdnem térdmagasságig érő, bizonytalanul hömpölygő anyagba beszúrva áll a szék és az asztal. A falon nagyméretű – az életnagyságnál alig kisebb és így a cella méreteihez igazodó – fotó látható: háttal álló pulóveres férfi kertben, távolabb fák.

A beburkolás, becsomagolás régen elvirágozott pop-art gesztus – ám itt valami egészen másról szól. Nem nylon-fóliát látunk, ennek a cellának semmi köze a szupermarket-világhoz, vagy egy arról szóló pamflethez. A pop-art légmentesen és precízen záró szuper-fóliái helyett durva zsákvászon lepi el ezt a belső teret, lezárva a mozgáshetőségeket és tagolatlan halmazzá oldva az eredetileg emberi teret és tárgyakat. Ez a burkolóanyag lustán, közönyösen terjed a szobában, kényelmesen, pontatlanul írja körül a tárgyakat, lágy terjengőségbe fojtva az egész szoba és minden egyes tárgy értelmét, pontos és célszerű alakját. A fényképen álló ember éppoly szabad, mint amilyen rabok a szoba tárgyai: a kint és a bent, a szabad tágasság és bezártság egyformán szűkszavú jelzései maximálissá fokozzák a kettő kont-

rasztnak intenzitását. Sem a szoba, sem a kép nem részletez. Az üres asztal és üres ágy vízszintes lapjaira az álló, de csak hátát mutató férfialak felel; mi benézhetünk a cellába, amelyen kívül vagyunk, ő kinéz a természetbe, amelyben benne áll. Ezek a beburkolt tárgyak önmaguk is, nem is: a zsákvászon néhol puffadt alakzatai jól láttatják az asztalt, a széket, az ágyat – hiszen azok ott vannak – de mégsem használhatók, még sincsen értelmük, kocsonyás közegben olvadnak össze, s mi a valóságos viszonyoknak csak felületesen elnagyolt, pontatlan imitálását láthatjuk. A burkolóanyag hazugság nélkül hamisít, hiszen egyfelől félreérthetetlenül jelzi a tárgyakat, másfelől viszont az adott összefüggésben egyszer és mindenkorra megköti őket, véget vet szabad, önálló létüknek. A durva zsákvászonról hiányoznak Szenes Zsuzsa megszokott, dekoratív-színes gyapjútüzései – ilyen értelemben ezúttal Szenes Zsuzsa textilművészetéből éppen a textil hiányzik. Ez a vászon maga az úr, a hiány. Ugyanakkor a be-burkolás témának ez a hazai variációja – Szenes nyilvánvaló szándéka ellenére is – nagyon is esztétikus, tekintve a rusztikus, természetes anyagok mai divatját, látványuk és tapintásuk kellemességét. Éppen ezért csalóka: a szemünknek jelenleg olyan kedves, nyers, érdes anyag könnyörtelenül és véglegesen eltünteti a világ valóságos arcát, önmagát és önnön játékait állítva közénk és a tárgyak valósága közé. Ez a hol lötyögősen, hol simán vezetett burkolóanyag helyettünk értelmezi a tárgyakat, s azokat már megemésztve, mintegy pépes állapotban bocsátja felismerő és értelmező képességünk elé. Hiába ismerjük fel mindezen képességeinkkel, hogy a szoba áttekinthetően, logikusan berendezett: valódi mivoltában, értelmesen számunkra már nem létezhet. Gondoljunk Ljubimov Hamletjának önálló életű, nagy rusztikus függönyére.

Ez a kettőség: a tárgyak ottléte a burkolóanyag alatt és felületüknek ez a látványa, melyet az anyagnak a hevenyészett torzítása megenged, olyan feszültségben tartja ezt a térkompozíciót, amely megkétszereződik a berendezés és a fénykép ellentétében, éles külön-neműségében. A valóságos enteriőrben a fekete-fehér fotó valótlán illúzió, távoli álom, a zárt cella képzeletbeli ablaka. A cella mindannak a hiánya, amit a kép felidéz.

5. ábra. Szenes Zsuzsa: *Cella Lajossal (Environment)* (1977)
Pozdorja, zsákvászon, fa, fotó, egyéni technika, 200×160×215 cm, l.1977.27.1-7.

Figure 5. Zsuzsa Szenes: *Cell with Lajos (Environment)* (1977)
Powder, burlap, wood, photography, special technique, 200×160×215 cm, l.1977.27.1-7.

Szenes Zsuzsa enteriőrje végső fokon az ál-létezés rendkívül tömör plasztikai-optikai-térbeli allegóriája. Olyan, a textilművészet határvidékein járó koncept, amely ugyanakkor messze több, mint pusztán gesztus: ökonomikus és fegyelmezett forma, minimális mennyiségű kifejezőeszköz maximális intenzitású megszólaltatása.” (5. ábra).

Lovas Ilona (1977)

Részlet a pályázatból:

„Az Alkotóműhely adta lehetőségeken belül szeretnék inkább elméleti, mint gyakorlati szinten (rajzok, makett) mobil tárgyak létrehozásával foglalkozni. Ezekhez a mechanizmusokhoz különböző anyagstruktúrákat /textil, fém, üvegszálak/

6. ábra. Lovas Ilona: *Kisablak* (1977)
Ablakkeret, üvegyapot, damil, aluszál, üveg, szövött, vegyes technika, 40×25×3 cm, l.1977.25.1.

Figure 6. Ilona Lovas: *Little window* (1977)
Casement, fibreglass, line, aluminium filament, glass, weave, mixed methods, 40×25×3 cm, l.1977.25.1.

és fényeffektusokat próbálok felhasználni az elérni kívánt érzékekkel felfogott hatáskeltéstől függően.

Egyszerű elemek kombinálásán alapulnának a tárgyak, variálhatóságuknál fogva biztosítanak egy állandóan megújult eredetiséget.

A mai igen szűk tudásom és képzetem szerint ezek az elemek nyújthatnák a lehetőségek sorát és a kísérletek algoritmusát. Cél elérése lenne a létrehozott tárgyakkal a közönség bevonása az előállítás aktusába, tehát nem egy kész, megváltoztathatlan dologgal kontaktusba hozni a befogadót, hanem ehelyett az előállítás folyamatával.”

A velemi munka elemzése:

„fény = az energia egyik megjelenési formája; az elektromágneses spektrumnak az emberi szem

által érzékelhető része. A látható spektrumhoz tartozó elektromágneses hullámok hullámhossza kb. 4×10^{-5} cm és $7,5 \times 10^{-5}$ cm között (az ibolyaszíntől a vörösig) változik. Tágabb értelemben az infravörös és az ultraibolya tartományba eső elektromágneses hullámokat is fénynek nevezzük. A fény terjedési sebessége vákuumban: 299 796 km/sec, más közegben ennél kisebb. Bizonyos jelenségekben a fény hullámként viselkedik (pl. interferencia, polarizáció), másokban viszont korpuszkula jellege van (Pl. abszorpció, emisszió) (*Új Magyar Lexikon* 2., 321. oldal).

idő = a térrel együtt az anyag létezésének alapformája; tudományos kategória az örökké mozgó, változó anyagi jelenségek időbeni egymásutánosságának jelölésére. Elválaszthatatlan az anyagtól, mert a mozgásban levő anyag bármely része rendelkezik bizonyos térformával, és bizonyos idő alatt mozog. Az időről alkotott konkrét tudományos ismereteink a newtoni fizikától a mai relativitáselméletig magas fejlődésen mentek át, és egyre pontosabban tükrözik az anyag, az idő és a tér konkrét összefüggését és elválaszthatatlanságát. A klasszikus fizika feltételezi, hogy az idő abszolút, független a dolgoktól és a jelenségektől (Newton-axiómák). A relativitáselmélet kimutatta, hogy mindez csak a gyakorlatban jól bevált közelítés (*Új Magyar Lexikon* 3., 360. oldal).

textil = ? (az *Új Magyar Lexikon* nem tartalmazza).” (6. ábra)

T. Doromby Mária (1978)

Részlet a pályázatból:

„Az Iparművészeti Főiskolán nyomottanyagtervezőként végeztem 1976-ban. Azóta az Iparművészeti Vállalatnak és a Lektorátuson keresztül kis széria és egyedi jellegű munkákat (roló, függöny, asztali garnitúrák stb.) készítettem saját kivitelezésemben; gyárakban ma használatos festékanyaggal, szitával, de hagyományos kézi nyomással filces asztalon.

A továbbiakban is magával a felületén mintázott, nyomott, szórt stb., anyaggal, mint alapanyaggal kívánok foglalkozni, de alkalmazását a hagyományos területen túl új lehetőségeket keresve ki szeretném bővíteni.

Ennek vizsgálatát első lépésben a felületén mintázott, nyomott vászon tulajdonságait tekintve két irányban végeztem:

- szövött vászon jellegű anyagok térbeli viselkedésével; különböző alakú felületek, téralakzatok létrehozása a textil gyűrésével, lógatásával, húzásával, hajtogatásával stb.
- grafikai elemek a textil felületén.

A kétfajta anyagalakítás együttes alkalmazása; a kétféle mód egymásra hatásának figyelembevételével minőségileg új kompozíciók létrehozását teszi lehetővé.

A textil kilép a síkból, a „természetéből adódó” plasztikává válik:

- egyrészt a felületeken futó mintázat a plasztikát kiemeli, elemzi,
- másrészt a felületi játék a grafikát megbontja, gazdagabbá teszi.

A térbeli alakítás mértéke a felületi plasztikából a tér léptékig fokozható. (pl. szoba)

A fenti vizsgálat második lépését az előbbieken alapján létrehozott kompozíciók, mint eszközök térbeli viselkedésének szemügyre vétele jelenti. (De nem az előző pontban foglaltaktól függetlenül, hanem egyidejűleg, oda- visszahatásokkal is számolva):

- milyen térhatások hozhatók létre az előállított elemekből?
- adott tereknél különböző helyeken, mint burkolat, paraván, drapéria, függöny stb. alkalmazva: a térélmény fokozása, illetve megkívtatás módosítása.

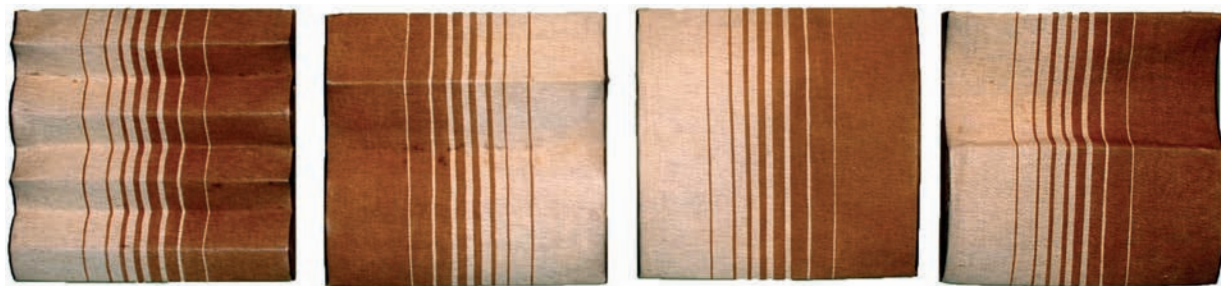
A választott témakört egyrészt konkrét, megvalósított tárgyak létrehozásával, másrészt rajzokkal, fotókkal illusztrált tanulmány formájában kívánom feldolgozni.

Munkám megvalósításánál, amennyiben a felület mintázását (nyomás) a helyszínen nem tudnám megoldani, úgy rövid idő alatt a műhelyemben elkészítem, vagy szórás, fújás technikát alkalmazok kitakarással.

A felfüggesztés vagy keretezés módját a tanulmányok készítése közben megtervezett megoldásban alakítom ki.”

A velemi munka értékelése:

„A velemi alkotótáborba utazáskor már félig-meddig határozott elképzeléseim voltak az ott

7. ábra. Doromby Mária: *Kompozíció* (1978) Vásznon, feszítés, 60×60 cm, I.1978.30.1–4.

Figure 7. Mária Doromby: *Composition* (1978) Calico, stretching, 60×60 cm, I.1978.30.1–4.

végzendő munkáról, melyek többé-kevésbé sikeres kísérletet eredményeztek.

Az 1978-as Biennálé-munkámmal jelzett terület határozza meg tevékenységem irányát, s határait: egyrészt vászon jellegű anyagok térbeli viselkedése, másrészt grafika elemek hatása különböző térbeli alakzatokra a hajtott anyagon.

Számomra a legérdekesebb munkát az első programpont hozta. A könnyed, ritka szövésű lenvásznonban egy irányban merevítésként fapálcikát használtam. Ezekkel bizonyos geometriai törvényszerűségeket követő mozgatható redőzött textíliákat készítettem, amelyeknél további érdekes hatások érhetők el az anyag áttetsző tulajdonsága révén, pl. több kompozíció egymás mögé helyezése. Úgy gondolom, hogy ez a munkám jelentette a legnagyobb előrelépést, amely új lehetőségeket tartalmaz a folytatásra.

A második témakör korábban már említett grafikai mintával ellátott vászon térbeli hajtogatása, redőzése volt. Ezekkel egyrészt a vonal és redőzés együttes viselkedését, másrészt a színmennyiséget és redőzést vizsgáltam különböző fázisokban.

A harmadik témakör tulajdonképpen az előzőekben leírt hajtogatásokból létrehozott formai elemsor egyfajta felhasználásának vizsgálata volt. A kiválasztott és kimerevített plasztikák mint falburkolati alapelemek sorolása újabb kompozíciók lehetőségét rejti magában. Ez a témakör módszertani tapasztalatokat is hozott (a munkaközinek szánt modell elméretezése – túl nagy, nehézsége stb.), amely tévedések hasonló jellegű munkáknál már elkerülhetők. Még további kísérletezésre van szükség, hogy a megjelölt területen lévő lehetőségeket egyértelműen ki lehessen használni.

Úgy érzem, hogy a velemi alkotótelepen töltött idő és az ott végzett munka hasznos tapasztalatokat hozott. Mivel nemcsak egyéni munkafeltételeket teremtett, hanem szellemi műhelyt is létrehozott; a gondolatok kicserélése, tapasztalatok átadása a beszélgetések során a résztvevők mindegyikének betekintést adott a szakterületet foglalkoztató problémakörökbe.” (7. ábra).

Gink Judit (1978)

Részlet a pályázatból:

„Az alkotótelepen textilnyomással szeretnék foglalkozni. A textília puhaságából, plasztikai képességéből, anyagából következően alakult ki az oldott, ornamentális vagy geometrikus nyomott-minta-tervezés. Ez azonban az anyagszerűséget csak részben szolgálja.

A textil felületét fel lehet fogni úgy is, mint az „elkészítendő nyomat helyszínét” is, ezáltal egy olyan gondolatmenethez jutok el, amely részben az első textilnyomtatványokhoz való formai viszonzatérést, részben pedig a (papír) nyomdaipari technikák formai alkalmazását jelenti. (A két dolog pedig részben fedi egymást).

Ez tematikailag széles skála az újságtól, a térképen keresztül a lottócéduláig, mindenféle formai lehetőséget ad. A művészettörténet is a nyomtatványokban él a köztudatban. A sokszorosítás, a nyomtatványok tették közkinccsé a művészettörténet produktumait, de ugyanakkor távolivá és elidegenítetté is váltak. Magukkal hordoznak valamit azonban, ami már nem önnön „aurájuk”, hanem általános, művészettörténeti, kulturális hordalék.

Ezek újra reprodukálása, új közegbe – a textil közegébe – helyezése lenne a céloom tervezett munkáimmal.

Konkrét elképzelésem a régi nyomdatechnikák struktúrájának (pl. rézmetszet) és a korszerű négyszínnyomós autotypiának textilre nyomása. Persze ez nemcsak az adott mű mechanikus leképzését, textilre alkalmazását jelentené, hanem különböző módokon való átírását is, melyek: részletek nagyítása, amikor olyan, formailag oldott részletek jelentkezhettek, melyek nem azonosíthatók az eredetivel, módosítások kiemeléssel, kitakarással, különböző technikák formajegyeinek együttes alkalmazása, montázs stb.

A megvalósításhoz szitanyomó felszerelés, valamint pigment festék szükséges.”

A velemi munka értékelése:

„Elképzeléseim több irányba mutattak, amíg a terv csak papíron volt, de konkrétá válásukkal néhány kérdés világossá vált, bár biztos, hogy nem a tökéletes befejezettség egyértelműségével.

Tervem leglényegesebb pontja a közegcsere volt, textilre reprodukálás, a reprodukció reprodukciója, az eredetileg textilen (vászonon) létező kép újra textilre vitele.

A reprodukálás felveti az imitálás, a csalás háttérét, amennyiben annak tárgya a közeggel ellentmondásba kerül. Ebben a gondolatmenetben a legvégső pont az anyagát imitáló anyag (!). Megvalósult munkáim esetében az imitáció foka, a visszaélés még kicsi; vagyis a festmény a textílián a „helyére került”. Motívumul Rubens-részletet választottam, staffázs jellegű figurákat, de akár puttók vagy drapéria is lehetne, mint pusztán építőelemei egy festménynek. Kiragadva eredeti környezetükből mozgalmasságuk ellenére sem hordoznak azonosítható mondanivalót.

A dráma, ami pl. egy Giotto vagy akár Van Gogh kép esetén, részletekben is jelen van, itt hiányzik, átértelmeződik, önnön aurájuk helyett motívummá (pornókép, falvédő stb.).

Azt tapasztaltam, hogy az általam nyomott képrészlet belső építményébe avatkozás nem hoz formai játéknál több eredményt, a továbblépésre az előbb körvonalazott gondolatok konzekvenciái adhatnak lehetőséget.” (8. ábra).

8. ábra. Gink Judit: *Elmozdulás (Rubens)* (1978)

Textil, műselyem, nyomott, 85×115 cm, I.1978.32.1-3.

Figure 8. Judit Gink: *Displacement (Rubens)* (1978)

Textile, artificial silk, printed, 85×115 cm, I.1978.32.1-3.

Nagy Judit (1978)

Részlet a pályázatból:

„1977-ben diplomáztam az Iparművészeti Főiskolán, gobelin szakon. A gobelin technikája le-

9. ábra. Nagy Judit: *Madonna XX. század* (1978)
Gyapjú, gobelin, 112×74 cm, I.1978.38.I.

Figure 9. Judit Nagy: *Madonna 20th century* (1978)
Wool, tapestry, 112×74 cm, I.1978.38.I.

hetővé teszi (mivel szerintem interpretáló műfaj is), hogy művelője a környező világot teljes valóságában is megjelenítse. Egy műalkotás témájának megfelelően egy-egy kiemelt részletet, tárgyat, növényt, a mikrovilág egy-egy darabját, kellemesen redőzött drapériát, emberi testet stb., ha akarom, akár fotószerűen megszűrhetem egy álló szövőszeiken, a színes gyapjúfonalak keverésével. A fényképekkel ellentétben azonban, jogom és lehetőségem van tudatosan szelektálni, kiemelni, mellé- vagy fölrendelni a számomra fontos és egy mű tartalmának legmegfelelőbb dolgokat.

Velemben, ha alkalom nyílna rá, szeretném a hagyományos gobelinteknika minden általam ismert eszközét kipróbálni, az emberi test és drapéria viszonyát tanulmányozni. A drapériának a tulajdonságait, lágyságát, hajlékonyságát, esését nem kiemelve vizsgálnám, hanem egy test és a ráboruló textil együttes látványát dokumentálná

egy kompozícióba tömörítve. A mellékelt fotódokumentációk nem a végleges tervet jelentik – csak körüljárása, megközelítése egy gondolatnak – hiszen nagyon sok függhet a velemi adottságoktól, amelyek számomra ismeretlenek.

Velemben még nem jártam – nem tudom, hogy milyen eszközök, berendezések állnak a résztvevők rendelkezésére, csak az ott készült munkákat láttam itt-ott kiállításokon. Az itt, azaz Velemben résztvevő alkotóművészek hosszabb ideig „adekvát” helyzetbe kerülnek, hiszen kevés alkalom nyílik ilyen körülmények között dolgozni – teljes nyugalom a munkára, kísérletezésre. A „szabadfoglalkozású” vagy többnyire ott-hon vagy egyedül alkotó művészek munka közben nap mint nap találkozhatnak Velemben. Nem csak egy-egy kiállítás alkalmával ismerik meg egymás munkáját. Az egy műfajon belüli különbségek, eltérő utak, eltérő gondolkodás új lendületet – más utakat adhatnak az egymás melletti munka folyamán.

Kicsit sajnálom, hogy a társművészetek képviselői nem szerepelnek egyidőben (gondolok itt a belsőépítészekre, grafikusokra stb.). Talán velük együtt a készülő alkotások, ha elméletben is, a „helyükre kerülnének” – nemcsak tartalmi és technikai problémákkal foglalkoznának a résztvevők, hanem a művek funkciójával, feladatukkal, értelmükkel is.”

A velemi munka értékelése:

„Mielőtt Velembé mentem, a kezembe került »X Képtár« gyűjteményes albuma. Nézegettem a madonnákat, karjukon a gyerekeikkel – és az a furcsa érzésem, volt, hogy ezek az asszonyok nagyon szépek, nagyon nyugodtak, valahogy nem a földön élnek, valamire várnak, át akarják magukat konzerválni a túlvilágra.

Aztán gyorsan elővettem egy papírlapot, és rajzoltam egy XX. századi Madonnát. Nem túl szép, nem túl nyugodt, még a fejét is félig levágtam.

És Velemben hosszú, napos meleg volt az ősz, a kertben értek a gyümölcsök, csend volt – kirakosgattam a gyapjúfonalakat és elkezdtem szöni az én »madonnámat«, aki biztosan most szeretne enni, inni, dolgozni, aludni, olvasni, szeretkezni – vagyis élni a rászakadt 50–60 év alatt.” (9. ábra).

10. ábra. Szirtes András: *Mozgóképek* (1981) Fa, film, egyéni technika, 55×81 cm, I.1981.26.I.

Figure 10. András Szirtes: *Moving picture* (1981) Wood, film, special techniques, 55×81 cm, I.1981.26.I.

Szirtes András (1980)

Részlet a pályázatból:

„A film meghatározott szélességű celluloid szalag, melynek szélén azonos távolságonként lyukak, úgynevezett perforációk vannak kiképezve. Ezek a filmszalag egyenletes sebességű folyamatos továbbítását teszik lehetővé.

A filmszalag egy olyan szerkezetbe helyezhető, amely egy fényforrás előtt képes egyenletes sebességgel, folyamatosan továbbítani a filmszalagot. Ennek következtében a filmszalagon levő változások egy viszonylag nagy méretű fehér felületre vetülhetnek ki.

A továbbítás egyenletes, folyamatos technológiájának következtében meghatározott hosszúságú filmszalag meghatározott ideig látható.

A filmszalag mint hordozó – a térben kiteríthető idő – az időben kivetíthető tér. Ezek vizsgálatával szeretnék foglalkozni.”

A velemi munka értékelése:

„A térben kiteríthető idő – Az időben kivetíthető tér – A film mint hordozó?

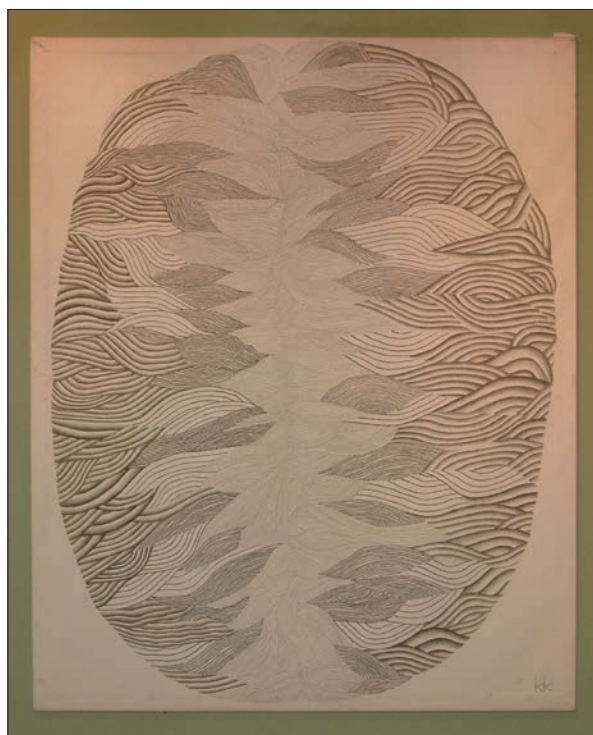
Igen, a film ugyanúgy hordozhat bármit, mint más dolog - csak film. Ami személyes, az nem biztos, hogy igaz, és nem biztos, hogy őszinte. Az a fontos számomra, hogy minden, amit elkövetek, az belső kényszerből fakadjon.

Ezért örültem a levelednek kedves Beke, mert végre valami kényszer, kálvária van soraidban, hisz ez az önfelismerés kényszere is egyben. Nyilván az embernek tudomásul kell vennie, hogy rajta kívül, sőt tőle függetlenül is léteznek dolgok a világban. Amikor ezzel szembekerül, akkor kényszerképzetek támadnak és igen erős vágya, hogy ne csak bekebelezze, hanem meg is ismerje a világot. Ez így természetes.” (10. ábra).

Kókay Krisztina (1981)

Részlet a pályázatból:

„A kiírásnak azzal a részével szeretnék foglalkozni, amely a hordozó fogalmát a tárgy oldaláról veti fel, a tárgy oldalán kibontott manipulációként. Az így értelmezett eszmehordozót vizsgálnám pszichikai szempontból, emberi nézőpontból, az ember állapotára vonatkozóan.

11. ábra. Kókay Krisztina: *Hullámok*
Vászon, festett, 166×135 cm, 1.1984.17.1.

Figure 11. Krisztina Kókay: *Waves*
Canvas, painted, 166×135 cm, 1.1984.17.1.

A természet elgondolkodtat – erőket, mozgásokat, ritmusokat, feszültségeket és feloldódásokat, pontokat és ellenpontokat, ill. a tárgyakban, növényekben rejlő mozgásokat jelenti számomra.

A feszültségek és rendeződések mindig izgalmasak. Ahogy az emberi gondolatok is kavarnak, hogy azután valamilyen rendszer szerint rendeződjenek. Olyan is előfordul, hogy ez a rendeződés nem jön létre, nem oldódik a feszültség. Elsősorban a vonalak és formák rendszere érdekel. Minden forma vonalak ritmusából áll.

Olyan helyzeteket keresek, ahol valami történik. Minden anyagnak van valami titka. Ezt meg kell fejteni, meg kell találni a titokban rejlő törvényszerűségeket. A kérdés az, hogy ezt hogy tudom a saját eszközeimmel elmondani. A véletlennek tűnő mozgásokban felfedezem a törvényszerűséget, a ritmust, a sokféleségben az általánost. Minden anyag magában foglalja, magán hordozza ezeket a törvényszerűségeket.

A természetben ugyanolyan sokféle mozgás, feszültség van, mint az emberi gondolatokban.

Ezek az összefüggések – ha az összefüggés érthetővé válik – közvetítenek ember és ember között. Az hajt, hogy sikerüljön mások számára is láthatóvá tenni az izgalmas dolgokat, felboncolni, visszafordítani, újból élménnyé formálni.”

A velemi munka értékelése:

„Nagyon örülök, hogy sikerült Velemben előzetes elképzeléseim zömét megvalósítanom. Itt valóban volt lehetőségem arra, hogy nagy méretben dolgozzam. A kérdés az volt számomra, hogy sikerül-e elérnem ugyanazt a hatást textilen, mint papíron. Ceruzarajzaimat – melyeken nagyon finom tónusok és vonalritmusok adnak számomra izgalmas problémákat – megvalósíthattam textilen. Megpróbáltam sűrű szövésű fehér vásznon ecsettel a kívánt hatást elérni. Egy munkámnál csak egy színt használtam, mert úgy éreztem, hogy több szín szétbontaná a kompozíciókat. Az egy szín tónusaitól tulajdonképpen mégis színessé vált a kép. A velemi munka lehetővé tette az elmélyedést és az adódó problémák megbeszélését.

Izgalmas, új lehetőség volt a videózás. Teljesen szokatlan helyzetből lehetett vizsgálni, újraértékelni, szétboncolni, újraalkotni a velemi élményeket és gondolatokat.” (11. ábra).

Hauser Beáta (1982)

Részlet a pályázatból:

„Gobelint szeretnék készíteni. Főiskolás feladat volt figurális szőnyegek tervezése, ekkor kezdett érdekelni ez a téma, s azóta is foglalkoztat. Az aprólékos munka, a sűrű felvetés lehetőséget nyújt grafikai jellegű tervek megszövéséhez. Az idei biennáléra is ilyen jellegű faliképet készítettem.

Szeretnék ezzel a témával tovább foglalkozni, rajzolni, s már elkészült, illetve az ott készítendő rajzokból néhányat megszöni, ha mód és lehetőség lenne rá. Ezúton szeretnék pályázni a Velemi Alkotóműhelyben való részvétellel.”

A velemi munka értékelése:

„Első munkáimban egy újabb technikával, új formában próbáltam a szövéshez, az emberábrázoláshoz közelíteni. Ez a technika a szövés lega-

12. ábra. Hauser Beáta: *Velemi gobelin* (1982) Gyapjú, gobelin, 49×66 cm, I.1982.85.I.

Figure 12. Beáta Hauser: *Velem tapestry* (1982) Wool, tapestry, 49×66 cm, I.1982.85.I.

próbb felbontása, a félsoros szövés volt, mely számtalan utat, lehetőséget nyitott, s amelyeket szeretnék végigpróbálni.

Így került elő a grafikus jellegű szövés, majd pedig a színek összevonása a grafikai ábrázolással. A *Velemi gobelin* ezt próbálta megvalósítani.

Témában az ember izgat. Nagy hatással van rám a film és a fotó. Sokszor fotók alapján terveztem munkáimat, de nem a fotó naturalista le-
szövésére törekszem.” (12. ábra).

Kozó Erzsébet (1982)

Részlet a pályázatból:

„Iparban dolgozó textiles vagyok, szőnyegtervező. Szeretnék olyan kísérleteket végezni, amelyek a gyári munkámhoz is kapcsolhatók, de szabadabb, kötetlenebb formában valósítanám meg, így számomra a későbbiekben is folytathatók lennének.

1. Természeti tanulmányok készítése
2. Sík felületek kialakítása (zártabb kompozíció)
 - motívumokkal: teljes lebontásig
 - mintacsaládok létrehozása
 - plasztikus mintázással
 - kötéselemek felhasználása
 - különböző materiák használata

A mintázást szövással oldom meg.”

A velemi munka értékelése:

„Én olyan szerencsés helyzetben voltam, hogy 1975-ben, az akkor induló velemi textiles alkotóműhelyben részt vehettem. Akkor próbáltuk először ki, hogy mit és hogyan lehet azon a csodálatos helyen dolgozni. A ház nem erre készült, de gyorsan belaktuk, és a magunk igényeihez igazítottuk. A Savaria Múzeum minden kérésünkben segített, igazán csodálatos volt, hogy több szövőszéket szereztek, amelyek szépen rendbe hozhatók és üzemképesek voltak; komolyan tudtunk rajtuk dolgozni.

13. ábra. Kozó Erzsébet: *Falitextil Szizál*, szövött, 70×61 cm, I.1982.76.1-2.

Figure 13. Erzsébet Kozó: *Wall textile Sisal*, woven, 70×61 cm, I.1982.76.1-2.

Ezeket azért írtam, mert 1982-ben eléggé meglepett és csalódást okozott, hogy a régi szövőszékek már nincsenek meg, csupán két gobelinszövő állványt tudtak előkeríteni, nagyon kezdetleges megoldással – holott én fekvő szövőszékre számítottam, ahogy ezt előre kértem levélben.

Az ilyen technikai hiányosságok megszabják a munka irányát, így nekem is módosítanom kellett. Eredetileg fekvő széken több variációt szerettem volna kipróbálni kötés konstrukciókra egyszerű, csak felületben mintázott megoldásokra a lakástextil témakörében maradva.

Ez csak részben sikerült, betegségem miatti rövidebb ott tartózkodásom is oka ennek. De elkezdtem, és folytatása későbbi munkáimban jelentkezik majd. Az ott töltött idő és lehetőség azt tisztázta, hogy merre szeretnék a továbbiakban indulni.” (13. ábra).

Bajkó Anikó (1983)

Részlet a pályázatból:

„1981-től a Győri Gardénia Csipkefüggönygyárban dolgozom tervezőként. Eddig nem sikerült kibékülnöm ezzel a műfajjal, ezzel a »korszerű« hazugsággal. Hogy elviselhetőbbé tegyem a munkámat, némi iróniára van szükségem: gondolkodóba ejtett, hogy hogyan változtatja meg a külső teret, utcát, házfalat stb., ha egy műcsipkével lefüggönyözött ablakon kinézek, vagy benézek. Ehhez találtuk ki Gink Judit-

tal (tehát pályázatunk ily módon közös), hogy hogyan lehet beépíteni a nyomott anyagokba a csipkét (mivel nyomottanyag-tervezők vagyunk eredetileg).

Számtalan ötletünk van, de mutatóba szerényen csak egy párat:

1. Csipkelap – háló – raszter.
2. Művészettörténetből ismert analógiák: azok a művek, amelyekben csipkéről is szó van. Pl. Vermeer: Csipkeverőnő, Degas: Balerina.
3. Gardénia motívumkincséből gyűjtés.

Az idén NEM szeretnék foglalkozni a textil magatartásformáinak vizsgálatával, NEM szeretném eredetének, születésének, sebezhetőségének, pusztulásának módjait, nyomait, hangját, jelenét felmutatni. NEM szeretnék roncsolni, sem fizikai, sem kémiai eszközökkel, DE szeretném mindazt megcsinálni, amit ezek közül még soha nem csináltam meg.” (14. ábra).

14. ábra. Bajkó Anikó: *Velemi táj*

Vászon, csipke, papír, nyomott, 103×95 cm, I.1983.54.1–2.

Figure 14. Anikó Bajkó: *Velem scenery*

Canvas, lace, paper, printed, 103×95 cm, I.1983.54.1–2.

Gecser Lujza (1983)

Részlet a pályázatból:

„Nehéz most 1983-ban »gondolatokkal« pályázni, főleg, ha elolvasom a régebbi katalógusokat, pályázatokat, reflexiókat, értékeléseket. Rengeteg dolog felvetődik, sok átértelmeződött az eltelt évek folyamán.

1984-ben szeretnék rendezni egy önálló, gyűjteményes kiállítást. Visszanézve saját utamra, úgy látom, hogy sok dolog kipróbálása után, újból szeretnék közvetlen kapcsolatba kerülni az anyaggal minden előzetes megkötöttség nélkül, várva, hogy az anyag hasson rám. Ezért csak leírom azokat a dolgokat, amelyeket csinálni szeretnék, mint kezdetet, Velemben.

1. Szeretnék újból foglalkozni a műgyantával – a műgyantába mártott drapériával. (Nem a szál, nem a tiszta műgyanta és nem a textil átértelődése érdekel.) Ehhez tanulmányozom most a gótikus szobrok és festmények drapéria-ábrázolásait.

15. ábra. Gecser Lujza: R-sorozat 1–3.

Impregnált textil, formázás, 150×50×50 cm, I.1984.21.1–3.

Figure 15. Lujza Gecser: Series R 1–3.

Impregnated textile, modelling, 150×50×50 cm, I.1984.21.1–3.

2. Szeretnék újból foglalkozni a szövessel, különböző anyagok bevonásával, amelyek önmagukat jelentik a szokásos textil nyersanyagokon kívül (üveg, toll stb., ezek előképe a Művészet c. képem, de kevésbé szabályosan).
3. Szeretnék kigondolni egy environmentet a kiállításomra – amelyhez szükséges számomra a két előző dologgal való foglalkozás.” (15. ábra).

A Velemi Textilművészeti Alkotóműhely és utóélete

2015-ben a Velemi Alkotóműhely elindításának 40. évfordulója alkalmából a Szombathelyi Képtár konferenciát rendezett Szombathelyen. Az elhangzott előadásokat tanulmánykötet foglalja össze. A konferencia egyik célja az volt, hogy 40 év elteltével is hangsúlyozzuk Velem jelentőségét a textilművészetben, másrészt keressük a választ, hogy a Velemi Alkotóműhely bezárása után, a nyolcvanas évek derekától hol és miként tudtak alkotni a textilművészek, és lehetett-e pótolni Velem szellemiségét Zsennyével és Kecskeméttel. Az előadásokból és egy kerekasztal-beszélgetésből álló konferenciát Cebula Anna művészettörténész, a Szombathelyi Képtár igazgatója, a Textilgyűjtemény vezetője szervezte és vezette (16. ábra).

Előadások:

Fitz Péter (művészettörténész): *Velem velem. Személyes történet 1977–1983*

Katona Szabó Erzsébet (textilművész, a Gödöllői Művésztelep vezetője): *A GIM – Kísérlet a Gödöllői Művésztelep (1901–1920) folytatására*

Kelecsényi Csilla (textilművész, képzőművész): *A Velemi Alkotóműhely szerepe művészetemben*

Kókay Krisztina (textilművész, a Kecskeméti Textiles Művésztelep volt vezetője): *Miért éppen Zsennye lépett Velem helyére?*

Polgár Csaba (textilművész, nyugalmazott egyetemi tanár): *Velem után mit jelentett és jelent Zsennye?*

Zelenák Katalin (textilművész, a Kecskeméti Textiles Művésztelep vezetője): *Textilművészek a Kecskeméti Alkotóházban. A Textilművészeti Alkotóműhely elmúlt 10 éve 2004–2014*

16. ábra. A kísérleti textil (Szombathelyi Képtár, Szombathely, 2015. szeptember 29.) című konferencia meghívójának részlete

Figure 16. Detail of the conference invitation for Experimental textiles (Szombathely Art Gallery, Szombathely, 29 September 2015)

Kerekasztal-beszélgetés meghívott résztvevői:

- Doromby Mária textilművész, az Alapítvány a Textilművészetért titkára
- Fitz Péter művészettörténész
- Katona Szabó Erzsébet textilművész, a GIM vezetője
- Nagy Judit gobelinművész
- Polgár Csaba textilművész, nyugalmazott egyetemi tanár
- Sárvári Katalin textilművész, az Alapítvány a Textilművészetért elnöke
- Tóth Csaba képzőművész

A kerekasztal-beszélgetésen a konferencia résztvevői kötetlen beszélgetésben mondhatták el személyes tapasztalataikat Velemről, Zsennyeről és Kecskemétről.

Elhangzott egyebek mellett, hogy miként ke-restek Velem megszűnte után Vas megyében he-

lyet az alkotómunkához. Hogyan járta körbe At-talai Gábor, Szilvitzky Margit és Polgár Csaba a megye által felajánlott ingatlanokat, a megye kas-télyait, keresve a legmegfelelőbbet? Hol akadt el a molnaszecsődi kastély alkotóműhelyként való hasznosítása? Végül hogyan lett Zsennye a textil-művészeké? Szó esett arról is, hogy a magas szo-baárak miatt kellett aztán Zsennytől is megválni. Végül pedig arról is, hogy kerültek a textilesek Kecskemétre, ahol sokkal jobbak voltak a körül-mények, hiszen a Kecskeméti Alkotóházat eleve művésztelepnek szánták, nagy, világos műter-mekkel.

Téma volt az is, hogy míg Velemen csak rit-kán fordult elő, hogy egymást követő években ugyanazok a művészek pályáztak volna, addig Kecskeméten szinte évről évre ugyanaz a 10-12 alkotó találkozik és dolgozik, hiszen nincsen után-pótlás és igény a fiatalok körében a művésztele-pen való részvételre.

Felvetődött a gondolat, hogy talán újjá kellene éleszteni a Velemi Alkotóműhelyt, de végül is arra jutottunk, hogy az már soha nem lehetne olyan, mint régen... Nem élnek már azok a jelentős és korszakalkotó művészek (Szenes Zsuzsa, Gecser Lujza, Solti Gizella, Attalai Gábor) akik olyan különleges, varázsos helyé tették, amilyenek az itt született alkotásokat látva, emlékeinkben mindig is megmarad.

Függelék

A Velemi Alkotóműhelyben résztvevő művészek (1975–1983)

Bajkó Anikó	1975, 1977, 1979, 1981, 1983
Balázs Ildikó	1980, 1982
Bem Valéria	1980
Bodnár Eszter	1977
Bonin Katalin	1979
Derksen, Marian Nelly	1983 (Hollandia, vendég)
Dobrányi Ildikó	1976
Droppa Judit	1976
Ék Erzsébet	1980
Erdős Júlia	1977
Farkas Gabriella	1975
Fáy Éva	1978, 1980
Fürtös Ilona	1975
Gaál Zsuzsanna	1975
Galántai György	1979, 1981
Gecser Lujza	1979, 1980, 1981, 1983
Golarits Erzsébet	1976
Gink Judit	1978, 1982, 1983
Gulyás Kati	1977, 1979, 1981, 1983
Hansi Hubner	1979
Hantos Károly	1980
Hauser Beáta	1982
Hegyeshalmi László	1982
Hinz, Doris	1981 (Ausztria, vendég)
Holb Margit	1977
Kalmár István	1982
Kassai Edit	1978
Kecskés Ágnes	1978
Kele Judit	1977
Kelecsényi Csilla	1977, 1978, 1979
Kelemen Kata	1983

Kemény György	1979
Kókay Krisztina	1981, 1982
Kovács Ildikó	1983
Kozó Erzsébet	1975, 1982
Laky György	1980 (USA, vendég)
Lewandowska, Maria	1982 (Anglia, vendég)
Lovas Ilona	1975, 1977
Málik Irén	1978
Marik Eszter	1978
Mátéka Éva	1983
Mohácsiné Gaál Emese	1980
Nagy Judit	1978
Nagyvári László	1982
Paakkunainen, Ulla	1983
Padovani Celada Antonella	(Olaszország, vendég) 1983
Pauli Anna	1975, 1978
Pécsi Terézia	1982
Penkala Éva	1978, 1982
Preiser Klára	1976
Roguard Veerle	1980 (n.a., vendég)
Sándor Eszter	1977
Sárosi Krisztina	1979
Solti Gizella	1981, 1982, 1983
Szabó Verona	1976
Szalontai Éva	1976
Székelyi Kati	1980, 1983
Szenes Zsuzsa	1977, 1983
Szilasi Anna	1975
Szirtes András	1980, 1981
Sz. Letnovszky Klára	1981
T. Doromby Mária	1978
Temesy Ildikó	1975
Torma Anna	1980
Tóth Sándor	1976
Trombitás Tamás	1983
Vajk Éva	1980
Van Hoe, Marc	1980 (Belgium, vendég)
Vető Márta	1976, 1979

A Velemi Alkotóműhely látogatói
(Oltai Kata művészettörténész gyűjtése)

Acsay Judit újságíró	(1977)
Askercz Éva művészettörténész	(1977)
Bán András műkritikus	(1980 és 1981 – ösztöndíjas)
Bartholy Eszter műértő	(1980 – ösztöndíjas)

- Beke László művészettörténész
 Bors Gizella író (1977)
 Cserményi Vajk régész (1977, 1978)
 Dávid Ferenc művészettörténész (1977)
 Dr. Pogány Gábor orvos (1978, 1979 – publikált)
 Dvorszky Hedvig művészettörténész (1975, 1978)
 Fekete Mária régész (1977)
 Fitz Péter művészettörténész, a Savaria Múzeum
 Iparművészeti osztályának vezetője
 Forgács Éva művészettörténész
 Fóti Péter újságíró (1978)
 Frank János művészettörténész
 Gyetvai Ágnes művészeti író (1978)
 Hajdu István műkritikus (1975, 1981 – ösztöndíjas)
 Jávor Anna művészettörténész (1978)
 Jerger Krisztina művészettörténész (1980 – ösz-
 töndíjas)
 K. Kovalovszky Márta művészettörténész
 Kigyós Erzsébet újságíró (1981 – ösztöndíjas)
 Kovács Anikó művészettörténész (1978)
 Mihály Mária művészettörténész, a Savaria Mú-
 zeum Iparművészeti osztályának vezetője
 Nagy Ildikó művészettörténész
 P. Szücs Julianna művészettörténész (1976)
 Pálosi Judit művészettörténész (1975, 1976, 1978,
 1979)
 Péter Márta művészettörténész (1976)
 Pohárnok Mihály grafikus (1977)
 Torday Alíz újságíró (1978)
 Wessely Anna művészettörténész (1980 és 1981 –
 ösztöndíjas)
- Alkotóművészek – látogatók
 (Oltai Kata művészettörténész gyűjtése)
- Attalai Gábor textilművész / a textil szakosztály
 titkára (1975, 1977, 1980, 1981)
 Bajkó Anikó textilművész (1978)
 Bánáti János belsőépítész (1977)
 Bárkányi Attila formatervező (1977)
 Fazakas Péter építész (1975)
 Gauder Péter építész (1975)
 Gecser Lujza textilművész (1977, 1978)
 Gulyás Kati textilművész (1978)
 Háger Rita textilművész (1978)
 Hámory Judit belsőépítész (1975)
 Harsay Ilona iparművész (1977)
- Hollós Edit textilművész (1978)
 Hübner Aranka textilművész (1975)
 Janáky Viktor keramikus (1978)
 Kürtössy Magda textilművész (1976)
 László Sára textilművész (1977, 1978)
 Maros Tamás építész (1975)
 Molnár Gyula grafikus (1978)
 Nagyvári László grafikus (1978)
 Oltai Péter építész (1978)
 Pécsi László textilművész (1975)
 Preiser Klára textilművész (1977)
 Schrammel Imre keramikusművész (1977)
 Scherer József ipari formatervező (1978)
 Sellyei Gábor belsőépítész (1976)
 Solti Gizella textilművész (1976, 1977)
 Somogyi Pál belsőépítész (1977)
 Szenes Zsuzsa textilművész (1975)
 Szilasi Anna textilművész (1976, 1977)
 Szilvitzky Margit textilművész (1975, 1977, 1978)
 Temesy Ildikó textilművész (1976)
 Tildy Béla belsőépítész (1978)
 Tóth Sándor textilművész (1977)
- Fényképdokumentáció
 (Oltai Kata művészettörténész gyűjtése)
- Bán András (feltehetőleg 1975-től)
 Fitz Péter (1978, 1979, 1981, 1983)
 Jákfalvi Elemér (1975, 1976)
 Kardos Sándor (1978, 1979)
 Rosta József (1980, 1981, 1983)
 Székely Anikó (1975, 1976, 1977, 1978, 1979)
 Molnár Géza (1977, 1978, 1979)
 Németh Ferenc (1975, 1976)
 Szerencsés János (1977)
- A Velemi Alkotóműhelyről folyóiratokban, napi-
 lapokban egyéb kiadványban megjelent írások
- ANONYMUS (1976): Nyári művésztelepek. – *Fejér
 Megyei Hírlap* 32(123): 5.
 ANONYMUS (1976): Nyári Művésztelepek. – *Ma-
 gyar Hírlap* 9(139): 13.
 ANONYMUS (1996): Figura és textil. – *Vas Népe*
 41(232): 16.
 ÁROKSZÁLLÁSI É. (1979): Velemi álmok. – *Képes
 Újság* 20(47): 16–17.

- BÁNDI G. (1980): Múzeumaink szerepe a kortárs művészeti gyűjtemények kialakításában. – *Művészet* **21**(6): 10–11.
- BERTALAN L. (1979): Képzőművészet, textilművészet. – *Vas Népe* **24**(118): 3.
- BOROS G. (1988): Textilek anno '68–'78–'88. – *Tükör* **25**(41): 24–25.
- BUDAI (1977): A Velemi textilműhely. Kiállítás és szakmai tanácskozás Budapesten. – *Vas Népe* **22**(98): 5.
- FARKAS I. (1975): A termő nyugalom házában. – *Vas Népe* **20**(246): 4.
- FITZ P. (1985): Velemi Textilművészeti Alkotóműhely. – In: FEUER G. (szerk.): *Kerámia, textil. Múcsarnok, 1985. július 12–augusztus 18.* Budapest, Múcsarnok, pp. 26–28.
- FORGÁCS É. (1978): Magyar textilkiállítás Aalborgban. – *Művészet* **19**(11): 22–23.
- FÓTI P. (1979): Kiállítás a Velemi kastély padlásán. – *Lobogó* **21**(8): 15.
- HUSZ M. (1988): Textilbiennálék '88. – *Kritika* **1988**(10): 46–47.
- KENESSEI A. (1985): Szimpozionok tanulságai. Siklós, Kecskemét, Velem – a Múcsarnokban. – *Magyar Hírlap* **18**(196): 6.
- KENESSEI A. (1988): Textil(demo)krácia: Múcsarnok: Válogatás húsz év terméséből. – *Magyar Hírlap* **21**(191): 4.
- KÓKAY K. (2004): Textilművészeti alkotóházak, emlékek, tapasztalatok és eredmények. – In KÓKAY K. (szerk.): *Textilművészeti Alkotóműhely évtizede. Zsennye és Kecskemét.* Budapest, pp. 3–4.
- [KULCSÁR J.] (1976): Textilművészeink között Velemben. Látogatás alkotók műhelyében. – *Vas Népe* **21**(264): 10.
- MIHÁLY M. (1977): Előszó. – In: MIHÁLY M. (szerk.): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1975–1976.* Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 2–3.
- MIHÁLY M. (1976): Szombathely – textil. – *Művészet* **17**(8): 14–16.
- OLTAI K.: A Velemi textilművészeti alkotóműhely. http://87.229.102.27/docs/OltaiKata-A%20velemi_textilmuveszeti_alkotomuhely.pdf (Hozzáférés: 2020. szeptember 15.)
- P. SZŰCS J. (1976): Címek nélkül. Jegyzetek a Velemi textilszimpozionról. – *Népszabadság* **34**(271): 7.
- P. SZŰCS J. (1983): Egy életérzés dokumentumai (A minimális textil). – *Művészet* **26**(2): 18–22.
- S.–M. (1985): „Szövőház”. – *Magyar Nemzet* **48**(120): 12.
- TORDAY A. (1979): Velemi textilek Grazban. – *Esti Hírlap* **24**(116): 2.
- WÁGNER I. (1976): Mini- és maxitextíliák. Biennále Szombathelyen. – *Magyar Hírlap* **9**(210): 8.
- Katalógusok
- CEBULA A. (szerk.) (2017): *A kísérleti textil. A Velemi Alkotóműhely szerepe az autonóm textil kibontakozásában. Zsennye, valamint a Kecskeméti Textilművészeti Alkotóműhely hatása a biennálékra és triennálékra. Konferencia. Szombathelyi Képtár, 2015. szeptember 29.* – Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathelyi Képtár, 88 pp.
- FITZ P. & MIHÁLY M. (szerk.) (1980): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1978–1979.* – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 131 p.
- FITZ P. (szerk.) (1982): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1980–1981.* – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 66 pp.
- FITZ P. & TORDAY A. (szerk.) (1988): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1982–1983.* – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 132 pp.
- MIHÁLY M. (szerk.) (1977): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1975–1976.* – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 78 pp.
- MIHÁLY M. (szerk.) (1979): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1977.* – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 86 pp.
- Összefoglaló textilművészeti kiadványok
- CEBULA A. (szerk.) (2017): *A Szombathelyi Képtár miniatűr textil gyűjteménye, 1976–2017. (A Szombathelyi Képtár katalógusai).* – Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum – Szombathelyi Képtár, 254 pp.
- CEBULA A. (szerk.) (2018): *Textilművészeti seregszemlék Szombathelyen 1970–2018. Biennálék, triennálék résztvevői. (A Szombathelyi Képtár katalógusai).* – Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Múzeum, 164 pp.

MIHÁLY M., FITZ P. & WEHNER T. (2002): *Szombathelyi textilbiennálék, 1970–2000.* – Szombathely, Szombathelyi Képtár, 94 pp.

TORDAY A. (1898): *Textilbiennálék. Szombathely 1970–1988.* (Vas megyei múzeumok katalógusai 138.) – Szombathely, 39 pp.

Irodalom

FITZ P. (1980): Összegzés helyett. – In: FITZ P. & MIHÁLY M. (szerk.): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1978–1979.* Vas megyei múzeumok katalógusai 47., Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 6–9.

FRANK J. (1977): Egy kerti ünnepély – Velem. – *Élet és Irodalom* 21 (48): 12.

KOVALOVSKY M. (1977): Velem, 1977. november, avagy textil ex machina. – In: MIHÁLY M. (szerk.): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1975–1976.* Vas megyei múzeumok katalógusai 47., Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 3–6.

TORDAY A. (szerk.) (1989): *A Rózsa Anna-díj öt éve. (Savaria Múzeum Szombathely, 1989. június 30–augusztus 27.)* (Vas megyei múzeumok katalógusai 139.) – [Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága], 8 pp.

MIHÁLY M. (1977): Az ipari textiltervezés és az alkotóműhely kapcsolatáról. – In: MIHÁLY M. (szerk.): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1975–1976.* Vas megyei múzeumok katalógusai 47., Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 22–25.

NAGY I. (1977): Tér és textil. – In: MIHÁLY M. (szerk.): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1975–1976.* Vas megyei múzeumok katalógusai 47., Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, p. 8–10.

PÁLOSI J. (1980): A szövött falikép. – In: FITZ P. & MIHÁLY M. (szerk.): *Velemi Textilművészeti Alkotóműhely 1978–1979.* Vas megyei múzeumok katalógusai 47., Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 13–15.

tudásátadás

MUSEUM EDUCATION

Helyzetjelentés számokkal

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum látogatási statisztikái 2014–2019

Czenki Zsuzsanna

¹SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
czenki.zsuzsanna@savariamuseum.hu

Összefoglalás

A látogatói statisztika készítését többen felesleges adminisztrációnak tartják, holott a pontosan vezetett, részletgazdag adatsorok egy adott földrajzi helyen, adott időben, meghatározott társadalmi összetételű csoport kulturális fogyasztásáról is képet adnak.

A Savaria Múzeumban 2013-ban, fenntartó-, vezető- és szemléletváltás következménye a széles körű, részletezett látogatói statisztika készítése. A dolgozatban 2014-től, az adatok gyűjtésének és feldolgozásának kialakításától 2019-ig tekintjük át, hogyan alakult az intézmény kiállításainak látogatottsága. Arra kerestük a választ, hogy az egyes tagintézmények, az egyes kiállítási témák mennyire preferáltak, mi befolyásolja a látogatók döntését. A kiállításlátogatás adatait összevetettük más múzeumi szolgáltatásokkal, a közművelődési programok, múzeumpedagógiai foglalkozások igénybe vételével.

A kutatás kiterjedt Szombathely egyéb kulturális intézményeinek látogatottságára, a városi és országos kulturális finanszírozásra, valamint a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeummal hasonló feltételek mellett működő muzeális intézmények látogatói statisztikáira.

A vizsgálat célja intézményünk pozícionálása Szombathely kulturális terében.

KULCSSZAVAK: Savaria Múzeum, Szombathely, marketing, statisztika, kiállításlátogató, kedvezmény

Abstract

Situation report by numbers. Attendance statistics for the Savaria Museum 2014–2019. Several say they see the attendance statistics prepared here as redundant administration, though they offer accurate, detailed lines of data at specified locations and times, covering cultural consumption by a group with a specific social consistency. The broad, detailed attendance statistics follow from the 2013 change in upkeep system, management and approach at the Savaria Museum. The study covers attendance at the institution's exhibitions from the 2014 start of the altered logging and processing system up to 2019. We sought to know how far specific institutions and exhibited matter were preferred and what factors governed visitor decisions on them. The attendance statistics are compared with other museum services and demand for cultural and museum teaching programmes. The research extends to attendance at other Szombathely cultural institutions, to municipal and national cultural financing, and to such figures for other museum institutions working similarly to those of the Savaria Museum. The survey's purpose is to place our institution within the Szombathely cultural sphere.

KEYWORDS: Savaria Museum, Szombathely, marketing, statistics, attendances, discounts

Bevezetés

A szombathelyi múzeumok látogatóiról 2014-ig a felügyeleti szervhez benyújtott munkatervben, beszámolóban jelent meg statisztikai adat. Ennek

alapjául szolgáló összesített adatsorok, gyűjtési rendszer, meghatározott időszakonként érkező adatok nem lehettek fel.

Mind a magyar múzeumi rendszerben, mind intézményünk életében 2013 fordulatot jelentett:

fenntartó-, vezetőváltás, intézményi struktúra és az elvárások változása. A szakminisztérium,¹ mint felügyeleti szerv, a város, mint fenntartó és az új vezetés célja a múzeum szolgáltatói tevékenységét tekintve az volt, hogy vonzzon be több látogatót minden muzeális tagintézmény. Az eredmény egzakt mérhetőségéhez feltétlenül szükségessé vált egy látogatói statisztikai rendszer kialakítása, folyamatos adatgyűjtés és annak elemzése. A látogatók összetételének, az év látogatási mély- és csúcspontjainak figyelemmel követésének, az okok feltárásának, a folyamatokba való beavatkozás lehetőségének alapja a látogatói statisztika pontos vezetése. Kérdés, hogy az adatok rávilágítanak-e arra, hogy az intézmény által felvetett kiállítási témák, amelyek a közművelődési és múzeumpedagógiai programokat meghatározzák, milyen mértékben befolyásolják a látogatást. Lehet-e összefüggést mutatni a létrehozott kiállításokra, rendezvényekre, foglalkozásokra és mindezek reklámozására fordítható költség és a látogatás között. Mennyire érződik az gazdasági bizonytalanság, amely az intézményi működés e részét jellemzi az utóbbi években. Ha a szombathelyi önkormányzati fenntartású kulturális intézmények éves látogatottságát figyelemmel kísérvük, lehet-e általános tendenciákat találni. Ugyanez a kérdés a vidéki múzeumok esetében is – lehet-e országos tendenciát mutatni vagy sem.

A jelenlegi vizsgálat elsősorban a kiállításlátogatókra fókuszál, érintőlegesen történik utalás a közművelődési rendezvények és a múzeumpedagógiai foglalkozások résztvevőire.

Érdemes már itt, a bevezetésben leszögezni, hogy a számadatok elsődlegesen a látogatás mennyiségét, tehát a kínálatunkra adott választ mutatják, így csak közvetve utalhatnak a kulturális területen végzett múzeumi munka minőségére.

Múzeumi adatgyűjtési rendszer kialakítása

A látogatottság méréséhez szükséges módszer és rendszer 2014-ben alakult ki intézményünkben.

Először tisztázni kellett, miről, milyen részletességgel, milyen gyakorisággal gyűjtjük az adatokat. A következő lépésben kidolgoztuk az adatok rögzítésének, összesítésének, ellenőrzésének a módját.

Kiindulópontként az éves beszámoló adatlapját (1. számú melléklet) vettük, amely az országos kép kialakításához elégséges, de az intézményi folyamatok átlátásához elnagyolt, a beavatkozáshoz kevés információt nyújt. A minisztérium rendszeréhez hasonlóan intézményünkben is külön gyűjtjük a kiállításlátogatók, a közművelődési rendezvényeken és a múzeumpedagógiai foglalkozásokon résztvevők számát.

A három nagy szolgáltatási csomagon belül a kiállításlátogatókat a muzeális intézmények látogatóit megillető kedvezményekről szóló 194/2000. (XI. 24.) kormányrendeletben² meghatározott kedvezményezett körök, valamint a kedvezményekről szóló hatályos igazgatói utasítások szerint kategorizáltuk. Az adatgyűjtés tagintézményenként napi rendszerességgel, összesítése havonta történik (2. számú melléklet). Az adatok ellenőrzése csak a fizető látogatók esetén lehetséges, mivel a pénztárgépek memóriájában nyomon követhető a különböző jegytipusok értékesítése. Az ingyenes látogatók adatairól feltételezzük a pontosságot. A bizonytalansági faktor a magas számú kiállításmegnyitókön fordulhat elő.

A minisztériumi felosztástól eltérően nem választjuk külön a tagintézmények állandó és időszaki kiállításait külön-külön látogatókat. Erre azért nincs lehetőség, mert egyrészt közös jeggyel látogathatók a tárlatok, másrészt nincs minden tagintézményben arra személyi feltétel, hogy ezt ellenőrizzük.

A kiállításlátogatók szűrése a kedvezményre jogosultság alapján nagyon részletes képet mutat a korosztályokról, az egyéni vagy csoportos, a fogyatékkal élők és kísérőik látogatásáról, a pedagógusokról, külföldiekről.³ A szombathelyi lakhellyel rendelkezők közül az aktív keresők a városi önkormányzat által kibocsátott Szent Márton kártyával kedvezményben részesülnek múze-

¹ Emberi Erőforrások Minisztériuma

² <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0000194.kor>

³ 2020-tól mérjük, hogy mely országokból, valamint mely magyar településekről és hányan érkeznek tagintézményeinkbe. Ez elsődlegesen a tájékoztatás, a programok összeállítása, a tárlatvezetések tematikájának változtatási sűrűsége miatt szükséges, másodlagos szempont annak a sztereotípiá valósgártalmának bizonyítása, illetve cáfolata, miszerint a múzeumokat csak a szombathelyi diákok és nyugdíjasok látogatják.

umainkban. Pontos képet a szombathelyi látogatottságról sem kapunk, hiszen ingyenes eseményeinken nem kell felmutatni a kártyákat, illetve a kedvezmény csak akkor érvényes, ha a jegyvásárláskor a látogató bemutatja a kedvezményre jogosító dokumentumot.

A közművelődési rendezvények látogatottságának mérése egyszerűbb, mivel a könyvbemutatók, ismeretterjesztő előadások ingyenesek és kis létszámúak, a múzeumi nagy rendezvényekre két árkategóriában adunk el jegyet, így ismételt a pénztárgép memóriája az ellenőrzési lehetőség.

A múzeumpedagógiai foglalkozások résztvevőit a múzeumpedagógusok a jelenléti ívek alapján mérik. A múzeumpedagógiai statisztikát az igénybe vett szolgáltatások és képzési korcsoportok (óvodás, alsó, felső tagozatos általános iskolás, középiskolás, egyetemista) szerint mérjük.

Az adattípusok után meghatároztuk az adatok beküldésének idejét és módját. A kiállításlátogatókról a kezdetektől a havi adatszolgáltatást preferáltuk az általunk megadott formanyomtatványokon. Ez az első év után változott napi jelentéssé, amit havonta egyszer küldenek be a kollégák. Tekintettel az adateltérésre, naponta szignálásra kerül az adatközlő által a nyomtatvány. A havi jelentések papíralapon érkeznek a Savaria Múzeum titkárságára, ahol ezek összesítése és ellenőrzése történik.⁴

A múzeumpedagógiai és közművelődési statisztika elektronikusan érkezik a titkárságra, előbbi havonta, utóbbi a rendezvények után.

Ezt a nagy odafigyelést, precizitást követelő munkát, amelynek feldolgozása, ellenőrzése is rendkívül időigényes, egyszerűen lehetne megoldani egy ma már minden szombathelyi kulturális intézményben megtalálható jegyértékesítési rendszerrel, amelynek bevezetését, használatát intézményünk gazdasági ügyeit végző szervezet évek óta nem engedélyezi.

Külső környezet

Kiállításaink látogatottságát nemcsak tárlataink tematikája, kivitelezésük látványelemei, a hozzájuk kapcsolt marketingelemek, a gazdasági lehetőségek – tehát a belső környezet, hanem a külső környezet is alapvetően befolyásolja.

Városunk néhány lakosságra vonatkozó adatát érdemes áttekinteni mielőtt a kulturálisra térnénk. A Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa⁵ azt mutatja, hogy 2020. január 1-jén 78 591 fő élt Szombathelyen, közülük 76 085 az állandó népesség száma,⁶ ez az érték a vizsgált időszak kezdetén, 2014-ben 1581 fővel többet mutat.

A múzeum látogatóinak összetétele szempontjából, illetve a helyi potenciális közönség felmérése érdekében fontos városunk néhány főbb demográfiai, oktatási adatát figyelembe venni. A KSH települési adatbázisából kinyert adatok alapján⁷ a népesség összetétele korcsoportok szerint a következő: óvodás kor alatti gyermekek 1,5%, az óvodások 3,7%, az általános iskolások 8,2%, a középiskolások 2,8%, a 18–59 évesek 55,2% – közülük 1,8% a felsőoktatásban vesz részt – és a 60 év feletti 28,5%. Az óvodás és általános iskolásoknál mért hátrányos helyzetű gyermekek száma 0,3% (3. számú melléklet).

Szombathelyen a szabadidő eltöltésére számtalan lehetőség adódik: városunk gazdag kulturális kínálattal rendelkezik intézményein keresztül: nyolc muzeális intézményt,⁸ hét könyvtárat, hat mozitermet, 25 közművelődési intézményt tartanak hivatalosan számon.⁹ A vizsgált időszakban a könyvtárak egy, a közművelődési intézmények száma tíz intézménnyel csökkent, amely alapvetően az összevonásoknak köszönhető. Az előadóművészet területén országosan elismert szimfonikus zenekarral, több szakmai fórumon nyertes prózai színházzal, valamint az egyik legjobb magyar bábszínházzal rendelkezik a város. A kulturális civil szervezetekről pontos, éves adatsorú ki-

⁴ 2021 májusától fél éves teszt időszak alatt elektronikusan és papíralapon is kérjük az adatokat. A teszt időszakot rövidítjük, amint mindenki számára készség szinten történik az elektronikus adatlap kitöltése.

⁵ http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=03009

⁶ A továbbiakban az állandó népességre vonatkozó demográfiai adatokat vesszük figyelembe.

⁷ <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>

⁸ Közülük hat a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeumhoz tartozik. Mivel a Vasi Múzeumi Látványtárról a Savaria Múzeummal közös statisztikát szolgáltatunk, valamint a budapesti Szántó Piroska Emléklakás huzamosabb zárva tartása miatt nincs a statisztikai körben, ezért adódik ez a szám.

⁹ Ez azt jelenti, hogy ennyi intézmény küld statisztikai jelentést évente az országos adatbázisba.

mutatást nem találtam.¹⁰ A művészeti és tudományos eseményeket tehát az Agora Szombathelyi Kulturális Központ, a Berzsényi Dániel Megyei és Városi Könyvtár, az ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium és Multidiszciplináris Kutatóközpont, az ELTE Savaria Egyetemi Központ, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, a Mesebólt Bábszínház, a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, a Savaria Szimfonikus Zenekar, a Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület és a Weöres Sándor Színház szervezi – rajtuk kívül magán- és civil szervezetek rendezvényei is színesítik a palettát.

Látogató és látogatás

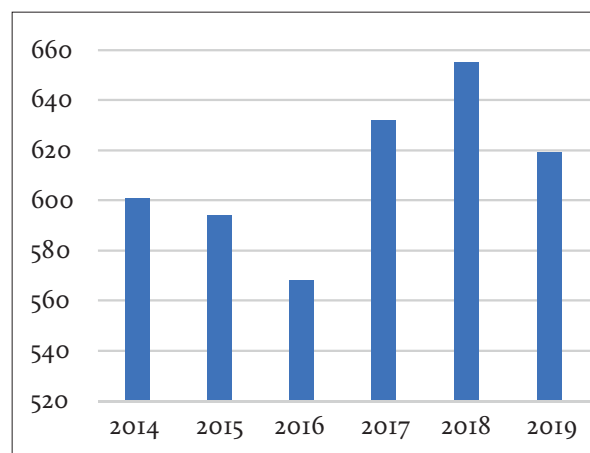
Mielőtt a kulturális élet számaiban elmélyednénk, tisztázni kell, hogy azok az adatok, amelyekkel foglalkozunk, csak a *látogatást* mérik és nem azt, hány egyéni azonosítóval rendelkező magánszemély, évente milyen gyakorisággal vette igénybe kulturális szolgáltatásainkat. Gazdasági és jogi okok miatt nincs lehetőségünk arra, hogy egyenként mérjük a látogatottságot. A látogatásszám ugyan kevésbé informatív, mégis alkalmas arra, hogy a tevékenységünkkel kapcsolatos, fent már említett folyamatokat megvizsgáljuk. A városi kulturális kínálat esetében nem járunk el helyesen, ha az előadóművészeti rendezvények látogatóit a kiállításlátogatókkal vetjük össze, mivel a látogatás körülményei teljesen mások.¹¹ Arra azonban kiváló, hogy mérjük az aktivitást.

A szombathelyi kulturális élet számokban

Városunk kulturális kínálatáról és keresletéről pontos képet nem kapunk, mivel nem készül

egyesített statisztika. Az Agora Szombathelyi Kulturális Központ, a Berzsényi Dániel Megyei és Városi Könyvtára, a Weöres Sándor Színházra, a Savaria Szimfonikus Zenekarra vonatkozó előadás- és látogatószámokat a Kulturális Statisztikai Adatgyűjtő Rendszer¹² országos, éves összesített tábláiból gyűjtöttem, amelyeket az intézményvezetőkkel kontrolláltattam. A több ezer adatból a szombathelyi előadóművészeti, ismeretterjesztő rendezvényeket és a kiállításokat gyűjtöttem ki, amelyek kifejezetten a felnőtt lakosságnak szóltak.¹³ A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum adatai saját forrásból, a gazdasági adatok Szombathely Megyei Jogú Város honlapján elérhető éves zárszámadásokból¹⁴ származnak.

A vizsgált időszakban (2014–2019) a fentnevezett intézmények kulturális kínálata minden évben 560 esemény felett járt, ami azt jelenti, hogy az év minden napján lehetett, sőt egy-egy évben akár napi két alkalom is kínálkozott a felnőtt lakosságnak professzionális kulturális élményekben részesülni (1. ábra). Természetesen a kiállítások esetében csak a megnyitóra vonatkozik

1. ábra. Az összes kulturális esemény száma Szombathelyen, 2014–2019

Figure 1. Total number of cultural events in Szombathely, 2014–2019

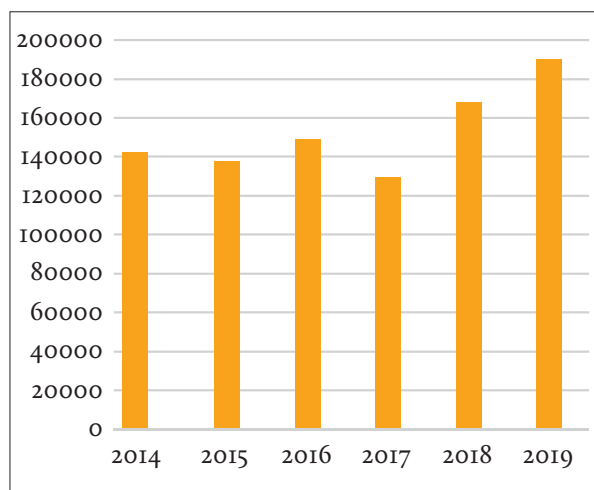
¹⁰ A <https://kultstat.oszk.hu> adatbázisban szereplő civil szervezetek nem fedik le teljesen a szombathelyi összes szervezetet, és ezek közül sem küldött minden évben mindegyik adatot, ezért nem tudni, hogy az egyes szervezetek tevékenysége folyamatos, létező-e.

¹¹ Egy színházi előadást meghatározott időpontokban meghatározott létszámban nézhetnek meg az érdeklődők. Csak akkor lehetne összevethető a kiállításokkal, ha azok is pontosan ugyanolyan feltételek mellett lennének látogathatóak.

¹² <https://kultstat.oszk.hu/#/home/public>

¹³ A KSH Éves településstatisztika adatok 2019-es településszerkezetben tábla adatai (<http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>) több ponton eltérnek az intézményektől kapott adatoktól, ezért a kontrollált intézményi adatok kerülnek felhasználásra (pl. múzeumlátogatók).

¹⁴ <https://www.szombathely.hu/kozgyules/e-kozgyules/c8460cf8-cd54-4858-a844-da2bb7c4ecb9.2/>, <https://www.szombathely.hu/kozgyules/e-kozgyules/1818.1261/>, <https://www.szombathely.hu/.e-kozgyules/1918.1352/>, <https://www.szombathely.hu/kozgyules/e-kozgyules/2010.1443/>, <https://www.szombathely.hu/kozgyules/e-kozgyules/2104.1529/>, <https://www.szombathely.hu/kozgyules/e-kozgyules/2229.1613/>

2. ábra. A kulturális eseményeken résztvevők száma Szombathelyen, 2014–2019

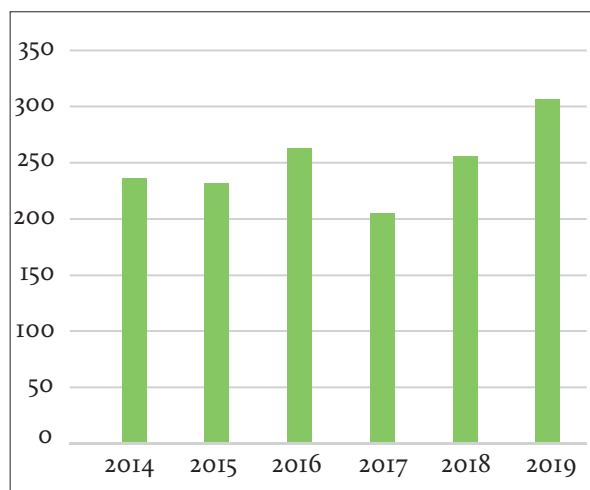
Figure 2. Total attendance at cultural events in Szombathely, 2014–2019

a megállapítás, mivel kiállítótereink a szabadté-
riek kivételével 230–280 nap látogathatóak.

A rendezvények iránti legnagyobb érdeklődés,
mind a látogatószám, mind az egy rendezvényre
jutó átlagos látogatottság tekintetében a keve-
sebb alkalom ellenére 2019-ben tapasztalható. Az
1. ábrán látható, hogy az események száma 2018-
ban érte el a legmagasabb értéket (655), a legala-
csonyabbat 2016-ban (568).

Itt egy pillanatra érdemes megállni, mivel
Szombathelyen az elmúlt hat évben a Szent Már-
ton Évet (2016) tartották a hivatalos városi kul-
túrpolitikában a legkiemelkedőbbnek. Ezt a mi-
nősítést úgy tűnik sem az intézmények rendez-
vényeinek száma, sem a látogatói aktivitás nem követte.
Ebből arra következtethetünk, hogy a nagyszámú
esemény nem az intézményi keretek között,
hanem a magánszektorban, a civil közösségekben
jöhetett létre, ott vonzotta a látogatókat. A viz-
sgált időszakban a nézőszám 2017-ben esett vissza
drámaian – az előző évhez képest közel húszszer-
rel – és 2019-ben érte el az időszak csúcsát a 190
ezer feletti számmal, amely a 2017-es mélypont-
hoz képest 47%-os emelkedést jelent (2. ábra).

Az aktivitás mérésére az egyik legjobb mérő-
szám az egy rendezvényen résztvevők száma,

3. ábra. Egy kulturális esemény átlagos látogatószáma Szom-
bathelyen, 2014–2019

Figure 3. Average attendance at cultural events in Szombathely,
2014–2019

amely szintén 2019-ben érte el a csúcsot a 307 fő
értékkel (3. ábra).

Ha összevetjük a koncerttermek, színháztermek,
egyéb előadótérek befogadóképességével, akkor bát-
ran kijelenthetjük, hogy 2019-ben szinte minden
esetben telt házzal mentek a rendezvények.

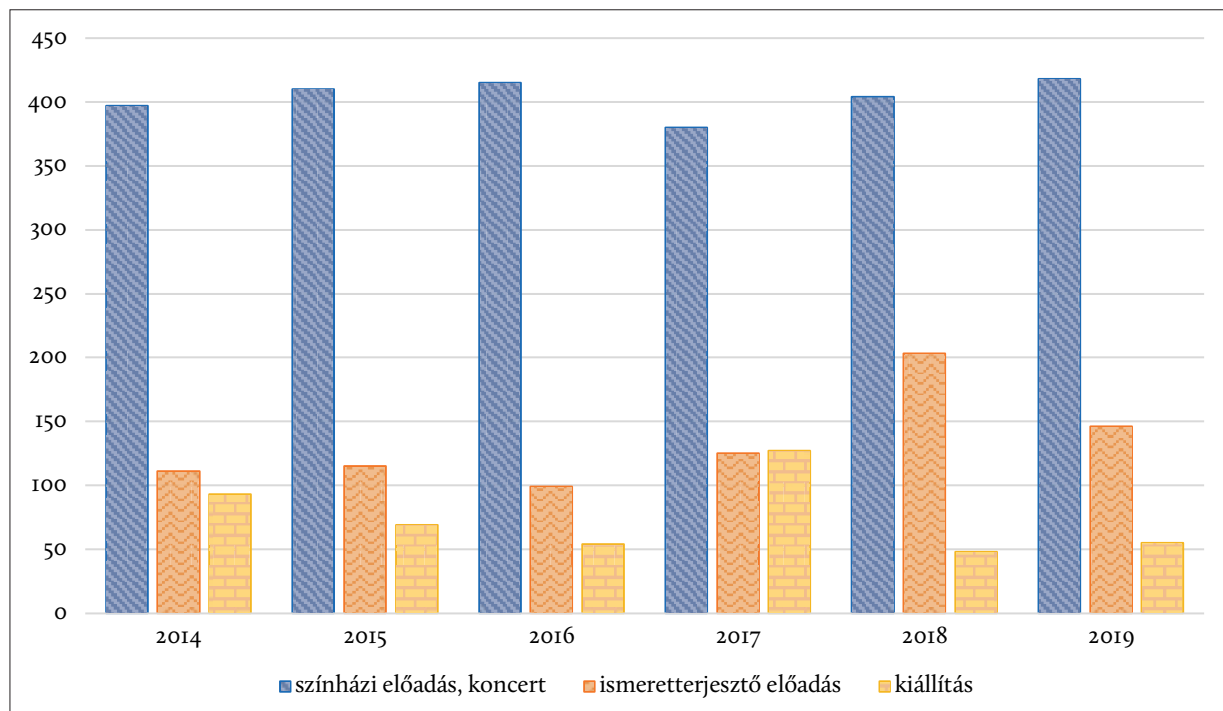
Az utóbbi három év adatai mögött nem kutatjuk,
hogy mennyire fáradt ki 2016 után a közönség, il-
letve a szakemberek. Ugyanakkor egyértelműen lát-
szik a 4. sz. mellékletben, hogy 2018-ban az állami
támogatás növekedett, a Zenekar és a Könyvtár ese-
tében ugrásszerűen, a Múzeumnál mérsékelten.¹⁵

Mielőtt megvizsgálánk a kulturális esemé-
nyek egyszerűsített megoszlását, tisztázni kell,
hogy a színházi előadások és koncertek alatt
nemcsak a szimfonikus zenekar koncertjeit és a
Weöres Sándor Színház előadásait értjük, hanem
az AGORÁ-ban szervezett eseményeket is. Tehát
a koncert alatt a klasszikus mellett a könnyűze-
nei események is szerepelnek (4. ábra).¹⁶

A 4. ábra azt is mutatja, míg az előadóművé-
szeti produkciókat többször ismétlik, így több,
addig az ismeretterjesztő előadásokat általában
egyszer rendezik, így kevesebb az eseményszám.
Az évek során egyre kevesebb kiállítás megrende-
zésére adódott lehetőség, ezért az elkészültek

¹⁵ Nem bocsátkoznék nagyobb társadalmi összefüggések elemzésébe, mégis meg kell jegyezni, hogy 2018-ban történtek az országgyű-
lési választások és egy évvel ezelőtt már a kampányok kezdődtek.

¹⁶ Ebben a cikkben nem Szombathely város kulturális kínálatának részletezett elemzése a cél, hanem csak egy rövid körkép, amelyben a
Múzeumot helyezük el.

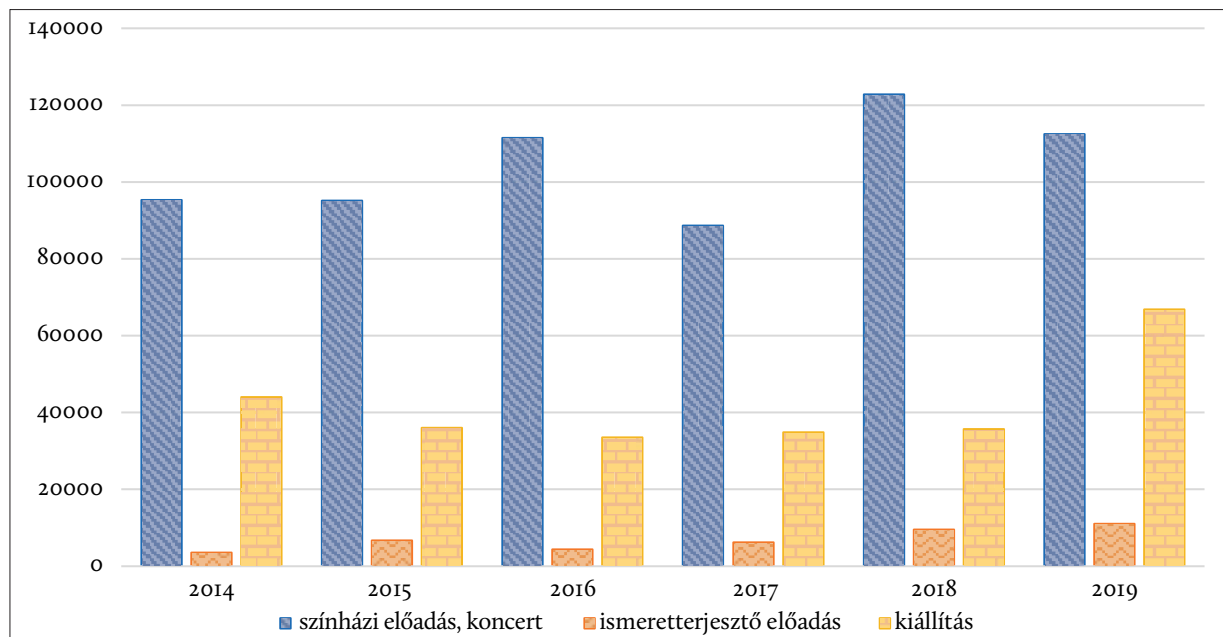
4. ábra. Kulturális események megoszlása Szombathelyen, 2014–2019

Figure 4. Distribution of cultural events in Szombathely, 2014–2019

hosszabb ideig látogathatóak. Míg egy kiállításnál, ismeretterjesztő előadásnál az előkészítési szakasz a hosszú, addig egy színházi előadásnál a „kijátszási” periódus. Ez egy újabb szempont ahhoz, hogy az egyes művészeti területek nem fel-

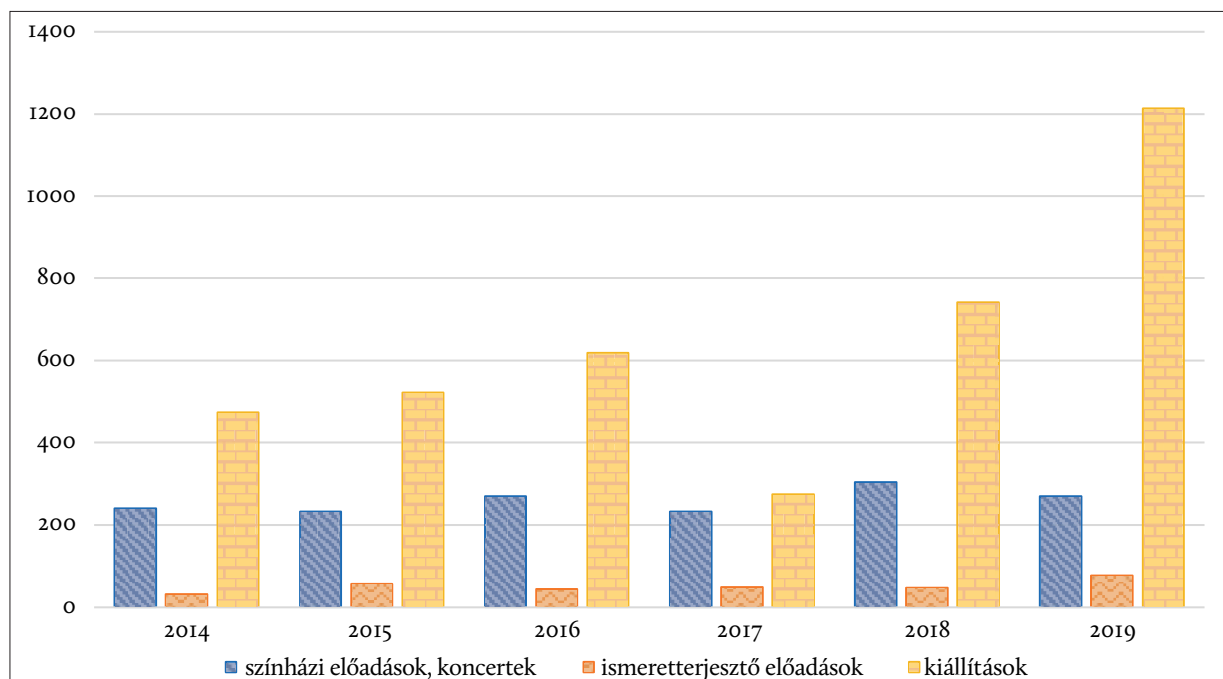
tétlenül hasonlíthatóak össze és hosszú távú következtetést végképp nem lehet levonni az ott zajló munkáról.

Ennél a kimutatásnál éppen az az érdekes, hogy egymástól független „életutakat” mutatnak

5. ábra. Kulturális események látogatottsága Szombathelyen, 2014–2019

Figure 5. Visitor numbers at cultural events in Szombathely, 2014–2019

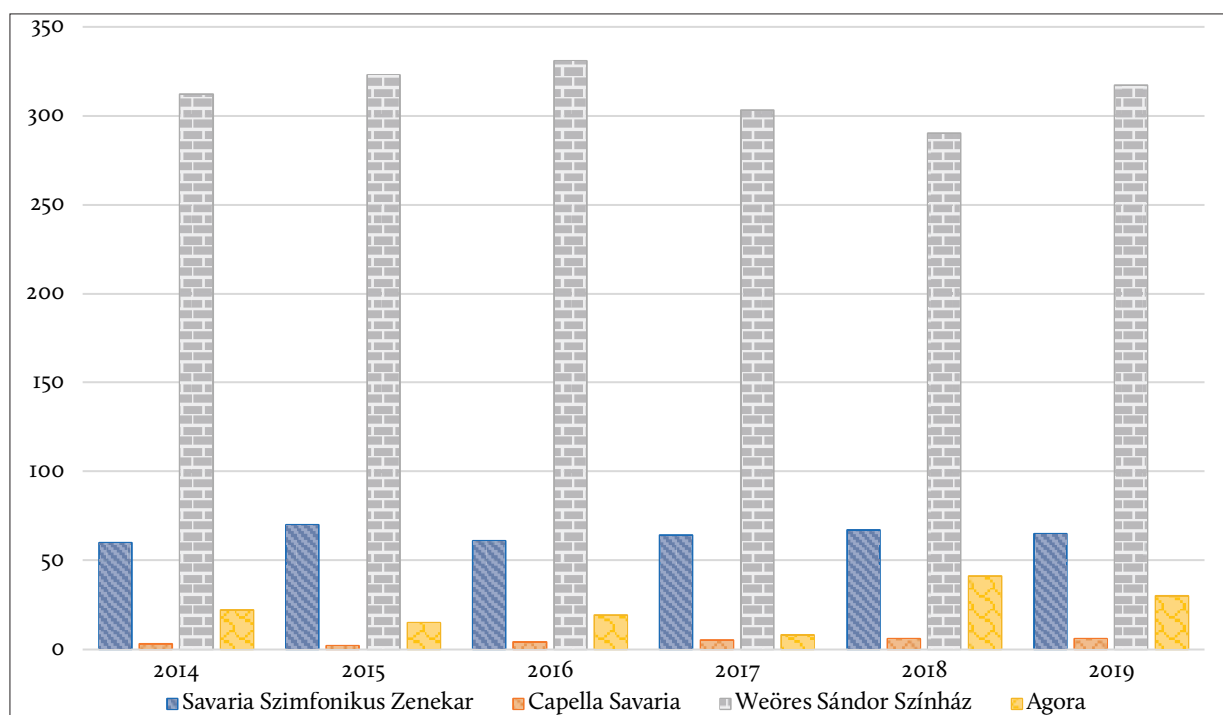
6. ábra. Kulturális eseménytípusok átlagos látogatószáma Szombathelyen, 2014–2019

Figure 6. Average attendance at types of cultural event in Szombathely, 2014–2019

a területek, éppen azt, hogy nincsenek egymásra hatással.

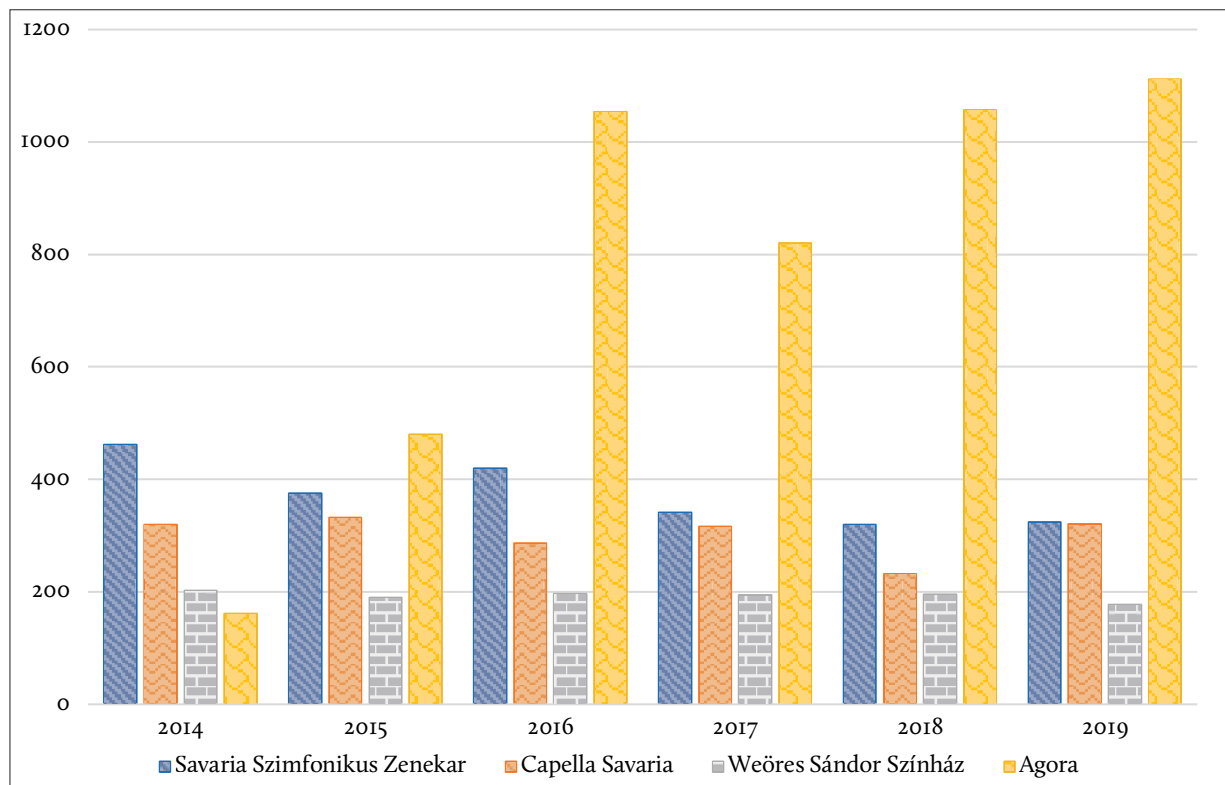
Az 5. és 6. ábrán azt láthatjuk, hogy az előadóművészetnél nagy az ingadozás – tehát itt már

nemcsak az előadásszám miatt, hanem valószínűleg a kereslet-kínálat nem minden esetben megvalósuló összhangja miatt. Nagy változás a kiállításoknál jelenik meg, amelyet megerősít az

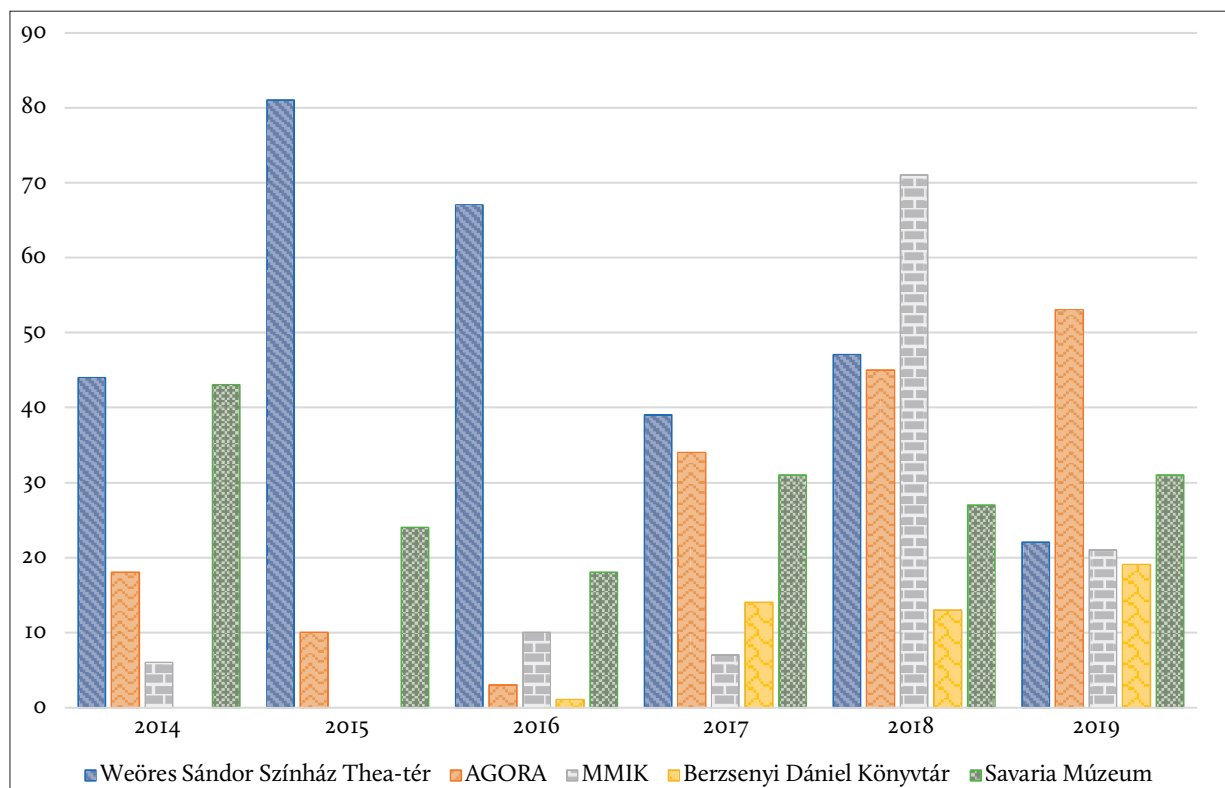
7. ábra. Előadóművészeti események száma Szombathelyen, 2014–2019

Figure 7. No. of performing events in Szombathely, 2014–2019

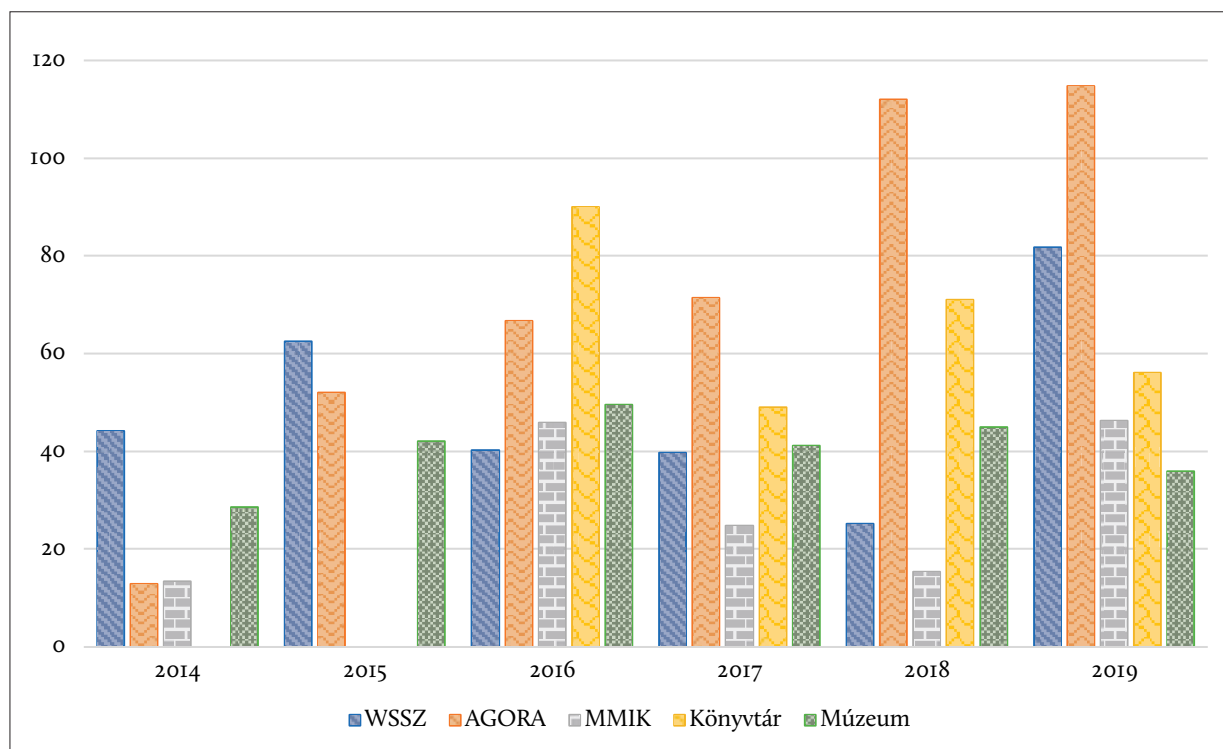
8. ábra. Egy előadóművészeti esemény átlagos látogatósza Szombathelyen, 2014–2019

Figure 8. Average attendance at performing events in Szombathely, 2014–2019

9. ábra. Ismeretterjesztő előadások száma Szombathelyen, 2014–2019

Figure 9. No. of educational events in Szombathely, 2014–2019

10. ábra. Egy-egy ismeretterjesztő előadás átlagos látogatószáma Szombathelyen, 2014–2019

Figure 10. Average attendance at educational events in Szombathely, 2014–2019

egy eseményre vetített látogatószám is, amely a 2014-es 473-ról 2019-ben 1214-re emelkedett (5. számú melléklet).

Röviden tekintsük át az egyes területek adatait! Az előadóművészetnél (7. ábra) a Szimfonikus Zenekar, a Capella Savaria, a Weöres Sándor Színház és az Agora rendezvényeit vetettük össze (6. számú melléklet). A diagram megmutatja, hogy a Szimfonikus Zenekarnál és a Weöres Sándor Színháznál csökkenés mutatkozik, a Capella Savaria szinte stagnál a 300 fő körül lévő közönségével, az AGORÁ-nál viszont ugrásszerű 2016-tól az emelkedés (8. ábra). Ennek okáról csak sejtésünk lehet és elemzése nem ennek a cikknek a feladata.

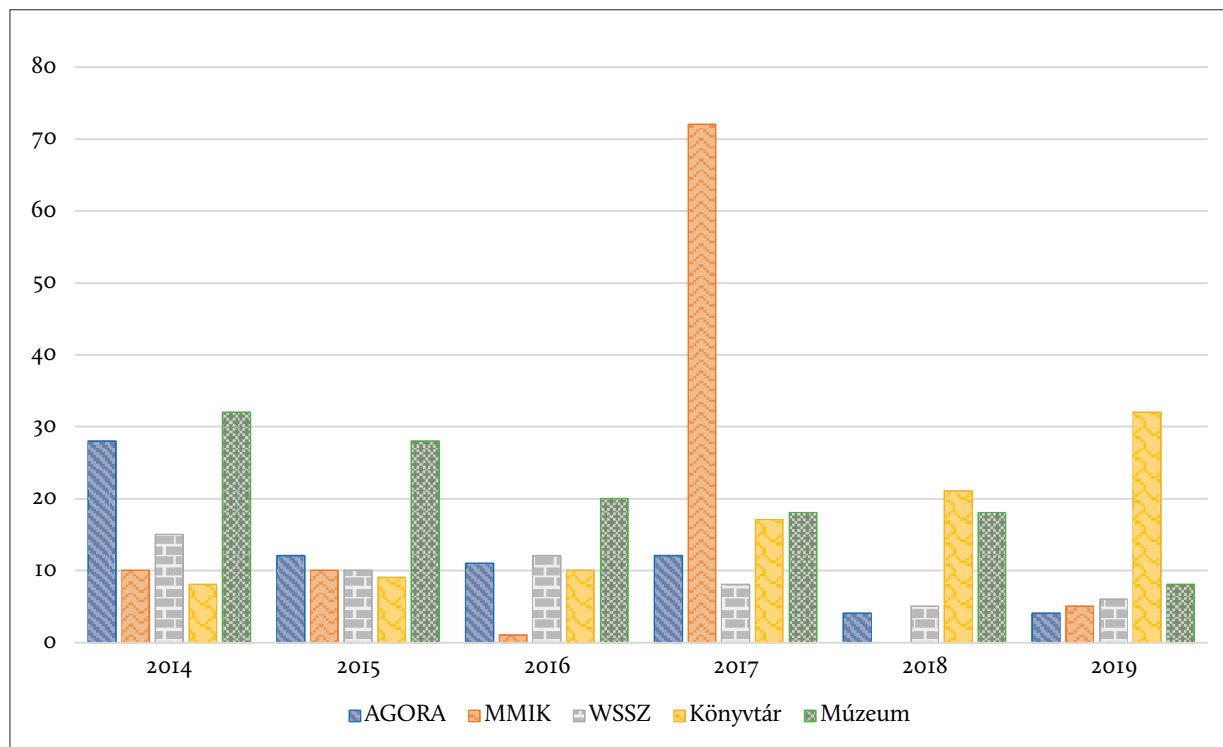
Míg a Színház ismeretterjesztő előadásainak száma a 2015. évi csúcspontonról (81) 2019-re a negyedére esett vissza, addig az AGORA 2019-ben a legtöbb előadást kínálta. A Színháznál egyértelműen a személyi változással összefüggő műsorstruktúra-váltás következett be, ennek látható az eredménye (9. ábra).

Az egy eseményen résztvevők száma átlagosan a Színházban és az Agorában kimagasló, őket követi a Könyvtár (10. ábra). A számok itt már arra ösztönözik a vezetőket, hogy érdemes átgondolni az előadások tartalmát, az előadók kiválasztását, a közönség elérésének módját.

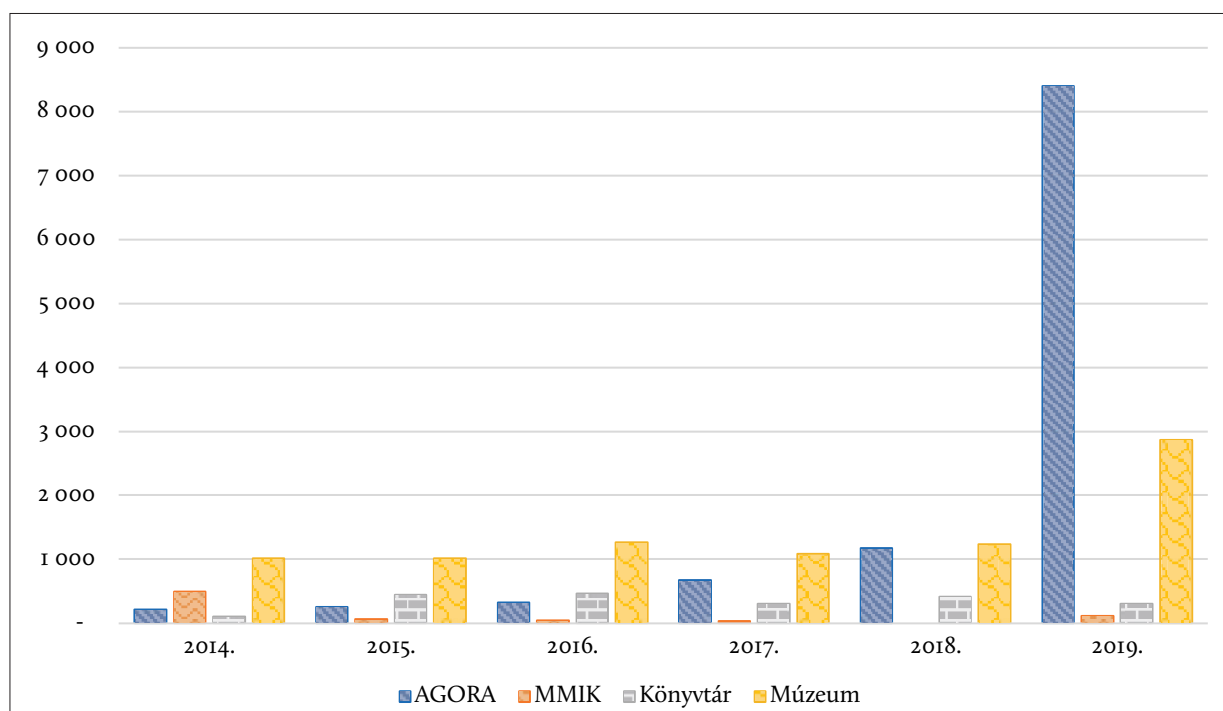
A Múzeum kiállításainak száma radikálisan csökkent, ennek elsődlegesen gazdasági oka van.¹⁷ Jól látható, hogy a korábban említett okból a Színházban is radikálisan csökkentek a tárlatok, ezzel szemben a Könyvtárban egyre több kiállítás nyílik 2017-től (11. ábra).

A 12. ábrából hiányzik a Színház, ahonnan nem kaptunk adatot a kiállításlátogatókról. Feltételezhető, hogy a teljes színházlátogató közönség megtekintette a kiállításokat, mivel azok az épület aulájában láthatók. Ennek az adatnak a megismeréséhez az kellene, hogy az adott kiállítás időtartamában hányan látogatták meg az előadásokat. A Múzeumon kívül jeggyel ellenőrizhető adatot nem kapunk, mivel a többi intézménynél ingyenes a kiállításlátogatás.

¹⁷ A kiállítás témakutatásának időszakában még nem tudható, hogy mennyi, egyáltalán lesz-e forrás. Az elmúlt hat évben egyre később derül ki, a kiállítás előtt 2–5 hónappal, hogy mennyi forrás áll rendelkezésre.

11. ábra. Kiállítások száma Szombathelyen, 2014–2019
 Figure 11. No. of exhibitions in Szombathely, 2014–2019

12. ábra. Egy-egy kiállítás átlagos látogatószáma Szombathelyen, 2014–2019
 Figure 12. Average attendance at exhibitions in Szombathely, 2014–2019

A szombathelyi kulturális élet finanszírozása¹⁸

Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzatának 2014–2019. évi zárszámadásainak¹⁹ alábbi tábláit használtuk fel: 2. tábla – mérleg, 4. tábla – intézményi bevételek, 6. tábla – intézményi kiadások, 9. tábla – kultúra.

Városunk összes kiadása a vizsgált időszakban 46%-kal, bevétele 68%-kal nőtt. Kulturális kiadása²⁰ 16%-kal nőtt, ám ha az éves kiadások tükrében nézzük a kulturálisakat, akkor a vizsgált időszakban az összes kiadás 15%-ról 12%-ra csökkent. A kulturális intézmények kiadásai 19%-kal, a bevételeik 11%-kal növekedtek. Az intézmények kiadásai a város összes kiadásának 11%-ról 9%-ra, a bevételek 9-ről 7%-ra csökkentek. A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum kiadásai 21%-kal, bevételei 14%-kal növekedtek. A Múzeum kiadásai a városi kiadások 3%-áról 2%-ára csökkentek, bevételei stabilan tartották a városi bevételek 2%-át. A Múzeum az összes kulturális kiadás 19%-áról 20%-ára emelkedett, míg az intézményi kiadások tekintetében 2016, 2017, 2018 évek kivételével 26%-a volt. A teljes kulturális bevétel nem látható a zárszámadásban, mivel a nonprofit gazdasági társaságok, civil szervezetek bevétele nem jelenik meg. Az intézményi bevételek tükrében a Múzeum évente változó, 25–33% közötti részt tudhat magáénak.

A kulturális kiadásokhoz városunk állami támogatást is kap. Érdeemes megfigyelni azt, hogy az országos kulturális kiadások összege²¹ 2014 és 2019 között megduplázódott, a városunkba érkező forrás 4%-kal csökkent, ami a szombathelyi kulturális kiadásokat tekintve annak 31%-áról 25%-ára csökkent. Tehát az állami szerepvállalás általánosan városunk kulturális életében csökkent. Az országos kulturális kiadásainak 16,2%-a fordult 2014-ben a múzeumokra és levéltárakra, 2019-ben ez 11,9% volt²² (8. számú melléklet).

Ha megvizsgáljuk azt, hogy a kulturális intézmények működési kiadásait milyen arányban fedezi az állam, a fenntartó önkormányzat, valamint saját bevételei, akkor azt az elgondolkozató képet látjuk, hogy az állami támogatás 34%-ról 28%-ra csökkent, a városi támogatás 33%-ról 26%-ra, az előző évi pénzmaradványok 10%-ról 5%-ra, így a saját bevételnek kellett növekednie 32%-ról 37%-ra. A Múzeum esetében az állami támogatás a működési kiadások 32%-ról 21%-ra, az önkormányzati támogatások 26%-ról 23%-ra, a pénzmaradvány 10%-ról 7%-ra csökkent, míg a saját bevétel 41%-ról 48%-ra növekedett (9. számú melléklet).

Érdeemes megvizsgálni még egy adatsort, mégpedig a háztartások egy főre jutó éves kulturális szolgáltatások kiadását. A KSH adatbázisában a Nyugat-Dunántúlra²³ 2017-től 2019-ig találunk adatokat. A kulturális szolgáltatásokra fordított átlagos összeg az összes kiadást tekintve ebben az időszakban 1,6%-ot tesz ki, ezen belül Szombathelyre nem találtam adatokat. A vizsgált időszakban az infláció mértéke is 2016-tól folyamatosan emelkedett.²⁴

A fent felsoroltakból látható, hogy 2014-től 2019-ig a kultúra finanszírozása mind az országos, mind a városi lehetőségekhez mérten csökkent, ezen belül a muzeális intézményeké is, amelyet még az utóbbi három év inflációja is sújtott. Az intézmények kiadásainak fedezete egyre jobban a saját bevételre épül, miközben a kulturális fogyasztás nem növekszik.

Országos kitekintés a megyei hatókörű városi múzeumok kiállítási tevékenységére

A KSH adatai szerint²⁵ 2014 és 2019 között Magyarországon 700 muzeális intézmény működött, ebből 30 Vas megyében, tehát 4,3%, amelyből

¹⁸ 7. számú melléklet

¹⁹ Lásd 14. hivatkozás

²⁰ A kulturális kiadás tételei a zárszámadások (14. hivatkozás) 9. táblájában található.

²¹ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zkz010.html

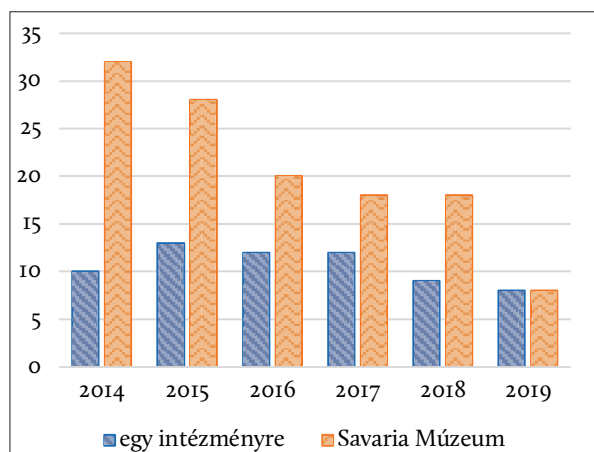
²² https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zkz010.html

²³ <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>

²⁴ <https://www.mnb.hu/letoltes/inflacios-alapmutato-aktualis-havi-ertekeles.pdf>,

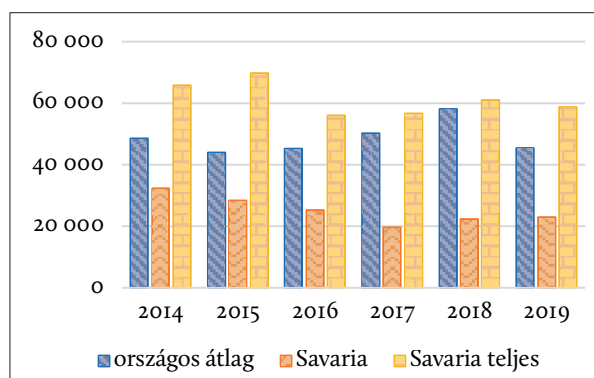
https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlsf001.html

²⁵ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zkk005b.html (8. melléklet)

13. ábra. Az időszaki kiállítások száma Szombathelyen, az országos átlaghoz viszonyítva, 2014–2019

Figure 13. No. of temporary exhibitions in Szombathely compared with national average, 2014–2019

14. ábra. Időszaki kiállítások látogatószáma Szombathelyen, az országos átlaghoz viszonyítva, 2014–2019

Figure 14. Attendance at temporary exhibitions in Szombathely compared with national average, 2014–2019

Szombathelyen hét (1%). A muzeális intézményekben rendezett kiállítások száma a vizsgált hat évben 12%-kal csökkent, Vas megyében 24%-kal, intézményünkben 25%-kal. A látogatók száma ennek ellenére országosan 21%-kal, megyénkben 25%-kal nőtt, intézményünkben 11%-kal csökkent. Az egy kiállításra jutó látogatók száma országosan, megyénkben és intézményünkben is nőtt. A múzeumi kiadványok és látogatói szolgáltatások száma megnőtt.²⁶ A kiadványok száma 37%-kal, a tárlatvezetések 17%-kal, a rendezvények 18%-kal nőttek (10. számú melléklet). Áltá-

lános tendencia tehát az, hogy ma már a múzeumoknak is közművelődési tevékenységet kell folytatni (múzeumi rendezvények) ahhoz, hogy a látogatószámot növeljék, a kiállítások megtekintésére „indirekt” módon hívják fel a figyelmet.

Az országban 19 megyei hatókörű városi múzeum működik, mindegyik több tagintézménnyel, Szentendre kivételével a megyeszékhelyeken. Mielőtt rátérnénk a Savaria Múzeum adataira, érdemes megnézni, mi jellemző országosan ezekre az intézményekre.

Az időszaki kiállítások száma 2014 és 2019 között 36%-kal csökkent.²⁷ A 13. ábrán egy átlagszámítás látható arról, hogy egy megyei hatókörű városi múzeumban évente hány időszaki kiállítást rendeztek, és mellette feltüntettük a Savaria Múzeum adatait is. A csökkenő tendencia nálunk radikálisabb az országos átlagnál.

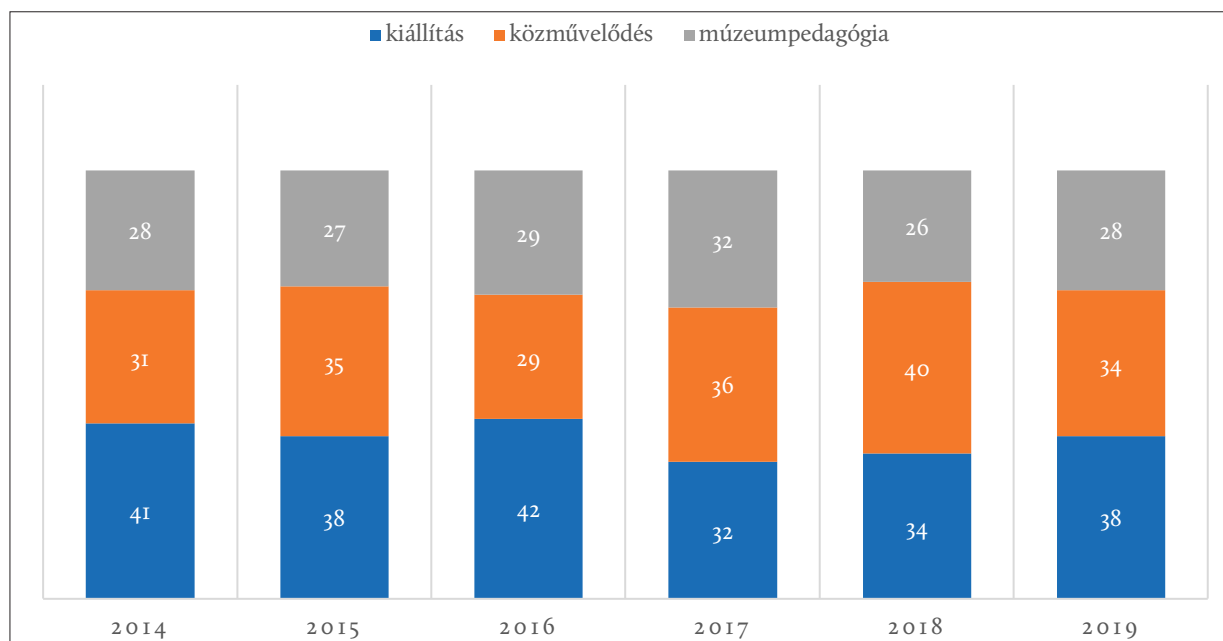
A látogatószám 2018-ban érte el a legmagasabb értéket országosan, majd 2019-re 22%-kal csökkent. A Savaria Múzeumnál a csak kiállításlátogatók adatai 2017-ig folyamatosan csökkentek, majd 2018-tól emelkedés kezdődött. Intézményünkben két adatot jelenítettünk meg, mivel az országos statisztikából nem derül ki, hogy csak a kiállításlátogatókat vették alapul, vagy a rendezvényekkel, múzeumpedagógiai foglalkozásokon résztvevőkkel együtt adták meg. Ha az egyesített értékeket szemléljük, akkor látható, hogy a 2015. évi csúcstól nem tudta elérni az intézmény (14. ábra).

Az országos adatok további elemzését, illetve intézményünkkel történő összehasonlítását nem tehetjük meg mélyebben, mivel a KSH és a MúzeumStat adatairól, saját adatainkkal összehasonlítva kiderült, hogy nem teljesek és nem minden esetben pontosak.

Ha a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeumnál szinte minden évnél jelentős az eltérés, akkor feltételezhető, hogy más intézményeknél is, az összehasonlításokból így nem lehet pontos képet kapni. Gyakorlati tapasztalatból tudjuk, hogy a kitöltendő űrlapok sorai, táblái nem minden esetben értelmezhetőek pontosan. Mivel

²⁶ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zkk002.html

²⁷ <https://muzeumstat.hu/hu/summary?state%5Bdatagroup%5D=exhibitions&classification=megyei%20hat%C3%B3k%C3%B6r%C5%B1%20%C3%A1rosi%20m%C3%BAzeum> (2014: 197, 2015: 239, 2016: 220, 2017: 227, 2018: 163, 2019: 154) Felhívom a figyelmet arra, hogy a MúzeumStat táblájában nem találhatóak a Hermann Ottó Múzeum és a Janus Pannonius Múzeum adatai.

15. ábra. A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeibe érkező múzeumlátogatók megoszlása az egyes múzeumi szolgáltatások között (%), 2014–2019

Figure 15. Percentage distribution of Szombathely museum attendance among museum services, 2014–2019

mindenki „jó fényben” szeretné láttatni intézményét, gyakran kerülnek összevont adatok a többféle értelmezési lehetőséget adó cellákba.

A Savaria Múzeum esetében tudható, hogy 2016-ban derült ki a múzeumigazgató és az EMMI²⁸ múzeumi főosztályvezető találkozásánál, hogy a statisztikai adatbázisban a tagintézmények adatait nem kapcsolja össze a rendszer, így a teljes intézmény adatai helyett csak a Savaria Múzeum adatai voltak láthatóak. A további években sem egyértelmű, milyen adatokat von össze és miket nem a rendszer.

Múzeumlátogatók

Múzeumlátogatónak, akár kiállításlátogatónak nevezhetünk mindenkit, aki csak a kiállítások kedvéért jön hozzánk, aki közművelődési rendezvényeken, vagy múzeumpedagógiai foglalkozásokon vesz részt, hiszen tartalmilag többnyire mind a rendezvények, mind a foglalkozások a kiállítások tematikájára épülnek, és a kiállítóterekben zajlanak. Az elemzés kizárólag azokra korlátozódik, akik rendezvényeken és foglalkozásokon kívül, csak és ki-

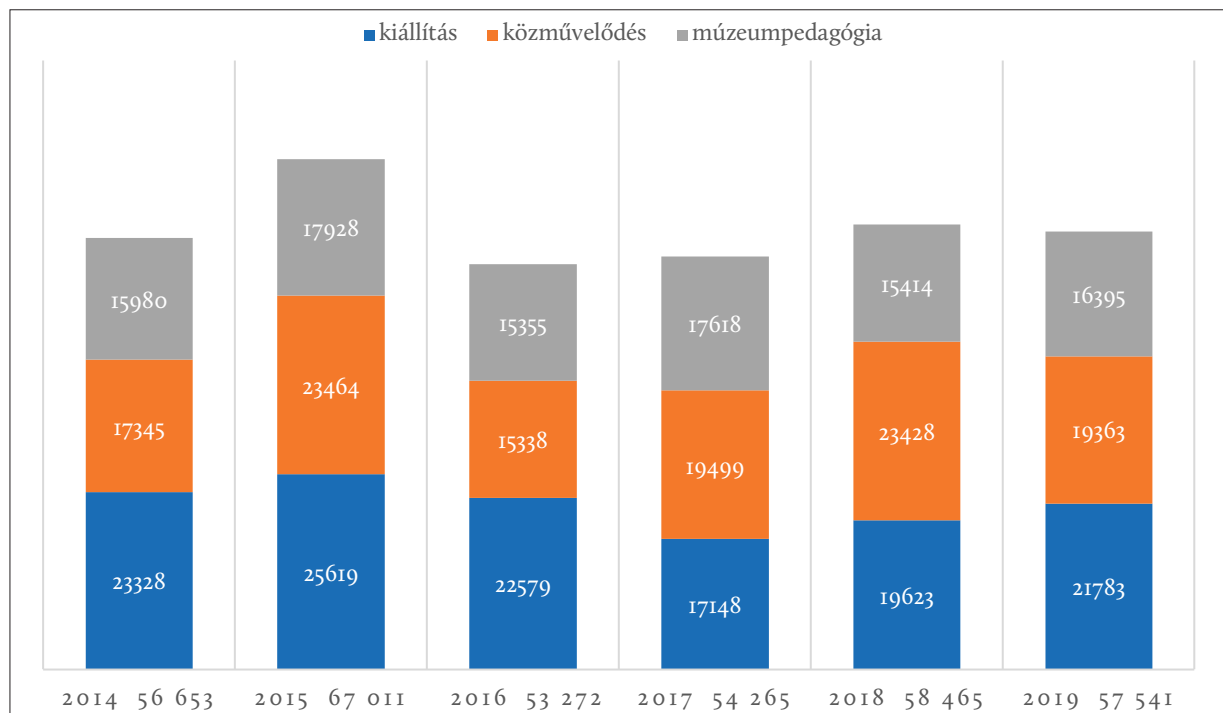
zárólag a kiállításokért látogatják kiállítótereinket.

A kiállításlátogatók elemzése előtt e három csoport számának és arányának rövid áttekintése következik.

2014-től 2019-ig a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben 347 207 látogatást regisztráltunk, amelyből 130 080 (37%) kiállításlátogató, 118 437 (34%) közművelődési rendezvények, 98 690 (29%) múzeumpedagógiai foglalkozás résztvevője. A vizsgált időszakban az egyes területek közötti arányok változását a 15. ábra mutatja.

Egyértelműen látszik, hogy a kiállításlátogatók aránya 2016-ban érte el a legmagasabb százalékot, majd egy év alatt 10%-ot csökkent és 2019-ig 6%-ot növekedett, így a 2015. évi szintet elérte. A közművelődési rendezvények közönsége 2016-ban érte el a mélypontot, az előző évhez képest 6%-os csökkenés mutatkozott. Korábban említettük, hogy 2016-ban zajlott a Szent Márton Év, amelynek keretében Pannonhalmával közösen, kiemelt költségvetéssel és reklámköltséggel az Iseumban *Szent Márton és Pannónia* címmel egy nagyszabású kiállítást, valamint a Szombathelyi Képtárban a *Kortársunk Szent Márton* című kortársmű-

²⁸ Csapláros Andrea múzeumigazgató, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Vígh Annamária főosztályvezető

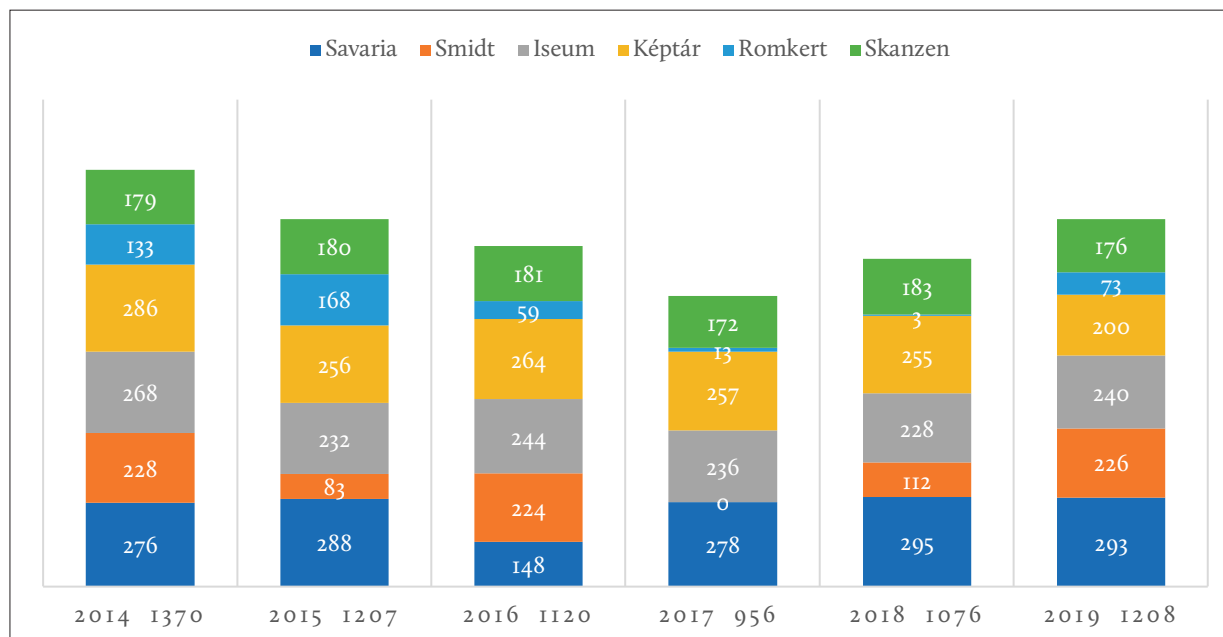

16. ábra. A különböző típusú múzeumi szolgáltatásokra érkező múzeumlátogatók száma Szombathelyen, 2014–2019

Figure 16. Attendance at various museum-type services in Szombathely, 2014–2019

vészeti kiállítást rendeztük. A városi költségvetésnél már leírtak itt a számok tükrében is jól látható: a Szent Márton Év támogatott közművelődési rendezvényei alapvetően nem az intézményekben, főképp nem a Múzeumban zajlot-

tak. A múzeumpedagógiai foglalkozásokon résztvevők aránya 26–29% között mozgott, itt befolyásoló tényező, hogy a tanév mely időszakában érkezik több gyerek hozzánk. A gazdasági és statisztikai év januártól decemberig, míg a tanév

17. ábra. Nyitva tartási napok száma a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 17. No. of opening days of Szombathely museums, 2014–2019

szeptembertől augusztusig tart. A 2017-es adat kiemelkedik a sorból (32%), mivel abban az évben pályázati úton kormányzati támogatást kaptunk arra, hogy a szombathelyi járás kistérségeinek általános iskoláiból hozzánk látogató diákoknak az útiköltségét térítsük. Ez a lehetőség a tanévben ezer diákkal több résztvevőt eredményezett foglalkozásainkon. A statisztikai adatok megerősítik azt a látogatói igényt, amelyet szinte közhelyként írhatunk ma már le: a kiállítások közművelődési és múzeumpedagógiai szolgáltatások nélkül a látogatók körülbelül 40%-át tennék ki.

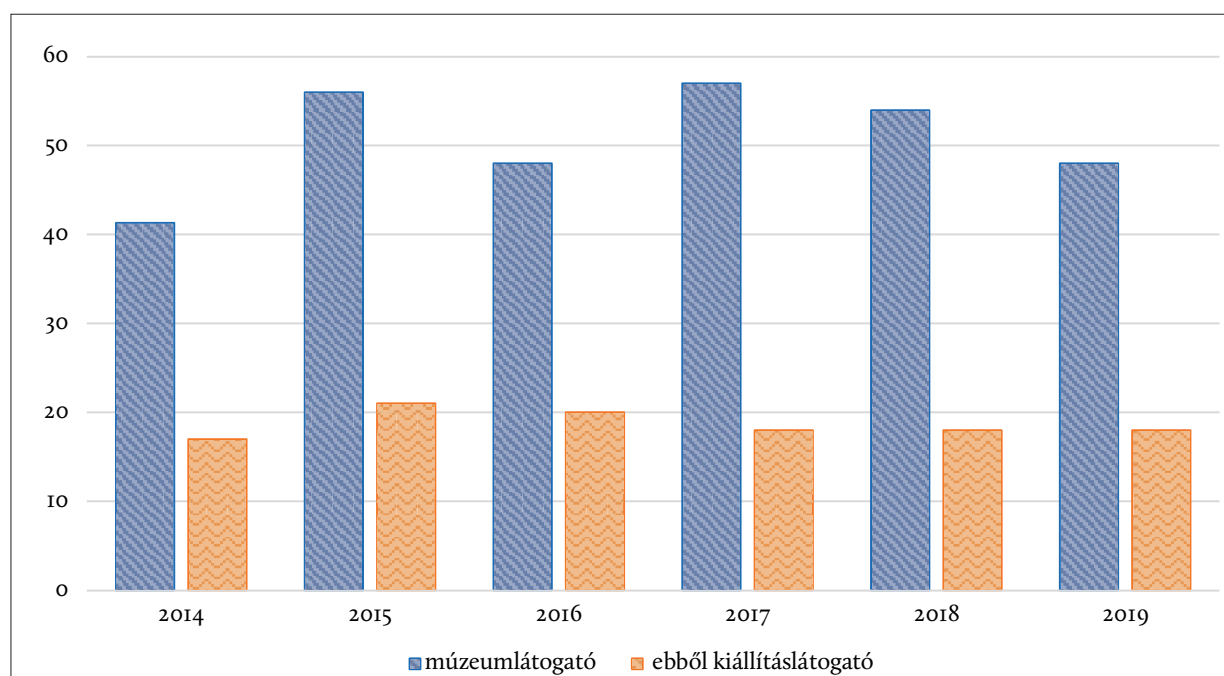
A múzeumlátogatók száma évenként, és ezen belül a csoportok arányát a 16. ábra szemlélteti.

A látogatói szegmensek vizsgálata előtt érdemes a látogatószám változását befolyásoló, számokkal mérhető tényezőket megvizsgálni. Mivel a múzeum statisztikai mutatóit vesszük alapul, ezért csak érintőlegesen történik említés a kiállítások, rendezvények tematikájáról, mint befolyásoló tényezőről, jóllehet a szabadidő eltöltésének megválasztásánál az információhoz hozzáférés mellett a szolgáltatás vélt tartalma a legbefolyásolóbb tényező.

A látogatószámok értelmezésénél fontos tényező a tagintézmények nyitva tartása. Minden egységünket folyamatosan csak 2014-ben látogathatták, mivel felújítás miatt a Savaria Múzeum 2016. július–december, a Szombathelyi Képtár 2019. január–december, a Smidt Múzeum 2015. június–szeptember, 2017. január – 2018. június hónapokban zárva tartott, a Járdányi Paulovics István Romkertet 2016-tól csak korlátozott időszakokban, heti három napon látogathatták az érdeklődők. A 17. ábra a látogatói napok számát évente, tagintézményenként mutatja.

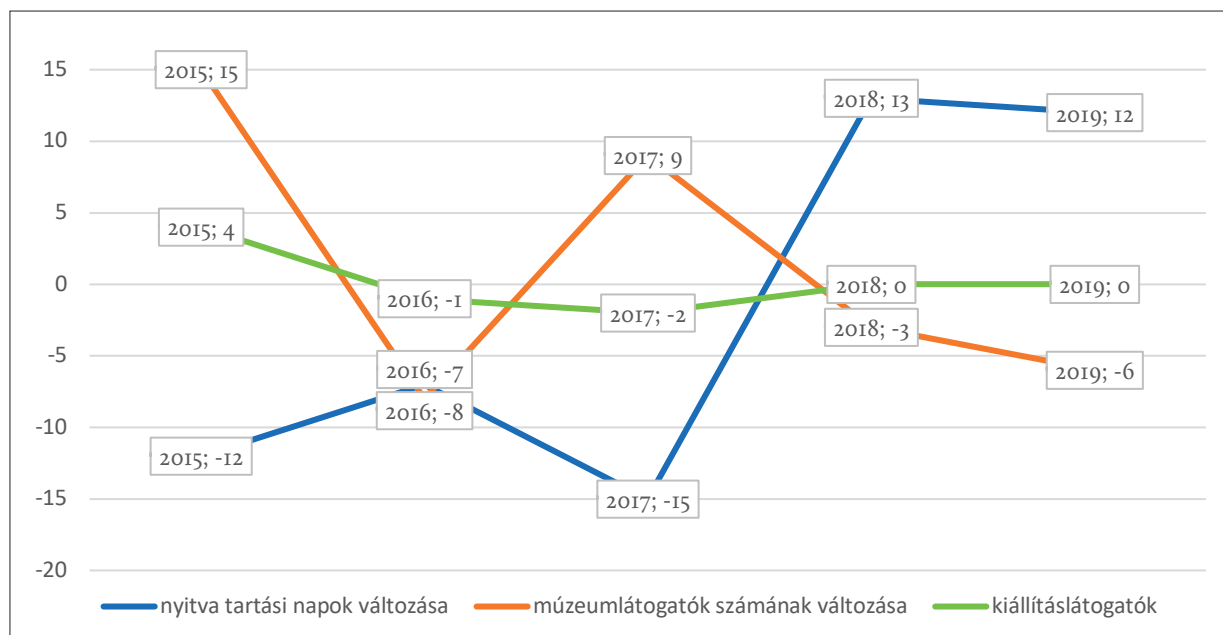
Érdemes megfigyelni a 18. ábrán, hogy átlagosan egy látogatói napon hány múzeumlátogató, ezen belül mennyi kiállításlátogató érkezik a teljes intézményhálózatba, és ez hogyan változik évről évre. A kiállításlátogatók arányszáma 2017-ig enyhén hullámzik, majd utána stagnál, tehát a múzeumlátogatók arányának folyamatosan növekvő-csökkenő tendenciáját nem a kiállítások, hanem jelentősen a közművelődési programok, kisebb mértékben a múzeumpedagógiai foglalkozások befolyásolják.

A nyitva tartási napok számának csökkenésével, emelkedésével sem a múzeum-, sem a kiállít-

18. ábra. Egy nyitva tartási napra jutó múzeum- és kiállításlátogatók száma a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 18. Attendance at museums and exhibitions per open day in Szombathely, 2014–2019

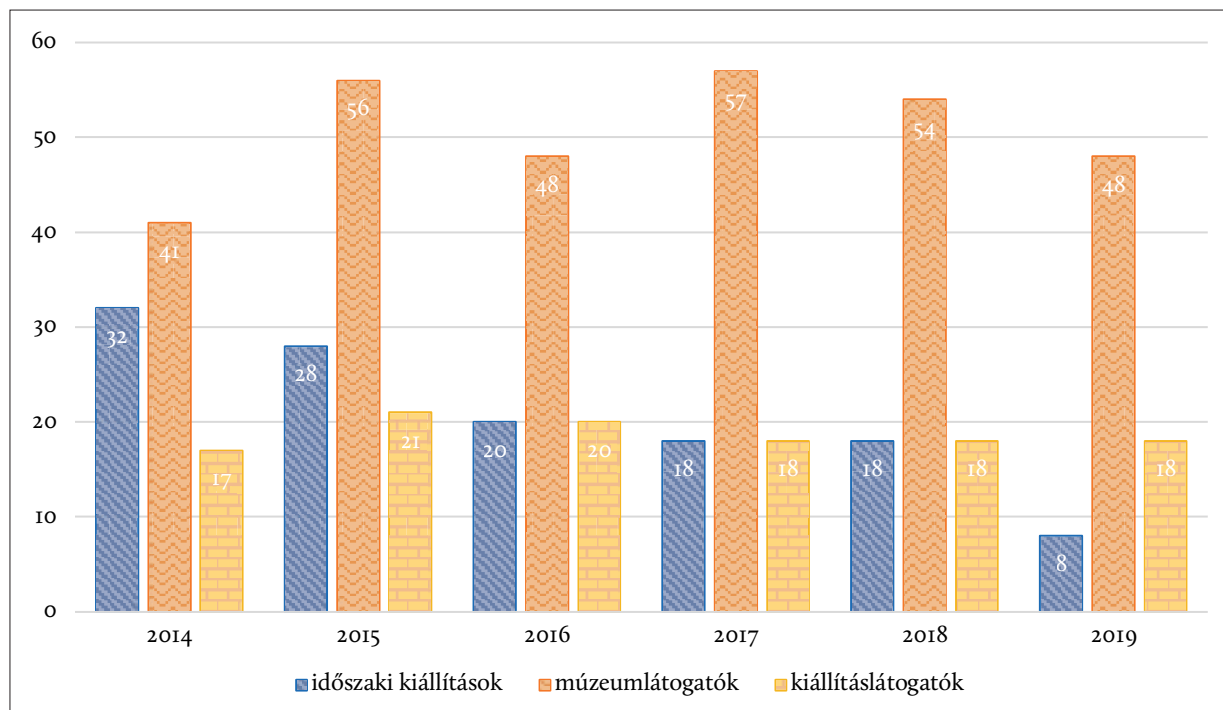

19. ábra. A nyitva tartási napok, a múzeumlátogatók és a kiállításlátogatók számának változása (%) a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 19. Change in open days and percentage museum and exhibition attendances in Szombathely museums, 2014–2019

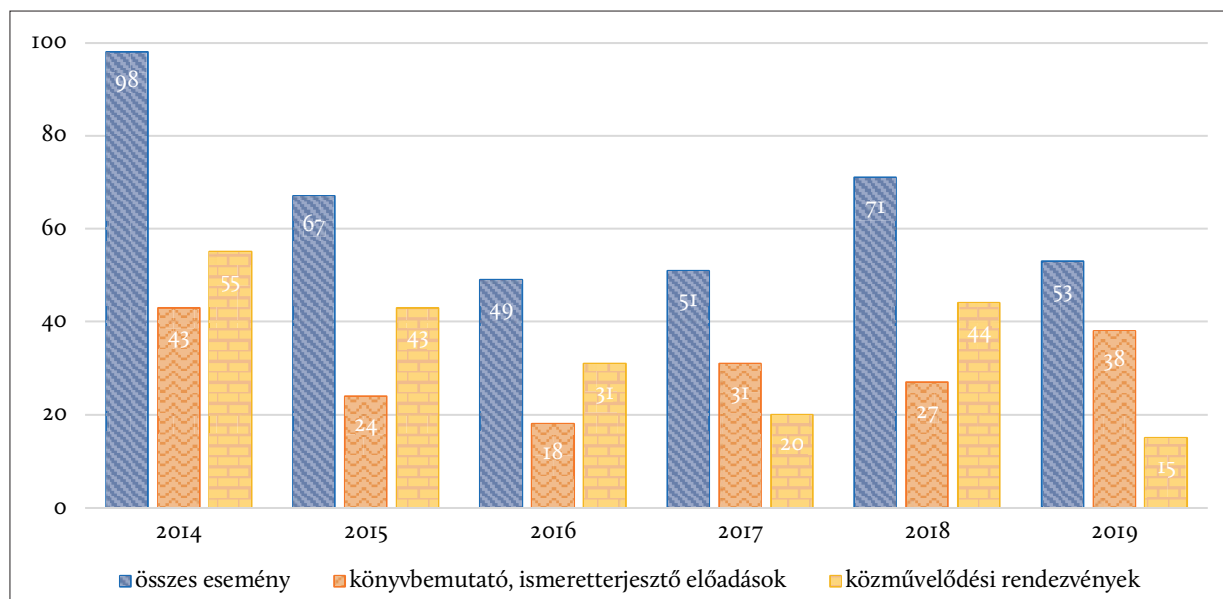
táslátogatók számának változása nincs egyenes arányban, amelyet a 19. ábra jelenít meg. (A közművelődési rendezvények és a múzeumpedagó-

giai foglalkozások látogatóira azért nem készül átlagszámítás, mivel azok az események egy meghatározott napon és időpontban történtek, míg

20. ábra. Az időszaki kiállítások, a múzeumlátogatók és a kiállításlátogatók száma a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 20. No. of temporary exhibitions and museum and exhibition attendances in Szombathely museums, 2014–2019

21. ábra. Az ismeretterjesztő előadások, könyvbemutatók, köz művelődési rendezvények száma és az összes rendezvény száma Szombathelyen, 2014–2019

Figure 21. No. of education lectures, book launches and education events and total event nos. in Szombathely, 2014–2019

kiállítást bármely nyitva tartási napon megtekinthetik látogatóink.)

Minden vizsgált tagintézményünk rendelkezik állandó kiállítással, időszaki kiállítást csak a Járdányi Paulovics István Romkertben nem építünk. A 20. ábrán azt figyeljük meg, hogy az időszaki kiállítások száma befolyásolhatja-e a múzeumlátogatók és közülük a kiállításlátogatók számának változását. Láthatjuk, hogy nem feltétlenül, illetve nem kizárólag az időszaki kiállítások száma áll a háttérben a kiállításlátogatás csökkenő-növekvő tendenciájánál.

Az ismeretterjesztő előadások, könyvbemutatók, köz művelődési rendezvények összesített számának alakulása sem korrelál a látogatószám változással, amelyet a 21. ábra szemléltet.

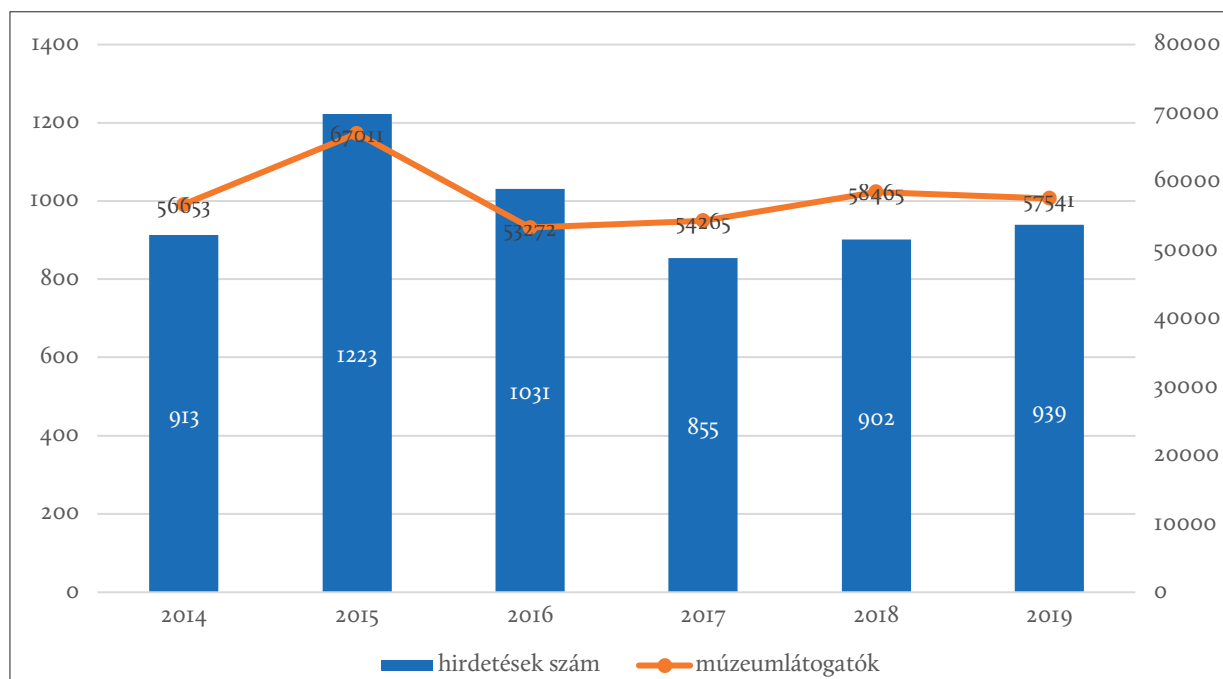
Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy jelentős mértékben nem a kiállítások és rendezvények mennyisége számít, hanem a felvetett témák milyensége.

Mielőtt a látogatók csoportjának elemzésére térnénk rá, még egy vizsgálatot kell megtenni, amely rávilágíthat a látogatók számának változására: a megjelentetett ingyenes, térítéses hirdetések számának változása, amelyet a 22. ábra mutat be. A vizsgált időszakban nemcsak a reklámra költendő összeg csökkenése, hanem a helyi médi-

umok számának és működésének megváltozása is befolyásolja a múzeumi események hírének eljutását potenciális látogatóinkhoz. 2016 után egyre nagyobb hangsúlyt kapott a közösségi médiumokban való megjelenésünk. Ezek a változások viszont szinte teljesen azonos görbét írnak le. Sajnos ez a hétköznapi tétel, miszerint minél célzottabb és nagyobb a reklám, annál magasabb a látogatószám, nem érvényesíthető a költségtervezésnél. A kiállításokra, rendezvényekre, foglalkozásokra olyan szűk a költségkeret és nem tervezhető előre, ezért a reklámozásra maximum 2%-ot fordíthatunk az ideális 20–30% helyett.

A 11. számú mellékletben a látogatószám szempontjából TOP 10 kiállításmegnyitó, előadás, könyvbemutató és köz művelődési rendezvény adata látható. Általánosságban elmondható, hogy a siker az előadó, kiállító szombathelyi ismertségén, a helytörténet, természettudomány, régészet tematikán és a nagyrendezvények popularitásán múlt.

2018-ban a múzeum állami támogatása közel 10 millió Ft-tal, saját működési bevétele az előző évekhez képest 150 millió Ft-tal megnőtt, amely a 9. számú mellékletben követhető nyomon. Ebben az évben fordíthatott a legtöbbet az intézmény az évente megrendezett tematikus kiállításorozatokra is. Csak ezzel a nagyobb dotációval vált ké-

22. ábra. Hirdetések és múzeumlátogatók számának változása Szombathelyen, 2014–2019

Figure 22. Changes in announcement nos. and museum attendance in Szombathely, 2014–2019

pessé a múzeum arra, hogy a látogatói holtpontról elmozduljon.

A számok pontosan azt mutatják, ami nem újdonság, mégis nehéz elérni a gazdasági ügyekért felelősöknél, hogy a látogatószámot jelentősen befolyásolja az intézmény finanszírozása által lehetővé tett költségesebb kiállítások bemutatása, a hatékony reklámozás és a kiállításokra épített rendezvények száma. Tehát, ha a felügyeleti szervnek és a fenntartónak az a célja, hogy több látogató legyen – ezáltal magasabb jegy- és múzeumshop bevétel, akkor erre a legegyszerűbb módszer a támogatások emelése és időbeni eljuttatása az intézményhez.

Kiállításlátogatók

A kiállításlátogatás kedvezményezettjeit a 194/2000. (XI. 24.) kormányrendelet,²⁹ illetve Szombathely Megyei Jogú Város kérésére a 8/2014. (VI. 16.),³⁰ a 10/2014. (VII. 8.)³¹ és a 12/2014. (IX.11.)³² számú igazgatói utasítások határozzák meg. A jegyárak

megállapítása igazgatói hatáskörhöz kötött, de a kedvezmények döntő többségét az állam határozza meg. Magyarországon ma nincs kompenzációja az állam és a fenntartó utasítására adott kedvezményeknek, hiszen az intézmény az éves támogatását a működésére kapja és nem jegykompenzációra.

A jogszabályok szerint a látogatókat az alábbi csoportokba soroljuk: a kiállításokat teljes árú, félárú jeggyel, egyéb kedvezménnyel (Szent Márton kártya, idegenforgalmi szervezetekkel kötött megállapodás alapján adott kedvezménnyel), valamint ingyenesen látogatók. A csoportok az egyes jogszabályok alapján tovább bonthatók, a múzeumi statisztikában is így tartjuk nyilván. A kiállításlátogatók éves változását a 23. ábra mutatja be.

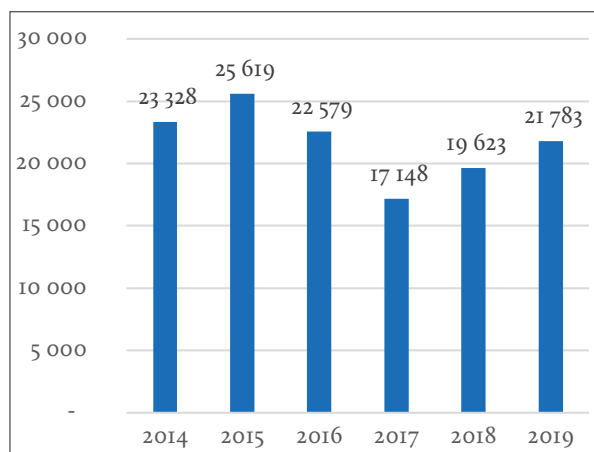
Mi történt 2017-ben, ami ennyire csökkentette a látogatók számát? Először is a Smidt Múzeum egész évben, a Járdányi Paulovics István Romkert 13 nap kivételével szintén egész évben zárva tartott. Az Iseumban nem nyílt időszaki kiállítás. Új tematikus kiállításorozatunk, a *Fényérzék* májusban és júniusban nyílt meg a Savaria Múzeumban, a Szombathelyi Képtárban és a Vasi

²⁹ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0000194.kor>

³⁰ Szent Márton kártya kedvezmény

³¹ A múzeumhoz kapcsolódó civil szervezetekre vonatkozó kedvezmény

³² A Művészeti Szakgimnázium diákjaira vonatkozó kedvezmény

23. ábra. Kiállításlátogatók száma a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 23. No. of exhibition attendances in Szombathely, 2014–2019

Skanzenben. A Savaria Múzeumban a 2016. évi felújítás után ez volt az első nagy tárlat, igaz januárban egy kamarakiállítást is nyitottunk (*Szer-tárból múzeum*). Gyakorlatilag az év első felében csak a Szombathelyi Képtárban nyíltak havonta kiállítások, ezek viszont nem hoztak annyi látogatót, amely a Savaria Múzeum, az Iseum és a Smidt Múzeum elvesztett látogatóit pótolhatta volna. Egy ilyen nagyarányú visszaesést (24%) láthatóan csak több év alatt hever ki az intézmény.³³

Az 1. táblázatban a tagintézmények látogatószámának változását követhetjük nyomon. Ha az okokat keressük, akkor az egyes tagintézmények-

nél a következők történtek: Savaria Múzeum 2016 második felében zárva tartott, első felében az állandó kiállítás építése mellett két kiállítást mutatunk be: az *Elsodort világ. Plakát-álmok 1910–1920* és a *Szent Márton nyomában* című kamarakiállítást. A Díszteremben egy év eleji városi rendezvény miatt, a fenntartó kérésére lebontottuk a *Selyemszálak* természet- és történettudományi tárlatunkat, így gyakorlatilag ez a terem is üresen állt a bezárásig. 2017-ben nyitottunk újra, ebben az évben öt kiállítással vártuk a látogatókat.

A Smidt Múzeum 2017-ben felújítás miatt zárva tartott, így nem látogathatták, 2019-ben az *Egy szelet Szombathely* című helytörténeti kiállítással majdnem a leglátogatottabb tagintézmény lett. Ezzel párhuzamosan a Smidt Múzeumban vezető- és személyi változások is történtek.

Az Iseum 2014-ben még a bevezetés szakaszában volt, 2016-ban a *Szent Márton és Pannónia* című kiállítással és annak az intézménytörténetben soha nem látott nagyságú országos reklámkampányával óriási előrelépést tett a látogatottságában. Az Iseum épületrekonstrukciója, modern kiállítótere, régészeti kiállítása a város leglátványosabb, legnagyobb érdeklődésre számot tartó helye – mondhatnánk mai divatos kifejezéssel: idegenforgalmi attrakció.

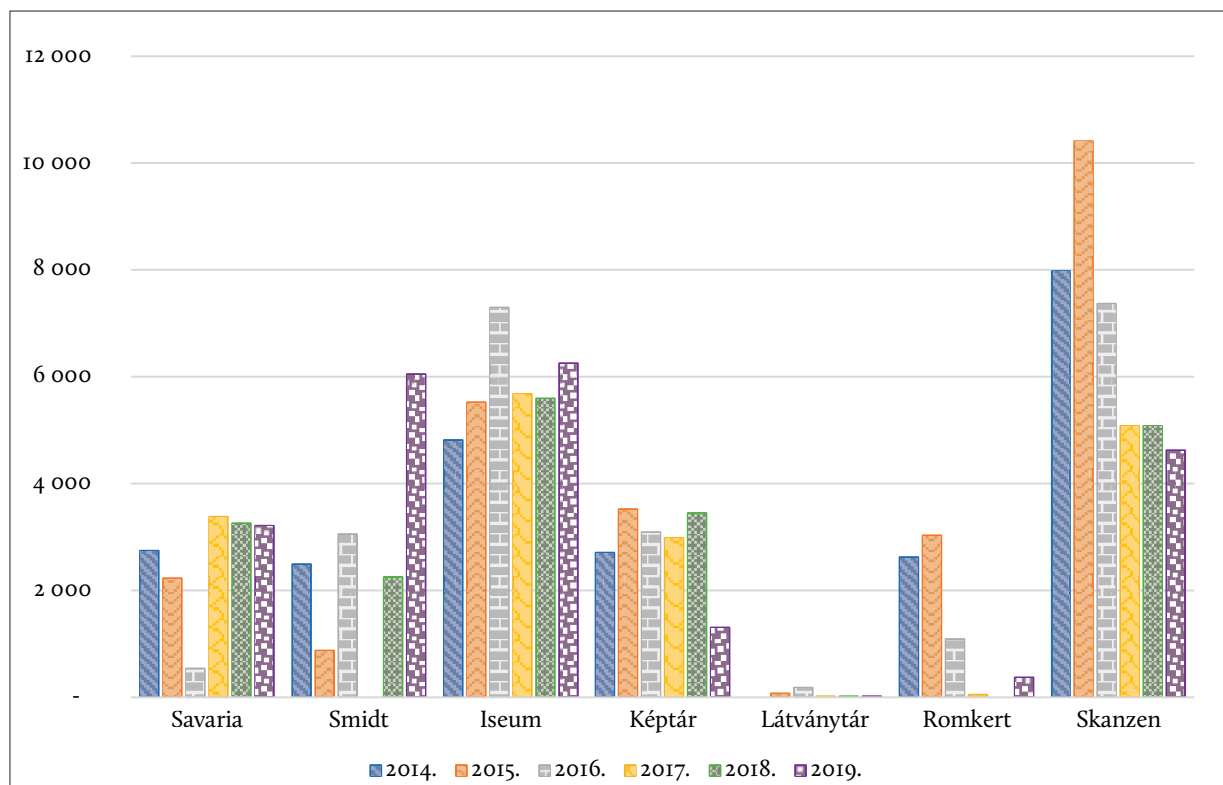
A Szombathelyi Képtár 2015-ben 12 kiállítást nyitott, amelyek között az intézmény 30 éves év-

LÁTOGATÁS							
Összesen							
Tagintézmény	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	Összesen
Savaria Múzeum	2 735	2 218	532	3 378	3 248	3 210	15 321
Smidt Múzeum	2 483	870	3 050	-	2 251	6 043	14 697
Iseum	4 816	5 517	7 292	5 670	5 591	6 255	35 141
Szombathelyi Képtár	2 699	3 515	3 082	2 977	3 450	1 295	17 018
Vasi Múzeumi Látványtár	-	62	169	10	6	5	252
J. P. I. Romkert	2 616	3 029	1 087	38	-	360	7 130
Vasi Skanzen	7 979	10 408	7 367	5 075	5 077	4 615	40 521
Összesen	23 328	25 619	22 579	17 148	19 623	21 783	130 080

1. táblázat. Szombathelyi múzeumok látogatószáma, 2014–2019

Table 1. Attendance at Szombathely museums, 2014–2019

³³ A jelen dolgozat 2021 májusában, a COVID-19 világjárvány 3. hullámának végén íródott, a múzeumok második, fél éves teljes lezárásának végén, az újranyitás elején. 2020 márciusától napjainkig olyan mérhetetlen rombolást okozott a járvány, amelynek „kiheverését” még megjósolni sem lehet. A kulturális szektor az online térben tartotta kapcsolatát potenciális látogatóival. Az elkészült online filmek, játékok, kreatív alkotások hatásáról, tehát arról, jönnek-e újra a látogatók, még nem lehet semmit sem tudni.

24. ábra. Kiállításlátogatók száma a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 24. No. of exhibition attendances in Szombathely museums, 2014–2019

fordulóján a magyar gobelin száz évét bemutató, a textilriennálé és Schrammel Imre nagyszabású tárlatán kívül elismert helyi művészek kiállítása vonzotta be a látogatókat. 2019 második felében felújítás miatt bezárt az intézmény.

A Vasi Múzeumi Látványtár tragédiája a földrajzi elhelyezkedése. Tipikus példa arra, hogy egy település kulturális fogyasztásának azt az aspektusát nem vették figyelembe, amely a megközelíthetőségről, valamint arról szól, milyen kínálatért hajlandóak a település lakói egy távolabbi kulturális szolgáltatót felkeresni. Sajnos a Látványtárnak a többi tagintézményünk az erős konkurenciája, így komolyabb látogatás csak komolyabb kiegészítő tartalmak létrehozásával lenne elérhető.

A Járdányi Paulovics István Romkert zárva tartása, majd rövidített nyitva tartása, valamint a mozaik eltávolítása nem hozza vissza a 2015. évi látogatószámot.

A Vasi Skanzen az elmúlt hat évben nem tudott megújulni. Mint korábban említettük, itt egy komoly fenntartói, felügyeleti szerv által adott tökeinjekcióval lehetne az épületek, az infrastruk-

túra, a folyamatos látogatóbarát szolgáltatásokat fejleszteni. Az intézmény kisebb-nagyobb szakmai pályázatait csak elnyújtják a leépülés agóniáját.

A teljes intézményrendszerre érvényes, hogy továbblépni, a látogatottságot növelni csak a szolgáltatások fejlesztésével, valamint az állandó- és időszakos kiállítások színvonalának emelésével lehet.

A 24. ábrán azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes tagintézményekben hogyan változott a látogatók száma. A bezárások időszaka jól látható. A teljes intézményhálózat látogatóinak arányát a tagintézmények vonatkozásában a 2. táblázat szemlélteti. 2017-ig a Vasi Skanzen, 2017-től az Iseum látogatói teszik ki a teljes intézményhálózat összes látogatóinak legnagyobb arányát. Sárgával jelöltük az adott év legmagasabb látogatói arányát, zölddel a tagintézmény hat éves ciklusában a legmagasabb arányt. Az Iseumnál 2017-ben, a Skanzennél 2015-ben a két arány egybeesett.

Itt meg kell állni egy pillanatra és a 23. ábránál leírtakat korrigálni kell abból a szempontból, hogy a visszaesés 2017-ben ugyan szám szerint nagy volt, mégsem teljesen egyértelmű ebben az Iseum sze-

Évenként tagintézményenként	2014	2015	2016	2017	2018	2019	átlag
Savaria Múzeum	11,7	8,66	2,36	19,70	16,55	14,74	12,3
Smidt Múzeum	10,6	3,40	13,51	0,00	11,47	27,74	11,1
Iseum	20,6	21,53	32,30	33,07	28,49	28,72	27,5
Szombathelyi Képtár	11,6	13,72	13,65	17,36	17,58	5,95	13,3
Vasi Múzeumi Látványtár	0,0	0,24	0,75	0,06	0,03	0,02	0,2
J. P. I. Romkert	11,2	11,82	4,81	0,22	0,00	1,65	5,0
Vasi Skanzen	34,2	40,63	32,63	29,60	25,87	21,19	30,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

2. táblázat. Szombathelyi múzeumok látogatóinak aránya a teljes látogatószámhoz viszonyítva, 2014–2019

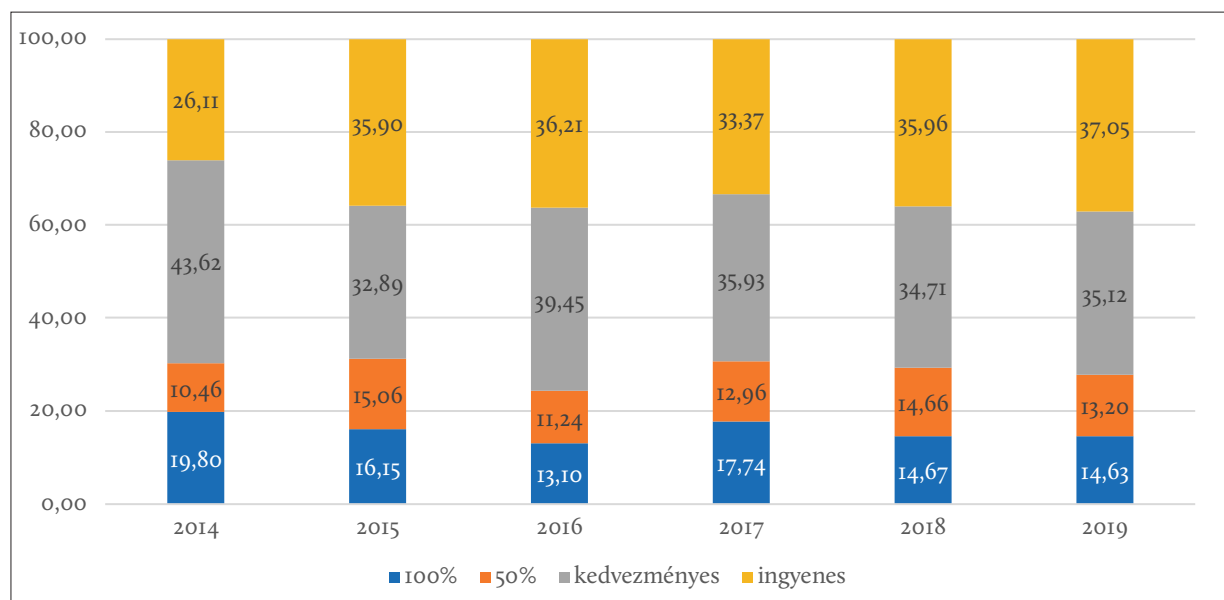
Table 2. Proportion of attendance at Szombathely museums compared with all visits to Szombathely, 2014–2019

repe, jóval nagyobb a valószínűsége a Smidt Múzeum és a Járdányi Paulovics István Romkert bezárásának. Ha figyelmesen nézzük, akkor a látogatók által előnyben részesített tagintézményünk, a Vasi Skanzen nagyon erőteljesen veszíti el vezető szerepét 2017-től. 2015-ben 10 408 kiállításlátogatójából 2019-re 4615 maradt, amely 56%-os csökkenés. Ez az a pillanat, amikor már nem elég egy intézményvezetői döntés arról, hogy ezt a tagintézményt leépíteni, vagy több ütemben a látogatottság szempontjából visszaépíteni, továbbfejleszteni szeretnék. A Vasi Skanzenben nem történt számottevő

látogatóbarát szolgáltatásfejlesztés, így ennek eredménye a számok által is jól kimutatható.

Kik a látogatóink?

A különböző kedvezmények alapvetően életkorhoz, foglalkozáshoz köthetőek.³⁴ Ha a főcsoportokat vesszük figyelembe, akkor a 25. ábrán azt látjuk, hogy 2017-ig főleg a kedvezményes jeggyel érkezők, 2018-tól az ingyenes látogatók aránya a legmagasabb. A kedvezményes jegyet a csoporto-

25. ábra. Látogatói kedvezményeket igénybe vevők aránya a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 25. Proportion of attendance receiving discounts in Szombathely museums, 2014–2019

³⁴ A 2. számú mellékleten ez jól követhető.

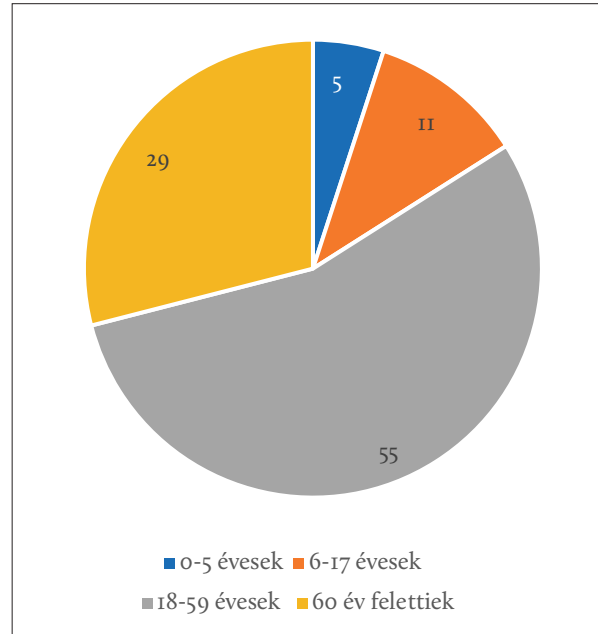
san érkező látogatók (felnőtt, diák, nyugdíjas, családok) vehetnek igénybe. Elmondható az is, hogy 2014-től az ingyenes látogatók aránya 10%-kal, az 50%-os kedvezménnyel érkezőké 3%-kal nőtt, a kedvezményes (csoportos) jegyet váltóké 8%-kal, a teljes árat fizetőké 5%-kal csökkent.

Ebből az általános képből kiindulva lehet a látogatókra vonatkozó stratégiai célt kitűzni. Nem mindegy, hogy gazdasági szempontú, tehát több bevétel generálását, vagy a látogatószám erős emelkedését, vagy egy hosszú távú gazdasági és látogatószám emelkedést, esetleg a belső struktúra változtatását szeretné az intézmény elérni. A stratégiai cél kijelöli azokat a célcsoportokat, amelyek igényeit előtérben tartva az intézmény szervezheti a látogatóknak nyújtani kívánt szolgáltatásokat a kiállítások témájától, kivitelezésétől egészen a múzeumshop termékekig bezárólag.

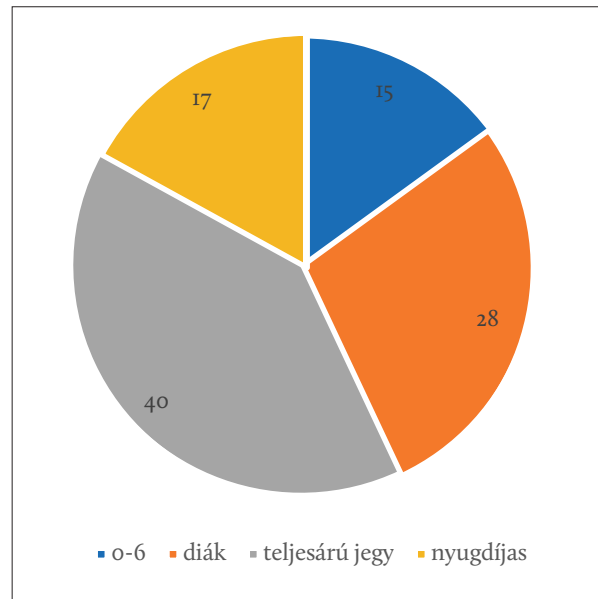
Ha az adatokat összevetjük a KSH Szombathelyre vonatkozó demográfiai adatsoraival,³⁵ azok nem feleltethetőek meg pontosan a muzeális intézmények kor alapú kedvezményezett kategóriáival. Ennek ellenére érdemes a jövőbeni stratégia megalkotásánál figyelembe venni. Szombathely állandó lakossága 2014-ben 77 666 fő volt, 2019-ben 76 085 (26. ábra). A vizsgált hat évben a 0–5 évesek aránya folyamatosan 5%, a 6–17 éveseké 11%, a 18–59 éveseké 57-ről 55%-ra csökkent, a 60 év felettieké 27-ről 29%-ra nőtt.

A múzeum kiállításlátogatóival úgy hasonlítható össze, hogy a 0–5 évest a nálunk 0–6 évessel, a 6–17 évest a diákjegyekkel, a 60 év felettihez minden nyugdíjas és 70 év feletti kedvezményt, a 18–59 éveseknek a fennmaradt kategóriákat feleltetjük meg. Így az alábbi diagramot kapjuk (27. ábra).

A kiállításlátogatók kategóriákba sorolt arányát tagintézményenként a 12. melléklet mutatja be. A Szombathelyi Képtárban és a Smidt Múzeumban főképp az ingyenes kategóriába tartozókat találjuk a legnagyobb arányban, az Iseumban, a Járdányi Paulovics István Romkertben, a Vasi Skanzenben jellemzően a kedvezményes jegyesek, a Savaria Múzeumban évenként váltakozva e két kategóriában találjuk a legtöbb látogatót. (A Vasi Látványtárban olyan minimális a vizsgálati időszakban a látogatás, hogy a kö-

26. ábra. Szombathely állandó lakossága korcsoportonként, 2019
 Figure 26. Permanent residents in Szombathely by age group, 2019

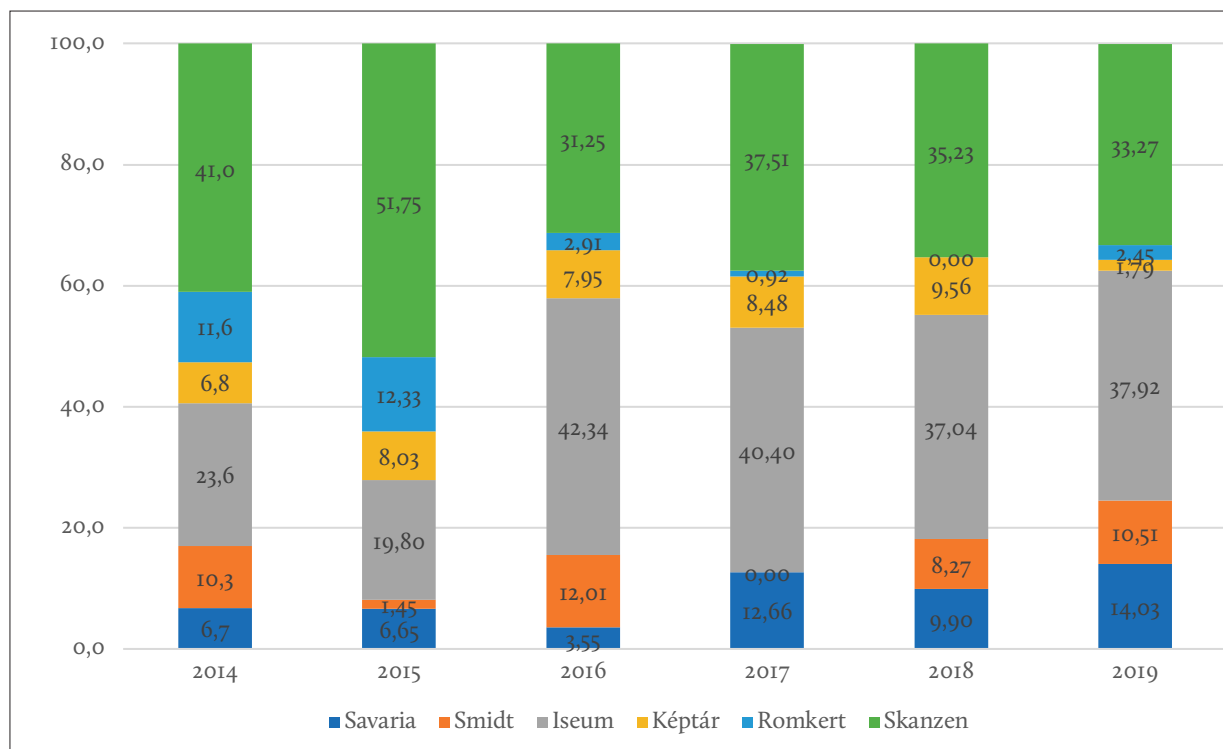
27. ábra. Eladott jegytípusok aránya a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2019

Figure 27. Proportions of ticket types sold in Szombathely museums, 2019

vetkezőkben ezzel nincs értelme behatóbban foglalkozni.)

Amint a 12. mellékletben látható, az arányok jelentősen eltérnek az egyes tagintézményekben. A legnagyobb arányban ingyenes látogatót a Szom-

³⁵ http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=03009

28. ábra. Teljes árú jegyet vásárlók aránya a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 28. Proportion of full-price tickets sold in Szombathely museums, 2014–2019

bathelyi Képtárban (70–81% között), a Smidt Múzeumban (50–70% között), a Savaria Múzeumban (34–41% között), a csoportos, kedvezményes jegyekkel érkezőket a Járdányi Paulovics István Romkertben (58–64% között), a Vasi Skanzenben (38–54% között), az Iseumban (30–48% között) találhatjuk.

Az egyes jegytípusok életciklusában a Savaria Múzeumnál, Smidt Múzeumnál és a Járdányi Paulovics István Romkertenél jelentős hullámváltozás látszik, az Iseumnál és a Vasi Skanzennél viszonylag stabilak az arányok. A kimutatás a jövőben is érdekes alapot adhat ahhoz, hogy láthassuk, milyen változás történik a múzeumok újra nyitása után a látogatók összetételében.

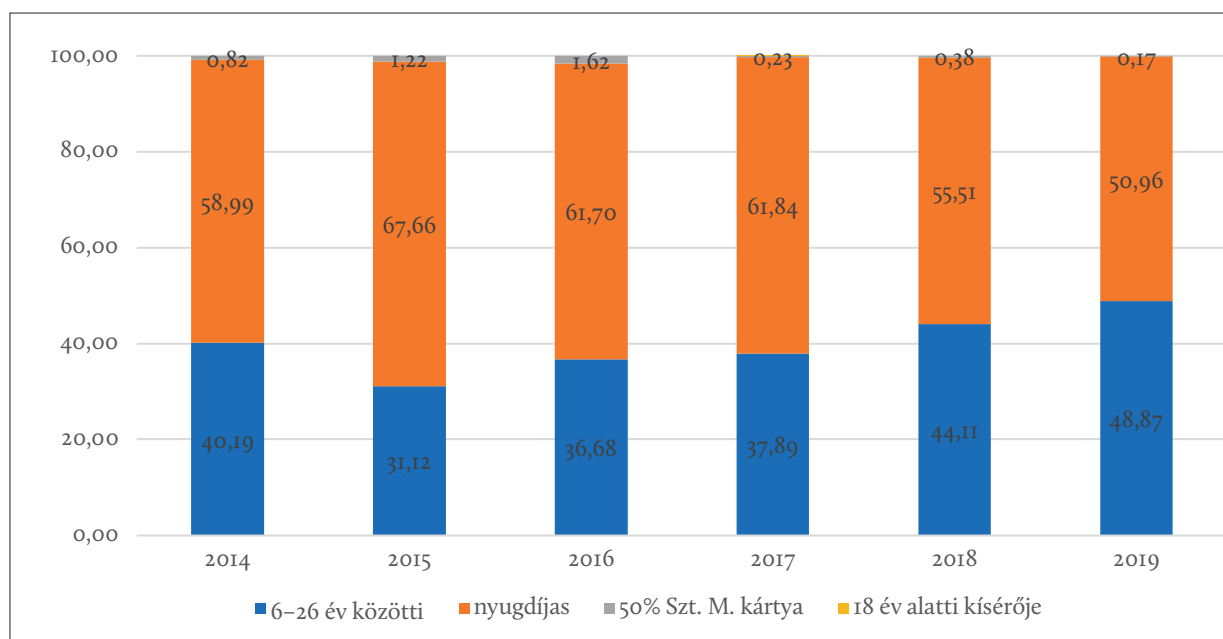
Teljes árú jegy

Ebbe a kategóriába a 26. évtől a nyugdíj korhatárig (ez változó egyénenként) tartozókat találjuk, akik nem gyerekekkel (tehát családként), nem csoportban érkeznek, nem tagjai közgyűjteményi szakmai szervezeteknek, nem újságírók, nem pedagógusok és nem élnek fogyatékkal, vagy nem kísérik azokat. Évente 4500–2800 fő körül érkeznek a teljes

intézménybe, számuk 31%-kal csökkent 2014 és 2019 között. A 27. ábra szerint legnagyobb arányban 2014–2015-ben a Vasi Skanzenben, 2016-tól az Iseumban fordulnak elő. A szombathelyi látogatók a Szent Márton kártyával kedvezményre jogosultak, amivel a látogatóink közül 2015-ben 5%, 2019-ben 1% élt (28. ábra). Ez azt is jelentheti (nem feltétlenül), hogy egyre kevesebb szombathelyi, aktív életkorú jár intézményünkbe.

Félárú jegy

50%-os jegyet a 6–26 év közöttiek, a nyugdíjasok 70 éves korig, a 18 év alatti személy kísérője vehet igénybe úgy, hogy nem csoportosan érkeznek. Ebben a kategóriába tartozó látogatóink kevesebben vannak, mint a 100%-os jeggyel érkezők az egyes tagintézményekben, amint ezt a 25. ábrán is láthattuk. Arányuk hullámváltozó, 2019-ben 3%-kal magasabb arányban regisztráltuk őket, mint 2014-ben. A 29. ábra mutatja, hogy a felsorolt kedvezményezetttek között túlsúlyban a 70 év alatti nyugdíjasok és a diákok veszik igénybe ezt a jegytípust. Az évek során a diákok aránya jelen-

29. ábra. Az 50%-os jegy kedvezményezettjei a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019
 Figure 29. Proportion of half-price tickets sold in Szombathely museums, 2014–2019

tősen növekedett. Ezt a kedvezményt általában akkor veszik igénybe a diákok, ha csak egy szülővel, nagyszülővel érkeznek.

Kedvezményes jegy

Ebbe a kedvezménykategóriába tartoznak a csoportos jegyek: családi jegy, csoportos felnőtt, nyugdíjas 70 éves korig, diák, kedvezményt adhat a fenntartó kérésére „vendégeknek”, vagy írásbeli megkeresés esetén erősen hátrányos helyzetű személyeknek az igazgató, itt tartjuk nyilván a Fő téri OTP Bank alatti régészeti bemutatótérbe váltott jegyet, valamint a *szállás.hu* céggel szerződésben vállalt kedvezményeket. Mivel a kedvezményes jegy az egyik legnépszerűbb jegytípusunk, ezért ezt bővebben elemezzük évek és tagintézmények szerint is.

A 30. ábrán láthatjuk, hogy ezt a kedvezményt közel 50%-ban diákcsoportok veszik igénybe. Ezek a vendégeink nem kérnek múzeumpedagógiai foglalkozást, tárlatvezetést. Gyakran osztálykirándulással érkezőkről van szó, vagy olyan helyi csoportokról, ahol a pedagógus valamely kötelező tematikához köti kiállításainkat és ezért hozza el múzeumainkba diákjaikat.

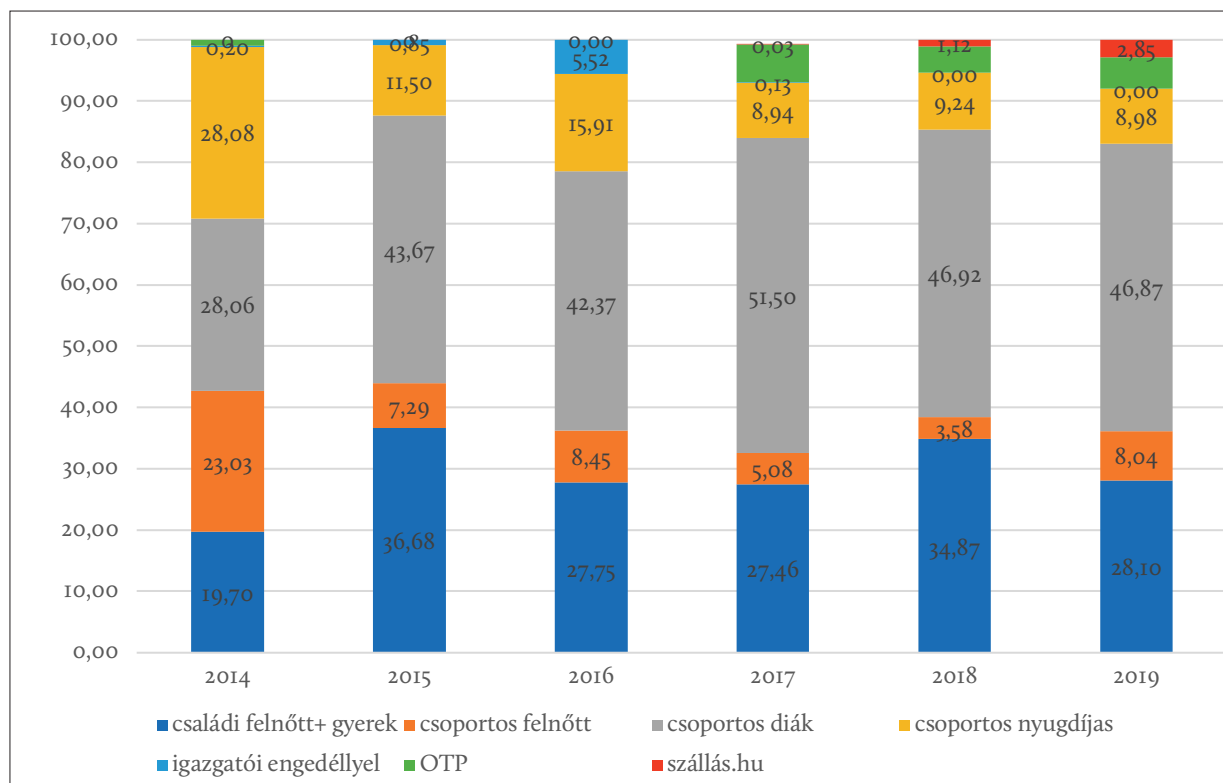
A 13. mellékletben szereplő táblázatokból kiderül, hogy alapvetően a csoportos diák-, egy-egy

esetben a családi (ez 2018-ban több tagintézménynél) és ritkán a csoportos nyugdíjas jegyből adtunk el a legtöbbet.

Ingyenes jegy

A második legtöbbet igénybe vett jegykategóriánk az ingyenes belépőjegy. Erre ad a legtöbb esetben lehetőséget a jogszabály és a múzeum belső szabályozása. Ebbe a kategóriába tartoznak: 6 év alattiak, 70 év felettiak, pedagógusok, fogyatékos személyek, fogyatékos személy kísérője, közgyűjteményi és érdekképviseleti szakmai belépővel érkezők, újságírók, a Vasi Múzeumbarátság Egylet, a Smidt Múzeumért Alapítvány tagjai, havonta egy hétvégén a 26 év alattiak, ugyancsak ezen a napon a 18 év alatti kísérője, intézményünk dolgozóinak közvetlen családtagjai, a fenntartó utasítására, illetve egyedi írásbeli kérés alapján igazgatói engedéllyel rendelkezők, a kiállításmegnyitókön résztvevők, a nemzeti ünnepeken érkezők és a Smidt Múzeum villamosát megtekintők.

A teljes intézményt tekintve a kiállításmegnyitókön résztvevők alkotják nagyjából a felét ennek a kategóriának. A 3. táblázatban szemléltetjük a kedvezményfajták arányát és idősorát.

30. ábra. Kedvezményes jegyet vásárlók aránya a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 30. Proportion of reduced-price tickets sold in Szombathely museums, 2014–2019

Ingyenes összes	2014	2015	2016	2017	2018	2019
6 év alatti	10,80	19,44	7,50	6,71	8,62	3,85
70 év feletti	15,63	14,94	18,41	14,94	20,62	15,78
Pedagógus	14,31	13,65	17,51	10,08	8,32	8,44
Fogyatékos személy	2,05	2,95	3,74	1,66	1,71	2,42
Fogyatékos személy kísérője	0,69	0,74	1,31	0,42	0,75	1,03
Szakmai belépő, újságíró	0,01	0,01	0,02	0,01	0,02	0,03
Vasi Múzeumbarát Egylet	0,31	0,17	1,05	0,54	0,21	4,26
Smidt Múzeumért Alapítvány	0,08	0,02	0,44	0,00	0,03	0,02
Havi 1 hétvégi/26 év alatt	0,00	2,92	1,35	2,34	2,07	1,65
Havi 1 hétvégi/18 év alatti kísérő	0,00	0,23	0,50	1,54	0,86	1,26
SMHVM dolgozó/családtag	1,49	0,32	0,44	0,05	0,13	0,61
Igazgatói engedéllyel ingyenes	11,54	5,06	9,15	14,42	3,76	3,27
Kiállítás megnyitó	41,61	30,46	32,31	41,71	37,13	14,19
Egyéb ingyenes (Nemzeti ünnep, Smidt Múzeum villamos)	0,00	7,83	3,80	4,30	14,17	40,63

3. táblázat. Ingyenes látogatók száma Szombathely múzeumaiban, 2014–2019

Table 3. Gratuitous attendance at Szombathely museums, 2014–2019

A kiállításmegnyitón résztvevőkön kívül a második legnagyobb arányban a 70 év feletti látogatóink, illetve 2019-re szinte a felére csökkenve a pedagógusok veszik igénybe az ingyenes látogatási lehetőséget. A legnagyobb arányban a diákcsoporttal érkező pedagógusokról van szó. Erről nincs külön kimutatásunk, ez az állítás a recepciók szóbeli tájékoztatásán alapul. A táblázatban feltűnő, hogy 2019-ben a teljes intézményen belül a nemzeti ünnepeken érkezők és a Smidt Múzeum villamosát megtekintő vendégeink aránya magasabb a kiállításmegnyitókön résztvevőkénél. Ennek nagyon egyszerű az oka, 2018-hoz képest 50%-kal csökkent a kiállítások száma.

Érdekes megfigyelni a 14. mellékletben, hogy az átlagostól eltérően a Járdányi Paulovics István Romkertben a 70 év feletti aránya a legnagyobb (igaz időszaki kiállításuk nincs, ezért a kiállítás-megnyitó alapvetően nem releváns kategória), a Vasi Skanzenben a 6 év alatti gyermekeké.

A vizsgálati időszak záró évének vendégkörét azért emeltük ki tagintézményenként, mivel a következő ciklusnak ez lesz a bázisa. 2020 és 2021 nagyon nehéz évek a kulturális szektorban a COVID-19 világjárvány miatt. Az biztos, hogy pillanatnyi tudásunk szerint ez a két évet csak elválasztva elemezhetjük, mivel az intézmények erősen korlátozottan működtek, tevékenységük az online térbe helyeződött át. A folyamatos működés évről ma még nincs információnk.

2019 vendégköre a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeumban

Az utolsó vizsgálati évben összesen 21 783 kiállításlátogatónk volt. Ebből 28,72% az Iseumot, 27,74% a Smidt Múzeumot, 21,9% a Vasi Skanzen, 14,74% a Savaria Múzeumot kereste fel, a további 7,5% a többi tagintézményünkben járt.

Vendégeink 37%-a ingyenes látogatási lehetőséggel élt, 35% kedvezménnyel (csoportosan), 14,6% teljes árú jeggyel, 13,2% fél áron jött. Az ingyenes látogatási lehetőséggel a nemzeti ünnepeken érkezők és a Smidt Múzeum villamosát látogatók, a 70 év feletti, valamint a kiállítás-megnyitókön résztvevők éltek. Kedvezményes

jeggyel legtöbben (46,87%) a diákcsoportok tagjai és a családok (28,1%) érkeztek. Az 50%-os kedvezményt a 70 év alatti nyugdíjasok (50,96%) és a 6–26 év közöttiek (48,87%) vették igénybe. Ebből a leszűkítésből alapvetően az derül ki, hogy a 6–26 évesek egyénileg, családdal és csoportosan, a nyugdíjasok főleg egyénileg érkeznek tagintézményeinkbe. Az aktív munkavállaló korban lévők jellemzően családi programként választják a múzeumot a szabadidő eltöltésére.

Tagintézményeink látogatói 2019-ben

A Savaria Múzeum látogatóinak közel 35%-a ingyenes látogatási lehetőséget vesz igénybe. Jellemzően kiállítás-megnyitókra érkeznek (21,05%), a Vasi Múzeumbarát Egylet tagjai (21,59%), 19% a nemzeti ünnepeken használja ki ezt a lehetőséget. A látogatók 30%-a kedvezményes jegyet vesz igénybe, közülük 44,5% diákcsoporttal, 30% családdal érkeznek. Az 50%-os jegyre jogosultak 66%-a 6–26 év közötti, 34% 70 év alatti nyugdíjas. A teljes árú jeggyel látogatók 13%-a érvényesíti a Szent Márton kártya kedvezményt.

A Smidt Múzeum vendégkörének 70%-a ingyenes belépésre jogosult, közülük a legtöbben a villamost nézik meg és/vagy nemzeti ünnepeken érkeznek (68,64%), a másik nagyobb csoport a 70 év feletti látogatók. Kedvezményes jeggyel 15,8% érkezik, akiknek csaknem 60%-a diákcsoport tagja, 18,64%-a család. A félárú kedvezményt a látogatók 8,3%-a érvényesíti, közülük 52% 6 és 26 év közötti. Teljes árú jegyet 5,54% vásárol, 2019-ben közülük senki sem kért Szent Márton kártyára kedvezményt.

Az Iseumot felkeresők 48,54%-a kedvezményes jeggyel érkezik, amelyből 41,86% diákcsoport tagja, 29,12% családok. Szinte azonos arányban vásárolnak teljes árú jegyet (19,31%) és jönnek ingyenesen (19,06%) főleg a 70 év feletti (31,21%) és a pedagógusok (23,07%). Szent Márton kártya kedvezményt a tagintézmények közül itt érvényesítenek a legtöbben (43,33%) 100%-os jegyükből.

A Szombathelyi Képtár közönsége alapvetően kiállítás-megnyitókra jár, így ingyenesen léphetnek az intézménybe (81,39%, ebből kiállítás-meg-

Év	Látogatók szám vasárnap (fő)	Vasárnap érkező látogatók aránya az összes látogatóhoz viszonyítva (%)	Nemzeti ünnepnapon érkező látogatók száma (fő)	Nemzeti ünnepnapon érkező látogatók aránya az összes látogatóhoz viszonyítva (%)
2017	2401	14,00	576	3,36
2018	1780	9,07	283	1,44
2019	1715	7,87	413	1,9

4. táblázat. Látogatók száma és aránya vasárnap és nemzeti ünnepeken Szombathelyen, 2014–2019

Table 4. Proportions and nos. of attendance on Sundays and public holidays in Szombathely, 2014–2019

nyitón résztvevő 53,3%), további 23%-a a díjtalanul látogatóknak 70 év feletti. A vendégek további 10%-a fél áron jön, fele-fele arányban nyugdíjas és 6–26 év közötti. A fennmaradó 10% látogató fele kedvezményes jegyet vesz igénybe, 56% felnőtt csoport tagja, 41% család. Szent Márton kártya kedvezményt nem vettek igénybe. Az intézmény 2019 szeptemberétől zárva tartott.

A Vasi Múzeumi Látványtárnak a fent már jelzett hátrányos elhelyezkedése miatt 2019-ben összesen négy kiállításlátogatója volt, akik 50%-os kedvezménnyel érkeztek – két nyugdíjas és 2 fő 6–26 év közötti személy. A Vasi Múzeumi Látványtár alapvetően múzeumpedagógiai foglalkozások helyszíne.

A Járdányi Paulovics István Romkert 2019-ben korlátozott nyitva tartással (csütörtök–szombat) várta a látogatókat. A vendégek közel fele (47,5%) fél áron váltott jegyet, közülük 90% 6–26 éves személy, 10% nyugdíjas volt. Ingyenes belépési lehetőséggel 30% élt, 46% 70 feletti, 40% pedagógus. Teljes árú jeggyel a látogatók 21,67%-a érkezett, Szent Márton kártyát nem érvényesítettek.

A Vasi Skanzen kedvelt helye a diákcsoportoknak (50%), a családoknak (28%) és a nyugdíjas csoportoknak (11%), akik kedvezményes jeggyel érkeznek (57,29%). 22% teljes árú jegyet vált, közülük 43% élt a Szent Márton kártya kedvezménnyel. A félárú jegyek (12%) 70%-át nyugdíjasok, 30%-át 6–26 év közöttiek vették igénybe. A tagintézmény látogatóinak 7,71% élt az ingyenes lehetőséggel, közülük 28% 6 év alatti, 26% 70 év feletti, 15% fogyatékkal élő személy, 13% pedagógus.

2019-ben látogatóink 214 tárlatvezetésen, amelyből 43 alkalommal ingyenesen vehettek részt. A tárlatvezetésekről 2017-től áll rendelkezésre részletezett, folyamatos adat. Az idegen

nyelvű vezetések száma nem változott, összesen nyolc alkalom. Az összes vezetés száma 146-ról 214-re nőtt, az ingyenes alkalmak száma 2017-ben 38, 2018-ban 43 volt.

2017-től évente pontos adatokkal rendelkezünk, hány vendégünk érkezik hétvégén, valamint a nemzeti ünnepeken. A 4. táblázatban látható kimutatás csak a kiállításlátogatókra vonatkozik, ezért a vasárnapokra és nemzeti ünnepekre eső rendezvények látogatóinak száma ismeretlen.

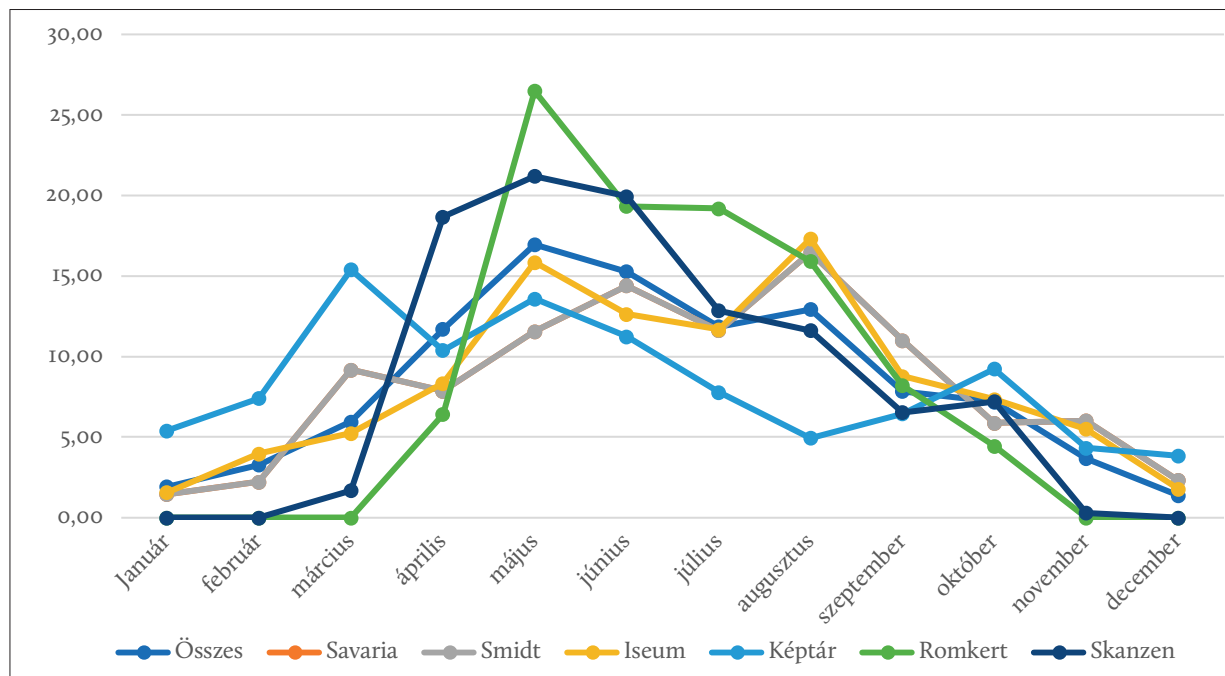
A nemzeti ünnepeken rendezvény nélkül a Savaria Múzeum, a Szombathelyi Képtár tart nyitva, a Vasi Skanzenben és a Smidt Múzeumban egy-egy rendezvény (március 15., augusztus 20.) is kiegészíti az ingyenes látogatást.

Látogatóink egy része külföldi, számuk nem változott jelentősen 2015-től. A 15. melléklet mutatja, hogy évenként, tagintézményenként milyen arányban látogatják kiállításainkat külföldiek. Az kimutatás nélkül is sejthető, hogy az Iseum áll a külföldi látogatók középpontjában, ezt a számok is igazolják: 45–67% között találjuk évente. 2014 kivételével második helyen a Szombathelyi Képtár áll. Külföldi vendégeinkről megállapítható, hogy leginkább a régészet és a kortárs művészet érdeklőket múzeumainkban. A 2014–2019 közötti időszak összes látogatóit tekintve az Iseum vendégeinek 10%-a, a Járdányi Paulovics István Romkertnek 7%-a, a szombathelyi Képtárnak pedig 6%-a külföldi.

A látogatókkal kapcsolatban azt is vizsgáltuk, hogy az év során mely időszakban látogatják tagintézményeinket a leggyakrabban. Ha feltennénk ezt a kérdést egy nem szakmabelinek, valószínűleg az őszi, téli hónapokat jelölné meg a legmagasabb látogatottságúnak. Ezzel teljesen ellenté-

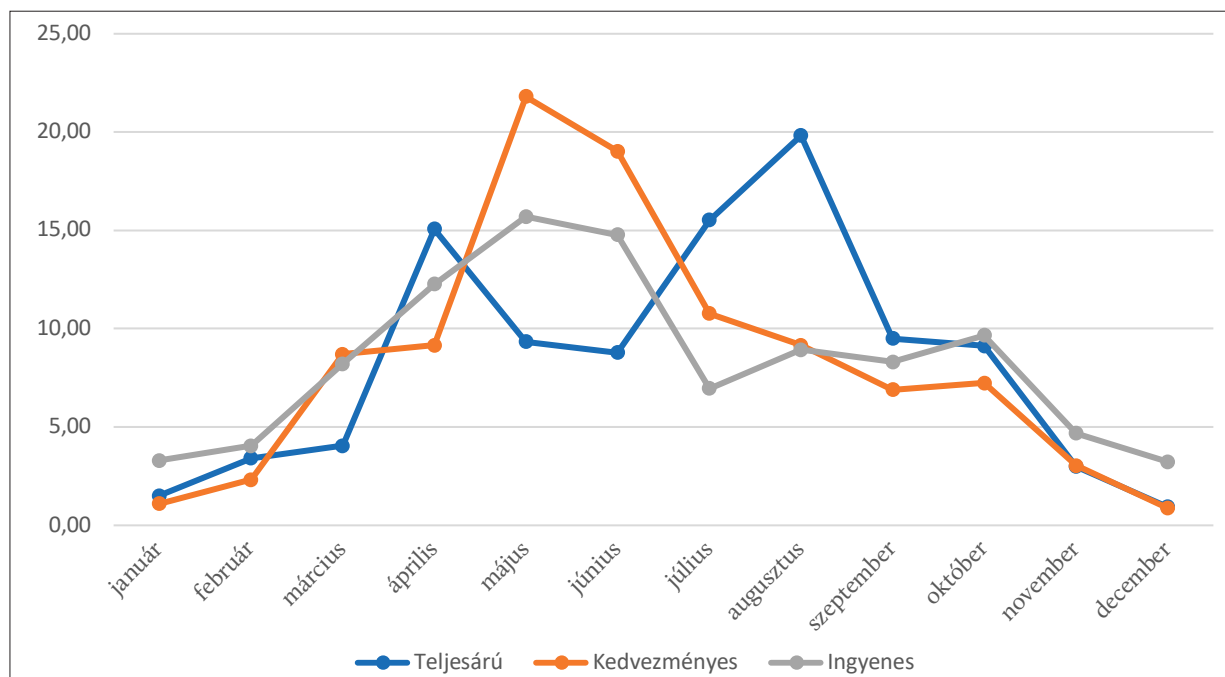
tes képet mutatnak a számok. Az intézményhálózat hatévnnyi adatait tekintve júniusig emelkednek a mutatók, majd folyamatosan csökkennek. A legmagasabb látogatottság áprilistól augusztu-

sig tart. Augusztus legfőképp az Iseumnál emelkedik ki, hiszen ekkor zajlik a Savaria Történelmi Karnevál, és a városban ekkor a legtöbb vendég. Május szinte mindenhol az egyik csúcspont,

31. ábra. Az átlagos havi látogatottság aránya az egész évihez képest a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 31. Monthly proportion of attendance in Szombathely museums compared with all visits, 2014–2019

32. ábra. Jegytípusok átlagos havi változása a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményeiben, 2014–2019

Figure 32. Average monthly changes in ticket types sold in Szombathely museums, 2014–2019

amely az osztálykirándulásoknak, belföldi csoportos utaknak a szezonja. Májusban az évi látogatás 17%-át érjük el. A 31. ábrán tagintézményenként is bemutatjuk az átlagos havi látogatottság arányát az egész évhez képest.

Az éven belüli periodicitást a jegytípusok alapján is érdemes megfigyelni. Míg a teljes árú jegynek három kiemelkedő pontja az április, július, augusztus, addig a kedvezményekkel (50% és csoportos jegyek) május–július hónapokban élnek, az ingyenes április–júniusban a legmagasabb felhasználású (32. ábra).

Zárszó

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum minden tagintézményében naponta gyűlnek az adatok azért, hogy egy-egy hosszabb időszak után pontos képet kapjunk látogatóink életkoráról, látogatási szokásairól, a látogatások éven belüli megoszlásáról. Vizsgáltuk, hogy a látogatók számának növekedését, az egyes célcsoportok arányának stagnálását, változását milyen belső és külső hatások alapján lehet változtatni. Mindez abból a szempontból fontos, hogy pozícionálni tudjuk magunkat a helyi kulturális életben, a hasonló múzeumok körében. A statisztikai adatok adnak támpontot az intézményi stratégiához, annak cselekvési tervéhez, a célok eléréséhez.

Ha a leírtakat valaki nem közintézményi, hanem vállalkozói szempontból végiggondolja, azonnal felmerül a kérdés: mit várhatunk ma a múzeumoktól ebben az erősen korlátozott helyzetben? Nyilván elsősorban önmagunk, a látogatók, a fenntartók szempontjából komoly szakmai munka és magas minőségű szolgáltatás nyújtás a cél akár a kiállításokra, rendezvényekre, múzeum-pedagógiára koncentrálnunk.³⁶ Ám mindennek a kreativitáson és a szakmai elkötelezettségen, szaktudáson kívül csak részben teremthető meg a feltétele: a kiadások fedezésére az állami, önkormányzati támogatások egyre kisebb aránya, az infláció, a változatlan, enyhén csökkenő kulturális vásárlási trend, a jogszabályok által behatárolt (jegy)bevételi forrás, a szakmai munka éves fi-

nanszírozásának bizonytalansága ellehetetlenít egy olyan működést, olyan szolgáltatáskínálatot, amely növelné a látogatók számát. Ma, ebben a helyzetben önámítás, illúzió, hogy vidéki múzeumban egy-egy alkalommal például olyan kiállítást hozunk létre, amely jelentősen vonzaná nemcsak a szombathelyi, hanem legalább a régió közönségét, ne is beszéljünk a határ menti településeken élőkről. Csak így lehet azt a tendenciát visszafordítani, amelyet a látogatói statisztika is mutat: emelni kell a látogatószámot a 18–60 év közöttiek körében.

A 2014–2019 közötti időszak látogatói statisztikájának nyilvános megjelenése talán azért is fontos lehet, hogy városunkban tudatosan elkezdődjön a kulturális adatok pontos gyűjtése, feldolgozása annak érdekében, hogy városunk mindenkor vezetői ne csak a gazdasági adatok és a közönség egy részének szubjektív élménye alapján ítélik meg a terület munkáját, hanem a jól tervezett, pontosan vezetett, folyamatosan elemzett kulturális adatok alapján.

A 20. században városunk kulturális élete több „aranykort” is megélt, így méltán hívták „a Nyugat királynőjének”. Mi, akik ezen a területen elhivatottan dolgozunk, bízunk a következő „aranykor” eljövételében.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondok az adatszolgáltatásért Baráthné Molnár Mónika könyvtárigazgatónak (Bersenyi Dániel Megyei Hatókörű Városi Könyvtár), Kiss Andrea igazgatóhelyettesnek (Agora Szombathelyi Kulturális Központ), Kiss Barna igazgatónak (Savaria Szimfonikus Zenekar), Szabó Tibor igazgatónak és Tóth András gazdasági igazgatónak (Weöres Sándor Színház).

Köszönöm a biztatást a cikk megírásához Vig Károly tudományos igazgatóhelyettesnek, a feltételek biztosítását Csapláros Andrea múzeumigazgatónak.

Külön hálás köszönet a folyamatos, nagyon precíz adatrögzítésért, a töretlen szorgalomért és sok-sok segítségért az adategyeztetésben Szovák Tímea kolléganőmnek.

³⁶ Csak ezért esik szó erről a területről, mivel közvetlenül ezekkel a szolgáltatásokkal befolyásolhatjuk látogatóinkat.

1. melléklet

Az éves munkabeszámoló űrlapjának látogatókra vonatkozó adatkérő formulái

MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
TELJESÍTMÉNYÉRTÉKELŐ LAP
2018.

I. Közönségkapcsolatok

	2016. tény		2017. tény		2018. terv		2018. tény
Közművelődési rendezvények és a rendezvények résztvevőinek száma (db fő)							
A hátrányos helyzetűeket (kiemelten a romákat), valamint a fogyatékkal élőket célzó, a társadalmi együttélést és a felzárkózást elősegítő programok és a programok résztvevőinek száma (db fő)							
Nemzetiségi közösségi identitást erősítő programok és a programok résztvevőinek száma (db fő)							
Ismeretterjesztő előadások és a résztvevők száma (db fő)							
Ismeretterjesztő kiadványok száma, példányszáma és a hasznosított példányok száma (db db)							
Önkéntesek és az általuk ledolgozott munkaórák száma (fő óra)							

2. Köznevelési hasznosítás

	2016. tény		2017. tény		2018. terv		2018. tény
A gyűjteményre és a kiállításokra alapozott múzeumpedagógiai foglalkozások és a foglalkozások résztvevőinek száma (db/fő)							
Iskolai tehetséggondozást segítő programok és a programok résztvevőinek száma (db fő)							
A korai iskolaelhagyás csökkentését segítő programok és a programok résztvevőinek száma (db fő)							
Iskolai közösségi szolgálat kapcsán köznevelési intézményekkel kötött megállapodások száma a tárgyévben, valamint összesen (db db), illetve az iskolai közösségi szolgálaton résztvevő diákok és az általuk a múzeumban eltöltött órák száma (fő óra)							

I. Kiállítási tevékenység

	2016. tény		2017. tény		2018. terv		2018. tény	
Állandó kiállítások száma és látogatószáma (db fő)								
Időszaki kiállítások száma és látogatószáma saját épületben (db fő)								
más intézményben (db fő)								
külföldön megrendezett (db fő)								
Vándorkiállítások száma és látogatószáma hazai (db fő)								
külföldön megrendezett (db fő)								
Befogadott kiállítások száma és látogatószáma (db fő)								
A nemzetiségek anyaországában megrendezett kiállítások száma és látogatószáma (db fő)								
Virtuális kiállítások száma és látogatószáma (db fő)								

a) Kiállítások:

Állandó kiállítások felsorolása látogatószámmal (saját épületben):

Kiállítás címe	2016. tény	2017. tény	2018. terv	2018. tény	Felelős

Áthúzódó saját időszakos kiállítások felsorolása látogatószámmal (saját épületben):

Kiállítás címe	2016. tény	2017. tény	2018. terv	2018. tény	Felelős

Új saját időszakos kiállítások felsorolása látogatószámmal (saját épületben):

Kiállítás címe	2016. tény	2017. tény	2018. terv	2018. tény	Felelős

Országos és nemzetközi kiállítási programok keretében megvalósult kiállítások látogatószámmal (saját épületben):

Kiállítás címe	2016. tény	2017. tény	2018. terv	2018. tény	Felelős

Országos és nemzetközi kiállítási programok, vándorkiállítások, intézményközi kapcsolatok keretében megvalósult kiállítások látogatószámmal (külső helyszínen):

Kiállítás címe	2016. tény	2017. tény	2018. terv	2018. tény	Felelős

Befogadott időszaki kiállítások felsorolása látogatószámmal:

Kiállítás címe	2016. tény	2017. tény	2018. terv	2018. tény	Felelős

b) Látogatottság

Mutatók	2016. tény	2017. tény	2018. terv	2018. tény
Összes látogatószám, ebből:				
teljes árat fizető látogató				
kedvezményes árat fizető				
ingyenes				
ebből diák látogatók				
ebből külföldi látogatók (becsült százalék)				

2. melléklet

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum a látogatói adatokat - létszámot és jegybevételt külön-külön - tagintézményenként naponta regisztrálva, havi összesítésben az alábbi kategóriák szerint gyűjti:

Ingyenes látogatásra jogosultak

- 6 év alatti
- 70 év feletti
- Pedagógus
- Fogyatékos személy
- Fogyatékos személyt kísérő
- Szakmai belépő
- Újságíró
- Múzeumbarát Egylet
- Smidt Múzeumért Alapítvány
- SMHVM dolgozó/családtag
- Havi 1 hétvégi nap 26 év alatti
- Havi 1 hétvégi nap 18 év alatti kísérője
- Igazgatói engedéllyel
- Kiállításmegnyitó
- Smidt Múzeum villamos
- Nemzeti ünnep
- Egyéb

Kedvezményes látogatásra jogosultak

- 6-26 év közötti
- Nyudíjas
- 18 év alatti kísérője
- Igazgatói engedéllyel
- Csoportos diák
- Csoportos nyugdíjas
- szallas.hu

Tárlatvezetés

- Magyar
- Idegen nyelvű
- Ingyenes

Teljes látogatottság

- 100%-os jegy
 - Kedvezmény nélküli
 - Szent Márton kártya

- 50%-os jegy
 - 6-26 év
 - Nyugdíjas
 - Szent Márton kártya

Családi jegy

Felnőtt

Gyerek

Csoportos jegy

Kedvezményes csoportos jegy

Diák

Nyugdíjas

Kedvezményes igazgatói engedéllyel

szallas.hu

OTP-jegy Iseum

Ingyenes

Külföldi látogató az egészből

4. melléklet

intézmény	év	állami támogatás eFt
Savaria MHV Múzeum	2014	149 300
	2015	139 800
	2016	139 800
	2017	139 800
	2018	149 350
	2019	147 600
Berzsenyi Dániel Könyvtár	2014	256 099
	2015	251 211
	2016	119 400
	2017	119 400
	2018	150 000
	2019	150 000
Savaria Szimfonikus Zenekar	2014	168 600
	2015	164 400
	2016	164 400
	2017	164 400
	2018	254 400
	2019	245 000
Weöres Sándor Színház	2014	208 200
	2015	210 100
	2016	212 200
	2017	212 200
	2018	208 400
	2019	208 400

5. melléklet

Év	Előadóművészet összesen			Ismeretterjesztő előadás összesen			Kiállítások összesen			ÖSSZESEN		
	előadás	nézőszám	1 előadás /néző	előadás	résztvevő	1 előadás /résztvevő	alkalom	látogató	1 kiállítás /látogató	alkalom	résztvevő	1 alkalom /résztvevő
2014	397	95 265	240	111	3 483	31	93	43 982	473	601	142 730	237
2015	410	95 060	232	115	6 596	57	69	36 015	522	594	137 671	232
2016	415	111 520	269	99	4 333	44	54	33 416	619	568	149 269	263
2017	380	88 676	233	125	6 102	49	127	34 874	275	632	129 652	205
2018	404	122 732	304	203	9 450	47	48	35 616	742	655	167 798	256
2019	418	112 455	269	146	11 025	76	55	66 755	1 214	619	190 235	307

6. melléklet

év	kiállítások																								
	AGORA			MMIK			WSSZ			BD Könyvtár			Múzeum			Egyéb			összesen			összesen egyéb nélkül			
	alkalom	látogató	1 alkalom /látogató	alkalom	látogató	1 alkalom /látogató	alkalom	látogató	1 alkalom /látogató	alkalom	látogató	1 alkalom /látogató	alkalom	látogató	1 alkalom /látogató	alkalom	látogató	1 alkalom /látogató	alkalom	látogató	1 alkalom /látogató	alkalom	látogató	1 alkalom /látogató	
2014.	28	5 860	209	10	4 955	496	15	na	na	na	8	800	100	32	29 832	932	72	24 282	337	165	65 729	398	93	41 447	446
2015.	12	3 000	250	10	595	60	10	na	na	na	9	4 000	444	28	25 619	915	64	12 948	202	133	46 162	347	69	33 214	481
2016.	11	3 500	318	1	45	45	12	na	na	na	10	4 650	465	20	22 579	1 129	48	13 830	288	102	44 604	437	54	30 774	570
2017.	12	8 050	671	72	2 219	31	8	na	na	na	17	5 100	300	18	17 148	953	38	13 374	352	165	45 891	278	127	32 517	256
2018.	4	4 700	1 175	0	-	-	5	na	na	na	21	8 673	413	18	19 623	1 090	26	28 387	1 092	74	61 383	830	48	32 996	687
2019.	4	33 590	8 398	5	540	108	6	na	na	na	32	9 697	303	8	21 783	2 723	36	12 893	358	91	78 503	863	55	65 610	1 193

év	Ismeretterjesztő előadások																							
	WSSZ theater			AGORA			MMIK			Könyvtár			Egyéb			Múzeum			Összesen			Összesen egyéb nélkül		
	előadás	látogató	1 előadás /látogató	előadás	látogató	1 előadás /látogató	előadás	látogató	1 előadás /látogató	előadás	látogató	1 előadás /látogató	előadás	látogató	1 előadás /látogató	előadás	látogató	1 előadás /látogató	előadás	látogató	1 előadás /látogató	előadás	látogató	1 előadás /látogató
2014.	44	1 943	44	18	230	13	6	80	13	0	-	863	11 990	14	43	1 230	29	974	15 473	16	111	3 483	31	
2015.	81	5 066	63	10	520	52	0	-	0	0	-	102	3 252	32	24	1 010	42	217	9 848	45	115	6 596	57	
2016.	67	2 693	40	3	200	67	10	459	46	1	90	87	2 747	32	18	891	50	186	7 080	38	99	4 333	44	
2017.	39	1 546	40	34	2 428	71	7	173	25	14	681	49	120	4 951	41	31	1 274	41	245	11 053	45	125	6 102	49
2018.	47	1 184	25	45	5 040	112	71	1 087	15	13	925	71	68	2 479	36	27	1 214	45	271	11 929	44	203	9 450	47
2019.	22	1 797	82	53	6 085	115	21	972	46	19	1 060	56	93	3 414	37	31	1 111	36	239	14 439	60	146	11 025	76

év	Előadóművészet																	
	Savaria Szimfonikus Zenekar			Capella Savaria			Weöres Sándor Színház			AGORA			Előadóművészet összesen					
	koncert	látogató	1 koncert /látogató	koncert	látogató	1 koncert /látogató	színhazi előadás	látogató	1 előadás /látogató	előadás	látogató	3 538	előadás	látogató	1 előadás /látogató	előadás	látogató	1 előadás /látogató
2014.	60	27 635	461	3	956	319	312	63 136	202	22	3 538	397	161	95 265	240			
2015.	70	26 250	375	2	662	331	323	60 968	189	15	7 180	410	479	95 060	232			
2016.	61	25 530	419	4	1 145	286	331	64 847	196	19	19 998	415	1 053	111 520	269			
2017.	64	21 817	341	5	1 580	316	303	58 717	194	8	6 562	380	820	88 676	233			
2018.	67	21 352	319	6	1 388	231	290	56 670	195	41	43 322	404	1 057	122 732	304			
2019.	65	21 012	323	6	1 918	320	317	56 160	177	30	33 365	418	1 112	112 455	269			

7. melléklet

Szombathely kulturális költségvetése 2014–2019. (eFt-ban)

év	Szombathely MJV. összes kiadása (zsz. 2. t.)	összes kulturális kiadás (zsz. 9. t.)	%	összes intézményi kiadás (Agora, Bábszh., Könyvtár, Múzeum, Zenekar, Színház) (zsz. 6. tábla)	múzeum összes kiadása (zsz. 6. tábla)	intézmények kiadása %	múzeum kiadása összes %	múzeum kiadása összes kulturális kiadás %	múzeum kiadása intézményi kiadás %
2014	17 286 486	2 558 836	15	1 891 517	486 029	11	3	19	26
2015	22 017 819	2 844 401	13	2 021 345	530 154	9	2	19	26
2016	17 545 816	3 195 891	18	1 994 938	574 623	11	3	18	29
2017	24 262 429	2 823 231	12	2 120 696	582 886	9	2	21	27
2018	22 427 376	2 939 373	13	2 284 805	749 418	10	3	25	33
2019	25 202 814	2 993 070	12	2 258 586	589 012	9	2	20	26

év	Szombathely MJV összes bevétele (zsz. 2. t.)	összes kulturális bevétel	%	összes intézményi bevétel (Agora, Bábszh., Könyvtár, Múzeum, Zenekar, Színház) (zsz. 4. tábla)	múzeum összes bevétele (zsz. 4. tábla)	intézmények bevétele % össz.	múzeum bevétele összes %	múzeum bevétele intézményi bevétel %
2014	22 680 570			2 027 476	560 656	9	2	28
2015	24 427 037			2 112 880	538 081	9	2	25
2016	29 050 027			2 082 031	594 839	7	2	29
2017	33 048 244			2 224 893	588 567	7	2	26
2018	32 777 867			2 375 241	777 524	7	2	33
2019	38 128 341			2 543 266	640 500	7	2	25

8. melléklet

Kulturális kiadás (e Ft)									
Év	országos kulturális kiadás	Szombathelyi kulturális kiadása	% a szombathelyi kulturális kiadások aránya az országéhoz	Szombathelyi állami támogatása kulturális területen	% Szombathelyi részesedési aránya az országos kulturális kiadásokból	% az állami támogatás által fedezett szombathelyi kulturális kiadás			
2014	281 065 000	2 558 836	0,91	782 199	0,278	31			
2015	355 395 000	2 844 401	0,80	765 511	0,215	27			
2016	365 707 000	3 195 891	0,87	635 800	0,174	20			
2017	383 704 000	2 823 231	0,74	635 800	0,166	23			
2018	448 032 000	2 939 373	0,66	762 150	0,170	26			
2019	567 541 000	2 993 070	0,53	751 000	0,132	25			

2.7.0. A költségvetés kulturális kiadásai (2001–) [folyó áron, millió forint]/kivonat

Év	Könyv-, zenemű- és lapkiadás	Rádió-televízió műsor- szolgáltatás	Közművelődési tevékenység			Művészeti tevékenység		Állat-, növénykertek és nemzeti parkok	Történelmi emlékhelyek tevékenysége	Egyéb szórakoztatási és kulturális tevékenység	Összesen
			művelődési központok, házak	könyvtárak	múzeumok, levéltárak	színházak	zene- és táncművészet				
2014	6 263	2 507	61183,00	35 839	45 715,000	43 827	20 819	27 323	16 105	21 484	281 065
2015	5 245	2 691	78638,00	48 441	48 139,000	57 026	24 911	31 186	36 551	22 567	355 395
2016	3 692	2 896	71076,00	42 125	51 352,000	49 593	33 663	23 562	41 722	46 026	365 707
2017	3 813	3 084	82069,00	38 439	69 067,000	51 408	28 930	49 388	40 642	16 864	383 704
2018	4 490	3 142	95223,00	48 431	62 924,000	74 992	34 752	35 911	70 821	17 346	448 032
2019	4 232	3 121	121027,00	48 018	67 933,000	80 737	57 946	59 794	70 650	54 084	567 542

Múzeum

Év	megyei hatókörű városi múzeumok állami támogatása	Szombathelyi múzeumi támogatása	% Szombathelyi múzeumi támogatás az állami támogatáshoz (B oszlop) viszonyítva		Savaria Megyei Hatókörű Városlégi Múzeum állami támogatása	% a SMHVM részesedése az állam mhv múzeumok támogatásából
			Szombathelyi múzeumi támogatása	Szombathelyi múzeumi támogatása		
2014	2 553 000	153 348	6	149 300	6	
2015	2 595 000	122 572	5	139 800	5	
2016	2 595 000	237 582	9	139 800	5	
2017	2 570 000	192 116	7	139 800	5	
2018	2 720 800	175 043	6	149 350	5	
2019	2 751 200	147 482	5	147 600	5	

9. melléklet

Működési kiadások és azok fedezete Savaria MHV Múzeum (zárszámadás 9. tábla) (eFT)									
Év	állami támogatás	önkormányzati támogatás	önkorm. Tám.-ból felhasznált	saját bevétel	saját bevételből felhasznált	előző évi pénzmaradvány	tárgyévi kiadás		
2014	149 300	198 004	153 348	187 594	112 968	43 988	459 604		
2015	139 800	174 801	122 572	104 053	104 053	94 752	461 177		
2016	139 800	275 612	237 582	86 346	86 346	52 229	515 957		
2017	139 800	244 900	192 116	198 844	198 844	36 461	567 221		
2018	149 350	228 614	175 043	344 441	344 441	52 785	721 619		
2019	147 600	237 523	147 482	245 817	245 817	28 106	569 005		

Működési kiadások és azok fedezete (zárszámadás 9. tábla feldolgozása) (eFT)

Év	összes állami támogatás	összes önkormányzati támogatás	összes önkorm. Tám.-ból felhasznált	összes saját bevétel	összes saját bevételből felhasznált	összes előző évi pénzmaradvány	összes tárgyévi kiadás
2014	782 199	709 356	663 163	913 211	796 643	88 987	2 330 992
2015	765 511	837 931	673 335	775 773	767 143	138 381	2 344 370
2016	635 800	935 944	760 892	865 946	865 946	163 867	2 426 505
2017	635 800	917 834	721 682	1 010 069	1 010 069	169 309	2 536 860
2018	762 150	892 491	689 044	1 071 447	1 071 447	196 138	2 718 779
2019	751 000	1 030 497	659 516	1 070 672	1 070 672	173 840	2 655 028

10. melléklet

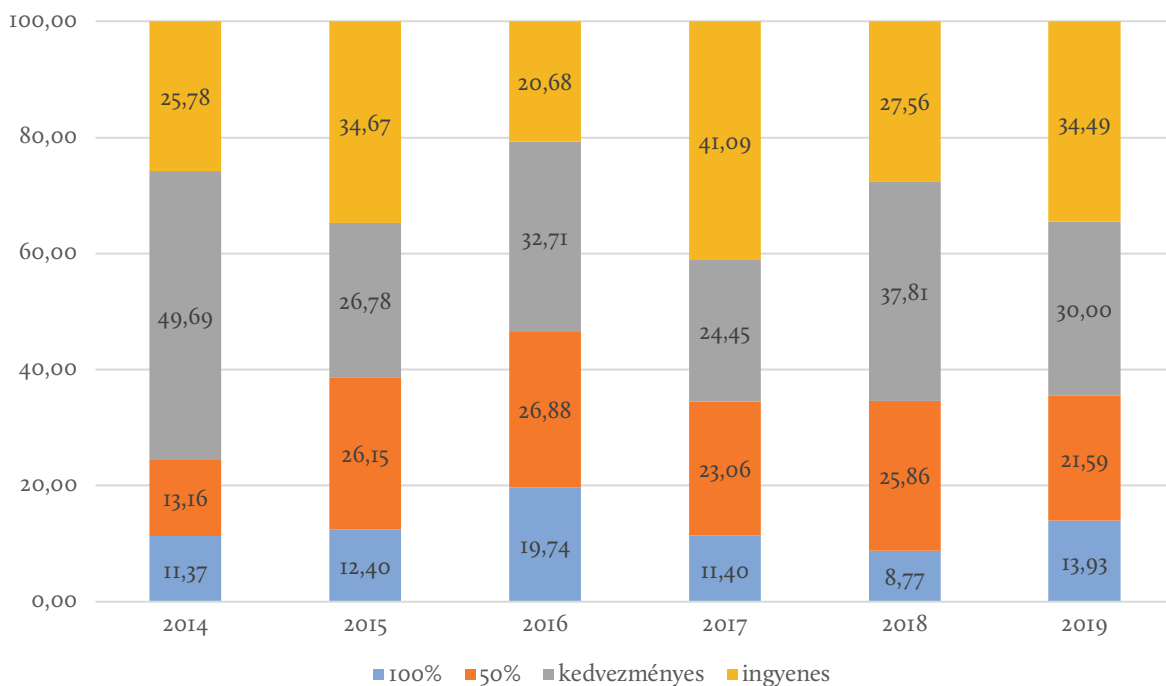
2.7.3. Muzeális intézmények (2014–2019) – részlet és feldolgozás								
Év	Múzeumok száma	Kiállítások száma	Látogatás, ezer	Ezer lakosra jutó múzeumlátogatás	Megjelent kiadványok száma	Alkalmazottak száma összesen	Tárlatvezetések száma	Rendezvények száma
2014	700	4 519	9 557	969	2 930	5 749	71 047	40 892
2015	700	4 292	9 563	972	3 086	5 838	69 056	39 061
2016	696	4 341	10 396	1 059	3 445	6 153	77 558	40 374
2017	686	4 325	10 782	1 102	3 589	7 562	83 009	41 621
2018	689	4 048	10 955	1 121	3 490	7 233	77 297	43 922
2019	700	3 969	11 563	1 184	4 010	7 071	83 097	48 661

11. melléklet: A 10 legnagyobb látogatottságú esemény 2014–2019.

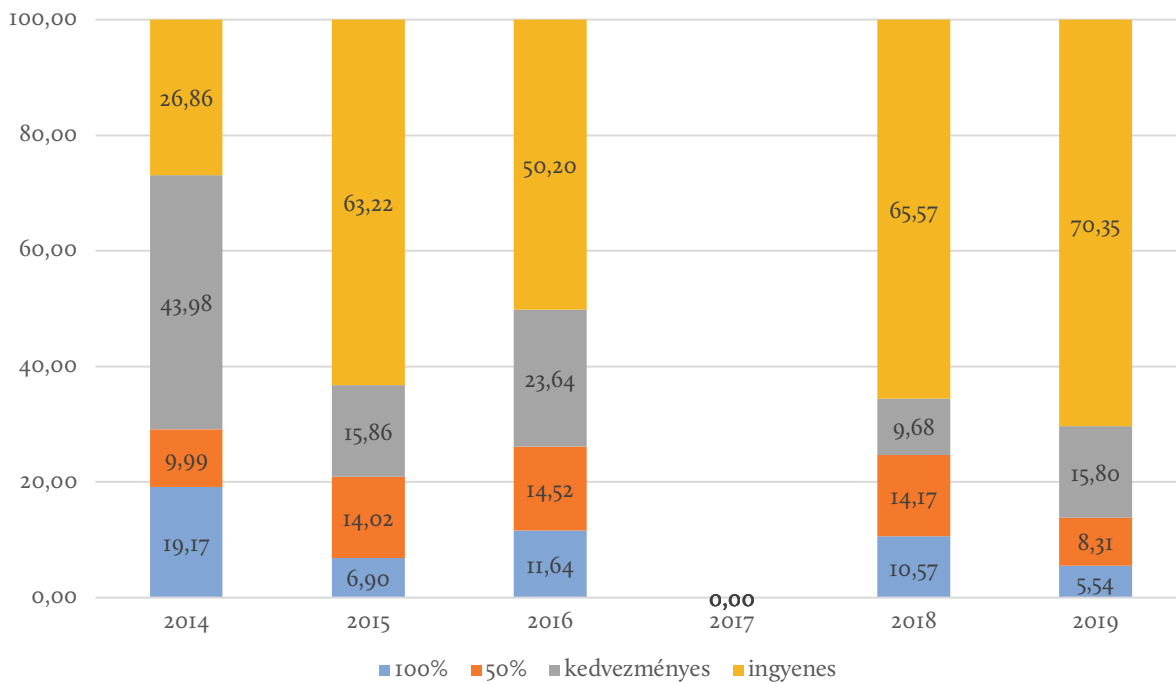
látogatottsági sorrend	Kiállításmegnyitó				Előadás			
	év	helyszín	esemény	részvevők száma	év	helyszín	esemény	részvevők száma
1.	2016.	Skanzen	Szent Márton üzenetei és napjának jelentései	454	2014.	Iseum	A magyar régészet napja	237
2.	2018.	Képtár	Relációk. A Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium kiállítása	324	2017.	Szombathely	Szombathelyi séták - Ókeresztények Sabariában	167
3.	2016.	Képtár	Kortársunk Szent Márton	302	2018.	Savaia	Az év előlényei 2018-ban (előadás)	127
4.	2017.	Képtár	A Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium kiállítása	287	2015.	Savaria	A rovarok birodalma	121
5.	2018.	Képtár	Életmű. Szyksznian Wanda grafikusképzőművész kiállítása	287	2018.	Savaria	Jégvilágok csodái. Fotós expedíció az Északi- és Déli-sarkvidéken. Kércz Tibor természetfotós élménybeszámolóval egybekötött vetített képes előadása	120
6.	2019.	Smidt	KÉPTÉR Egy szület Szombathely	258	2017.	Savaria	Az év előlényei 2017-ben (6 előadás)	94
7.	2016.	Iseum	Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán	257	2016.	Smidt	Örökségünk nyomában. Úti emlékek a múlt csodáiról 2. Czenki Zsuzsanna: Tízezer kilométer - Kínai pillanatfelvételek	88
8.	2018.	Képtár	Relációk. Tárlatzáró matiné-hangverseny a Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium képzőművészeti tagozata kiállításának zárása alkalmából	245	2019.	Savaria	Az év előlényei 2019-ben	87
9.	2015.	Képtár	Kifutó (Kiállítás a Művészeti Intézet) (NyME-BDPK) hallgatóinak diplomamunkáiból)	237	2015.	Savaria	Az év előlényei	85
10.	2016.	Képtár	huszonötödik. A Szombathelyi Művészeti Szakközépiskola 25 éve Képző- és Iparművészeti Tagozatának jubileumi kiállítása	237	2015.	Iseum	Az antik ember világlátása 1.: Sosztarits Ottó: A vallásos világszemlélet	80

Könyvbemutató				Közművelődési rendezvény			
év	helyszín	esemény	részvevők száma	év	helyszín	esemény	részvevők száma
2014.	Smidt Múzeum	Híres szombathelyi nők Nagy Mariann - Keppel Csilla	128	2015.	Skanzen	Szent Márton-napi Országos Nagyvásár	10230
2014.	Savaria Múzeum	Híres szombathelyi nők Szegedy Georgina - Kelbert Krisztina	120	2018.	Skanzen	Szent Márton-napi Országos Nagyvásár	8944
2016.	Savaria Múzeum	Az Őrségi Nemzeti Park I-II. (4 előadás)	96	2014.	Skanzen	Szent Márton-napi Országos Nagyvásár	8204
2018.	Iseum	Tóth Endre: A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények	90	2017.	Skanzen	Szent Márton-napi Országos Nagyvásár	6359
2017.	Savaria Múzeum	Híres szombathelyi nők 17. Kelbert Krisztina: Knébel Riza	82	2016.	Skanzen	Szent Márton-napi Országos Nagyvásár	4356
2014.		Híres szombathelyi nők Dr. Földes Éva - Dr Hollerné Mecseri Annamária	80	2017.	Skanzen	Huszártoborzó	4285
2016.	Smidt Múzeum	Keppel Csilla: Sebesültek görbe tükörben. Rambousek Borivoj első világháborús orvosi karikatúrái a szombathelyi katonai tartalékkórház életéről	54	2015.	Skanzen	Szent György-napi Kézműves Vásár	3378
2015.	Savaria Múzeum	Nagy Ferenc: Vas megye nagylepkéi	43	2017.	Skanzen	Szent György-napi Kézműves Vásár	3372
2015.	Savaria Múzeum	Kultúrák peremén - tudomány közepén (M. Kozár Mária)	43	2016	Skanzen	Huszártoborzó	3145
2015.	Képtár	Schrammel-napló	42	2018.	Skanzen	Huszártoborzó	3000

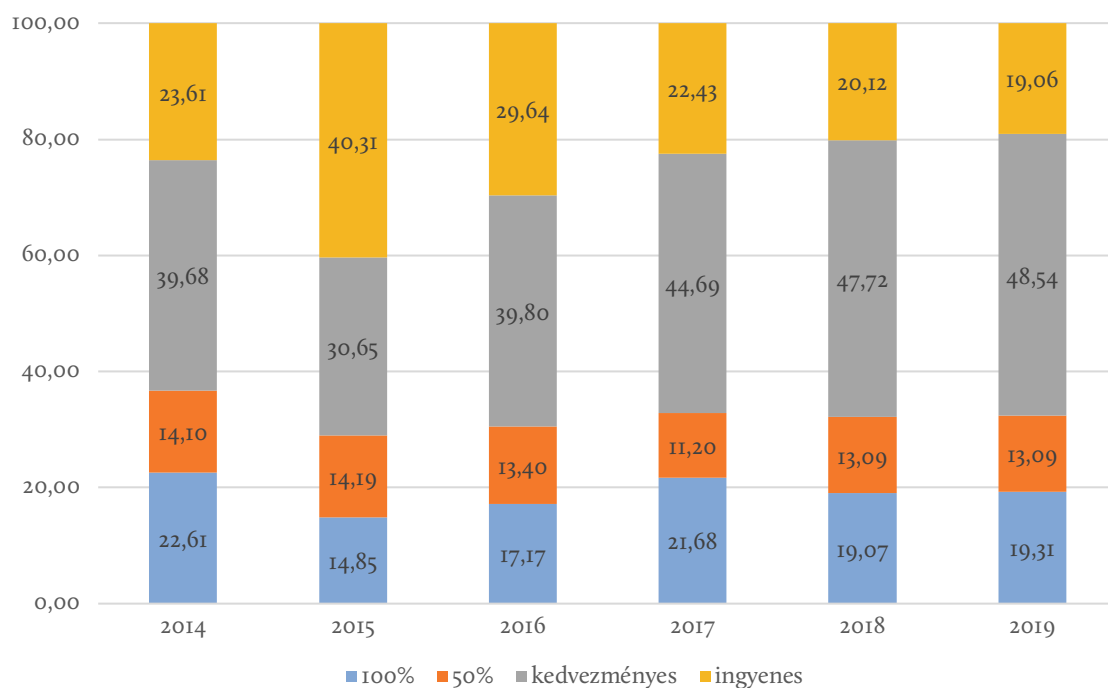
12. melléklet

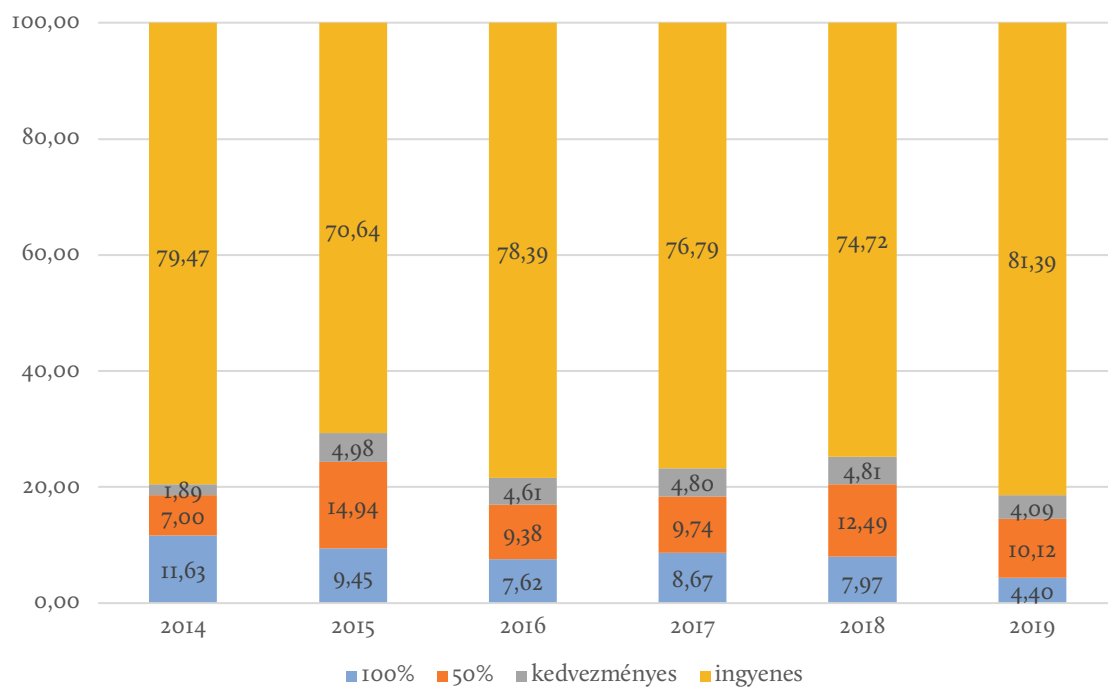
1. ábra Savaria Múzeum

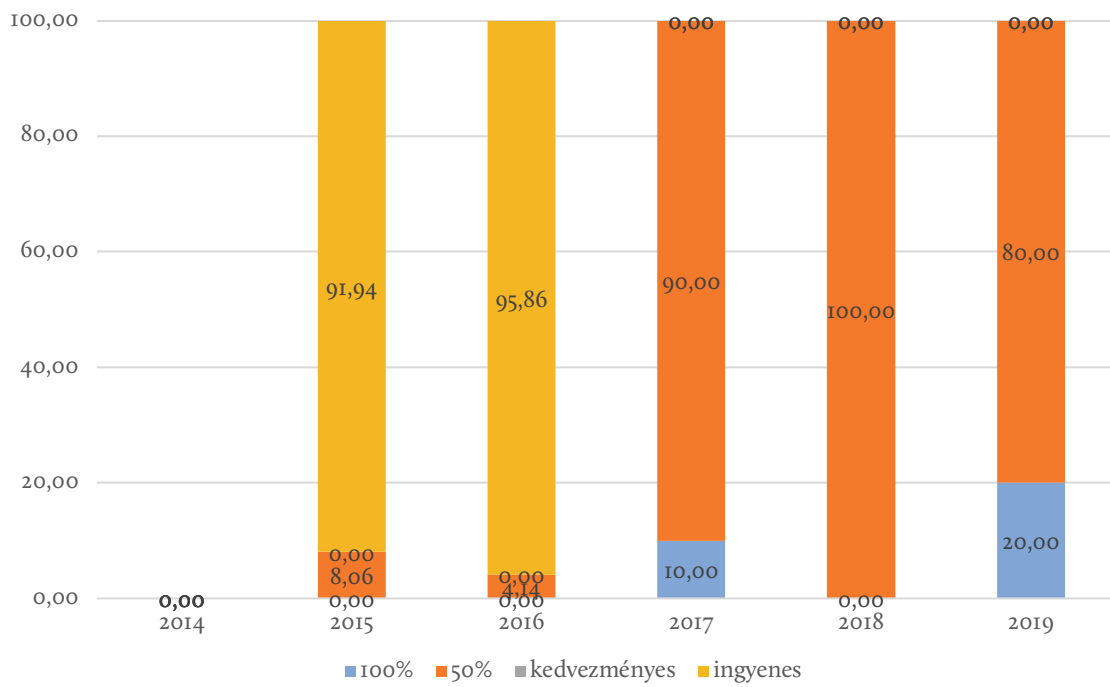
2. ábra Smidt Múzeum

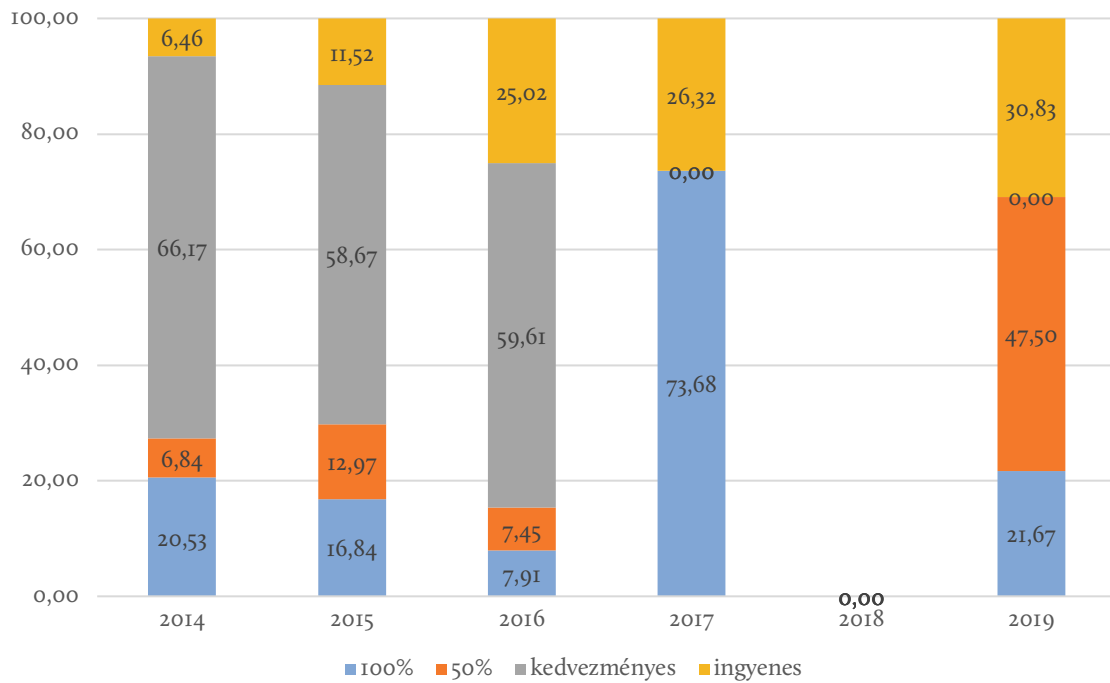
3. ábra Iseum Savariense

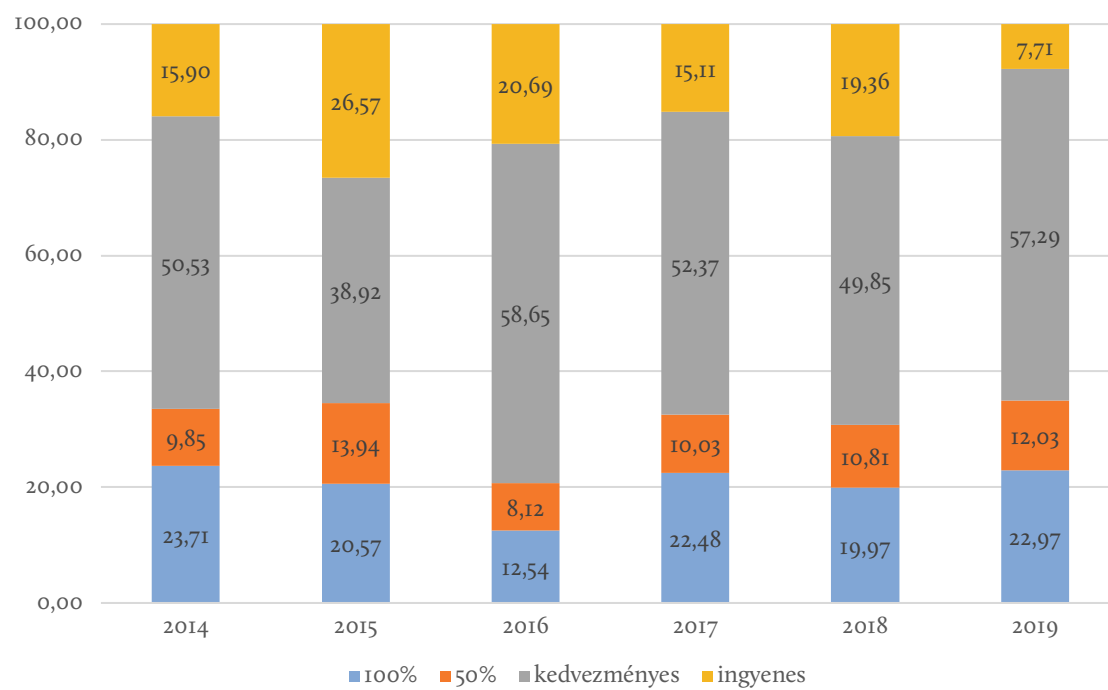
4. ábra Szombathelyi Képtár

5. ábra Látványtár

6. ábra Romkert

7. ábra Skanzen

13. melléklet

Savaria kedvezményes	2014	2015	2016	2017	2018	2019
családi	15,31	39,06	22,99	17,31	26,71	33,54
csoportos felnőtt	66,67	3,7	0	0	0	6,85
csoportos diák	8,98	47,81	77,01	64,53	61,16	44,55
csoportos nyugdíjas	9,05	4,55	0	16,95	10,26	11,21
igazgatói engedéllyel	0	4,88	0	0,97	0	0
OTP	0	0	0	0	0	0
szállás.hu	0	0	0	0,24	1,87	3,84
	100	100	100	100	100	100

Smidt kedvezményes	2014	2015	2016	2017	2018	2019
családi	13,46	13,77	22,99	0	55,5	18,64
csoportos felnőtt	26,47	0	2,77	0	0	12,77
csoportos diák	30,04	66,67	36,2	0	44,5	59,48
csoportos nyugdíjas	30,04	19,57	14,01	0	0	9,11
igazgatói engedéllyel	0	0	18,31	0	0	0
OTP	0	0	0	0	0	0
szállás.hu	0	0	0	0	0	0
	100	100	94,28	0	100	100

Iseum kedvezményes	2014	2015	2016	2017	2018	2019
családi	26,64	26,67	28,43	29,32	36,96	29,12
csoportos felnőtt	12,93	14,96	10,44	6,59	5,28	7,15
csoportos diák	27,73	38,44	27,91	42,34	32,08	41,86
csoportos nyugdíjas	27,73	17,39	23,54	6,91	12,93	6,06
igazgatói engedéllyel	0	2,54	9,68	0	0	0
OTP	4,97	0	0	14,84	10,91	13,01
szállás.hu	0	0	0	0	1,84	2,8
	100	100	100	100	100	100

Képtár kedvezményes	2014	2015	2016	2017	2018	2019
családi	31,37	16,57	0	2,8	64,46	41,51
csoportos felnőtt	29,41	0	0	0	0	56,6
csoportos diák	0	83,43	100	81,82	35,54	0
csoportos nyugdíjas	0	0	0	15,38	0	0
igazgatói engedéllyel	39,22	0	0	0	0	0
OTP	0	0	0	0	0	0
szállás.hu	0	0	0	0	0	1,89
	100	100	100	100	100	100

Romkert kedvezményes	2014	2015	2016	2017	2018	2019
családi	38,47	37,37	4,32	0	0	0
csoportos felnőtt	1,79	2,14	2,31	0	0	0
csoportos diák	29,87	50,2	66,05	0	0	0
csoportos nyugdíjas	29,87	10,3	15,12	0	0	0
igazgatói engedéllyel	0	0	12,19	0	0	0
OTP	0	0	0	0	0	0
szállás.hu	0	0	0	0	0	0
	100	100	100	0	0	0

Skanzen kedvezményes	2014	2015	2016	2017	2018	2019
családi	11,38	41,87	31,75	31,9	32,91	28,1
csoportos felnőtt	21,23	7,43	9,6	5,49	4,07	6,81
csoportos diák	33,68	39,89	46,26	54,55	56,62	49,85
csoportos nyugdíjas	33,71	10,81	12,38	8,05	6,24	11,65
igazgatói engedéllyel	0	0	0	0	0	0
OTP	0	0	0	0	0	0
szállás.hu	0	0	0	0	0,16	3,59
	100	100	100	100	100	100

14. melléklet

Ingyenes Savaria	2014	2015	2016	2017	2018	2019
6 év alatti	4,68	0	7,27	3,03	1,9	1,99
70 év feletti	10,64	11,05	46,36	22,41	24,25	11,47
Pedagógus	7,94	6,76	16,36	5,98	9,05	6,96
Fogyatékos személy	0	0,52	0,91	3,31	0,22	1,08
Fogyatékos személy kísérője	0	0,13	0	0	0,11	0,81
Szakmai belépő, újságíró	2,41	0	1,82	0,22	0,22	4,16
Vasi Múzeumbarát Egylet	0	0	0	1,59	0	21,59
Smidt Múzeumért Alapítvány	0	0	0	0	0	0
Havi 1 hétvégi/26 év alatt	0	0	1,82	5,26	6,7	1,26
Havi 1 hétvégi/18 év alatti kísérő	0	0	0	3,6	0,78	1,72
SMHVM dolgozó/családtag	0	0	0	0	0	0,27
Igazgatói engedéllyel ingyenes	4,11	3,25	5,45	9,73	3,35	8,31
Kiállítás megnyitó	70,21	61,77	0	41,5	46,26	21,05
Ingyenes/Egyéb (Nemzeti ünnep, Smidt M. villamos)	0	16,51	20	3,39	7,15	19,33
	100	100	100	100	100	100

Ingyenes összes Smidt	2014	2015	2016	2017	2018	2019
6 év alatti	9,3	17,64	17,5	0	11,31	3,27
70 év feletti	23,84	14,91	23,45	0	16,26	8,07
Pedagógus	28,64	26,55	26,32	0	7,18	4,85
Fogyatékos személy	5,7	0	4,38	0	1,02	1,58
Fogyatékos személy kísérője	1,8	0	1,31	0	0,75	0,71
Szakmai belépő, újságíró	1,35	0,18	1,24	0	1,36	3,06
Vasi Múzeumbarát Egylet	0,6	0	0,33	0	0,95	2,4
Smidt Múzeumért Alapítvány	0,45	0	2,35	0	0,14	0,05
Havi 1 hétvégi/26 év alatt	0	0,36	0,65	0	0,68	0,16
Havi 1 hétvégi/18 év alatti kísérő	0	0,18	0,65	0	0,54	0,16
SMHVM dolgozó/családtag	2,7	0,36	0,65	0	0,61	0,99
Igazgatói engedéllyel ingyenes	8,4	6,73	3,46	0	2,64	0
Kiállítás megnyitó	17,24	28,55	4,44	0	4,2	6,07
Ingyenes/Egyéb (Nemzeti ünnep, Smidt M. villamos)	0	4,55	13,26	0	52,37	68,64
	100	100	100	0	100	100

Ingyenes összes Iseum	2014	2015	2016	2017	2018	2019
6 év alatti	0,97	8,59	1,53	2,44	1,33	1,09
70 év feletti	12,93	15,83	22,86	24,29	38,93	31,21
Pedagógus	7,56	7,55	20,78	15,09	15,47	23,07
Fogyatékos személy	4,75	1,39	1,76	2,2	6,04	5,12
Fogyatékos személy kísérője	1,41	0,54	1,16	1,42	2,13	2,85
Szakmai belépő, újságíró	2,55	4,5	7,96	5,27	8,27	2,6
Vasi Múzeumbarát Egylet	0,09	0,4	0,37	0,16	0,09	0
Smidt Múzeumért Alapítvány	0	0,09	0	0	0	0
Havi 1 hétvégi/26 év alatt	0	8,68	2,73	4,48	2,4	6,29
Havi 1 hétvégi/18 év alatti kísérő	0	0,72	1,34	2,83	0,98	3,86
SMHVM dolgozó/családtag	4,66	0,36	0,6	0	0	0
Igazgatói engedéllyel ingyenes	30,52	7,51	18,14	28,14	12,71	8,72
Kiállítás megnyitó	34,56	24,28	17,86	0	8,09	7,72
Ingyenes/Egyéb (Nemzeti ünnep, Smidt M. villamos)	0	19,56	2,92	13,68	3,56	7,47
	100	100	100	100	100	100

Ingyenes összes Képtár	2014	2015	2016	2017	2018	2019
6 év alatti	1,26	0,36	0,37	1,27	0,54	1,99
70 év feletti	16,22	17,2	12,67	5,34	20,4	27,13
Pedagógus	4,29	10,03	4,1	3,06	3,76	2,94
Fogyatékos személy	0,09	0	0	0	0	0
Fogyatékos személy kísérője	0,09	0	0	0	0	0
Szakmai belépő, újságíró	1,17	0,16	0,12	0,09	0	0,19
Vasi Múzeumbarát Egylet	0,23	0	1,24	0,22	0	0,28
Smidt Múzeumért Alapítvány	0,09	0	0	0	0	0
Havi 1 hétvégi/26 év alatt	0	0	0,21	0,17	0,08	1,04
Havi 1 hétvégi/18 év alatti kísérő	0	0	0,04	0,09	0	0,76
SMHVM dolgozó/családtag	0	0,08	0,46	0	0	0,38
Igazgatói engedéllyel ingyenes	10,86	6	8,07	13,82	2,06	6,45
Kiállítás megnyitó	65,69	64,56	71,77	74,85	68,39	53,32
Ingyenes/Egyéb (Nemzeti ünnep, Smidt M. villamos)	0	1,61	0,95	1,09	4,77	5,5
	100	100	100	100	100	100

Ingyenes összes Látványtár	2014	2015	2016	2017	2018	2019
6 év alatti	0	0	0	0	0	0
70 év feletti	0	0	13,58	0	0	0
Pedagógus	0	0	0	0	0	0
Fogyatékos személy	0	17,54	0	0	0	0
Fogyatékos személy kísérője	0	0	0	0	0	0
Szakmai belépő, újságíró	0	5,26	3,7	0	0	0
Vasi Múzeumbarát Egylet	0	0	0	0	0	0
Smidt Múzeumért Alapítvány	0	0	0	0	0	0
Havi 1 hétvégi/26 év alatt	0	0	0	0	0	0
Havi 1 hétvégi/18 év alatti kísérő	0	0	0	0	0	0
SMHVM dolgozó/családtag	0	0	1,23	0	0	0
Igazgatói engedéllyel ingyenes	0	0	1,85	0	0	0
Kiállításmegnyitó	0	0	0	0	0	0
Ingyenes/Egyéb (Nemzeti ünnep, Smidt M. villamos)	0	0	0	0	0	0
	0	22,81	20,37	0	0	0

Ingyenes összes Romkert	2014	2015	2016	2017	2018	2019
6 év alatti	10,06	3,44	1,1	0	0	14,41
70 év feletti	50,3	31,52	43,01	100	0	45,95
Pedagógus	29,59	28,65	28,31	0	0	39,64
Fogyatékos személy	7,1	10,6	13,24	0	0	0
Fogyatékos személy kísérője	2,37	2,87	1,1	0	0	0
Szakmai belépő, újságíró	0	0	0	0	0	0
Vasi Múzeumbarát Egylet	0,59	0,29	0	0	0	0
Smidt Múzeumért Alapítvány	0	0	0	0	0	0
Havi 1 hétvégi/26 év alatt	0	0	0	0	0	0
Havi 1 hétvégi/18 év alatti kísérő	0	0	0	0	0	0
SMHVM dolgozó/családtag	0	0	0	0	0	0
Igazgatói engedéllyel ingyenes	0	7,45	13,24	0	0	0
Kiállításmegnyitó	0	0	0	0	0	0
Ingyenes/Egyéb (Nemzeti ünnep, Smidt M. villamos)	0	15,19	0	0	0	0
	100	100	100	100	0	100

Ingyenes összes Skanzen	2014	2015	2016	2017	2018	2019
6 év alatti	40,03	53,49	19,16	36,77	40,18	28,09
70 év feletti	10,87	11,5	10,24	13,43	3,46	26,69
Pedagógus	31,28	17,94	16,86	30,25	13,12	13,48
Fogyatékos személy	1,5	6,84	10,76	2,74	3,66	15,45
Fogyatékos személy kísérője	0,63	1,63	3,87	0,78	1,73	2,81
Szakmai belépő, újságíró	0,79	0,36	0,07	0,26	0	0
Vasi Múzeumbarát Egylet	0,63	0,22	2,82	0,26	0	0
Smidt Múzeumért Alapítvány	0	0	0	0	0	0
Havi 1 hétvégi/26 év alatt	0	2,68	2,23	0	4,78	7,3
Havi 1 hétvégi/18 év alatti kísérő	0	0,14	0,07	0	3,56	6,18
SMHVM dolgozó/családtag	1,58	0,61	0	0,39	0	0
Igazgatói engedéllyel ingyenes	2,99	2,21	4,13	2,09	0	0
Kiállításmegnyitó	9,69	0,94	29,79	13,04	29,5	0
Ingyenes/Egyéb (Nemzeti ünnep, Smidt M. villamos)	0	1,45	0	0	0	0
	100	100	100	100	100	100

15. melléklet. Külföldi látogatók a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeumban

	2015	%	2016	%	2017	%	2018	%	2019	%	Összesen	tagint összlát. %
Savaria	0	0,00	0	0,00	85	5,75	122	8,75	51	4,95	258	1,61
Smídt	7	0,54	94	6,80	0	0,00	61	4,37	195	18,93	357	2,30
Iseum	592	45,47	902	65,22	1001	67,68	650	46,59	521	50,58	3666	10,13
Képtár	21	1,61	155	11,21	280	18,93	469	33,62	140	13,59	1065	6,03
Látványtár	0	0,00	3	0,22	0	0,00	0	0,00	0	0,00	3	1,19
Romkert	466	35,79	97	7,01	14	0,95	0	0,00	10	0,97	587	7,62
Skansen	216	16,59	132	9,54	99	6,69	93	6,67	113	10,97	653	1,51
ÖSSZESEN:	1302	100,00	1383	100,00	1479	100,00	1395	100,00	1030	100,00	6589	4,82
összes látogató %	5,08		6,13		8,62		7,11		4,73			

Könyvtárak a világhálón

Mártfai Márta

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
konyvtar@savariamuseum.hu

Összefoglalás

A világvárvány a könyvtárak működésében is felértékelte az online szolgáltatások és a személyes találkozásokat részben helyettesítő virtuális együttműködések szerepét. A változások új könyvtári szolgáltatások és feladatok felé mutatnak utat. Jelen írásban két erőteljesen megjelenő igényt szeretnék bemutatni.

- Az olvasó csak az Internet segítségével kívánja használni a könyvtárat, feleslegesen nem jön be. Milyen új felhasználó csoportok közelíthetők meg ezáltal? Hogyan változik meg a tudás közvetítése, a dokumentumok szolgáltatása ezáltal?
- A könyvtárak, mint tudományos és közéleti információt gyűjtő intézmények érdeklődése is erősebben az Internet és a közösségi médiák közérdekű tudósításai felé fordul. Komoly nemzetközi próbálkozások folynak a webtartalmak hosszú távú megőrzésére.

A cikk elsősorban figyelemfelkeltésre, az új tendenciák vázlatos ismertetésére vállalkozik.

KULCSSZAVAK: könyvtár, világháló, online szolgáltatások

Abstract

Libraries on the Web. The worldwide epidemic has meant that online services and personal meetings have been replaced in part by virtual cooperation. The changes point a way towards new library services tasks. This piece of writing seeks to meet two strongly apparent demands.

- *Readers wish to use the library with Internet help, rather than pay unnecessary visits. What new groups can be met in this way? What new groups can be met at all? How is the way of providing knowledge and documents changed by this?*
- *There is also strong interest in the Internet and communal media among libraries, in gathering scientific, scholarly and public information. Serious international attempts are being made to preserve web contents in the longer term.*

The article draws attention primarily to raising awareness and outlining the scope of the new trends.

KEYWORDS: library, worldwide web, online services

Bevezetés

Noha az Internet már évtizedek óta az életünk részét képezi, az elmúlt egy évben a virtuális tér hirtelen sokkal valóságosabbá vált a mindennapjainkban, mint annak előtte bármikor, köszönhetően a Covid-19 járványhelyzetnek és a szociális távolságtartás szükségességének. Ebben a helyzetben a könyvtárak szolgáltatásai is a távoli elérés irányába tolódnak el, vagyis az a cél, hogy minél több dokumentum hozzáférhető legyen bárki számára személyes találkozás nélkül, pusztán számítógépek segítségével. Ezen törekvésnek és egyben feladatnak számos aspektusa van: az

elektronikus beiratkozás lehetővé tétele, az állomány elektronikus bemutatása, elektronikus katalógus, különböző cikk- és tanulmány adatbázisok lehetőség szerint a tanulmányokhoz vezető élő linkekkel gazdagítva, különböző játékos rejtvények és feladatok az – elsősorban gyermek –, olvasók könyvtárhasználóvá neveléséhez.

A járványhelyzetből fakadó megszorítások természetesen kellemetlen kényszert jelentenek, ugyanakkor könyvtáros és könyvtárhasználó szempontjából lett néhány nagyon kellemes következménye is: a világ összes könyvtára-, megfelelő technikai háttérrel karnyújtásnyira van és elérhető, akár otthonról, de a munkahelyünkről is.

Gyakorlatilag a könyvtári szolgáltatások tekintetében megszűntek az országhatárok és a fizikailag előállított könyvek és folyóiratok kölcsönzése, illetve az úgynevezett könyvtárközi kölcsönzés háttérbe szorult, annak minden hátrányával együtt (pl. könyvek rongálódása, sérülése, postai feladás, postaköltség, könyvek elvesztése).

Ezzel párhuzamosan megnőtt a könyvtárosok érdeklődése a nem fizikailag testet öltő információk rendszerezése és visszakereshetővé tétele és hosszú távú szolgáltathatósága iránt. Mivel minden típusú információ áramlása jelentősen áttevődött az internetes fórumokra, felületekre, így a tudományos tudásmegosztás és az oktatási célú diskurzusok is, ami különösen fontos lehet a szakkönyvtárak és az egyetemi könyvtárak olvasói és könyvtárosai számára. Vagyis biztonságos mérítést szeretnének az Internet folyton változó információ-halmazából.

Ebben a kis dolgozatban az előbbieken felvillantott igények közül kettőre szeretnék kitérni részletesebben. Elsőként arra, milyen eszközökkel igyekeznek elérni a könyvtárak a földrajzilag távol lévő olvasókat, másodsorban pedig az Internet hatalmas tudásanyagának rendszerezésére tett kísérletekről.

Jössz Te még az én utcámba ... és ha jöttél szívesen látott vendég vagy

Amikor könyvtári gyűjtemények kilépnek a Világhálóra első feladat meggyőzni a potenciális olvasókat, – akiknek csak egy része volt könyvtárhhasználó a valóságos térben is, másik része csak az Interneten szörfözve, véletlenül tévedt a könyvtár honlapjára –, hogy a könyvtár egy izgalmas és sokoldalú szociális tér, amelynek használatához nem kellene bonyolult ismeretek, csak néhány egyszerű szabály, és máris otthonosan mozoghat benne bárki.

Magyarországon sajnos az ilyen megszólító jellegű bevezetés, játékos animáció nem divat, talán mert nem hat eléggé tudományosnak, ezért álljon példaként a British Council Könyvtárának bevezető kisfilmje (<https://www.youtube.com/watch?v=2QU-ugS87r8>). Még arra is ügyelnek,

hogy az angol sokaknak csak második nyelve vagy tanult munkanyelve, tehát egyszerű szavakkal kell megfogalmazni a tartalmat és a vizuális elemeknek alá kell támasztaniuk a mondanivalót. Némi hiba a rendszerben, hogy a feliratkozáshoz kiválasztható országok között nem szerepel Magyarország.

Ha már beléptek az olvasók a könyvtár honlapjára, akkor következik a következő feladat, izgalmas, érdekes, felhasználható, hozzáférhető és jogtisztá anyagokat kell ott találnia.

Európában a legelterjedtebb módszer ilyen tartalmak szolgáltatására, a digitalizálás, ami nagyrészt valójában jó minőségű szkennelést jelent. Ilyen módon általában régi, muzeális értékű könyveket és kéziratokat bocsátanak közre a könyvtárak.

Jól működő digitális könyvtárra, gyűjteményrészre kiváló példa a British Natural History Museum könyvtára, ahol külön „fület” hoztak létre a digitalizált könyvtári tételek számára a főoldalon, majd belépve is egy jól szervezett gyűjtemény fogadja a látogatót, ahol a dokumentumok letöltésére is lehetőség van (https://nhm.primo.exlibrisgroup.com/discovery/collectionDiscovery?vid=44NHM_INST:44NHM_V1).

Hasonló könyvritkaságokat kiemelő és azokat digitálisan szolgáltató elektronikus könyvtár az Országos Széchényi Könyvtár Bibliotheca Corvina Virtualis honlapja (<https://corvina.hu/hu/cimlap/>). A honlapon az Európában megtalálható korvinák jelennek meg, történeti és bibliográfiai adataikkal, teljes terjedelmükben digitalizálva.

Ezek az internetes szolgáltatások nagyon látványosak, ugyanakkor a tudományos kutatást is jelentősen segítik, hiszen a könyvek károsítása és a kutató személyes jelenléte nélkül minden igényt kielégítő tanulmányozást, elemzést tesznek lehetővé.

Kevésbé látványos, ám a klasszikus kutatói igényeket tökéletesen kiszolgáló megoldás az Országos Széchényi Könyvtár honlapján az Elektronikus Periodika Adatbázis és Archivum (<http://epa.oszk.hu/>).

A címlapon felsorolják az összes elérhető, feldolgozott Magyarországon megjelenő folyóiratot, ezek címére rákattintva, tovább léphetünk egy

egyszerű, de éppen ezért jól olvasható és könnyedén lementhető PDF változatra.

Mindezek a honlapok és adatbázisok felhasználóbaráttá teszik a könyvtárakat, és reményeink szerint népszerűvé is, mint az önálló élethosszig tartó tanulás támogatóit.

Két jelentős hátrányuk azonban van:

- A digitalizált könyvtári állományok csak egy kis szeletét képezik a teljes gyűjteménynek. Nagyon részleges így az olvasók hozzáférése, és közel sem váltja ki a személyes könyvtárhasználatot, választék, lehetőség tekintetében semmiképpen sem.

- A digitalizálás a hagyományosan már létező statikus dokumentumok jó minőségű leképezése, és ez igaz a jól működő, tartalmat, képet, cikket is szolgáltató adatbázisokra is. Nem jelentenek még igazi megoldást a 21. század elterjedt szociális médiáiban folyó diskurzusok szolgáltatására.

Azt, hogy az Internet folyton változó, csak napokig állandó világában áramló tudást, információt hogyan próbálják a könyvtárak nyomon követni, begyűjteni és rendszerezni jelen cikk második részében szeretném röviden bemutatni.

Szitával kimerni a tengert... avagy webarchiválás

Napjaink tudományos kutatásainak, oktatási tevékenységének, sőt ezek eredményeinek kommunikációja és közvetítése is jelentős részben az Interneten, weboldalakon történik. Mivel ezeket a publikációkat korábban a szak- és közművelődési könyvtárak gyűjtötték és bocsátották közre, ezért a könyvtárosok megszólítva érezték magukat, hogy a virtuális térben is megpróbálják összegyűjteni, rendszerezni és visszakereshetővé tenni a tartalmakat.

Elsődleges példának a tudományos adatbázisokat tekintették, de mint az előbbieken láthatuk, ezek statikus publikációk képformátumban vagy PDF, esetleg HTML formátumban. Innen tekintve kihívást jelent, hogy az Internet információforgatagát a maga változékonyságában ragadják meg, és egyúttal maradandóak és tárolha-

tóak is legyenek. További probléma, hogy óriási mennyiségű és formailag is változatos weblapokról beszélünk.

Mindezen nehézségek kiküszöbölésére a leggyorsabb megoldásnak egy algoritmus, egy egyszerűbb számítógépes program a megoldás, amit úgy mond „automatikusan ráengednek” bizonyos tartalomszolgáltatók (pl. online hírportálok, vagy online tudományos folyóiratok) weblapjaira. Szak kifejezéssel „aratást” végeznek (harvest) egy „aratóprogrammal” (crawler). Az aratóprogram legfontosabb része egy programozói tudás nélkül is beállítható „agy” a robots.txt. rendszer. Lényegében egy választási lehetőségeket felkínáló táblázat. (Hasonló az elektronikus tananyagok szerkesztéséhez használt szerkesztő felülethez, természetesen más beállítási opciókkal.) Segítségével meghatározhatjuk, hogy robotunk milyen időközönként végezzen aratást, milyen mélységig, azaz mennyi hivatkozást kövessen az aratni kívánt honlapon, és milyen típusú fájlokat arasson.

Hírportálokra akár napi szintű adatgyűjtés, aratás is indokolt lehet, egyetemi és tudományos honlapokon a félévente történő adatgyűjtés is elegendő. Fontos kérdés az aratás mélysége: általában a 3-as szintet javasolják a szakemberek. Első szint beállításakor még csak az üdvözlő, beköszönő lapot menti el a robot, ahhoz, hogy a beköszönő lapon megjelenő linkek, témák is megnyithatóak legyenek a kettes szint szükséges, és ha a honlapon kívülre mutató hivatkozásokat is látni szeretnénk, az a hármas szint. Ha tehát mondjuk egy tanároknak szóló tanítást segítő fórum kielégítő mennyiségű információt tartalmazó másolatát szeretnénk megőrizni, hármas szintre lesz szükségünk. A túl sok szintű mentés sem kifizetődő, mert ebben az esetben az egyre tovább mutató hivatkozások mentén a robot eltéved és amellet, hogy végtelen hosszú ideig dolgozik, az adatot begyűjtő szakembernek is olyan mennyiségű, nagyobb részt értéktelen, adattal kell szembenéznie, ami megnehezíti az archívumban tárolást és rendszerezést.

Az aratórobot beállításánál további alapvető szempont, hogy milyen típusú, gyakorlatiasan milyen kiterjesztéssel bíró fájlokat gyűjtsön. Pontosabban, milyen fájlokat ne gyűjtsön. Kizárhat-

juk például az mp3 és mp4 fájlokat, ezzel időt és tárhelyet megtakarítva, de ebben az esetben nem lesznek teljes értékű videók a honlap lementett változatában, legfeljebb egy statikus kép a videó helyén. Hasonló megfontolások alapján megtilthatjuk html formátumú fájlok begyűjtését, de akkor nem lesz „mélysége” a honlap másolatának. Ilyenkor hiába állítottuk be hármasszintre a robot kutatási szintjét, az első lapon megjelenő linkek mögött nem nyílik meg semmi.

Természetesen megtehetjük, hogy korlátozzuk a robotot, de a honlapok sajátosságai miatt, hogy sok színes képpel, látványos grafikával, gifekkel, kisfilmekkel, esetleg rejtvényekkel, animált tartalmakkal válnak azzá, amik, sokrétű, látványos, szerteágazó, de kissé felszínes tudásanyagot közvetítő médiummá, nagyon körültekintően kell beállítani az aratás minőségét.

A jól sikerült aratás még csak fél siker, a begyűjtött anyagoknak kell egy befogadó tárhely, ami a visszakereshetőség biztosítása miatt praktikusán egy hatalmas adatbázis. Európai szinten az Internet Archive kiemelkedő, mely non-profit vállalkozás. Sikerét annak köszönheti, hogy saját fejlesztésű aratórobotot használ, a Wayback Machine-t, amely egyaránt kiváló minőségben ment el tartalmakat és játszik vissza minden kiterjesztésű fájlt. De természetesen vannak nemzeti szintű adatbázisok (az Országos Széchényi Könyvtár magyarországi szinten egyelőre kísérleti jelleggel működtet webarchívumot, részben azért mert a honlapok másolásához és visszaolvasásához szükséges számítógépes

programok még nem általánosan elterjedtek a hazai tudományos intézményekben (<https://webarchivum.oszk.hu/webarchivum/reszgyujtemenyek-szerint/oszk-s-archivum-kezdolap/>).

Nagyobb mennyiségű adathalmazt hagyományos könyvtári módszerekkel tesznek a könyvtáros kollégák kereshetővé, azaz tárgyszavazzák. Ez annyit tesz, hogy az elmentett honlap tartalmát röviden összefoglalják fogalmakra, szakszavakra támaszkodva. A szakszavak rendszerét a könyvek esetében is használt ETO és MARC rendszerből merítik, valamint hosszabb ideje működő webarchívumok esetén az olvasók keresőkérdéseiből. Könyvtárszakmai szempontból a webarchívumok elődjei az adatbázisok, amiket nagyon hasonló módszerekkel kell felépíteni, frissíteni és szolgáltatni. A különbség abban rejlik, hogy a hagyományos adatbázisok statikus dokumentumokat gyűjtenek, míg a webarchívumok gyorsan változó, megújuló dokumentumokat, amelyek jelentős részben animáltak és többnyire virtuálisan jelennek meg, noha vizuálisan hasonlítanak egy színes magazinra.

Jelenleg a webarchívumok alkalmazása még gyerekcipőben jár, kísérleti projektek még, amelyek azonban a digitális és virtuális tudásközvetítés rohamos fejlődésével, a hagyományos adatbázisokhoz hasonlóan elterjedtek lesznek. Lesznek kisebbek és nagyobbak, akár egy egyetemnek vagy múzeumnak is lehet saját webarchívuma, melynek gyűjtőköre az olvasóik, a felhasználóik igényeit tükrözi.

eseményleltár

INVENTORY OF EVENTS

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum 2020. évi terepi régészeti tevékenysége Régészeti jelentések

Anderkó Krisztián¹ & Horváth Bianka² & Kolonits László³ & Nyerges Éva Ágnes⁴
& Pap Ildikó Katalin⁵ & Sánta Barbara⁶ & Sosztarits Ottó⁷ & Tárca Tamás⁸ & Torma Péter⁹

¹SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
anderko.krisztian@savariamuseum.hu

²ISEUM SAVARIENSE RÉGÉSZETI MŰHELY ÉS TÁRHÁZ

H-9700 Szombathely, II. Rákóczi Ferenc u. 6–8., Hungary
horvathbianka95@gmail.com

³SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
kolonits.laszlo@savariamuseum.hu

⁴SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
nyerges.evaagnes@savariamuseum.hu

⁵pap.ildiko.katalin@gmail.com

⁶SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
santa.barbara@savariamuseum.hu

⁷ISEUM SAVARIENSE RÉGÉSZETI MŰHELY ÉS TÁRHÁZ

H-9700 Szombathely, II. Rákóczi Ferenc u. 6–8., Hungary
sosztarits.otto@savariamuseum.hu

⁸SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
romkert@savariamuseum.hu

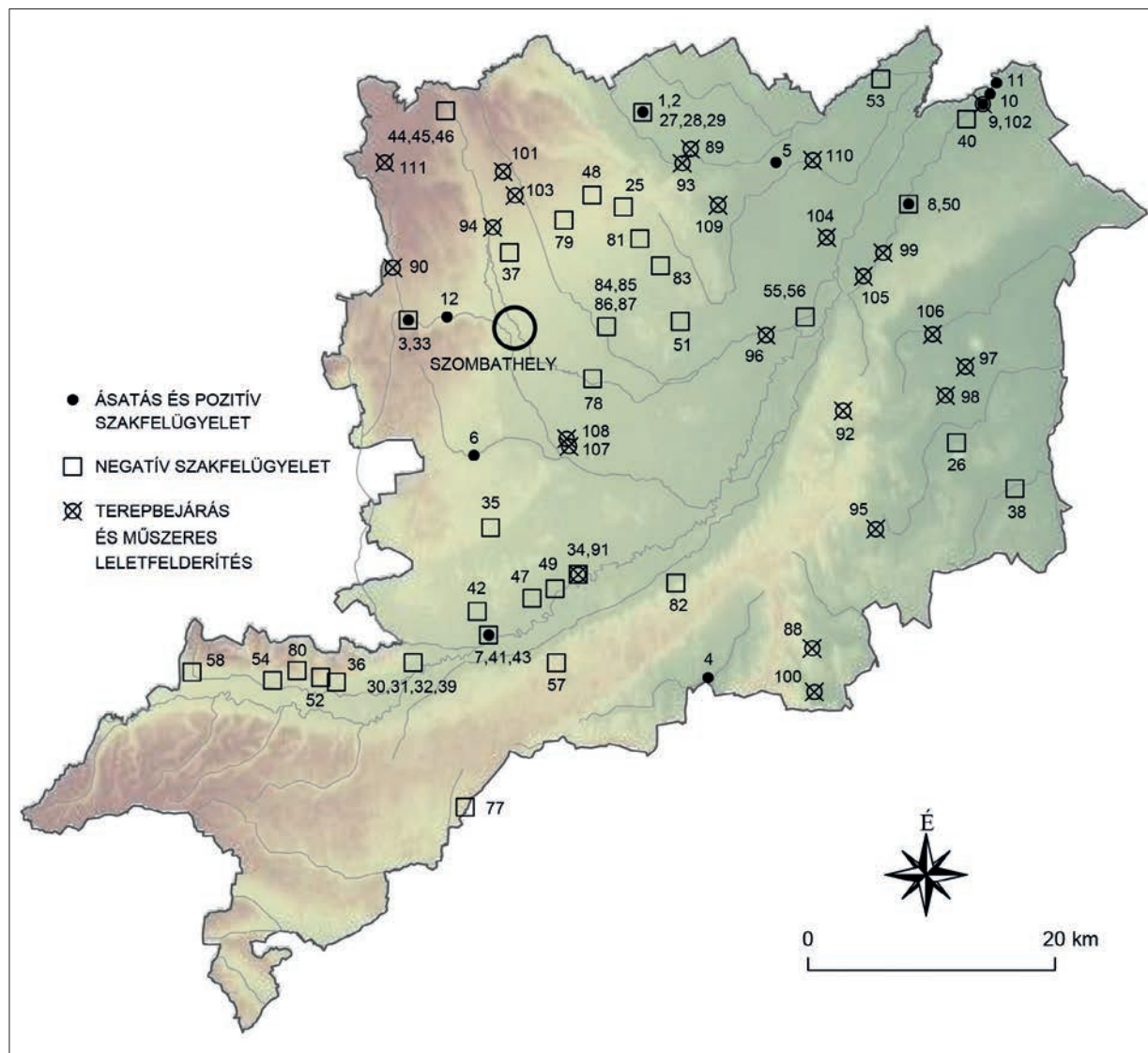
⁹SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
torma.peter@savariamuseum.hu

A Savaria Múzeum Régészeti Osztályának 2020. évi munkáit csak részben érintette a SARS-CoV-2 vírustörzs okozta koronavírus-betegség következtében kialakult járványhelyzet. Feladataink zöme a Kormányhivatal határozatainak értelmében továbbra is építőipari munkavégzésekhez kapcsolódott. Az osztály hat régésze, öt régésztechnikusa és egy geodétája 790 alkalommal végezett régészeti feladatokat a megye területén. Az Iseum-szentélykörzet környékén aktuálisá vált régészeti munkákat az Iseum Savariense munkatársai végezték el.

Az év során közel száz helyszínen láttunk el szakfelügyelet, ezek között volt, amelyik csak pár órát, de volt, amely akár egy évnyi időtartamot is igénybe vett. Két megelőző feltárást és három tervátást végeztünk el, ezek során megközelítőleg 12 000 m²-nyi területet vizsgáltunk át. Múzeumbarát fémkeresőseink közreműködésével műszeres lelet- és lelőhely-felderítő kutatások zajlottak, illetve két önálló terepbejárást folytattunk le (1–2. ábra).

Az osztály helyismerettel segített olyan országos projektet, mint az ostffyasszonyfai első világ-

1. ábra. A 2020-ban Vas megye területén végzett régészeti munkák helyszínei (Készítő: Seres Viktor)

háborús hadifogolytábor kutatása. Munkatársaink részt vettek vitéz nemes Molnár László főhadnagy, a második világháborúban hősi halált halt pilóta repülőgépe lezuhanási helyének régészeti módszerekkel történő hitelesítésében.

Anderkó Krisztián

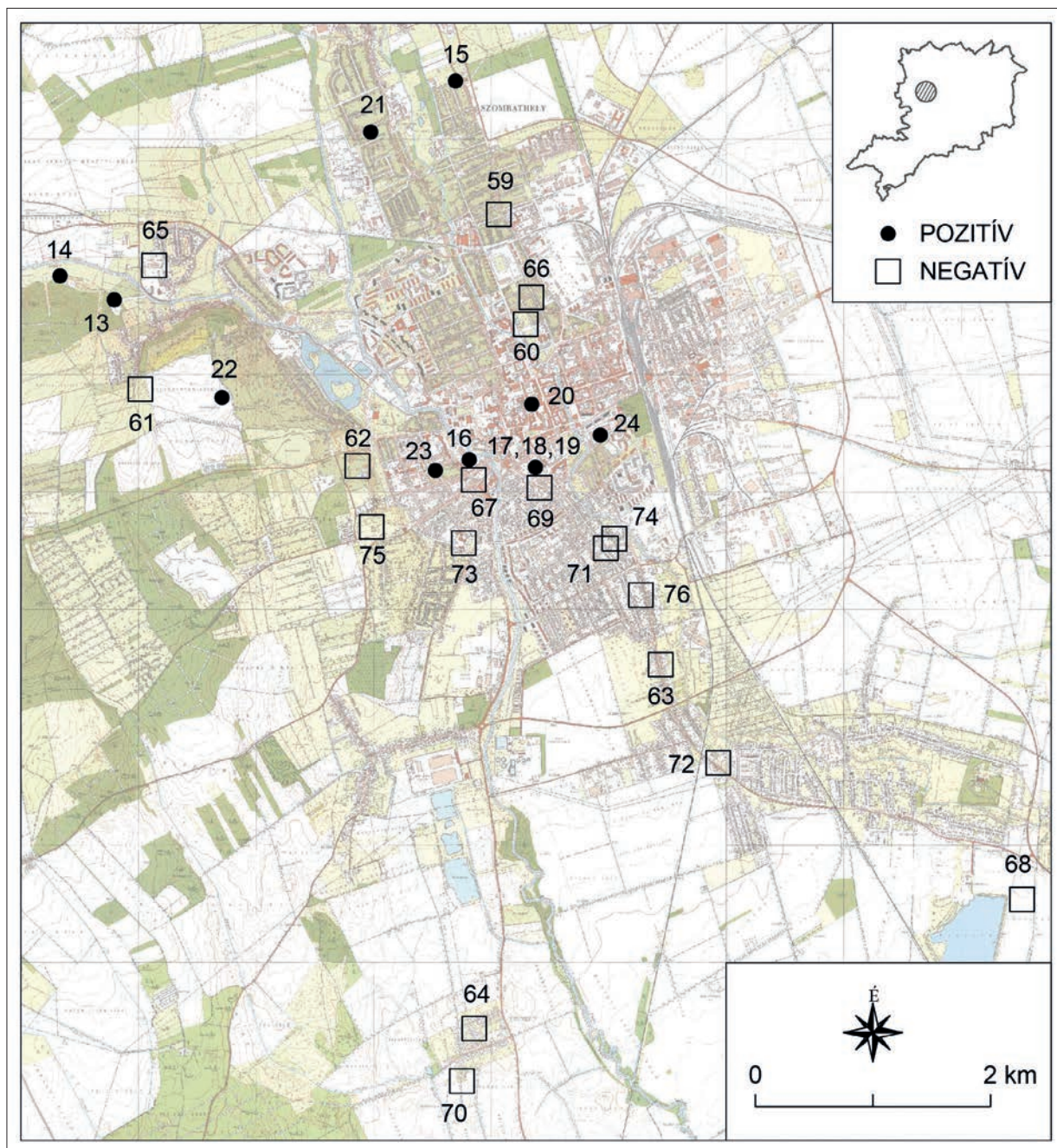
Bük, Feketeúti-dűlő lelőhely (1. ábra: 2) (római kor)

A Savaria Múzeum Régészeti Osztálya 2020. július 20. és augusztus 13. között végezte a *Bük–Feketeúti-dűlő* régészeti lelőhelyen, a Nestlé új gyárpépület építése projekthez kapcsolódó megelőző feltárást.

A lelőhely földrajzi elhelyezkedése: Vas megyében, Bük északi szélén, teljesen sík területen, mezőgazdasági művelésbe vont parcellák és a Nestlé működő üzeme mellett helyezkedik el.

A feltárást megelőzően a Várkapitányság Zrt. munkatársai előzetes régészeti dokumentáció készítéshez terepbejárást, műszeres lelőhely-felderítést és próbafeltárást végeztek, ennek eredménye lett az új lelőhely.

A kutatott terület megközelítőleg 10 000 m²-t tett ki, ebből körülbelül 4000 m²-en kerültek elő régészeti korú jelenségek. A felső 20–40 cm vastag gyökérszónás humusz alatt 30–50 cm vastag szubhumusz, majd sárga színű agyagos, homokos, kavicsos altalaj húzódott. A területen előfor-

2. ábra. A 2020-ban Szombathely területén végzett régészeti munkák helyszínei (Készítő: Seres Viktor)

duló pontszerű bolygatások főként mezőgazdasági eredetűek voltak, de előkerült a 2. világháború nyomát őrző bombatölcsér is.

A megelőző feltárás során egy római kori temető részletét tártuk fel, a leletek ennek megfelelően emberi maradványok és temetkezési mellékletek voltak. A sírok a kutatott terület középső részén, északkelet–délnyugati irányban húzódva, körülbelül 50 méter széles sávban helyezkedtek el. A feltárt sírok nagy része hamvasztásos temet-

kezés volt, a maradványokat – üveg vagy kerámia – urnákban vagy szórthamvas rítus szerint helyezték a sírgödörbe. Mindkét változatnál előfordult, hogy a sírok szélét négyszög, esetleg háromszög alakban kőlapokkal vagy tegulákkal rakták ki. Az urnák többségét kisméretű, sekély sírgödörbe helyezték, ezért egy részük a terület művelése és a markolás során megsérült. A hamvasztásos sírok mellékletei a korszakra jellemző tárgyakból kerültek ki: mécsesek, üvegpalackok

Az 1. és 2. ábra térképein szereplő régészeti helyszínek feloldása; a dőlttel szedett projektekről készültek jelentések

Ásatás és pozitív régészeti szakfelügyelet

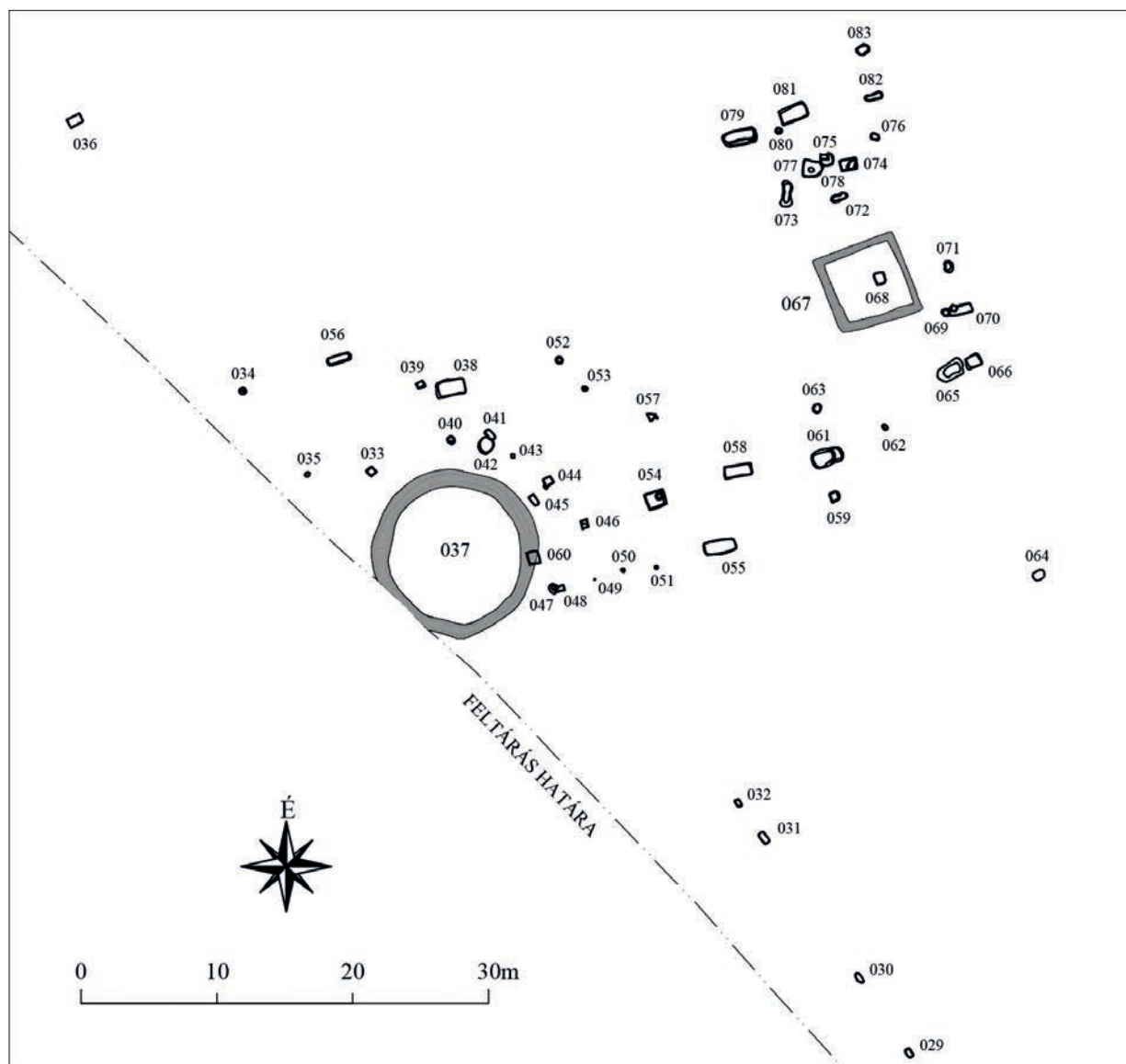
• 1. Bük, Darling utca 1. lelőhely (Ő) • 2. Bük, Feketeúti-dűlő lelőhely (Ró) • 3. Dozmat, római vízvezeték lelőhely és Muzsla-forrás lelőhely / ArcheON projekt • 4. Győrvar, Szent Erzsébet plébániatemplom lelőhely (LT, Ró, Á, Kö, Kú) • 5. Hegyfalú, OMV benzinkúttól ÉNy-ra lévő táblarész lelőhely és Két út közti-dűlő III. lelőhely (Ő, U, B, Ró, Kú) • 6. Ják, Bencés Apátság lelőhely – szakfelügyelet / tervásatás (Ő, R, LT, Ró, Á, Kö, Kú) • 7. Körmend, Rákóczi utca 10. (Kk, Kú) • 8. Ostffyasszonyfa, Hegyaljai-dűlő lelőhely / Rába-völgy projekt (Á) • 9. Pápac, Miklósfá lelőhely / Rába-völgy projekt (B, Ró, Á) • 10. Pápac, Pápac lelőhely / Rába-völgy projekt (Kk) • 11. Pápac, Rába-hullámtér lelőhely / Rába-völgy projekt (R, Á) • 12. Sé, Malomi-dűlő lelőhely / ArcheON projekt (U, R, B, Ró) • 13. Szombathely, Hrsz. 4065/1-2 (Á) • 14. Szombathely, Hrsz. 16947 (B, Ró, Á) • 15. Szombathely, Farkas Károly utca (Hrsz. 1006/8) (Ró) • 16. Szombathely, Fraknó u. (Hrsz. 5688/1) (Ró) • 17. Szombathely, Iseum-körzet lelőhely (Hrsz. 6349/13), Dolichenus-szentélytől délre (Ró) • 18. Szombathely, Iseum-körzet lelőhely (Hrsz. 6357) (Ró) • 19. Szombathely, Iseum-körzet lelőhely (Hrsz. 6349/13), Borostyánkőút útcatlakozás (Ró) • 20. Szombathely, Mártírok tere – Uránia udvar (Hrsz. 6223, 6226/6) (Ró) • 21. Szombathely, Mészáros József utca 15. (B) • 22. Szombathely, Oladi plató lelőhely (Hrsz. 16606) (U) • 23. Szombathely, Szinyei Merse Pál utca (Hrsz. 5553/1-2) (Ró) • 24. Szombathely, Vásárcsarnok (Kú)

Negatív régészeti szakfelügyelet

25. Acsád kül- és belterület / NyDDU 6. projekt • 26. Borgáta, Gyöngyvirág utca (Hrsz. 849) • 27. Bük, Darling utca 1. lelőhely • 28. Bük, Feketeúti-dűlő lelőhely • 29. Bük, külterület • 30. Csákánydoroszló, I. bánya 2/B. ütem • 31. Csákánydoroszló, I. bánya 3. ütem • 32. Csákánydoroszló külterület / M8 projekt • 33. Dozmat, Kárpáti tér lelőhely (Hrsz. 130/13) • 34. Egyházashollós kül- és belterület / Molnaszecsőd, Magyarszecsőd, Egyházashollós szennyvíz projekt • 35. Egyházashollós, Temető lelőhely (Hrsz. 015/2) • 36. Gasztony külterület / M8 projekt • 37. Gencsapáti, Keleti második és Keleti harmadik dűlő lelőhely (Hrsz. 0100/38) • 38. Jánosháza, Erdődy-Choron kastély lelőhely (Hrsz. 1180) • 39. Kemestaródfa külterület / M8 projekt • 40. Kenyeri, külterület / Rába-völgy projekt • 41. Körmend, Bástyá utcai körforgalom • 42. Körmend külterület / M8 projekt • 43. Körmend, Rába-part / Rába-völgy projekt • 44. Kőszeg, Fő tér 7. • 45. Kőszeg, Károly Róbert tér (Hrsz. 1821) • 46. Kőszeg, Várkör • 47. Magyarszecsőd kül- és belterület / Molnaszecsőd, Magyarszecsőd, Egyházashollós szennyvíz projekt • 48. Meszlen kül- és belterület / NyDDU 6. projekt • 49. Molnaszecsőd kül- és belterület / Molnaszecsőd, Magyarszecsőd, Egyházashollós szennyvíz projekt • 50. Ostffyasszonyfa, külterület / Rába-völgy projekt • 51. Porpác, Dózsa György-Kossuth Lajos utca sarka lelőhely (Hrsz. 86) • 52. Rátót külterület / M8 projekt • 53. Répcelak, Galagonyás lelőhely (Hrsz. 947/18) • 54. Rönök külterület / M8 projekt • 55. Sárvár, Hrsz.: 1725 • 56. Sárvár, belterület, kerékpárút • 57. Szarvaskend, Sibrik-kastély (Hrsz. 151/1) • 58. Szentgotthárd külterület / M8 projekt • 59. Szombathely, Hrsz. 1518/2 • 60. Szombathely, Hrsz. 2689/3 • 61. Szombathely, Hrsz. 4105/12 • 62. Szombathely, Hrsz. 4693 • 63. Szombathely, Hrsz. 11145 • 64. Szombathely, Hrsz. 14516/17 • 65. Szombathely, Ernuszt kripta és környéke lelőhely (Hrsz. 4061/34) • 66. Szombathely, Hadnagy u. Hrsz. 2441 • 67. Szombathely, Körmendi út 3. • 68. Szombathely, KŐKA kavicsbánya • 69. Szombathely, Mátyás Király utca 22. (Hrsz. 8832) • 70. Szombathely, Petőfitelep (Hrsz. 14566) • 71. Szombathely, Rákóczi F. u. 63. • 72. Szombathely, Szent István király u. 2. • 73. Szombathely, Szent Kvirin (Szalézi) templom • 74. Szombathely Szőlősi sétány 7. • 75. Szombathely, Szőlőhegyi utca (Hrsz. 4747/8) • 76. Szombathely, Szőlős utca 34. • 77. Szőce, kavicsbánya • 78. Táplánszentkereszt településrészeinek történelmi magja lelőhely (Hrsz. 721/1) • 79. Vasasszonyfa, Gyöp lelőhely (Hrsz.: 322/4) • 80. Vasszentmihály külterület / M8 projekt • 81. Vasszilvagy kül- és belterület / NyDDU 6. projekt • 82. Vasvár, Ispáni vár lelőhely (Hrsz. 504) • 83. Vát kül- és belterület / NyDDU 6. projekt • 84. Vép, Felső kert – Vasút utca lelőhely (Hrsz. 172/22) • 85. Vép, Felső kert – Vasút utca lelőhely (Hrsz.: 172/45) • 86. Vép, Felső kert – Vasút utca II. lelőhely (Hrsz. 172/28) • 87. Vép, Mejc-földek lelőhely (Hrsz. 0106/10)

Terepbejárás és fémkeresős kutatás

88. Bérbaltavár külterület • 89. Bő külterület • 90. Bucusu külterület • 91. Egyházashollós, Hidashollós II. lelőhely • 92. Farkas-erdő • 93. Gór, Kápolna-domb lelőhely • 94. Gyöngyösfalu, Belső dűlő lelőhely • 95. Hosszúpereszteg külterület • 96. Ikervár, Malom-fejű-dűlő lelőhely • 97. Kemeneskápolna külterület • 98. Köcsk, Köcsk II. (Nagyköcsk) lelőhely • 99. Nagysimonyi, Földvár major lelőhely • 100. Nagytölaj, Templomi-dűlő lelőhely és környéke • 101. Nemescső külterület • 102. Pápac, Miklósfá lelőhely • 103. Pusztacsó, Beltelek lelőhely • 104. Rábapaty külterület • 105. Sárvár külterület • 106. Sitke külterület • 107. Sorkikápolna külterület • 108. Sorokpolány külterület • 109. Szeleste külterület • 110. Vasegerszeg külterület • 111. Velem, Szent Vid lelőhely

3. ábra. Bük: a feltárás összesítő felmérése a régészeti jelenségekkel (Készítő: Seres Viktor)

és csészék, változatos típusú kerámiaedények, fibulák, ékszerek.

A másik csoportba a csontvázas rítus szerinti temetkezések tartoztak, ebből a típusból hat darab, közöttük egy kettőssír került elő. Az egyszerű, földbe ásott sírok egy – észak–déli irányú – kivételével kelet–nyugati tájolásúak voltak.

A megelőző feltáráson előkerült római kori temetkezések két kerítőárok köré csoportosultak. Az ásatási terület délnyugati szélén nem teljes, 10 méter átmérőjű V-átmetszetű körárok helyezkedett el (3. ábra: 037). A belsejében sír nem került elő, ugyanakkor vonala többször megszakadt, az egyik helyen egy hamvasztásos sír miatt. A pró-

bafeltárás során a 0,7–1,1 méter széles, átlagosan 0,5 méter mély árokban egy csontváz került elő, a jelenségek egymáshoz való viszonya még nem tisztázott. A kelet–északkeleti oldalon 5×5 méter oldalhosszúságú, átlagosan 0,5 méter széles és 0,15–0,3 méter mély négyszögletes alakú kerítőárok körvonalazódott, belsejében hamvasztásos sírral (3. ábra: 068).

Az előkerült temetőrészlet a délnyugati irány kivételével le lett határolva. A leletanyag még tisztítás, konzerválás és restaurálás alatt áll, de az elsődleges megfigyelések alapján a sírok a 2. század első felére datálhatóak. A magas sírszám alapján feltételezhetjük, hogy a közelben egy villagazda-

ság, esetleg egy kisebb település helyezkedett el a római korban.

Közreműködők: Anderkó Krisztián régész, Németh Boglárka, Tárczy Tamás és Torma Péter régésztechnikusok, Czöndör János ásatási technikus, Seres Viktor geodéta.

Anderkó Krisztián

Farkas-erdő (1. ábra: 92)

(késő középkor, újkor, modern kor)

A Sárvár közelében található Farkas-erdő névadója feltehetőleg egy 13. században élt, a Bejc nemzetségből származó Farkas nevű prépost lehetett. A terület az 1300-as évektől királyi birtok volt. Később a Nádasdy család tulajdonába került. A 19. században a sárvári uradalmat Habsburg-Estei Ferdinánd Károly főherceg vásárolta meg, majd hozományként III. Lajos, az utolsó bajor király birtokába került. A trianoni Magyarország

egyik legnagyobb, egybefüggő, 7200 hektáros erdeje egykor nagyjából 60 000 hektáron terült el. A magyar jogi szabályozás értelmében a régészet illetékessége az őskor kezdetétől az 1711-es szatmári békéig tartó időszakra terjed ki. A későbbi korok tárgyi kultúrájának földben rejlő elemei, így a világháborús hadszínterek vizsgálata is valamelyest szürke zónába tartoznak. Mivel a fémkeresős kutatások koordinálása nagyrészt a múzeumok régészeti osztályainak hatáskörébe sorolódott, időnként előfordul, hogy részt veszünk későbbi korok emlékeinek felderítésében is.

Vitéz nemes Molnár László repülő hadnagy, posztumusz főhadnagy a magyar légierő történetének egyik legeredményesebb pilótája volt. A 101. „Puma” Honi Légvédelmi Vadászrepülő osztályban harcoló, mindössze 23 éves repülő tiszt korai haláláig igazoltan 25 ellenséges gépet lőtt le. Messerschmitt Bf 109 típusú gépét 1944. augusztus 7-én amerikai Mustangok lőtték le a Farkas-erdő felett. A pilóta halálának pontos körülményei tiszt

4. ábra. A repülőgép becsapódásának helye a Farkas-erdőben és a csapat nagy része (Fénykép: Kolonits László)

táztatlanok. Ami bizonyos, hogy a fiatal tiszt holttestét hat nappal lelövése után, ejtőernyőjével fára akadva találták meg, a gépből nagy valószínűséggel a légnyomás vihette ki. Ma a megtalálás helyén emlékmű áll. Molnár főhadnagy földi maradványait hősi halála után Sopronbámfalván, a Hősi Temetőben helyezték örök nyugalomra. A repülőgép kilométerekkel odébb zuhant le (SARKADY 2020).

A repülőgép becsapódás helyének hitelesítésére irányuló kutatás – melynek kezdeményezője Pozsgay Péter volt – három település: Bejczygyertyános, Nyógr és Sótorny határában zajlott, 2020. június 16-án. A becsapódás helyén napjainkban is egy szobányi méretű, ovális, vízzel feltelt kráter tátong (4. ábra). A gép roncsait nem sokkal a lezuhanása után elszállították ugyan, az elsősorban alumíniumból készült alkatrészeinek töredékei azonban néhány száz méteres körzetben szóródtak szét a felszínen. Ezekből több doboznyit gyűjtöttünk fel a kutatás során. A gödör környékén jelentkező égett réteg formájában a repülőgép égésének nyomait is sikerült azonosítanunk. A projektünk egyik célja az volt, hogy a roncs korabeli elszállítását követően a helyszínen maradt érdemi töredékeket felgyűjtsük, amelyek a jövőben egy Molnár László életének szentelt kiállítás részét fogják képezni.

A kutatás nem mellékes célja volt a terület régészeti szempontú feltérképezése is, régészeti lelőhelynek viszont nem akadtunk nyomára az évszázadok óta erdőként használt terület kutatott részén. A repülőgép maradványain kívül csak egy késő középkori/kora újkori vaskés, egy kovácsolt vasszeg, illetve egy Mária Terézia idejéből származó, Szűz Máriát ábrázoló, „PATRONA HUNGARIEA” feliratú rézdenár került elő szórvány lelet gyanánt.

Közreműködők: Kolonits László régész, Hódi Attila és Torma Péter régésztechnikusok, Czöndör János ásatási technikus (Savaria Múzeum); Pozsgay Péter főhadnagy, Gyurika Csongor szakaszvezető és Kulcsár Dávid szakaszvezető (MH. 6. Sipos Gyula Területvédelmi Ezred győri 19. Szalontai Ferenc Területvédelmi Zászlóalj soproni járási százada); Csőkör Edina, Deák Csaba, Fábíán Tibor, Gergye László, Horváth Norbert, Károlyi Róbert, Kocsis Attila, Kónyai Attila Mol-

nár Szabolcs, Nagy Balázs, Rácz Ferenc, Rácz Tamás, Rózsás Péter, Tóth Zoltán múzeumbarát fémkeresősök.

Irodalom

IFJ. SARKADY S. (2020): *Oroszlán a pumák között. Egy soproni repülő ás, vitéz nemes Molnár László élete a családi dokumentumok tükrében.* – Sopron, B.H.N. Kft., 220 pp.

Kolonits László

Győrvár, Szent Erzsébet plébániatemplom lelőhely (1. ábra: 4)

(késő vaskor, római kor, Árpád-kor, középkor, kora újkor)

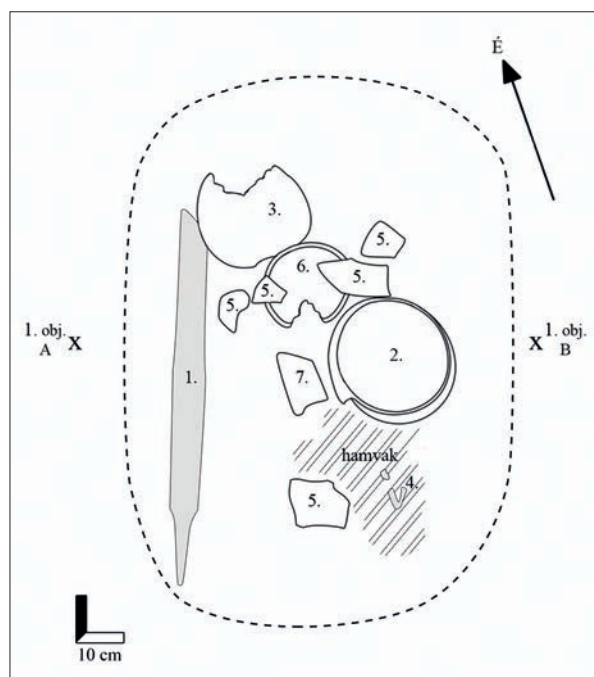
A Győrvár–Szent Erzsébet plébániatemplom régészeti lelőhelyen (90549) – a Győrvári Béri Balogh Ádám Általános Iskola (Hrsz. 196) átalakítása és bővítése kapcsán végzendő kivitelezési munkálatok által érintett területen – 2020. december 8-án kezdtük meg a szakfelületei munkát.

Az általános iskola területén végzett munkálatok az egykori templomdombot nyugati irányból érték el. A megfigyelt rétegtani viszonyok alapján az építési terület keleti szélé a hajdani domb hirtelen lejtéssel alábukó nyugati oldalába vájt, a nyugat felé elterülő síkon azonban már csak későbbi korok feltöltési rétegeibe mélyült.

A nyugatról keleti irányba mintegy 70 méter hosszan elnyúló munkaterület szinte teljes egésze kora újkori, késő középkori, illetve kis részben Árpád-kori leletanyaggal és telepjelenségekkel volt fedett (gödrök, cölöphelyek).

A terület északnyugati részén egy késő római időszakra datálható négyzetes testű bronzcsengettyű is előkerült. A lelet azonban kevert anyagú, részben másodlagos helyzetű feltöltési rétegből származik, így nem köthető egyértelműen a győrvári lelőhelyhez.

A munkaterület keleti fala már az egykori domboldalba mélyült. Az oldalfalból konkrét régészeti objektumhoz nem köthető szórványként előkerült középkori koporsószeget feltételezhetően

5. ábra. Győrvar 1. objektum: kelta temetkezés (Rajz: Kőszegi Ádám, Nyerges Éva Ágnes)

a hajdani templomkörüli temető maradványaként értelmezhető.

Szintén a munkaterület keleti részén, de már az egykori (templom)domb alatt elterülő sík indításán – a lelőhelyről eddig nem jegyzett régészeti korszakot képviselve – egy kelta hamvasztásos rítusú temetkezés maradványai is előkerültek (5. ábra). A temetkezés gödre a jelen járószinttől mintegy 75 cm mélységben, a vaskiválásokkal tarkított sárgászörös, enyhén agyagos homokos talajban barnássárga homokos betöltésű, erősen lekerekített sarkú, észak-északkelet déldélnyugat tengelyű téglalap alakú folttal jelentkezett. A nagyrészt fehérre égett hamvak a gödör déli sarkában voltak. Az elhelyezkedésük, illetve a területi forma alapján szórthamvas temetkezésről beszélhetünk. A hamvak közül néhány apró, égett vastárgy töredéke is előkerült (5. ábra: 4). A gödör észak–déli tengelyén elhelyezve összesen öt edény maradványait találtuk: két nagyobb edényét (5. ábra: 2–3), egy kisebb tálkát (5. ábra: 6) és egy palack (5. ábra: 5) töredékeit, valamint egy nagyobb edény másodlagos égés nyomait viselő egyetlen darabját (5. ábra: 7) – feltételezhetően egy, a hamvasztás során a halott mellé helyezett edényből megmaradt töredéket. A temet-

kezés gödrének keleti oldalában, a gödör tengelyével megegyező irányba fektetve pedig egy kard (5. ábra: 1) átrozsdásodott maradványai kerültek elő.

Közreműködők: Nyerges Éva Ágnes régész, Kőszegi Ádám, Németh Boglárka, Tárczy Tamás és Torma Péter régésztechnikusok, Czöndör János ásatási technikus, Seres Viktor geodéta.

Nyerges Éva Ágnes

Hegyfalú, OMV benzinkúttól ÉNy-ra lévő táblarész lelőhely és Két út közti-dűlő III. lelőhely (1. ábra: 5)

(őskor, középső neolitikum, késő bronzkor, római kor, kora újkor)

A Hegyfalú külterületének északnyugati részén elterülő, 057/61-62. helyrajzi számú telkek területét szinte teljes mértékben két ismert lelőhely fedi le. A mezőgazdasági művelésből való kivonáshoz kötődő földmunka e két telkek szinte teljes területét érintette. Ennek során a humuszréteg felső, nagyobb, 30–50 cm vastag részét távolították el, így csak azokat a régészeti jelenségeket tudtuk regisztrálni, amelyek a humusz aljában is láthatóvá váltak. A munkálatok két etapban 2020. január 21–23., illetve 2020. július 27 és augusztus 3. között zajlottak.

A terület északkeleti részén, az *OMV benzinkúttól ÉNy-ra lévő táblarész* nevű (48993) lelőhely területén a szubhumuszban két középső neolitikus, a Dunántúli Vonaldiszes Kerámia (DVK) kultúrájának fiatal fázisába keltezhető gödröt és négy, a késő bronzkori urnamezős kultúrába sorolható urnatemetkezés maradványát tártunk fel. A humuszból némi szórvány kerámiát és két patintéket is összegyűjtöttünk. A szórványleletek zöme a neolitikumra, a bronzkorra és az Árpádkorra keltezhető.

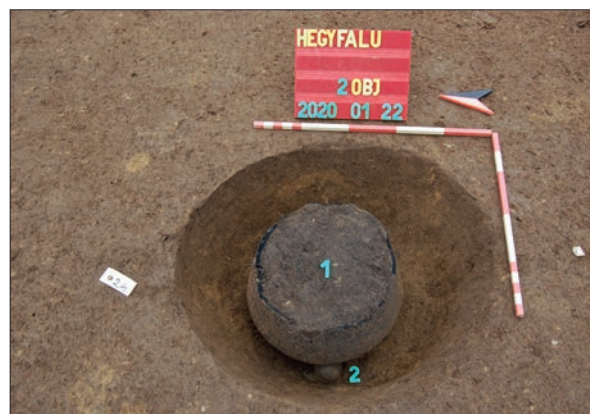
A DVK kottafejes stíluscsoportjába sorolható leletanyagot tartalmazott a 4. objektum, egy nagyméretű gödör, aminek két felét fél év különbséggel volt csak lehetőségünk feltárni. Ennek leletei között számos kerámiatöredék, nagy mennyiségű jó megtartású állatcsont, egy csont spatula, patintott kövek (bakonyi és teveli), illetve őrlőkövek

6. ábra. Hegyfalú: összeroppant kottafejes edény a 4. objektumban (Fénykép: Nyerges Éva Ágnes)

is előkerültek. A kerámialeletek legszebbje egy szinte teljes mértékben összeállítható kottafejes díszítésű gömbös testű edény volt, melynek töredékei egy helyről kerültek elő (6. ábra). Az 5. objektum, egy kisebb gödör jóval gyéresebb leletanyagá szintén a DVK telephez sorolódott.

Az urnamezős temetőhöz négy urnasír tartozott. Foltjuk néhány esetben mutatkozott, de alig-alig lehetett bontani a gödreiket. A sírokból meglehetősen kevés kalcinátum került elő. Az 1. objektumban egy urna alsó része volt, amit a restaurátorműhelyben bontottuk szét. Belőle a hamvak mellett egy feltehetőleg égett kis edényke néhány töredéke, egy kis bronz szemüvegspirál került elő, és több olyan apró bronzhuzal töredéke, melyek további szemüvegspirál(ok) részei lehetnek. A 2. objektum az 1. tőszomszédjában került elő. Benne egy bikónikus urna állt (7. ábra). Az edény nyugati oldalánál, félig a has alá egy gömbös kőbuzogány volt elhelyezve. Ezt az edényt is

7. ábra. Hegyfalú: késő bronzkori urnasír, 2. objektum (Fénykép: Tárczy Tamás)

bent bontottuk szét. A belsejében néhány apró bronztöredék, egy S-profilú bögre darabja, egy nagyobb, vörösre égett edény oldaltöredéke, néhány faszénszemcse és kevés kalcinátum volt. A 3. objektum, egy késő bronzkori urna legalja és némi kalcinátum valamivel távolabb került elő. A 6. objektum szintén egy urnasír maradványa lehetett, de csupán kerámiaacsoportosulás formájában sikerült megfigyelnünk, mely szántásirányban volt szétterülve. A töredékek között nagyjából három edény maradványait tudtuk elkülöníteni.

A terület délnyugati részén, a *Két út közí-dűlő III.* (54510) lelőhelyen a nyeresési szinten jellegetlen őskori kerámiatöredékek jelentkeztek, melyeket nem gyűjtöttük fel. A felszín fémdetektorral történő átvizsgálása során sikerült összegyűjtenünk többek között egy őskori bronzkarikát, egy római kisbronzot és két ezüst pénzérmét.

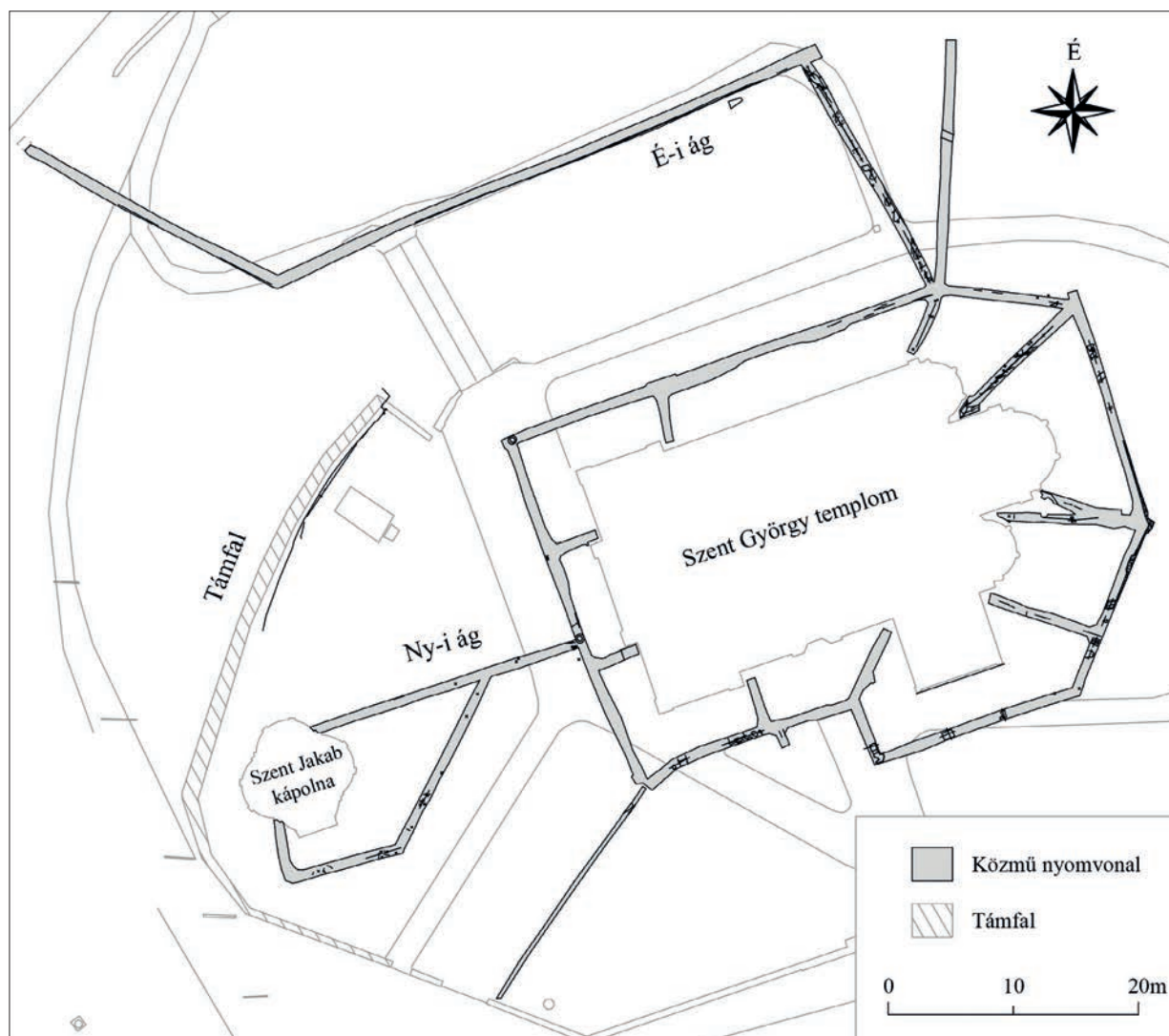
Közreműködők: Kolonits László, Nyerges Éva Ágnes és Nagy Gergely régészek, Tárczy Tamás és Torma Péter régésztechnikusok, Czöndör János ásatási technikus, Seres Viktor geodéta, Udvardi Balázs segédrestaurátor.

Kolonits László

Ják, Bencés apátság lelőhely – szakfelügyelet (1. ábra: 6)

(őskor, római kor /másodlagos/, Árpád-kor, középkor, kora újkor)

A *Ják-Bencés apátság* kiemelten védett régészeti lelőhelyen (31524) a templomdomb területén futó

8. ábra. Ják, Bencés apátság lelőhely 2020. évi régészeti szakfelületeinek keretében kutatott területek (Készítő: Seres Viktor)

közműárkok kialakítása, valamint a templomkeretet övező támfalfelújítás munkálatai által érintett területen 2020. június 22. és október 9. között régészeti megfigyelést végeztünk (8. ábra).

A támfal megújítása a templomdomb nyugati-északnyugati oldalát érintette. Az új támfal nyomvonala a korábbi fal helyén halad, egyes szakaszain azonban 20–60 cm-rel beljebb vágva a dombfalba. Bár az építkezés régészeti korú bolygatatlan réteget, illetve jelenséget a támfal északnyugati részén ért csak el, a templomdomb ott megfigyelhető rétegrendje így is sok mindent elénk tár annak történetéből. Láthatóvá vált, hogy ebbe az irányba egy szakaszon eredetileg kisebb kiterjedéssel bírt a domb. A támfal északnyugati zárásánál, a jelenkori dombtető síkjától számított

közel 3 méter mélységben, a felújítandó támfal alapozása alá bukva, ezáltal pontos mélységében nem kutathatóan, de így is több mint 1 méter vastagságban megfigyelhetően egy leletdús, kerámiaanyaga alapján Árpád-kori réteg jelentkezett. Az edénytöredékekkel, állattani maradványokkal (lábasszóság, baromfi, valamint különféle halak csontjai) és egyéb települési hulladékkal feltöltött terület – amelyet déli irányból az eredeti domb lankás oldala kerített – minden bizonnyal az egykori domboldal egy természetes mélyedése lehetett. A dombbevágás e masszív Árpád-kori réteget egy, lényegében csak nagy mennyiségű építési törmelékből álló feltöltés követte, amelynek terítése azonban minimum két fázisban történt, és legalább egyszer a domb területének megnövelé-

sével járt. A települési leletanyaggal telített Árpád-kori rétegtől számított 1 méter magasságban, a jelenkori dombtető síkjától mintegy 1,2 méter mélységben több, a láthatóvá vált vállövi részük alapján egymás mellett, egymástól egyforma távolságban, párhuzamosan (sorban) hanyatt fektetett nyugat–keleti tájolású emberi váz maradványát figyelhettük meg. A dombfal belüli elhelyezkedésük miatt a sírokra rábontani nem lehetett. A többszörös tereprendezésnek alávetett domboldalnak tehát egykor ezt a területét is a temetőkert részévé tették, azonban a további területbolygatások alkalmával az ide temetkezettek sírjait 1,5 méter vastagságú feltöltéssel fedték el.

A közműkiépítési munkálatok a templom domb északi oldalát és dombtetői síkjának jelentős felületét érintették. Ahol megoldható volt, ott a templomkertnek a már korábban feltárt területein haladt keresztül a nyomvonal, azonban a keleti, illetve északkeleti oldalon mindezidáig még nem kutatott szakaszokon is szükséges volt a munkavégzés. A csatorna fő ága a Szent György-templomot kerítette, több helyen bekötéssel egészen annak faláig. A nyugati mellékág a templom déli tornyától indulva a Szent Jakab-kápolnát fogta közre, míg az északi mellékág a templom északi oldalától indult, majd nagyrészt a domb északi sétányának mentén haladva lefelé a Sorok patak irányába futott ki a dombról.

A csatornabekötések kialakítása módot adott a Szent György-templom alapozásának több ponton történő teljes mélységű megkutatására is – a tornyoknál, az északi és déli mellékhajók apszisainál, a főszentélynél, valamint az egykori apáti kápolna apszisának csatlakozásánál –, lehetővé téve ezzel az alapozási rétegrendek, illetve a felhasznált kőanyag részletes dokumentálását. A főszentély alapozásának északi, illetve déli kötésénél feltárt nyugat-keleti tájolású, az alapozás által vágott temetkezések pedig a Szent György-templom építését megelőző korai temető kiterjedésének meghatározáshoz adtak újabb információt.

A templomhoz egykor déli irányból csatlakozó kolostorépületnek a korábbi évek ásatásai folyamán már részben megkutatott falszakaszait a templomdomb területén végzett csatornázási munkálatok hat alkalommal érintették. Ennek

során három falszakasz esetében, az azokhoz kapcsolódó, azok építése által bolygatott temetkezéseket is lehetőségünk volt feltárni, melyek közül a kolostor építési periódusainak vonatkozásában kiemelt figyelmet a templom déli tornyának délkeleti sarkával egy vonalba eső falszakasz által vágott temetkezések érdemelnek. A jelen járószinttől 90 cm mélységben, sóderes, aprókavicsos talajszinten két nyugat–keleti tájolású sír maradványai kerültek elő. A két sír közel egy vonalban, egy nyugat–keleti tengelyen helyezkedett el, s míg a kelet felé lévő sírt csupán gerincének *in situ* helyzetben megmaradt ágyéki szakasza jelezte, a nyugati majdhogynem bolygatatlan volt. A keleti sír felsőtestét és a nyugati sír lábvégét egy csatári kőből rakott észak–dél irányú falalapozás kialakításakor elpusztították. A nyugati sír fölé, azt elfedve, illetve a csatári kőből készült alapozásnak a nyugati oldalára rányúlva egy téglasírt építettek. E téglasír keleti végét azonban részben elfedte a téglatörmelékkel vegyített és nyugati irányba kibővített csatári kőből rakott fal, amelynek nyoma északi irányba egészen a templomtornyig követhető volt.

A templom keleti oldalánál, a közműcsatorna főnyomvonalát a déli apszis vonalától a főszentély tengelyéig keresztező, mélységével a kijelölt feltárási szint alá bukó, építési törmelékkel telített, többretegű feltöltést lehetett megfigyelni. Bár az árokszerű – templomkertet kerítő (?) – mélyedés betöltését a szakfelügyelet során teljes mélységében nem volt mód feltárni, elhelyezkedése alapján annyit meg lehetett állapítani, hogy az adott keretek közt kutatható részének legkorábbi rétege későbbi, mint a területrészen feltárt legkésőbbi, a ruházatának megőrződött fém elemei alapján a 16–17. századra keltezhető temetkezés.

A közmű nyomvonalnak a Szent György-templom északkeleti oldalától induló, és a templomdomból észak felé kanyarogva lefutó mellékágának kialakítása a templomkörüli temető északi kiterjedésével kapcsolatos megfigyelésekre is lehetőséget adott. A dél–északi irányú csatornaág alig pár méterrel a domb északi lejtője előtt keresztezte a délkelet–északnyugati irányú téglából rakott barokk kori temetőfalat. A fal keleti része az eredeti domb tetején haladt, nyugati fele

9. ábra. Ják, Bencés apátság lelőhely 2020. évi régészeti szakfelügyelet: temetkezések a templom keleti oldalánál (Fénykép: Nyerges Éva Ágnes)

azonban már a domb kiterjedését is növelő feltöltésre épült. Míg nyugat felé bővített, a keleti részeken a barokk kori fal a korábbi temetőtől szűkebben kerített. Nem csupán vágta, illetve ráépült a korábbi sírokra, a temetkezések folytonosan jelentkeztek a fal külső oldalán túl is. A nyomvonal északi mellékágnak a barokk falon belül feltárt sírok viszonyában a záró datáló leletei egy bronz kegyérem és egy szentképtartó; a sírban, amelyre a fal közvetlenül ráépült, a halott ruházatából maradt meg egy nagyobb méretű párizsi kapocs darabja; a falon kívül, annak északi oldalán feltárt sír azonban melléklet nélküli volt, a temetés korszakolása így nem pontosítható.

A közmű nyomvonal területén összesen 83 – részben, vagy teljesen megmaradt – temetkezést, és 36 többszörösen bolygatott helyzetű emberi vázcsont halmot tártunk fel. A bontási szinthatáron pedig további 15 sír betöltésének feltöltését dokumentáltunk. A korábbi ásatások alkalmával már megkutatott északi, nyugati és déli területe-

ken csupán az egykori szelvények között meghagyott tanúfalak helyén kerültek elő sírok. A még feltáratlan keleti és északkeleti részeken azonban a jelen járószinttől számított 80–100 cm mélységtől, mind a főnyomvonal, mind pedig a bekötések területén igen nagy sűrűségben jelentkeztek a temetkezések (9. ábra). A vázak több rétegben, 7–10 cm-re egymás felett, illetve több esetben egymást keresztezve, valamint helyenként kisebb, egymástól mintegy 1 méteres távolságra fekvő, egyforma tájolású sorokat képezve helyezkedtek el. A közműárkok kialakításakor nem volt mód a régészetileg érintett teljes mélység megkutatására, így a temető kronológiájának térhasználati megnyilvánulására vonatkozó következtetések levonására a szakfelügyelet folyamán feltárt sírok alapján nincs lehetőségünk.

Közreműködők: Nyerges Éva Ágnes, Pap Ildikó Katalin, Anderkó Krisztián, Kiss Péter, Kolonits László, Nagy Gergely és Sánta Barbara régészek, Kántor Orsolya, Kőszegi Ádám, Németh Boglárka, Tárczy Tamás és Torma Péter régésztechnikusok, Czöndör János ásatási technikus, Seres Viktor geodéta.

Nyerges Éva Ágnes

Ják, Bencés apátság lelőhely – tervásatás

(1. ábra: 6)

(rézkor, kelta /másodlagos/, római kor /másodlagos/, Árpád-kor, középkor, kora újkor)

A Szombathelyi Egyházmegye felkérésére és finanszírozásával a Ják, Apátnép utca 777. hrsz. alatti, 31524 Ny. a. számon nyilvántartott régészeti lelőhely területén *A jáki apátsági templom restaurálásának folytatása és értékeinek bemutatása* elnevezésű projekthez kapcsolódóan, kutatási terv és a Vas Megyei Kormányhivatal Szombathelyi Járási Hivatal VA-06/HF02/02259-2/2019 számú, illetve az azt módosító VA/ETDR-EOF/2231-2/2020 számú feltárási engedélye alapján a Savaria Múzeum 2019. szeptember 25. és december 18. között, valamint 2020. október 12. és 2021. április 23. között tervásatást végzett.

A feltárás során a templomdombon 2019-ben az 1–10. és 15. szelvényeket (139 m²), 2020–2021-ben

10. ábra. A jáki templomdombon nyitott szelvények (Készítő: Seres Viktor)

pedig a 16–26., 48–50. és 53. számú szelvényeket (178 m²) nyitottuk meg (10. ábra).

A templomkertben végzett feltárás elsődleges célja az 1997–2003 között Valter Ilona és P. Hajmási Erika által végzett első tervásatás során nyitva maradt kérdések – a kora Árpád-kori soros és a Szent Jakab- és Szent György-templom körüli temetők kiterjedése, a templomkert hajdani déli és keleti határa, a Folnay-kaputól északra elhelyezkedő négyzetes formájú torony alaprajzának kiegészítése, illetve a Folnay-kapu körüli erődítés jellege – megválaszolása illetve pontosítása volt.

A korábbi kutatás során a Szent György-templom déli és keleti oldalán húzódó, és 2020 nyarán Nyerges Éva Ágnes szakfelügyelete mellett kiváltott csapadékelvezető rendszer csövei akadályozták a templomfalak előtt történő feltárást, míg a szelvények környékének és a templomdomb keleti részének kutatására az első tervásatás kényeszerű befejezése miatt nem kerülhetett sor.

A Szent György-templom nyugati és északi falai, valamint a szelvényfalak mellett ásott szelvényekben elsősorban az alapozások összefüggé-

seit kutattuk. Az északi- és a főszentély alapjaiba viszonylag sok nagyméretű, minden bizonnyal Savaria középületeiből származó kőkvádert, nagy mennyiségű római kori téglát, néhány mészkövet és márványt, valamint csatári és cáki köveket építettek be. A másodlagosan felhasznált kőanyag tömeget adó részét a Ják határában lévő római kori villák bontásából nyerhették. A nagyméretű kövek folyamatosan megtalálhatóak az északi apszis északi fala és a főszentély déli fala között, míg ettől délebbre a beépített kőanyag átlagos mérete csökken.

Az alapozás mind az északi és déli hajófalak esetében, mind a szelvényeknél közel egységes képet mutat. A fő- és mellékszelvények csatlakozását láthatólag egyszerre alakították ki. Mindezek alapján azt feltételezhetjük, hogy a főfalakat és szelvényeket egy koncepció alapján, egy ütemben alapozták, míg a félköríves záródású, egyhajós apáti kápolna épületét utólag köthették be a déli mellékszelvény és hajó falához.

A Szent György-templomhoz délről csatlakozó bencés kolostor és a templom viszonyához

új adatot szolgáltatott a 19. szelvényben megtalált, az apáti kápolna hajójának déli fala által vágott keleti külső homlokzati fal, és a 20. szelvényben megtalált pilléralap. A 2. szelvényben előkerült a kolostornégyzet déli sarkának falkiszédeése, és a mai körítőfal északi oldalán kijelölt szelvénytörzsből több ponton sikerült feltárunk a déli külső homlokzat vonalát, amelyet kolostor déli szárnyának pusztulása után emelt *castellum*-tól délre kialakított árok pusztított el.

A templomkertben végzett feltárás egyik legfontosabb eredménye a korábban már részben megkutatott négyzetes torony alaprajzának kiegészítése és a hozzá kapcsolódó védművek feltárása. A 16. században már minden bizonnyal álló, trapéz felé hajló, kissé szabálytalan alaprajzú téglapülete mérete folytán is (mintegy 5,8×6 méter) önálló erősségként funkcionálhatott. A torony felépítése előtt a templomdombot egy árok határolta, amelynek belső oldalán egy paliszádfalat emeltek. Ennek a falnak a leégése a környezetében lévő objektumok erősen átégett betöltése alapján egy jelentősebb pusztuláshoz köthető, mely után a már meglévő árok jelentős mértékű kiszélesítésével építették föl a téglatornyot. Az épület alapozási árka jól látszik a falak nyugati oldalán.

Az erősség falainak csak a külső kergét falazták fel, a 80–90 cm vastag fal középső részét habarccsal kevert törmelékkel töltötték ki. Az épület előtt hosszú ideig nyitva lévő árok betöltéséből a terpen történt meghatározás alapján a 16. század közepétől a 17. század elejéig datálható érmék kerültek elő. Tisztításuk és restaurálásuk után a numizmatikus szakember által történő meghatározásuk az időszak határait várhatóan finomítani fogja.

A Folvay-kapu déli oldalán nyitott 10. szelvény bontása során az árok déli kiterjedését is meg tudtuk állapítani. Az árok torony falától mért szélessége 550 cm, míg az erősség nyugati oldalán a teljes szélesség 640 cm. Az árok mélysége 3 méter.

A valószínűleg kaputoronyként funkcionáló erősség feladására – feltehetően annak funkcióvesztése okán – a 17. század folyamán, a Folvay-kapu emelése előtt került sor. A kapu nyugati pillérének alapozását 2019 nyarán volt alkalmunk megfigyelni, a keleti pillért pedig ugyanazon év őszén ástuk meg. Mindkét fogazott kialakítású,

tekintélyes méretű alapozást az árok alján, 3 méteres mélységből, a teherhordó altaljról indították. Az alapok megépítése után került sor az árok visszatemetésére, mégpedig főképp a torony anyagával: gyakorlatilag beledöntötték a tornyot az árokba, melynek rétegei (alul a tetőcserepek, fölöttük a habarcs és téglatörmelék) jól láthatóan halmozódtak egymásra az árok felső rétegeiben. A Folvay-kapu nyugati és keleti oldalán a visszatemetett árok betöltésére emeltek a templomdombot részben ma is körítő, több periódusú téglafalat is.

A Folvay-kapu belső oldalától keletre elhelyezkedő 8–9. szelvényben – egy nagyméretű, a századfordulós felújításhoz köthető meszesgödör mellett – a visszatemetett körítőárok északi peremét lekövetve azt is meg tudtuk figyelni, hogy az árok a 9. szelvény keleti végén enyhén észak felé kanyarodik. Ebből már ekkor arra következtettünk, hogy a templomdomb hajdan körülkerített része a mainál kisebb lehetett.

A főszentély külső homlokzata és a templomdomb keleti pereme között 2020-ban megnyitott 16. árokban szintén megfigyelhető volt a templom körüli temetőt lezáró körítőárok egy szakasza, amelynek keleti oldalán kívül sírokat már nem találtunk. Valószínűleg birtokjogi okok miatt az ekkorra már visszatemetett árok közepén húzódtott a Batthyány Ignác apát ideje alatt (1760–1779) épített barokk téglakerítés fala, amelynek további, nyugatnak forduló részletét a körítőárok hasonló nyomvonalú szakaszával együtt az 50. szelvényben találtuk meg.

A 16. árok keleti részén Árpád-kori feltöltési rétegek és nyugat-keleti irányú vékony vízelvezető árokok utaltak arra, hogy a dombon legkésőbb a Szent György-templom építése idején komolyabb tereprendezést és szintkiegyenlítést végeztek.

A temetőt körítő árok kora újkorban visszatöltött földjéből másodlagosan kelta edényperem került elő. Késő rézkori gödröt tártunk fel a 16. szelvény középső részén és a 4. szelvényben.

A Folvay-kaputól délre elhelyezkedő szonda kivételével a templomon kívül nyitott valamennyi szelvényünk az Árpád- és középkori temető területére esett. Ezekben összesen 122 sírt tártunk fel (46-ot 2019-ben, 76-ot 2020–2021-ben), melyek közül 41 Árpád-kori, 56 13–16. századi, 19 kora új-

kori, míg 6 temetkezés korát azok bolygatottsága miatt nem lehetett meghatározni. Az Árpád-kori halottak közül egyet téglával a feje alatt temettek el, egyet téglakeretben, kettőt pedig épített téglasírban helyeztek nyugalomra.

A 10–13. századi sírok közül 11 leletei illetve rétegtani helyezte alapján biztosan a Szent György-templom építése előtti időkre tehető. Nyolc temetkezést vágott a Szent György-templom vagy az ahhoz délről kapcsolódó apáti kápolna alapfala. Ez megerősítette azt a Valter Ilona által 1990-ben tett megfigyelést, hogy az apátsági templom egy a 13. század elején már létező temető területén létesült. A leglátványosabb összefüggést a déli kapu előtti 20. szelvényben tudtuk megfigyelni, ahol a templom által roncsolt hajkarikás sírok egyike másik kettő, szintén több hajkarikával és sodrott ezüst gyűrűvel datálható temetkezést vágott.

A 17. szelvényben teljes mélységben fel tudtuk tárnai az apáti kápolna szentélyének déli felét, amely korábban a vízelvezető rendszer csövei miatt hozzáférhetetlen volt. Az apszis kora Árpád-kori temetkezéseket rétegzett felül. A 19. szelvényben megállapítottuk, hogy az apáti kápolna hajójának déli fala és délnyugati sarka alapozása megegyezik az apsziséval, ami megerősíti, hogy egyhajós, félköríves záródású épületről van szó, amelyet a 48. és 49. szelvényekben megfigyelték tanúsága szerint is utólag csatoltak a Szent György-templom déli mellékapsziséval és déli hajójának falához.

A 19. szelvényben felszínre került a 2019-ben a déli mellékhajó belső terében talált KE 230 fal vonalában lévő kolostorfal (a bencés kolostor keleti szárnyának külső homlokzata) az apáti kápolna hajója déli falával elvágott szakasza is.

A templomtól délre nyitott 18. szelvényben a kolostornál későbbi téglafalak voltak, amelyeket főképp kora újkori gyermeksírok vágtak el. A kora Árpád-kori temetkezések közül kiemelkedik az itt feltárt 1222. sír, amelyben a halott feje körül 7 kicsi és nagy S-végű karikát, nyaka körül pedig több mint 30 db, főképp fluorit-, kisebb részben egyszerű és aranyfóliás pasztagyöngyöt találtunk.

A kolostor területére eső 20. és 21. szondában főképp kora Árpád-kori sírokat tártunk fel és a

téglás illetve téglakeretes temetkezések is a 20–21. szelvényekben voltak. A kora Árpád-kori soros temető az első tervásatás és a mostani kutatások alapján, a templomdomb közepén északkelet-délnyugati irányban húzódik, de a Szent György-templom alapfalai által elvágott, egymást felülretegző, S-végű karikákkal is datált temetkezések egy, a ma álló apátsági templomot megelőzően felépített kora Árpád-kori egyházi épülethez tartoznak. A Szent György-templomot délről, keletről és északról határoló körítőárok majd temetőfal ölelésében nyugszanak Ják település 13–18. századi halottai.

A feltárás konzulense Valter Ilona. Munkatárs: Sarkadi Márton építésmérnök, műemléki szakértő. A 2019-es feltáráson közreműködött Szilasi Attila Botond régész, Czöndör János ásatási technikus és Torma Péter régésztechnikus. A régésztechnikusi és bontási munkát az ArchaeoJedi Kft. végezte. A felmérés Seres Viktor geodéta munkája.

A 2020-2021-es feltárás régésztechnikusi feladatait az ARCHEODATA 1998. Bt. munkatársai, Kovács Pál és Pásztor István régésztechnikus, Rák Rezső régésztechnikus-fotós és Papp Zoltán geodéta látták el. A kézi bontómunkát a Lekri Group KFT. biztosította.

A feltáráson közreműködött Rácz Ferenc, Rácz Tamás és Horváth Norbert múzeumbárát fémkeresős.

Pap Ildikó Katalin

Nagytilaj, Templomi-dűlő lelőhely és környéke (1. ábra: 100)

(újkőkör, bronzkör, vaskör, római kör, Árpád-kör, középkör, újkör)

A 2020-as év során a *Nagytilaj–Templomi-dűlő* (64032) elnevezésű lelőhelyen és ennek nagyjából 400 méteres körzetében végeztünk leletfelderítést, alapvetően fémdetektor segítségével, de a fémek mellett több kerámia- és kőanyagot is sikerült gyűjteni. Számos korszak tárgyi anyaga megtalálható itt: őskör, római kör, Árpád-kör, késő középkör, valamint újkör és modernkör leletek is előkerültek.

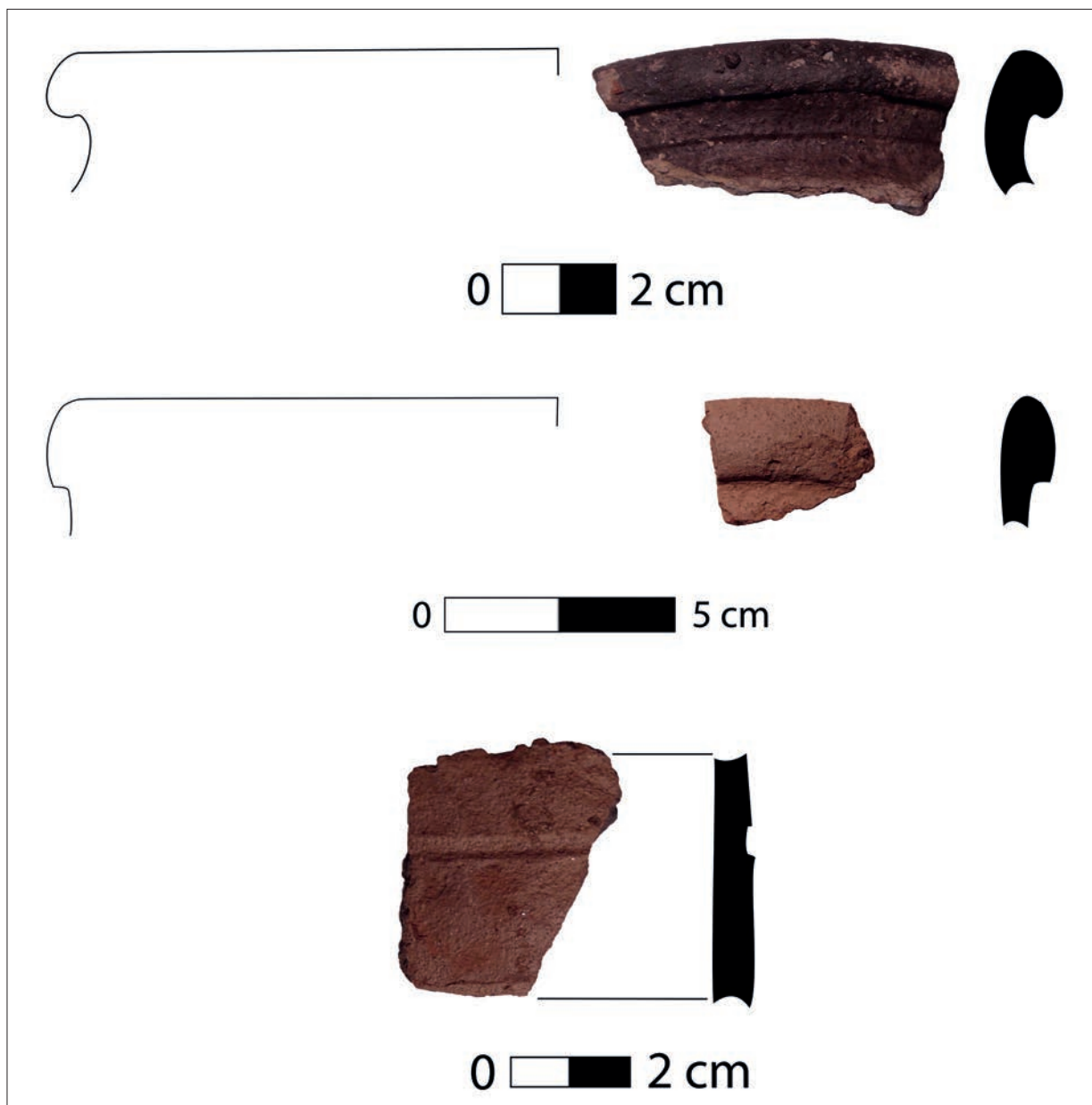
A helyszínen a templom jelenlétére rengeteg kő- és téglatöredék utal, valamint egy nehezen ész-

11. ábra. A nagytytlaji templom és a körülötte lévő temető kert jelölése, ettől keletre a falu ábrázolása a második katonai felmérésen, 1806–1869 (Mapire)

12. ábra. Luschin-117; CNA B213; Szabó 122. katalógusszámú ezüstözött bécsi denár Nagytytlaj-Templomi-dűlő lelőhelyről (Fénykép: Torma Péter)

13. ábra. Néhány Árpád-kori kerámiatöredék a Nagytytlaj-Templomi-dűlő lelőhely területéről (Fénykép és rajz: Torma Péter)

revehető, enyhe mesterséges kiemelkedés. A templomhely szűkebb környezetében az azt körülvevő temetőkre (11. ábra) utaló nyomok találhatóak: több szórvány embercsont, különböző formájú koporsószegek és egy, valószínűleg sírmellékletként elhelyezett medál. Ez utóbbin Nepomuki Szent János és Szent Venánc látható, így keltezés szempontjából a 18–19. századra tehető (Nepomuki Szent Jánost csak 1729-ben avatták szentté). A talált medál talán azt bizonyíthatja, hogy még a 18. század folyamán is temetkeztek ide, feltéve, ha a lelet sírmelléklet volt. Egyes adatok szerint az 1853-as kolerajárványig volt használatban a templom körüli temető (NAGY 2017: 14). A templom alaprajza egy 2000-ben készült műholdfelvételen rajzolódik ki, az 1888-ban a lebontott templom emlékére a helyiek által állított kőkeresztől északra.

Az innen előkerült 14. század eleji, korabeli hamisítvány bécsi denár – CNA B213; Luschin-117 típusú – (SZABÓ 2016: 122. katalógusszám; TÓTH & VARGA 2017: 1. táblázat, 2. tábla 29–32. denár) (12. ábra) és az Árpád-kori kerámiatöredékek (13. ábra) alátámasztják a falu Árpád-kori eredetét (NAGY 2017: 10–11). Továbbá ezek alapján elképzelhető, hogy az 1407-ben írásban először említett (MÁLYUSZ 1958: 5259. oklevélkivonat; NAGY 2017: 14) Szent Márton titulusú templom is Árpád-kori előzménnyel rendelkezik.

A felszínen található embercsontok alapján arra következtethetünk, hogy a templom körüli temető felső sírrétegének felszínétől mért mélysége körülbelül 50–60 cm, vagy ennél kisebb lehet, mivel a terület szántása során maximálisan ez a mélység érhető el. Persze elképzelhető az is, hogy a szántás nem érte el a felső sírréteget, hanem a felszínen lévő szórványcsontok a korabeli rátemetkezések általi bolygatás következtében kerültek a humusz felső rétegeibe. A templom és temető használatát további régészeti korú tárgyi emlékek bizonyítják: ezüst prágai garas II. Jagelló Ulászló korából (1490–1516), középkori vaspatkó (BORDI & JÁNÓ 2009: 32. katalógusszám), ezüstgyűrű töredéke és több középkori kerámiatöredék.

A templomhoz tartozó falu pontos lokalizálása még nem sikerült, mivel a terület nem egy-

befüggő művelés alatt áll, így eltérő időpontokban lehetséges a bejárása. A templomhelytől délnyugatra, a Nagytilaji-patakhoz közel mindenesetre több középkori kerámia került elő.

Lelőhelyünktől körülbelül 250 méterre észak felé lengyeli-kultúrabeli tárgyak voltak a szántáson, a templomhelytől 300–500 méterre délnyugati irányban pedig több korszak keveredése és sűrűsödése figyelhető meg: a Nagytilaji-patak mentén újkőkori kerámiát, pattintott követet, továbbá kelta és római kori leletanyagot is találtunk.

A Nagytilaj, 067/16 helyrajzi számú terület délkeleti harmadában a szántás során megbolygatott objektumok sötétebb foltjai voltak láthatóak, a belőlük előkerült kerámiaanyag alapján a bronzkorra keltezhetőek. Az objektumoktól nem messze újkőkori, vaskori, római kori és középkori kerámiát is sikerült gyűjteni.

Mindezek alapján elmondható, hogy az általunk eddig bejárt területen viszonylag sok a régészeti korú tárgyi emlék, így további kutatás szükséges az egyes leelőhelyek, korszakok területi elkülönítéséhez. A nóvumként jelentkező leelőhelyek határvonalainak feltérképezése is fontos feladatunk, továbbá a már korábban is ismert (SM. RA.1894-05) templomhely szisztematikus bejárása is indokolt az információk bővítése céljából. Kutatási irányként még a templomhoz tartozó faluhely pontos lokalizálása határozható meg, valamint a templomhelytől nyugati irányban elnyúló, növény- és talajjelként is jelentkező útjelenséget szeretnénk vizsgálat alá vonni.

Közreműködők: Kolonits László régész, Torma Péter régésztechnikus, Czöndör János ásatási technikus.

Irodalom

- BORDI Zs. & JÁNÓ M. (2009): *A székeleyek. A kereszténység védelmezői*. Kiállításkatalógus. – Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 82 pp.
- MÁLYUSZ E. (1958): *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400–1410). Második rész (1407–1410)*. – Budapest, Magyar Országos Levéltár Kiadványai II., Forráskiadványok 4., 630 pp.

14. ábra. A Rába-völgy projekt által érintett lelőhelyek Ostffyasszonyfa határában (Készítő: Seres Viktor)

NAGY Gy. (2017): *Nagytilaj története.* – Zalaegerszeg, Nagytilaj Község Önkormányzata, 92 pp.

SZABÓ Gy. (2016): *Bécsi fillér.* – [Biatorbágy], Underground Kiadó, 228 pp.

TÓTH Cs. & VARGA M. (2017): 14. századi bécsi dénárlelet Ádánd-Hetyepusztáról. (A 14th Century Hoard of Wiener Pfennigs from Ádánd-Hetyepusztá.) – *Numizmatikai Közlöny* 114–115: 63–72 (72).

Torma Péter

Ostffyasszonyfa, Hegyalja-dűlő lelőhely

(1. ábra: 8)

(Árpád-kor)

A 2019 őszén indult, jelenleg is zajló Rába-völgy projekt célja a folyó menti települések árvízvédelmi töltésének korszerűsítése, illetve egy másodrendű árvízvédelmi vonal kialakítása. A beruházás által érintett Vas megyei települések: Szentgotthárd, Körmen, Ostffyasszonyfa, Csöng, Ke-

nyeri és Pápoc. A földmunkák a szentgotthárdi, körmendi és pápoci munkaterületektől eltekintve jellemzően kis mélységben zajlottak, így, bár a nyomvonal 14 regisztrált lelőhelyen is áthalad, mindössze négy esetben bolygattak meg régészeti jelenségeket. A már ismerteken felül egy új lelőhelyet azonosítottunk a projekthez kötődően végzett szakfelügyelet során; négy lelőhelyen történt régészeti bontómunka.

A Rába másodrendű árvízvédelmi töltésének építési munkálatai Ostffyasszonyfa területén mintegy 2 km hosszú szakaszon négy lelőhelyet érintettek, azonban a körülbelül 20 cm kivitelezési mélységen csak a *Hegyalja-dűlő* lelőhelyen volt észlelhető régészeti jelenség, ahol egy Árpád-kori objektumot tártunk fel (14. ábra).

A mintegy 3 méter hosszú, mély, ovális, ívelt aljú gödörből viszonylag nagy mennyiségű kerámiatöredék, egy jó állapotú és két töredékes vas-kés, valamint állatcsont, tapasztás és kő került elő. Az objektum a humuszolás szintjén nagyon halvány, elmosódott folttal jelentkezett, inkább a benne lévő leletanyag alapján volt észlelhető.

További jelenséget a feltárt gödör környezetében nem találtunk, viszont mintegy 200 méter hosszú szakaszon a nyesett felszínen elszórtan Árpád-kori kerámiatöredékek jelentkeztek. Ebből kiindulva a lelőhely észlelési szintje valószínűleg a humuszolás mélysége alatt van.

Közreműködők: Sánta Barbara régész, Torma Péter régésztechnikus, Czöndör János ásatási technikus, Seres Viktor geodéta.

Sánta Barbara

Pápoc, Miklósfal lelőhely (1. ábra: 9)
(késő bronzkor, római kor, Árpád-kor)

A régészeti szakfelügyeletet a Rába-völgy projekt (ld. *Ostffyasszonyfa–Hegyalja-dűlő*) keretében végeztük.

A lelőhely területén került kialakításra mintegy 900 méter hosszan a Lánka-patak új medre, ami a gyakorlatban egy 2–3 méter mély, rézsús falú árkot jelentett. A nyomvonalat előzetesen humuszolták, szinte csak a gypetet távolították el. Ezen a szinten a lelőhely területének csak a déli

részén kerültek elő elszórtan római kori kerámiatöredékek.

A Lánka-patak új medrének ásása során a lelőhelyen legalább 16 objektumot bolygattak meg a munkagépek. Az előkerült jelenségek a leletanyag alapján három korszakra keltezhetők: késő bronzkor, római kor, középkor.

Az objektumok mindhárom korszak esetében egy 30–60 cm vastag, barna-szürkésbarna színű, erősen agyagos, az objektumokkal érintett részen elszórtan kerámiával, patics- és faszénszemcsékkel kevert rétegből indulnak, amely közvetlenül a szántással bolygatott humuszréteg alatt húzódik. Több jelenséget alig ástak mélyebbre ennél a rétegnél. A kultúrréteg alatt jellemzően sárga vagy szürke színű, laza homok húzódik. Az objektumok azonosítását nagymértékben nehezítette, hogy az árkot körmös markolókanállal ásták ki, ami teljesen fellazította a jelenségeket és a környezetüket is, így a szembetűnő leletcsoportosulásokkal is feltételesen objektumokként számoltunk. A jelenségek zöme a rézsűben jelentkezett, ezeket metszetben tudtuk dokumentálni.

A szakfelügyelet során, majd a régészeti vonatkozású földmunkák befejezése után több alkalommal műszeres lelőhelyfelderítést végeztünk a területen. Ezek alapján a római kori lelőhely kiterjedése a regisztráltnál jóval nagyobb. Az általunk bejárt helyrajzi számokon még nem lehetett észlelni a szélét. A késő bronzkori, a római kori és a középkori lelőhely átfedi egymást. A bejárások során csak őskori és római kori anyagot találtunk, középkorit nem. Érdekesség, hogy a felszínen a római kori leletanyag mutatkozik a legintenzívebben, viszont az objektumok észlelési szintjén, a szürkésbarna, agyagos kultúrrétegben a bronzkori. Ez némileg meglepő, mert a jelenségek lényegében azonos rétegben, azonos magasságon foghatók meg, és a beruházás során megbolygatott objektumokból nagyságrendileg hasonló mennyiségű leletanyagot tártunk fel. Ráadásul a lelőhely északkeleti részén talált objektumok környékén, valamint az áthelyezett patakmedertől közvetlenül keletre eső szántóföldön az egész szakfelügyelet és a többszöri terrebejárások során egyáltalán nem észleltünk bronzkori leletanyagot, holott az azonosított jelenségek alapján ez elvárható lett volna.

egy esetben kivehető volt az objektumok feketés színű vagy erősen paticsos foltja. A felszínen jelentkező leletanyag jellegében nem tér el a szakfelüveget során megbolygatott jelenségekből ismerttől.

Középkor

A kiásott árok nyugati részűjében, az árok falának kiegyenesítése közben került elő az egyetlen Árpád-kori jelenség a szakfelüveget során: egy jól kiégett, kavicsal és kerámiával alapozott sütőfelületű kemence (15. ábra). Boltozata jó állapotú. Az objektumot metszetben dokumentáltuk.

Közreműködők: Sánta Barbara és Nagy Gergely régészek, Torma Péter régésztechnikus, Czöndör János ásatási technikus, Seres Viktor geodéta.

Sánta Barbara

Pápóc, Pápóc lelőhely (1. ábra: 10) (késő középkor)

A régészeti szakfelüveget a Rába-völgy projekt (ld. *Ostffyasszonyfa–Hegyalja-dűlő*) keretében végeztük.

A beruházás során a települést északnyugatról védő árvízvédelmi töltést alakítottak ki, valamint ehhez kapcsolódóan részlegesen áthelyezték a Lánka-patak medrét. A község beépített részének északi, északnyugati oldalán kialakítandó árvízvédelmi töltés nyomvonalát csak kis mélységben humuszolták le, így, bár a 3 km hosszú nyomvonal nagy része regisztrált lelőhelyeken fut keresztül, ezekre csak szórvány kerámiatöredékek utaltak.

A település északnyugati szélén lokalizált Pápóc lelőhely területén, a jelenlegi járószinten is nagyon sűrűn jelentkeznek a középkori település leletanyaga, azonban beruházással érintett területen a földmunkák maximális mélysége nagyrészt nem haladta meg a 20 cm-t, tehát nem érte el az objektumok észlelhetőségi szintjét. Kivételt ez alól csak egy 20×12 méter nagyságú terület jelentett, ahol a munkagépek megbolygatták a beásások felső szintjét. Itt késő középkori objektumok (gödrök és oszlophelyek) jelentkeztek, amelyeket a szakfelüveget keretében feltártunk. A fel-

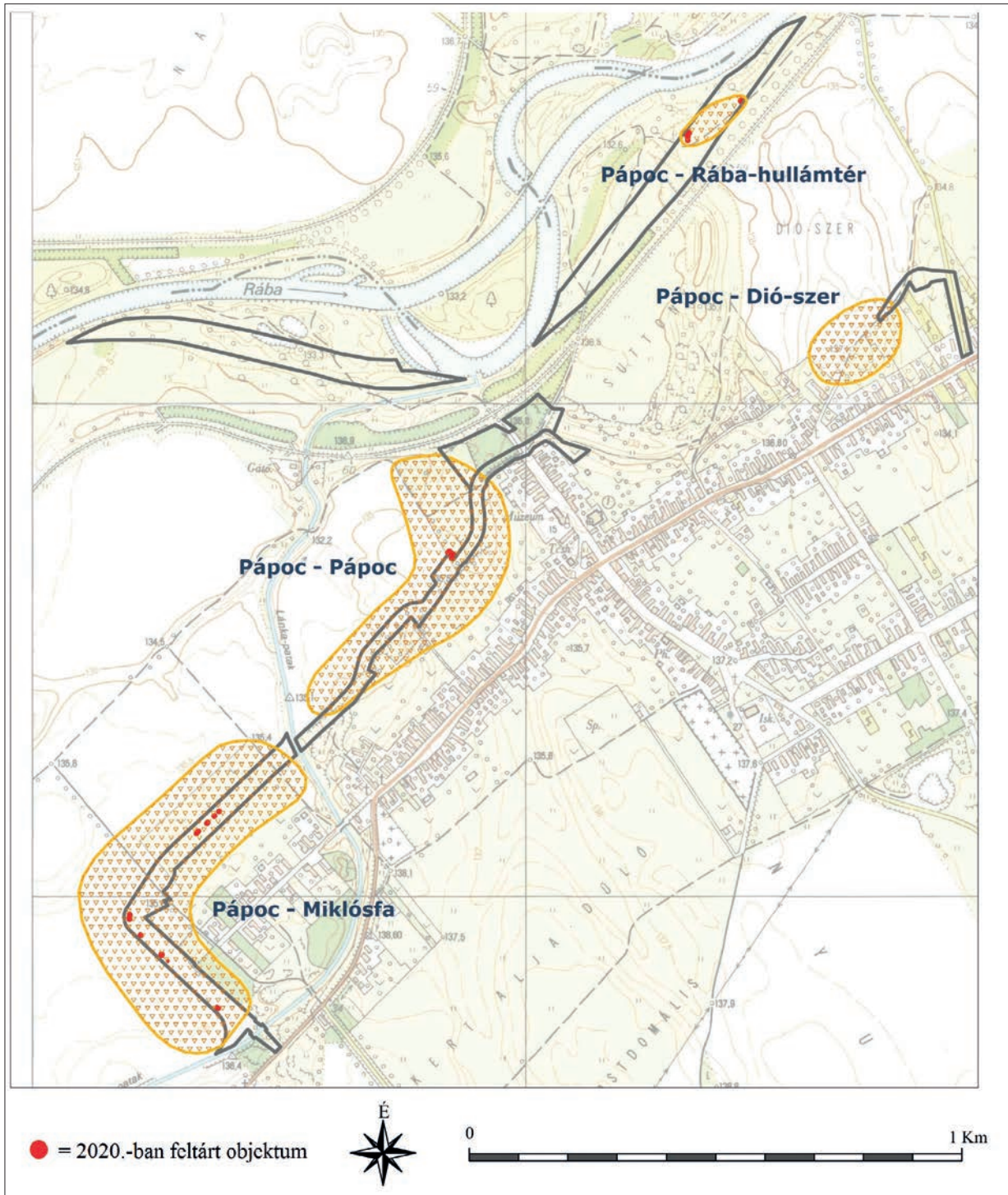
tárt területen túl a nyomvonalban nyugat felé még mintegy 300 méter hosszan jelentkeztek középkori kerámiatöredékek a gépi humuszolás szintjén.

A szakfelüveget során kibontott jelenségek a jelenlegi település szélén, a falu ma is álló Árpád-kori kerektemplomától és 14. századi kolostortól (HAJMÁSI 1976, 1977a, 1977b; VALTER 2004), körülbelül 250 méter távolságra helyezkednek el. (A Pápóc környékén jelenleg ismert középkori lelőhelyeket lásd a 15. ábrán.) A humuszban jelentkező leletanyag alapján lokalizálható késő középkori falu beépített területe északnyugat felé túlnyúlik a main. A megfigyelt jelenségek arról tanúskodnak, hogy a feltárt terület a középkor óta folyamatosan használatban van. Ennek megfelelően a lelőhely erősen lepusztult, szántással és modern kori beásásokkal bolygatott. A késő középkori jelenségek modern szemétkörmökkel, égetőhelyekkel és egyéb jelenségekkel vegyesen, azokkal azonos szinten jelentkeznek; az objektumok csak sekélyen foghatók meg, sok esetben modern beásás alatt. Keltezésüket több esetben nehezíti, hogy a lelőhely egész területén a humusz nagy mennyiségben, az objektumok alatti kevert agyagos réteg pedig szórtabban, de szintén tartalmaz középkori leletanyagot, ami esetlegesen be-lekerülhetett jelenkori beásások betöltésébe is.

Közreműködők: Sánta Barbara és Nagy Gergely régészek, Németh Boglárka és Torma Péter régésztechnikusok, Czöndör János ásatási technikus, Seres Viktor geodéta.

Irodalom

- HAJMÁSI E. (1976): Pápóc – In: SZ. BURGER A. (szerk.): *Az 1975. év régészeti kutatásai*, Régészeti Füzetek I. **29**: 82.
- HAJMÁSI E. (1977a): Pápóc – In: SZ. BURGER A. (szerk.): *Az 1976. év régészeti kutatásai*, Régészeti Füzetek I. **30**: 64.
- HAJMÁSI E. (1977b): Pápóc. – *Archaeologiai Értesítő* **104**: 274.
- VALTER I. (2004): *Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon*. – Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 330 pp.
- Sánta Barbara*

16. ábra. A Rába-völgy projekt által érintett lelőhelyek Pápac határában (Készítő: Seres Viktor)

Pápac, Rába-hullámtér lelőhely (1. ábra: 11)
(késő rézkor, Árpád-kor)

A régészeti szakfelügyeletet a Rába-völgy projekt (ld. *Ostffyasszonyfa–Hegyalja-dűlő*) keretében végeztük. Ennek során régészeti jelenségek egy ki-

vételtől eltekintve csak a nagy mélységű földmunkák során kerültek elő.

A Rába árterében, a már meglévő árvízvédelmi töltésen kívül elhelyezkedő munkaterületen előzetesen nem volt ismert régészeti lelőhely. A Rába hullámterében kijelölt munkaterületek közül a

nyugatit depóhelyként, a keletit anyagnyerőként hasznosították – utóbbin új lelőhelyet azonosítottunk (16. ábra).

A munkaterület első ütemében a terület humuszolása történt meg. A gypszint eltávolítása után az egész területen bolygatatlan, sárga, agyagos-löszös talajréteg látszódott, régészeti lelet vagy jelenség minden nyoma nélkül. A munkaterület mélyítését nyugati irányból kezdték. Nagyméretű (860×70 méter), rézsűsen mélyülő munkagödört alakítottak ki, amelynek mélysége a munkaterület közepén meghaladta a 2,5 métert.

A felső 0,7–0,8 méter vastag sárga, löszös réteg alatt változó vastagságú, szürkésbarna, agyagos-humuszos öntéstalaj jelentkezett, alatta pedig laza sárga homok, illetve különböző színű sóderretegek. A szürkés színű, agyagos réteg változó vastagságban a teljes munkaterületen megfigyelhető volt; a középső részén kb. 30 cm vastagságra vékonyodott, elhalványodott, a keleti részen ezzel szemben helyenként elérte az 1 méter vastagságot, és majdnem fekete színű volt. Ezen a részen, az agyagos rétegből indulva egy Árpád-kori és több rézkori jelenséget tártunk fel. Ezek egy része jól körülhatárolható, objektum nélküli leletsoportosulásnak bizonyult – feltehetően olyan beásások maradványa, amelyeket elmosott a Rába. Az azonosítható objektumok betöltését is viszonylag nehéz volt megfogni, mivel alig mélyedtek az altalajba, és a színük is hasonló volt a hordalékréteghez, amelybe bele-mélyedtek.

A szakfelügyelet során talált jelenségek közül a rézkori objektumok a kimarkolt gödör két szélén, mintegy 150 méter átmérőjű területen feküdtek. A közttes területen, a szakfelügyelet során nem kerültek elő további objektumok, azonban meglétük feltételezhető nem csak a feltárt jelenségek helyzete, hanem a szürkés színű hordalékréteg feltűnő vastagsága, és paticsszemcsékkel erősen kevert volta miatt is. Mindez a hullámtér egyéb részein nem volt megfigyelhető. Valószínűleg kisebb objektumokkal számolhatunk, amelyek a nagyméretű markolókanál áldozatai lettek. A feltárt őskori jelenségek a belőlük előkerült kerámiaanyag alapján a rézkorra keltezhetőek, azon belül a Pécel–Baden-kultúrához köthetjük őket.

A munkaterület közepe táján is találtunk elszórtan kopott őskori kerámiatöredékeket, amelyet itt feltehetően a Rába által lerakott hordalékként értelmezhetünk, mert objektumra utaló nyom nem volt a környékükön, a feltárt jelenségekhez nem kapcsolódtak, azoktól mintegy 200–300 méter távolságra voltak megfigyelhetők.

Egy rézkori objektum szomszédságában került elő a lelőhely egyetlen Árpád-kori jelensége: egy nehezen megfogható, félig elmarkolt gödör (15. ábra). Meglétét a kerámiatöredékek koncentrációja jelezte. (Az egész munkaterületen ezen kívül nem találtunk leletanyagot ebből a korszakból.)

Közreműködők: Sánta Barbara és Nagy Gerely régészek, Németh Boglárka és Torma Péter régésztechnikusok, Czöndör János ásatási technikus, Seres Viktor geodéta.

Sánta Barbara

Sé, Malomi-dűlő lelőhely (1. ábra: 12)

(késő neolitikum, rézkor, kora bronzkor, római kor)

A Sé–Malomi-dűlő lelőhely (36034) az 1970-es évek elején vált ismertté, majd Károlyi Mária, és Kalicz Nándor évtizedes kutatásai nyomán lett európai hírű. A nagyjából hathektáros terület az 1990-es évek óta kiemelt védeltséget élvez, mivel a magyarországi újkőkor-kutatás egyik kulcslelőhelyének számít (KÁROLYI 2018). Ahhoz a Nyugat-Pannon régióban elhelyezkedő, nagyjából negyedszáz lelőhelyhez tartozik, mely a Kr. e. 5000–4300 körül létezett lengyeli kultúra formatív, kialakuló fázisára (is) keltezhető, tehát a kultúra legkorábbi lelőhelyeinek egyike (P. BARNA 2017). A séi lengyeliak egyedi vonása az a sajátos, dekoratív, festett kerámiaanyag, melynek készítése során számos színt és geometrikus ornamenst alkalmaztak. A lelőhely korábbi ásatásaiból több mint 140, elsősorban nőket ábrázoló, idolként nevezett agyagszobrocska került elő. Az itt talált kisplasztikák alapján az őskorkutatásban bevezetésre került a séi típusú idol fogalma. Az előkerült szobrocskák közül művészi megformálása okán kiemelkedik a séi Vénuszként emlegetett darab (KALICZ 1998; KÁROLYI 2004, 2018).

Magyarországon első ízben Sé határában sikerült igazolni neolitikus körárokrendszer létezését.

17. ábra. Sé: a kibontott szelvény drónfotója (Drónfotó: Iszak Dávid)

sét, bár hasonló jelenségek ekkor már tőlünk nyugatabbra viszonylag jól ismertek voltak. A Károlyi-féle kutatások két koncentrikus körárkot azonosítottak, melyeken belül egy szintén koncentrikus paliszád húzódott (KALICZ 1998; KÁROLYI 2004, 2018). A körárkok funkciója egyelőre vitatott, de a kutatás legvalószínűbben valamiféle társadalmi rítusok helyszínének tekinti őket. Ami bizonyos, hogy egy ilyen méretű, a jó közelítéssel 160 méter átmérőjű földmű – melynek árcai elérik a 3 méteres szélességet és a 2,5 méteres mélységet – kialakításához a környék minden lakójának részvételére szükség lehetett. Adott technikai szinten hasonló volumenű erőfeszítések, mint a piramisok, vagy a középkori katedrálisok példája is mutatja, nem ismeretlenek a szakrális terek kialakításához kötődően.

Jelenlegi kutatásaink elsődleges célja a lelőhely geofizikai módszerekkel történő, minél pontosabb feltérképezése, illetve az abszolút keltezés szempontjából elengedhetetlen szénizotópos kormeghatározás. Ennek fényében a tervátásunk 2020. szeptember 21. és 2020. október 20. között zajlott le. A terület mezőgazdasági művelése miatt a geofizikai kutatásokat azonban 2020-ban csak a lelőhely északi részén tudtuk elvégezni. A magnetométeres mérés 2020. szeptem-

ber 9-én, a talajradaros kutatás 2020. november 4-én történt.

Szelvényünkkel egy olyan épület maradványait céloztuk meg, mely szerkezetét tekintve, specifikus módon inkább a korábbi, középső neolitikus időszak hagyományait őrzi. A nagyjából 10×20 méteres komplexum teljes feltárására nem volt lehetőség, így egy reprezentatív, 2 méter széles szelvény megkutatására szorítkozunk, mely az egykori épület 10%-át fedte le (17. ábra). A vékony humuszréteg 1×1 méteres négyzethálóban történő eltávolítása után feltártuk a feltételezett épület két oldalán futó árkok adott szakaszait és egy gödör szelvényünkbe eső felét, melyekből bőséges, változatos leletanyag került elő. A metódus során aprólékosan, rétegről rétegre haladva, a leleteket lehetőség szerint helyben hagyva és helyben dokumentálva haladtunk lefelé (18. ábra). A feltárt jelenségekről, rétegekről, az előkerült leletekről nem készítettünk kézi rajzokat, mindent mérőállomás segítségével mértünk fel, milliméter pontosan. A szelvényünkről készültek drónfotók, illetve folyamatban van egy 3D-modellt összeállítása is.

A nagyszámú kerámia között plasztikus állat- applikációkkal (bika, madár) ellátott és festett töredékek is napvilágra kerültek, de találtunk egy-két idoltöredéket is. A számos, zömmel dunántúli

18. ábra. Sé: a keleti Längsgrube egyik köztes bontási fázisa (Fénykép: Lelkes Ákos)

nyersanyagelőhelyekről származó pattintott kő között voltak kifejezetten izgalmas darabok is. Az előkerült állatcsontokból a korabeli étkezés, húsfeldolgozás, állattartás mikéntjére lehet majd következtetni, de szintén állatcsontokon végeztük el a szénizotópos kormeghatározásokat. A szelvényben volt néhány csonteszköz, egy csiszolt kő gyöngy, valamint egy-két festékrög. A régészeti jelenségekből számos őrlőkő, illetve paticstörödek is előkerült. Utóbbiak az egykor itt állt, majd leégett épületek agyag falának maradványai. A lelőhelyen nem csupán egy korszak maradványait leltük fel, a humuszban találtunk egy pattintott rézkori nyílhegyet és egy kora bronzkori belsődíszes talpastál-törödéket. Az egykor itt állt római villagazdasághoz köthető több lelet is előkerült, elsősorban a fémkeresőseink munkájának köszönhetően.

A szénizotópos keltezéshez mindhárom feltárt jelenségből két-két állatcsontmintát küldtünk el a mannheimi CEZA laborba. A hat minta mindegyike a Kr. e. 5000–4700 közötti időszakban szóródik.

Az ősszel elvégzett geofizikai kutatások számos neolitikus épület jelenlétét jelzik a lelőhelyen, valamint kimutatták, hogy a területen nem kettő, hanem négy árokból álló körárok-rendszer található, ami már önmagában is óriási novum, és ki jelöli a kutatások folytatásának további irányát.

A munkálatok lehetővé tétele és a támogató hozzáállás miatt hálával tartozunk Nagy Róbert séi polgármester úrnak, illetve a kutatott területek tulajdonosainak és bérlőinek. Az ArcheON projekt az Interreg V-A AT-HU Program támogatásával valósul meg.

Konzulens: Oross Krisztián régész (ELKH BTK Régészeti Intézet). Közreműködők: Kolonits László régész, Torma Péter régésztechnikus, Czöndör János ásatási technikus (Savaria Múzeum), Szilasi Attila Botond és Ruman Patrik régészek, Balázs Péter, Horváth András, Lelkes Ákos és Székely Kristóf régésztechnikusok, Iszak Dávid és Száyer László ásatási technikusok (ArchaeoJedi), Horváth Norbert, Rác Ferenc és Rác Tamás múzeumbarát fémkeresősök. Geofizika: Stibrányi Máté, Nagy László és Serlegi Gábor régészek, Klembala Zsombor és Pethe Mihály geofizikusok. Szénizotópus kormeghatározáshoz mintavételezés: Nyerges Éva Ágnes régész–archaeozoológus.

Irodalom

P. BARNA J. (2017): *The Formation of the Lengyel Culture in South-Western Transdanubia*. (Archaeolingua Series Maior 39.) – Budapest, Archaeolingua, 460 pp.

KALICZ N. (1998): *Figürliche Darstellung und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns. (Archaeolingua Series Minor 10.)* – Budapest, Archaeolingua, 156 pp.

KÁROLYI M. (2004): *Napszülöttek. Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt. (Ancient Cultures of Savaria before the Romans).* – Szombathely, Delta Univerzál, 258 pp.

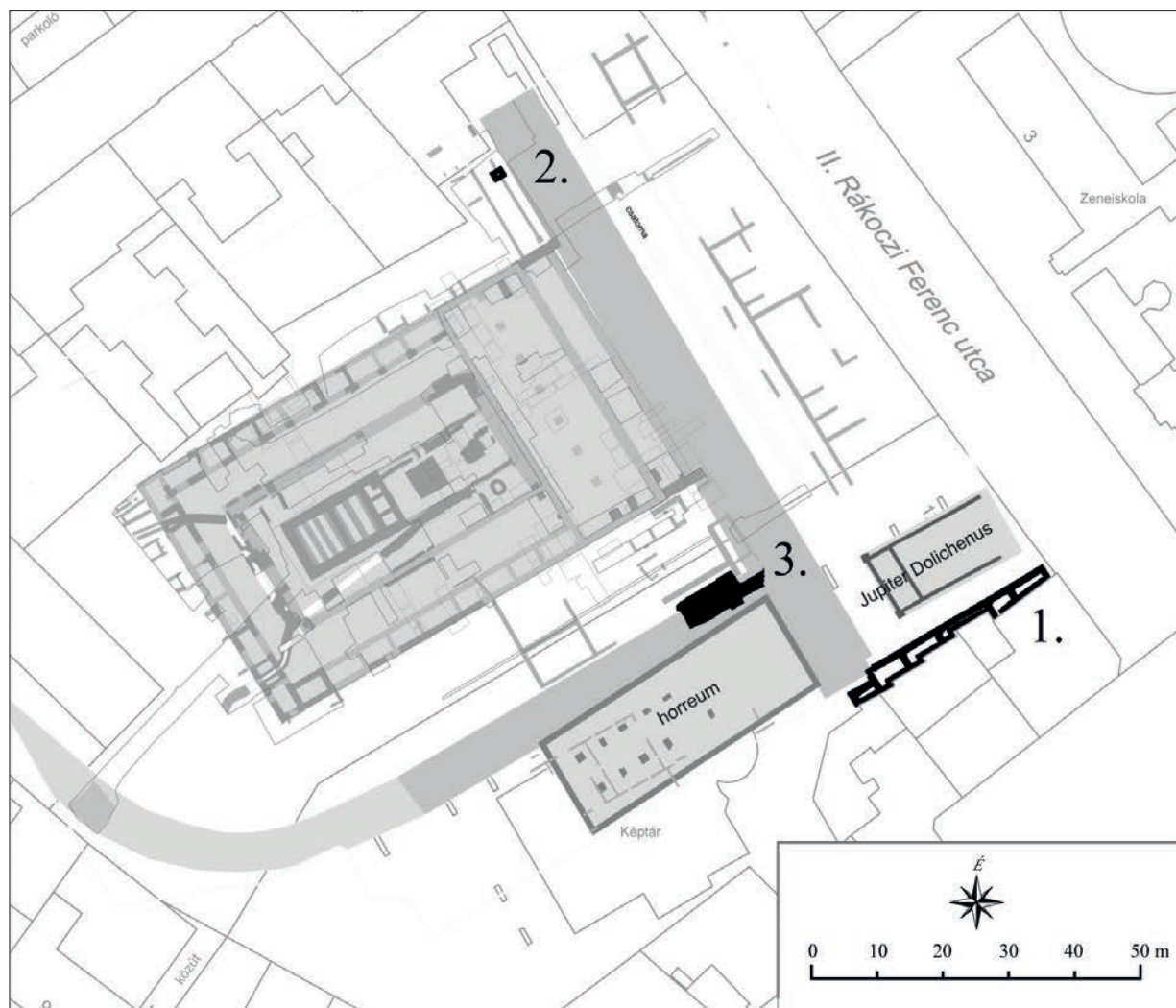
KÁROLYI M. (2018): *A kozmikus parancs. A séi kőkori település vallásos művészete. (The Cosmic Command. The Religious Art of the Neolithic Settlement at Sé (Western Hungary)).* – Szombathely, Szerzői kiadás, 422 pp.

Kolonits László

Szombathely, Iseum-körzet lelőhely (Hrsz. 6349/13) (2. ábra: 17)
(római kor)

2020. július 29. és augusztus 12. között a Képtár turisztikai célú felújításának keretében, kültéri virágtartó kivitelezési munkálataihoz kapcsolódóan régészeti megfigyelést végeztünk. A bontómunka a Borostyánkőutat, és a tőle keletre, valamint a Dolichenus-szentélytől délre fekvő területet érintette (19. ábra: 1).

A virágtartó déli alapárkában, amely az álló épületet (Rákóczi Ferenc utca 14.) és kerítését követi, kevés régészeti megfigyelésre volt lehetőség az árok mérete miatt. Keleti felében 120 cm hosszban nejlonnal letakart, csatári kőből épített római kori jelenséget dokumentáltunk. Nyugati

19. ábra. Az Iseum-körzet területén végzett feltárások 2020-ban (Készítő: Seres Viktor)

végében 5 méter hosszan sárga útsódert dokumentáltunk, helyzetéből adódóan a római kori Borostyánkőút sóderes útalapozása lehet.

Az északi alapárok szinte teljes felülete az egykori, Szentlélek Tihamér és Cserményi Vajk által feltárt és visszatemetett kutatási területen húzódik. A régészeti jelenségeket az ásás során nejlonnal fedték le. A nejlon eltávolítása után az északi árok keleti végében *terrazzo* alapba fektetett, nagyméretű csatári kőlapokból épített felületet 4 méter hosszan lehetett követni, 80–95 cm mélységben. Az északi árok középső szakaszán, 45 cm mélységben bazalt útburkoló kövekből épített felület 120 cm hosszú részlete látott napvilágot. Az útburkoló bazaltok alatt útalapozás helyett egy pusztulási réteg volt, melyből 2. századra keltezhető kerámiatöredékek kerültek elő. Az északi alapárok nyugati végében 4 méter hosszan a Borostyánkőút különböző sóderes útalapozási rétegeit figyeltük meg. Az útszakasz nyugati felét újkori bolygatás roncsolta.

A virágtartó keleti zárófalanak alapárkában az újkori feltöltés alatt, 70 cm mélységben csatári kőlapok kerültek elő markolás közben. A jelenség azonos az északi alapárokban dokumentált *terrazzoba* rakott csatári kőlapokból álló felülettel, és valószínűsíthető, hogy a déli árokban talált rész is ennek a felületnek a folytatása.

A leírt megfigyelések megfelelnek az 1978-ban részben feltárt „kőborítású udvar” meghatározásnak, mely közvetlenül a Dolichenus-szentély déli oldalán található. A kőborítású udvartól nyugatra, kb. 40 cm-rel magasabban fekvő bazaltborítású „belső út” részletét már 1978-ban felfedezték, amely a Borostyánkőúthoz keletről csatlakozott. Feltűnő az észak–déli irányú falak hiánya a 30 méter hosszú alapárokban, melyeknek a korábbi ásás publikációjában sem találtuk nyomát. A feltárás során kis mennyiségű római lelet került elő, a lelethiány oka a lelőhelyen végzett korábbi kutatás.

Közreműködők: Sosztarits Ottó és Bíró Szilvia régészek, Horváth Bianka és Hódi Attila régésztechnikusok, Seres Viktor geodéta, Katona Ádám és Nemes Attila (Iseum Savariense) és Poócza András (ArchaeoJedi).

Horváth Bianka

Szombathely, Iseum-körzet lelőhely (Hrsz. 6357) (2. ábra: 18)
(római kor)

Az egykori Éva-malom épületének kiállítóterré történő átalakítása részeként, kültéri lépcső kivitelezési munkálataihoz kapcsolódóan régészeti megfigyelést végeztünk 2020 szeptemberében. A lépcső alapozása az Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház területére esik (19. ábra: 2). A mindössze 2,5 m² nagyságú területen kézi földmunkával a lépcső sávalapozásának árkaiból egy korábbi ásás visszatöltött földjét távolították el.

Az árokban egy észak–déli irányú, 40 cm széles, csatári kőből rakott fél *opus spicatum* fal 120 cm hosszú szakaszát dokumentáltuk. A fal a földfelszíntől 30 cm mélyen feküdt masszív sóderalapozáson. Az előkerült római kori fal az Iseum-szentélykörzettől északra fekvő épület falával (KE 2077) azonosítható, melyet a 2008-as ásás keretében már feltártak. Az épület keleti, Borostyánkőútra néző homlokzatát *porticus* zárta le, melyet az itt előkerült mészkő faragványok is tanúsítanak. Az alapfalakat mintegy 120 cm vastag keményre döngölt sóderalapra építették.

Közreműködők: Sosztarits Ottó régész, Horváth Bianka és Hódi Attila régésztechnikusok, Seres Viktor geodéta.

Horváth Bianka

Szombathely, Iseum-körzet lelőhely (Hrsz. 6349/13) (2. ábra: 19)
(római kor)

2020 őszén az Iseum Savariense déli oldalán, a Szombathelyi Képtár alatti régészeti területen kiegészítő-hitelesítő ásást végeztünk, mely magában foglalta a 2013–2015. évi tanásatás során részben feltárt szelvények tisztítását és további bontómunkát. A feltárás célja a Képtár építése során részben eltemetett 15 méter hosszú kelet–nyugati útszakasz és a Borostyánkőút kereszteződésének konzervált állapotú bemutatása, és integrálása az Iseum parkjához, illetve a bazaltborítású út és a tőle északra elhelyezkedő épület kapcsolatának tisztázása volt (19. ábra: 3).

A tanásatás során feltárt, a Borostyánkőútba keletről csatlakozó, kelet–nyugati irányú út bazaltborítású felületét tisztítást követően láthatóvá tettük. Az úttól északra eső, korábban részben feltárt szelvényben (64/B északi rábontás) további mélyülést végeztünk. 15 m²-en a tanásatás alatt megtalált kelet–nyugati irányú csatári kőből épített római falat, a hozzá csatlakozó északkelet–délnyugati irányú falkiszedést, valamint az általuk határolt épületbelső rétegeit és az épület előterének kis szakaszát tártuk fel. A 65. szelvényben az út szélén bazaltlapok egymásnak döntésével létrehozott útszegély (?) korát, funkcióját próbáltuk tisztázni. Ennek érdekében 100×50 cm nagyságú szondában mélyültünk.

A 64/B szelvényben feltárt legkorábbi jelenségeket – a sárga altalajba vágott négyszögletes beásás és egy kerek beásás – a későbbi csatári kőből épült északnyugat–délkeleti irányú fal vágja. A négyszögletes beásást figyelembe vették a fal építéskor, ugyanis annak feltételezett aljáig, a sárga altalajba süllyesztve hozták létre az épület stabil alapját. A fal déli végén, ahol a felületet a beásás nem érintette, a fal *opus spicatum* alapozása a szubhumusz szintjén található. Így egyazon falszakasz alapozási mélységében körülbelül 70 cm-es szintkülönbség van. A fal hegyesszögben csatlakozik a kelet–nyugati irányú fal keleti végéhez, de a két falszakaszt összeépítették, készítésük egyidejű. A 60 cm széles fal tetejét vékony mészhabarcscsal kenték le, feltételezhető, hogy a kőfalon vályog vagy faszerkezetes felmenő fal állhatott. A falazat felső része igényesen, vízszintesen rakott kövekből épült, ez alatt rossz minőségű, öntött, habarcsos, bedobált kövekből álló szakasza közvetlenül az *opus spicatum* technikával készült alapra került. Az északnyugat–délkeleti irányú falat egy későbbi időpontban visszabontották. A fal irányítása egybeesik a 2001–2010. közötti feltárások során a 36. szelvény déli részén feltárt falszakasszal, amely az Iseum *temenos*fala előtt nyugatnak fordul. Ez alapján feltehető, hogy az Iseum és a déli útfelület között – azaz az Iseum-*insula* délkeleti sarkán – egy épületkomplexum állhatott (ebbe tartoznának a korábbi 14. szelvény jelenségei is). Mivel az épület és a bazaltborítású út kis szögben eltér az Iseum tájolásától, ezért kronológiai különbség feltételez-

hető. A kőalapozású épület kialakítása viszonylag koránra, esetleg a Kr. u. 1. század végére tehető, ezt követhették további átépítések. A szelvény kis felületen az épületbelső és az épület előterét is érintette. A különböző pusztulási és megújítási rétegek pontos meghatározásához és keltezéséhez szükséges a korábbi ásatások stratigráfiai összevetése, illetve a leletanyag meghatározása, mely folyamatban van. A feltárás során sikerült megfogni a kőépület építési szintjét a falak mentén, épületen belül és kívül is. Ez alapján a faltól keletre eső rész külső járószint lehetett, esetleg a Borostyánkőúthoz kapcsolódó járda vagy előtér. Faszenes pusztulási rétegből jó állapotban megmaradt négyzet alakú ajtózárlamez került elő, eredeti helyén a lemezt átszűrő, az ajtóra való rögzítésre szolgáló szögekkel és egy törött vaskulccsal.

Az épület használatát lezáró pusztulási rétegsor a 2013–2014-es ásatáson került feltárásra és a leletanyag alapján a 4. század első felére/közepére keltezhető.

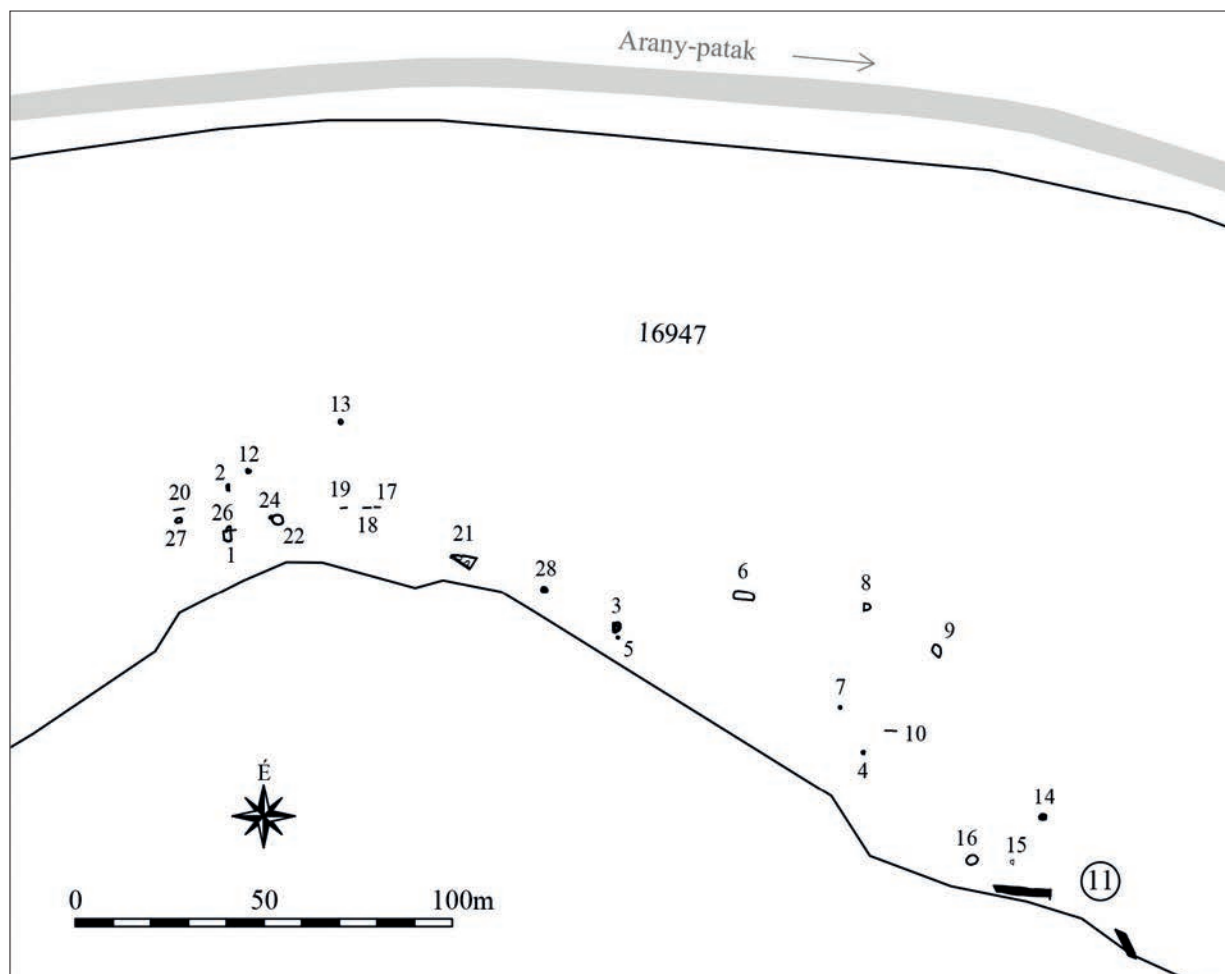
A 65. szelvényben a kelet–nyugati irányú fal rövid szakasza került elő, tetején a falkiszedésre ráhúzódtott a bazaltborítású út kőlapjaiból épített, egymásnak döntött útszegély (?). A kőlapok vékony sóderes rétegen feküdtek, mely alatt átégett vörös agyagos és faszén szemcsés pusztulási réteg volt megfigyelhető. Értelmezésük és pontos kronológiai besorolásuk további feldolgozást igényel.

Munkatársak: Bíró Szilvia régész, Hódi Attila és Horváth Bianka régésztechnikusok, Seres Viktor geodéta, Nemes Attila és Katona Ádám.

Sosztarits Ottó

Szombathely, Hrsz. 16947. (2. ábra: 14)
(késő bronzkor, római kor, Árpád-kor)

A Nyugat-magyarországi Utánpótlás-nevelési Centrum – Illés Akadémia beruházás helyszíne Szombathely Olad városrésztől északnyugati irányban, az Arany-patak és a fákkal borított domboldal között helyezkedik el, a terület a domborzatnak megfelelően déli irányban emelkedik. A régészeti érintettség meghatározásához 2017 őszén a Várkapitányság Zrt. megbízásából Savaria Múzeum munkatársai próbafeltárást végeztek

20. ábra. Szombathely–Illés Akadémia: a feltárás összesítő felmérése a régészeti jelenségekkel (Készítő: Seres Viktor)

a területen. Ennek során két bronzkori, két Árpád-kori és egy meghatározhatatlan korú jelenséget tártunk fel. Az ásatás eredményeképpen a Kormányhivatal az utánpótlás-nevelési centrum földmunkáihoz megfigyelést írt elő, amelyet a kivitelezéshez igazodva 2019. június és 2020. március között végeztünk.

A próbafeltárás és a szakfelügyelet során a terület déli, legmagasabban lévő sávjában kerültek elő a régészeti jelenségek (20. ábra), ennek okát a munkák során megfigyelt talajtani rétegződés tette nyilvánvalóvá. Felül – a domborzatnak megfelelően észak felé egyre vastagabb – humusz és szubhumusz, alatta szürkésbarna színű agyagos réteg következett. Ez a magasabban fekvő részeken változó vastagságú sárgásbarna agyagos réteggel egészült ki. A rétegsor alján – az Arany-patak vízmozgásának hagyatékaként – szürke színű üledék került elő, megléte egybevág a terület régebbi elne-

vezésével, a mocsaras vagy a nádas név használatával (BALOGH & VÉGH 1982: 37, 188). Ennek a vízenyős patak menti sávnak köszönhető, hogy a déli oldal magasabban fekvő részein csoportosultak a régészeti jelenségek. A terület egészéről változatos korú leletanyag került elő, feltételezhetően azért, mert az egykor mocsaras részt olyan földdel töltötték fel, amely régészeti lelőhelyről származott.

A feladatellátás során összesen 28 jelenséget dokumentáltunk, ezek három korszakba sorolhatóak. A késő bronzkor időszakából különféle méretű, zömmel égett aljú gödrök, tüzelőhelyek maradványa és paticsos épületomladékok kerültek elő, több jelenségben *in situ* összeroppant kerámiákkal. Szintén nagy számban kerültek elő Árpád-korra keltezhető jelenségek, főleg kisebb-nagyobb méretű gödrök formájában, de erre az időszakra datálható egy kőlapos oldalfalú tűzhely és egy kloritpálával bélelt aljú kút is.

Az altalajba vágódó ő- és Árpád-kori jelenségek nem elkülönülve, hanem egymással keveredve kerültek elő. Többségük megsérült a gépi földmunkák során ezért csak részletekben volt feltárható és vizsgálható.

A harmadik csoportot egyetlen jelenséggel a római kor képviselte. A telek délkeleti negyedében, a tervezett épület mögötti támfal készítésekor római kori vízvezeték (11. objektum) egy szakasza bukkant napvilágra (20. ábra: 11). A mai Bozsok és Szombathely között húzódó *aquaeductus* a terület legmagasabb pontján, a mai felszín alatt 0,8–0,9 méter mélyen került elő. Sajnálatos módon a csatorna egyharmada megsemmisült a földmunkák során, kettévágvá a maradványt. Viszonylag jó állapotban maradt meg egy 3 méter hosszú rész, itt a vezeték 1,7 méter széles, sárgásfehér habarcsba rakott kloritpalából készült, belsejét *terrazzo*val bélelték (21. ábra). Az északnyugat–délkelet irányú szakasz 0,5–0,6

méter vastag alépitményéhez csatlakoznak a 0,45 méter vastag oldalfalak, amelyek 0,45 méter magaságig őrződtek meg. Az *aquaeductus* kelet–nyugati irányban futó többi részét már a középkorban kiszedték, köveit másodlagosan felhasználták. A 2 méter széles visszatöltésében enyhén kevert – csatári kő, habarcs, *terrazzo* – földes törmeléket lehetett megfigyelni. A feltárt részletek nem azonos tájolásúak, ennek oka, hogy gravitációs úton működő vezeték a megfelelő lejtés érdekében mindig a domborzathoz alkalmazkodott. Mivel az építkezés az irányváltás helyét megsemmisítette, nem lehetett megállapítani, hogy a vezeték ívben vagy tompaszögben kanyarodott. A hiányzó részlet fontos információkkal egészíthette volna ki az *aquaeductus* tervezésével és kivitelezésével kapcsolatos kutatást.

A kivitelező ZÁÉV Zrt. a vízvezeték megmaradt szakaszát a Kormányhivatal határozatának megfelelően szakszerű takarás után visszatemette.

21. ábra. Szombathely–Illés Akadémia, 11. objektum – római kori vízvezeték – feltárás közben (Fénykép: Kőszegi Ádám)Tárczy Tamás

Közreműködők: Anderkó Krisztián és Kolonits László régészek, Kőszegi Ádám és Torma Péter régésztechnikusok, Czöndör János ásatási technikus, Seres Viktor geodéta.

Irodalom

BALOGH L. & VÉGH J. (szerk.) (1982): *Vas Megye Földrajzi Nevei*. – Budapest, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 839 pp.

Anderkó Krisztián

Szombathely, Mártírok tere – Uránia udvar (Hrsz. 6223, 6226/6) (2. ábra: 20)
(római kor)

Szombathely belvárosában kisnyomású gázelosztó vezeték rekonstrukcióját végezték, amely a Mártírok terét és az Uránia udvar egy szakaszát érintette. A meglévő gázvezeték kiváltása miatt új nyomvonalon haladva 350 folyóméter közműárok kiásása történt meg. Azon részeken ahol közmű-kereszteződés volt, vagy más ok miatt az árokmélységet emelni kellett, ott koncentráltak a régészeti leletek száma. A rekonstrukció ideje alatt régészeti jelenség nem volt megfigyelhető. Az Uránia udvari szakasz és a Savaria szálloda előtti parkoló teljes területe régészetileg negatív lett. Előbbi magas újkori bolygatottsága miatt, utóbbi pedig az árkokban látott jelenségek és lelet-hiány alapján feltételezhetően nem került beépítésre. Régészeti leletek a Mártírok terének északkeleti részéről és a Mártírok tere–Kőszegi utca sarkának átvágásából kerültek elő. A begyűjtött tárgyak között van egy faragott márvány töredék, freskók, hatszög alakú padlótégla, római kerámiák, néhány római bronzpénz és egy ezüstpénz.

Közreműködők: Anderkó Krisztián régész, Tártsy Tamás régésztechnikus.

Tártsy Tamás

Szombathely, Oladi plató lelőhely (Zsálya u., Hrsz. 16606) (2. ábra: 22)
(középső neolitikum)

Szombathely legmagasabb részén, a város nyugati szélén terül el az Oladi plató, mely a megye egyik

legfontosabb őskori régészeti érintettségű területe. A kiemelkedően található *Oladi plató* (67937) és a szomszédos *Kozmán kívüli-dűlő* lelőhelyeken 2005 és 2008 között Ilon Gábor vezetésével zajlottak nagyfelületű régészeti feltárások. Ezek legfontosabb eredményei a középső neolitikus Dunántúli Vonaldíszes Kerámia (DVK) kultúrája és a késő neolitikus lengyeli kultúra népeire köthető nagy kiterjedésű települések megkutatásához kapcsolódnak (ILON 2007, 2011). Mivel a munkálatok során elsősorban az itt épülő lakóparkok közútjainak nyomvonalát tártuk fel, a telkek nagy része kutatatlan maradt, így az egyes lakóházak építéséhez kötődő földmunkák során próbáljuk megmenteni az alattuk elterülő, pusztulásra ítélt 7300–6500 éves leleteket.

A Zsálya utcában (Hrsz. 16606) felépült lakóház építésének régészeti felügyelet mellett folytatott földmunkái 2020. június 22-én zajlottak. A 40–50 cm széles alapárkok ásása közben eleinte ritkán kisebb paticszemcsék jelentek meg, majd a humuszrétegből előkerült néhány neolitikus kerámia töredék és egy helyidegen kő is. Később, a kéményalapozás melletti árokszakaszban egy DVK-gödör megfigyelésére volt lehetőségünk, amit az árokkal részben átvágtunk, de a felszíntől számított 110 cm mélységben még nem értük el az alját. A jelenség alapozási szint alatti további bontására nem volt lehetőségünk, de a megfigyelt gödörrel dokumentáltuk. A jelenségben a DVK fiatal fázisához kötődő, kottafejes stílusú kerámiatöredékeket, néhány bakonyi radiolaritból készült pattintott követ és egy csiszolókövet leltünk. Az itt előkerült leletek a Gy.2020.67. gyarapodási számon találhatóak meg a Savaria Múzeum régészeti raktárban.

Irodalom

ILON G. (szerk.) (2007): *Százszorszépek. Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon. (Die Wunderschönen. Menschendarstellung im urzeitlichen Westungarn. Wonderful Beauties. Human Representations in Prehistoric Western Hungary)*. – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 280 pp.

ILON G. (2011): Szombathely – Oladi plató (Szombathely – Oladi Plateau). – In: FARKAS Cs.

(szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában.* (Zeitschnecke. *Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas*). (Őskorunk 3.) – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 41–45.

Kolonits László

Szombathely, Szinyei Merse Pál utca (Hrsz. 5553/1-2) (2. ábra: 23)

(római kor)

Szombathely nyugati városrészén, a Szinyei Merse Pál utca területén 2020 utolsó harmadában kisnyomású gázelosztó vezeték rekonstrukciója zajlott.

A rekonstrukció első szakasza (Hrsz. 5553/2) a Kálvária utca 22. és Szinyei utca 14. közti területet érintette. A nyomvonal földmunkái az újkori feltöltések mellett római leletekkel és épülettörmelékkel kevert réteget is érintettek. Az említett szakaszon sok kerámia került begyűjtésre, melynek sűrűsége a 8., 11. és 12. számú házak előtt koncentrált. Épített régészeti jelenséget a Szinyei Merse Pál utca 12. ház előtt érintett a rekonstrukció. A kapubejáratától délre, nagy valószínűséggel egy római út részlete, a kapubejárat előtt két csatári palából álló falazat, köztük vízszintesen lerakott felület részlete vált láthatóvá. Ettől északra egy fal alapozása, majd e faltól induló habarcsos járófelület került elő. A felületet egy visszabontott fal zárta le, folytatását a korábbi gázbekötés elroncsolta. A járófelület nyugati oldalát a korábbi gázárak teljes hosszában átvágta.

A falak iránya rövidegük miatt nem volt megállapítható.

A rekonstrukció második szakasza (Hrsz. 5553/1) a Szinyei Merse Pál utca 55. és 22. közti területet érintette, ahol a vastagabb újkori feltöltés alatt vékonyabb, de helyenként leletben gazdag rétegeket érintet a nyomvonal. Épített régészeti jelenségeket a Szinyei 49., a 47. és a 45. számú ház előtt találtunk. A római épületrészek mindegyik esetben csatári palából épített római falazatok voltak. A 45. ház előtt egy, a 47. háznál négy eltérő méretű falszövet került elő az egyik a járda alatt és a gázgerinc árkában, ezért a bekötés helyét áthelyezték. További két falszövetet volt a 49. számú ház északi felén. A délebbi fal mellett vastag kavicsos, sóderes feltöltést találtunk. A falak tisztításakor, az új bekötés helyének kialakításakor és a gázgerinc markolásakor a 47., 49. számú ház előtti szakaszon, valamint a 51. házszámú telek teljes hosszán nagy mennyiségű leletet gyűjtöttünk. A leletek között van egy sérült szövőszéknehezék, sok kerámia, néhány bronzpénz és egy bronztű. A 38. házszámú telektől a 22. számú házig tartó nyomvonalon jelentősen csökkent a leletek száma.

A szakfelügyelet során a Szinyei Merse Pál 12., valamint a 45., 47. és 49. számú házak előtti régészeti jelenségeket geotextillel lefedtük, majd az árkok visszatarakásakor befedték.

Közreműködők: Anderkó Krisztián régész, Tárczy Tamás és Torma Péter régésztechnikusok, Czöndör János ásatási technikus, Seres Viktor geodéta.

Tárczy Tamás

Eseményleltár 2020

Ágoston Eszter¹ & Bodorkós Orsolya² & Tanai Ibolya³ & Tóth Kálmán⁴

¹ VASI MÚZEUMBARÁT EGYLET

H–9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
sztelly@gmail.com

² SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY

H–9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
bodorkos.orsolya@savariamuseum.hu

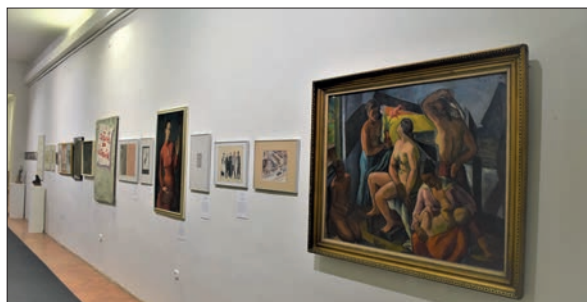
³ SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY

H–9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
tanai.ibolya@savariamuseum.hu

⁴ SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY

H–9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
toth.kalman@savariamuseum.hu

A koronavírus-járvány és a járvány megfékezése céljából bevezetett korlátozások miatt rendkívüli évet zártunk 2020-ban. Március 16-tól június 23-ig, majd november 11-től múzeumaink zárva tartottak. Június 23-tól november 11-ig az 500 fő feletti kültéri, valamint a 100 fő feletti beltéri rendezvényeket nem lehetett megtartani. A látogatókkal azonban nem szakadt meg a kapcsolat, a virtuális térben megtekinthették az elkészült kiállításokat, a közösségi online felületeinkre pedig közel száz kisfilmet készítettünk. Rendezvényeink, tematikus tárlatvezetéseink online változata tudatosan rövidített, többnyire 2–3 perces interjúból, kézműves bemutatóból állt össze. A múzeumpedagógiai foglalkozások helyett 2–6 perces ismeretterjesztő kisfilmeket tettünk közzé, esetenként kézműves foglalkozással egybekötve.

Kiállítások

2020. február 20.

Művészek, stílusok, események, jelenségek címmel nyílt képző- és iparművészeti kiállítás a Savaria Múzeum emeleti folyosóján. Dr. Gál Zoltán művészettörténész, aki 1985-től dolgozik a Szombathelyi Képtárban, az eltelt 35 év élményeit egy rendhagyó kötetben foglalta össze szócikkek formájában. A gazdagon illusztrált „szubjektív le-

Művészek, stílusok, események, jelenségek. Savaria Múzeum, 2020. február 20.

xikonban” a Képtár gyűjteményéből 35 mű is szerepel, ezeket láthatta a közönség a kiállításban. A megnyitón Cebula Anna képtárigazgató beszédét – távollétében – a moderátor tolmácsolta, Czenki Zsuzsanna általános igazgatóhelyettes köszöntő szavai után. A válogatott alkotásokról dr. Gálig Zoltán tartott rövid ismertetőt. A kiállítás kurátora: dr. Gálig Zoltán.

2020. szeptember 15.

A hagyományos fémművesség emlékeiből adott ízelítőt a Vasi Skanzen új időszaki kiállítása, amely a *Pitykétől a bicskáig* címmel nyílt meg. A 19–20. századi falu jellegzetes fémtárgyai között egyebek mellett lakásberendezések, tűzi eszközök, edények, mezőgazdasági szerszámok is helyet kaptak a tárlaton, amely betekintést nyújtott a fém megmunkálásához kapcsolódó régi mesterségek, a bádgosok, lakatosok, vándorköszörűsök, kések, rézművesek, drótosok tevékenységébe is. A kiállítás emléket állított az egykori szentgotthárdi kaszagyárnak és bemutatta a nagymúltú, ma is működő körmendi Belencsák késes műhelyt. De olyan érdekességeket is megtudhattak az érdek-

lődők, hogy hogyan drótozták meg régen az öszzetört cserépedényeket, vagy hogy hol mostak aranyat Vas megyében. A megnyitón Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Horváth Sándor néprajzkutató, intézményvezető köszöntötte a résztvevőket, majd Perger Gyula néprajzkutató, a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár munkatársa ajánlotta a kiállítást az érdeklődők figyelmébe. Mint mondta, a kiállítás olyan tárgyi és nyelvi kultúrát jelenít meg, amely mára szinte teljesen feledésbe merült – a régi mesterségek és eszközök eltűnésével a mögöttük lévő ismeret és szókinccs is a múlté lett. A kiállítás kurátora: dr. Horváth Sándor.

2020. november 27.

A 2020-as esztendő központi témájának a vadászatot választottuk, ennek jegyében több kiállítás megrendezését terveztük. A koronavírus-járvány azonban keresztülhúzta a számításainkat. Így is elkészült viszont az Országos Magyar Vadászkamara Vas Megyei Területi Szervezete támogatásával a Savaria Múzeum központi kiállítása *Vadászat – közel a természethez* címmel. A meg-

Pitykétől a bicskáig. Fémművesség a vasi hagyományos közösségek életében. 2020. szeptember 15.

Vadászat – Közel a természethez. Savaria Múzeum, 2020. november 27.

nyitóra azonban nem hívhattuk meg a látogatókat, így Csapláros Andrea múzeumigazgató és Gagyi István kamarai elnök köszöntőjét az online felületeken osztottuk meg az érdeklődőkkel. A kiállításról rövid ismertetőt Dankovics Róbert muzeológus tartott.

A kiállítás látványos válogatása volt a Föld számos területéről származó vadászati emlékeknek: trófeáknak. Bemutatta a megélhetési és presztízsvadászat módszereit, eszközeit, az ember által végzett szelekció vadállományra gyakorolt hatását. Központi elemként két nagy dioráma jelent meg: a jellegzetes Vas megyei tájrészlet fényképe előtt felépített erdőszélen és réten nagy- és apróvadakat vehetett szemügyre a látogató. Az egyes fajok évszakok és vadászati időszakok szerint jelentek meg: tavasszal az erdei szalonka-húzás, nyáron az őz, ősszel a gím és dám bikák, télen a vaddisznó és a róka adta a fő látványelemet. A népi vadászat néhány formájából is ízelítőt kapott a látogató: egyebek mellett csapóvasak, hurkok és a rigászat kellékeinek bemutatásával.

A kiállítás látványos elemei voltak Magyarország jellemző vadfajainak trófeái. Az őzágancsokból épített piramis a genetikai változatosságot, a mennyiség és a minőség viszonyát szemléltette, míg a szarvaságancsok, vaddisznóagarak, koponyák és mellpreparátumok az elejtés élményét idézték fel.

A sportvadászok hazai és egzotikus tájakon terítékre hozott zsákmányát a „vadászszobában” le-

hetett megtekinteni, ahol Európa hazánkhoz közeli hegyvidékeiről például barna medve, zerge, mormota, havasi hófajd, nyírfajd, siketfajd kapott helyet.

Ázsia jelenleg még kevésbé felkapott vadászaink körében. A hajdani orosz kapcsolatok felhasználásával azonban az ezredfordulón többen vadászhattak az Urálban, közülük Pődör Miklós hagyatékának felhasználásával mutattunk be néhány trófeát.

A 21. században sok vadász számára vált elérhetővé Afrika. A modern szafarik trófeái jelentek meg az Afrika-falon (nagy kudu, nyársas antilop, jávorantilop, gnúk, varacskosdisznók) elsősorban Pődör Miklós hagyatékának felhasználásával, a Savaria Múzeum saját műtárgyaiból.

A kiállításon egy fegyverfalat is kialakítottunk, ahol minden eszköz, ami a vadászathoz szükséges, megjelent, a fegyverektől a vadhálóig. Az ázsiai eredetű, a magyarok által is magas szinten művelt vadászati technikát, a solymászatot pedig a Vas megyei és egyben a magyar solymászközösség kiemelkedő alakja, Bechtold István eszközeinek segítségével lehetett megismerni.

A kiállítás külön egységet szentelt két Vas megyei családnak: a Chernel István által gyűjtött madárpreparátumok mellett Almásy György és fia, László ázsiai és afrikai útjairól származó trófeák jelentettek igazi csemegét a vadászat iránt érdeklődő közönségnek. A kiállítás kurátorai: Dankovics Róbert és dr. Vig Károly.

Külső helyszíneken rendezett kiállítások

2020. július 10.

Őriszentpéteren megnyílt a Gömbös Mátyás és fia gyűjteményéből létrehozott őrségi vadászati kiállítás, amelyet a Savaria Múzeum Természet-tudományi Osztályának munkatársai készítettek, az intézmény kiállításrendezői csapatával közösen. A gyűjtemény, amely korábban Magyar-szombatfán volt látható, tartalmában és látványában is teljesen megújult. A település központi részén lévő épületben főként őrségi és hazai fajok kaptak helyet, de láthatók itt európai, afrikai és észak-amerikai tájakról származó trófeák is, kiegészítve Bánfi Péter kisebb gyűjteményével. A trófeákat tematikus egységekben helyezték el, külön termet kaptak a hazai nagyvadfajok és az egyes földrajzi tájegységek vadjai. Gömbös Mátyás több évtizedes vadászszenvedélyét emléktárgyak, díjak, különböző vadászati eszközök is érzékeltetik. Az épületben múzeumpedagógiai foglalkoztatót is kialakítottak.

Konferenciák, tanácskozások

2020. február 29.

Az év élőlényei 2020-ban címmel rendezett tudományos ülés ezúttal egy családi délután programjaiba illeszkedett. A Magyar Tudományos Akadémia Vas Megyei Tudományos Testülete és a Savaria MHV Múzeum által szervezett eseményre a Savaria Múzeumba várták az érdeklődőket. Az előadóülést Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntője után Szuhai Viktor, Szombathely MJV tanácsnoka nyitotta meg. Ezt követően dr. Vig Károly (Savaria MHV Múzeum) *Az év rovara a tavaszi álganéjtúró*, dr. Szinetár Csaba (ELTE Savaria Egyetemi Központ) *Az év hala a süllő*, Dankovics Róbert (Savaria MHV Múzeum) *Az év hullója a keresztes vipera*, dr. Gyurácz József (ELTE Savaria Egyetemi Központ) *Az év madara az erdei fülesbagoly*, Molnár Gábor (Árpád-házi Szent Margit Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium, Kőszeg) *Az év városi madara a vörösbegy*, Takács Árpád (Őrségi Nemzeti Park) *Az év emlőse a vidra*, dr. Schmidt Dávid (Soproni Egyetem) *Az év gom-*

bája a csoportos csészegomba, dr. Mesterházy Attila (Hortobágyi Nemzeti Park) *Az év vadvirága a nemes májvirág*, Keszei Balázs (Jurisich Miklós Gimnázium, Kőszeg) *Az év fája a tatár juhar* és Pődör György (Szombathely) *Az év ásványa a turmalin és az év ősmaradványa az óriás őscápa* címmel tartott előadást.

2020. június 30.

A SIHU123 e-documenta Pannonica projektzáró webináriumának a Savaria Múzeum adott otthont. Elsőként dr. Vig Károly a Savaria Múzeum tudományos igazgatóhelyettese, majd dr. Melega Miklós, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára igazgatója köszöntötte az érdeklődőket. Dr. Horváth Sándor projektkoordinátor ismertette az e-documenta Pannonica adatbázist, melyen magyar, szlovén és angol nyelven is elérhetőek a projektben feldolgozott települések tárgyai, neves személyiségei, épített kulturális és szellemi örökségei, valamint audiovizuális felvételei. A felhasználók a honlapon egy-egy

E-documenta Pannonica projektzáró webes szeminárium. Savaria Múzeum, 2020. június 30.

információra rákereshetnek település, témakör vagy történelmi kor alapján, továbbá a weboldal kiegészítő lehetőségeket nyújt fogyatékkal élők és gyengén látók számára is. Az adatbázis egyik különlegessége, hogy a látogatók tárgyakról készült háromdimenziós felvételeket is megtekinthetnek rajta. A települések honlapjainak értékeléséről dr. Kóta Péter, a MNL Vas Megyei Levéltára igazgatóhelyettese tartott előadást, melyben elmondta: a projektben szereplő legtöbb település nem rendelkezik az értékeit megfelelően bemutató honlappal, ezért volt szükség egy átfogó adatbázis létrehozására, melyet szakmailag alátámasztott hiteles információkkal láttak el. Krausz-Boros Patrícia projektasszisztens beszélt arról, hogy a projekt egyik eredménye Vas megye és a Muravidék kulturális emlékeinek bemutatása a nagyközönség számára. A partnerek ezzel szeretnék lehetőséget biztosítani a falusi idegenforgalom fellendítésére, ösztönözni kirándulások szervezésére az érdeklődőket. A partnerek ajánlatai alap-

ján a Bellatinci Idegenforgalmi Központ összeállított egy szakmai ajánlatot a kirándulni vágyóknak, mely a Muravidéken és Vas megyében kala-uzolja nevezetességről nevezetességre a turistákat, de az e-documenta Pannonica weboldal interaktív térképe segítségével egyéni útvonal is tervezhető.

Az online szemináriumot nyomon követhették a projektben feldolgozott települések képviselői, az idegenforgalomban, oktatásban és a tudományos kutatásban érintettek.

A webinárium az e-documenta Pannonica projekt rendezvényeként valósult meg, melyben a két jelzett magyar partner mellett szlovén részről vezetőpartner volt a muraszombati múzeum (Pomurski muzej Murska Sobota), partnerek a maribori levéltár (Pokrajinski arhiv Maribor), valamint a bellatinci idegenforgalmi iroda (ZTKS Beltinci).

2020. december 10.

Sajtótájékoztatóval kezdődött, majd szakmai előadásokkal folytatódott az EUREVITA projekt nyitókonferenciája, amelyet a Covid-járvány miatt online rendeztünk meg, több mint 100 hazai és külföldi résztvevővel. A délelőtti szekció főként a hagyományos technikák néprajzi, történelmi aspektusaival foglalkozott, míg a délutáni előadások témái a hagyományos szerkezetek továbbéléséhez, fenntarthatóságához és a korszerű alkalmazási lehetőségeikhez kapcsolódtak. Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntője után Marx Mária (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg) *Fonott épületelemek Göcsej népi építészetében*, Hubert Feiglstorfer (Technische Universität, Bécs) *Vályogépítészet Burgenlandban*, Szemerey Tamás (Soproni Egyetem) *Kapuk, ajtók és ablakok történelmi fejlődése*, Krizsán András (Magyar Építőművészek Szövetsége) *A Nagypám Háza program*, Varju András (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg) *Prevenció – Állományvédelmi feladatok hosszú távú ütemezése a Göcseji Falumúzeumban*, Mag. Dr. Bernd Haintz (WKO Steiermark) *Régi mesterségek gazdasági jelentősége a modern technikákban*, Veöreös András PhD (Széchenyi Egyetem, Győr) *A népi építészet korszerű hasznosítása*, Kottmayer Tibor (Széchenyi Egyetem, Győr) *Fenntartható-e a népi építészet?*, Bihari Ádám (Környezettudatos Építők

Szervezete) Természetes anyaghasználaton alapuló építéskultúra (népi építészet, természetes építőanyagok hazai és nemzetközi építési szabályozása), Bukits Zoltán (Vas Megyei Mérnöki Kamara) *Vályog a modern építészetben*, Klaus Seelos (Universal-museum Joanneum – Österreichisches Freilicht-museum Stübing) *Fakerítések Ausztriában egykor és ma* címmel tartott előadást.

Rendezvények

Nők a romantika korában. Tematikus tárlatvezetés és családi délután. Smidt Múzeum, 2020. január 25.

2020. január 25.

Intézményeink közül a Savaria Múzeumban, a Smidt Múzeumban és az Iseum Savariensében havonta egy alkalommal ingyenes tematikus tárlatvezetésre vártuk a látogatókat. Januárban a Savaria Múzeum *Falu és város* című időszaki kiállítását tekinthették meg az érdeklődők dr. Horváth Sándor néprajzkutató, a kiállítás kurátora vezetésével. Ugyanezen a napon a Smidt Múzeumban a biedermeier terem megtekintésére és családi délutánra várták a gyerekeket és a felnőtteket. Az intézmény emeleti helyiségében a *Nők a romantika korában* címmel életmódról, divatról, kultúrtörténeti érdekességekről hallhattak a jelenlévők. A kiállított tárgyak mellett a hozzájuk kapcsolódó kiváló személyiségekről is beszélt Szommer Ildikó, a Szent Márton Intézet vezetője. A korabeli divat kellékei a múzeumpedagógiai foglalkozáson is szerepet kaptak: a gyerekek báli szemüveget, legyezőt vagy táncrendet készíthettek és megtanulhatták a csokornyakkendő-kötés fogásait. Közben a Savaria Szimfonikus Zenekar tagjai matinékonzerttel örvendeztették meg a hallgatóságot. Akit pedig inkább az ókor érdekelt, az Iseumban csatlakozhatott Nagy Diána tárlatvezetéséhez, amely *Isis, az egyiptomi istennő* alakját helyezte a középpontba, s főként termékenységéről és gyógyító tevékenységéről szólt.

2020. február 22.

Horváth Lajos főhadnagy első világháborús naplóját ismerhették meg az érdeklődők a Smidt Múzeum *Élményeim a Nagy Háborúból 1914–1918* című rendezvényén. A szombathelyi katona a Császári és Királyi 83-as gyalogezred tartalékos főhadnagyként szolgált, a keleti fronton. Élményeit még a harctéren papírra vetette, majd hazatérve, 1923-ban foglalta össze és rendszerezte. A kortörténeti dokumentumot Tóth Róbert muzeológus ismertette a szép számú hallgatósággal. A család jóvoltából az egykori főhadnagy visszaemlékezései és fényképei a Savaria Múzeum gyűjteményébe kerültek, az adományozó Horvay Tibornak Csapláros Andrea múzeumigazgató mondott köszönetet. A rendezvényen Péntek Ottó katonadalokat adott elő, Pintér Tamás, a Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány

elnöke azt mondta, saját háborús blogjukon is közléseket majd a hagyatéék digitális változatát.

2020. február 22.

Ingyenes tárlatvezetést tartott Sosztarits Ottó régész az OTP alatt, *Séta az ókori Savariában* címmel. A római városrészlet megtekintésével a városi régészet feladataiba és nehézségeibe is betekintést kaptak az érdeklődők.

2020. február 29.

Az év élőlényeit bemutató, hagyományos előadássorozat ebben az évben családi délutánnal egészült ki. A Savaria Szimfonikus Zenekar tagjainak matinékonzertje után a gyerekeket számtalan foglalkozás várta. Fekete István születésének 120. évfordulója alkalmából az év emlőse kapcsán a *Lutra*

Beporzók napja. Savaria Múzeum, 2020. március 10.

című film és könyv alapján összeállított játékokba kapcsolódhattak be, készíthettek vörösbegy és erdei fülesbagoly könyvjelzőt, álarcot, keresztvipera-pörgettyűt, virágos bőrkarkötőt. Mikroszkóppal vizsgálhatták meg a turmalin ásványt, az óscápa fogát, illetve néhány bagolyköpetet is. Mindezek mellett különböző szintű és típusú sudoku játékkal, origamival és élőlény-ismereti raskogató táblával is vártuk az érdeklődőket. A programok végén pedig többszáz fapálcikából keltetünk életre egy különleges óriáskigyót. Különösen nagy sikere volt vendégünknek, az élő erdei fülesbagolynak, amelynek kitömött változata és egy hajdanvolt vidra is megtekinthető volt a rendezvény ideje alatt.

Az előadói programját lásd a *Konferenciák, tanácskozások* címszó alatt.

2020. február 29.

Folytatódtak a hétfői ingyenes tárlatvezetések az intézményekben. A Savaria Múzeumban Varga Péter az állandó kiállításban vezette a látogatókat: *A mi Trójánk: Velem Szent Vid-hegy* címmel a bronzkori kohászatról, kereskedelemről, valamint a kulturális kapcsolatokról beszélt a látogatóknak. A Smidt Múzeumban *Híres családok és házaspárok emlékeit* mutatta be dr. Hollerné Mecséri Annamária történész, intézményvezető, az Iseumban pedig Katona Ádám kalauzolta a látogatókat az állandó kiállításban. *Keleti istenek Pannoniában* című tárlatvezetésén a kora császárkori misztériumvallásokról tudhattak meg érdekességeket a résztvevők.

2020. március 10.

Intézményünk is csatlakozott a *Beporzók napja* országos rendezvénysorozatához: a Savaria Múzeum mellett rovarhotel építettünk és azt dr. Vig Károly tudományos igazgatóhelyettes mutatta meg az érdeklődő gyerekcsoportoknak, valamint a sajtó képviselőinek. Ezzel igyekeztünk felhívni a figyelmet a beporzó rovarok fontosságára, hiszen nélkülük természetünk növényeink 70 százaléka kerülne veszélybe.

2020. május 11–17.

Az idei *Közösségek Hete* is rendhagyóan alakult a járvány miatt, de nem szeretnénk volna kima-

radni belőle. A Savaria Múzeum Facebook-oldalán játékokra invitáltunk mindenkit, akinek kedve volt néhány percet egy-egy feladvány megoldásával eltölteni. A *7 nap, 7 múzeum, 7 próba* címet viselő játék keretében május 11. és 17. között, mindennap feltöltöttünk egy adott intézményünkhöz köthető kvízt, feladványt. Az első napon a Vasi Skanzen képét rakhatta ki puzzle-darabkákból, aki válaszolni tudott a létesítménnyel kapcsolatos kérdésekre. A második napon játékos időutazásra invitáltuk az érdeklődőket: a régimúltban élt őselefánt maradványaival és néhány újkőkori régészeti lelettel ismerkedhettek meg rendhagyó módon. A harmadik nap feladványai a Romkert területének középkori emlékeivel voltak kapcsolatosak. A negyedik napon a Smidt Múzeum empire termét ismerhették meg a játékos kedvűek. Az ötödik napon az Iseum volt a helyszín: csörgő készítésére bíztattuk a gyerekeket, Isis szisztrumának mintájára, a hatodik napon pedig a Szombathelyi Képtár gyűjteményében őrzött Derkovits-festmény, a *Halas csendélet* alapján készíthettek saját beállítást. Az utolsó, hetedik „megállónk” a Vasi Múzeumi Látványtár volt, amelynek logójából készült ötletes feladvány.

2020. június 27.

Az idei *Múzeumok Éjszakáján*, rendhagyó módon, nem a kiállítóterekben, hanem a Facebookon találkoztunk a látogatókkal. Kvízzjátékokkal, izgalmas kihívással és múzeumi kisfilmekkel vártuk őket. Az országos felhívással összhangban fényképekkel és információkkal megosztottuk intézményeink homlokzatait, legszebb belső tereit, legismertebb vagy legkülönlegesebb műtárgyait, és két 19. századi legyező restaurálásának folyamatát. Az érdeklődők részt vehettek két tárlatvezetésen a Savaria Múzeum *Aranykor* című kiállításában: az egyikben áttekintést kaptak Szombathely történetéről a kiegészítés és az első világháború között, a másikon a város színházéletéről hallhattak ugyanebből az időszakból. Az őskori állandó kiállításban a késői vaskor és a kelták története elevenedett meg, a Smidt Múzeumban pedig az *Egy szelet Szombathely* című kiállítást ismerhették meg. De bekapcsolódhattak egy szombathelyi épületekkel kapcsolatos kvízzjátékba is,

újraalkothatták Paizs László *Fekete tojások ruha-csipesszel* című munkáját, próbára teheték tudásukat az újkőkori régészeti leleteiről, és egy virtuális szabadulósorozatát is „berendeztünk” a Vasi Skanzenben.

2020. július 4.

A koronavírus-járvány miatti hosszú szünet után – a szabályok betartásával – folytatódott az ingyenes tematikus tárlatvezetések sora. Őshonos gyümölcsfajtákkal ismerkedhettek meg a látogatók *Tündérgert a Vasi Skanzenben* címmel, dr. Balogh Lajos botanikus muzeológus kalauzolásával.

2020. július 11.

A koronavírus-járvány miatt több mint három hónapig zárva tartottak intézményeink. Látogatókat csak június végétől fogadhattunk ismét. Mivel március közepe óta több rendezvényünk is elmaradt, az újranyitást egy szombat délutáni piknikkel ünnepeltük meg a Savaria Múzeumban.

A *Múzeumi piknik*hez kiváló helyszínnek ígérkezett a Múzeumpark, a szeles és esős idő miatt azonban a programok az épületbe kényszerültek. Az állandó kiállításban két tárlatvezetést is meghallgathattak a látogatók Varga Pétertől: előbb a neolitikum kialakulásáról és régészeti hagyatékáról beszélt, majd 7500 éves időutazásra hívta az érdeklődőket. A két tárlatvezetés között több tudományterülethez kapcsolódó előadás is elhangzott: Tangl Balázs történész vérlázító és hallatlan katonai botrányokról beszélt *Civil katonai konfliktusok a századfordulós Szombathelyen* címmel, dr. Vig Károly tudományos igazgatóhelyettes *Rovarászok ferde szemmel* című előadásában szakmájának képviselőit jellemezte a köztudatban róluk élő kép és a valóság összevetésével, Sosztárits Ottó régész pedig *Az Iseum felfedezésének történetét* elevenítette fel. A nyári délutánból nem hiányozhatott a zene sem. Bujtás Ervin Galambos Bernivel *Mesék a bőröndből* című interaktív műsorával szórakoztatta a kicsiket, Polgár Tibor közreműködésével pedig felnőtteknek adott *Dalok a fehér szekrényből* címmel. A rendezvény ideje alatt népszerűek voltak a gyerekfoglalkozások is. A Játékszigeten egyebek mellett képfestés,

Múzeumi piknik. Savaria Múzeum, 2020. július 11.

3D-ceruzával alkotás, római pénzérmék festése, puzzle fagyalt és muffin készítése, madarakkal való ismerkedés preparátumok segítségével, valamint különböző logikai és társasjátékok várták a gyerekeket és a családokat.

2020. július 18.

A Smidt Múzeum hétféligi ingyenes tárlatvezetésén *A szombathelyi cukrászdák és kávéházak emlékei* között kalauzolta az érdeklődőket az időszaki kiállításban dr. Hollerné Mecséri Annamária történész, intézményvezető. A látogatók megtudhatták, hogy a dualizmus korában hol működtek kávéházak és cukrászdák, milyen volt a berendezésük és milyen eszközöket használtak a cukrászműhelyek.

2020. július 25.

Az utazás isteneinek szentelt oltárokkal és az úton lévőket óvó arany- és ezüstgyűrűkkel is

megismerkedhettek a látogatók az Iseum ingyenes tárlatvezetésén. Horváth Bianka *Távoli utakon – az utakhoz köthető vallási emlékek az Iseumban* címmel, az intézmény állandó kiállításában vezette az érdeklődőket.

2020. augusztus 8.

A Smidt Múzeum számos tárgyat őriz a Szombathelyi Egyházmegye alapításának időszakából: a püspökség, a népi vallásosság és az egyházmegyei búcsújáróhelyek emlékei egyaránt megtalálhatóak, melyekkel (és rajtuk keresztül a korról), a szokásosnál részletesebben is megismerkedhettek, akik ellátogattak a *Vallási és egyházi emlékek a Smidt Múzeumban* című tematikus tárlatvezetésre, amelyet Tangl Balázs történész tartott.

2020. augusztus 15.

Jöttek-mentek, mint a vasaló – a népvándorlásokkor a Nyugat-Dunántúlon címmel tartott ingyenes

nes, tematikus tárlatvezetést Varga Péter a Savaria Múzeum állandó kiállításában. A látogatók a Római Birodalom és a magyar megtelepedés közötti korszak térségi emlékeivel ismerkedhettek meg.

2020. augusztus 29.

A savariai Isis-szentély felhagyását és részben lebontását követően a rómaiak temetőt létesítettek az egykori templom maradványai fölött. Az itt talált leletek tanúsága szerint a sírokban pogány és keresztény vallású emberek egyaránt nyugodtak, jelezvén a Kr. u. 4. század hitvilágának sokszínűségét. Minderről Hódi Attila beszélt *Késő római temetkezések Savaria déli városrészében* című tárlatvezetésén az Iseum állandó kiállításában.

2020. szeptember 11.

Az újraindult *Szombathelyi séták* sorozatban Orbán Róbert ezúttal a Vasút utca és az Éhen Gyula tér látnivalói között vezette az érdeklődőket.

2020. szeptember 19.

A *Kulturális Örökség Napjai* keretében ingyenes, tematikus tárlatvezetések várták az érdeklődőket négy helyszínen. A Savaria Múzeumban dr. Vig Károly tudományos igazgatóhelyettes *Évmilliók húsz méteren* címmel az intézmény emeleti – a Nyugat-Dunántúl földtörténetét, ősi élővilágát bemutató – folyosóján sétált végig a látogatókkal. A Smidt Múzeumban dr. Hollerné Mecséri Annamária történész, intézményvezető kalauzolta az érdeklődőket *A Smidt Múzeum festményei nyomában* – híres festők és ismert történelmi személyiségek életpályájába nyújtva betekintést. Az Iseumban *A római magánvallásosság* volt a téma, amelynek keretében egyebek mellett a házi szentélyekről és azok istenszobraitól mesélt Sosztarits Ottó régész. A Vasi Skanzenben pedig dr. Illés Péter etnológus főmuzeológus mutatta be a látogatóknak a magyar borkultúra tradícióját képviselő kisparscellás történelmi szőlőhegyek, a *Vasi hegyközségek* világát.

2020. szeptember 30. – október 4.

Egyik legnépszerűbb rendezvényünket, az *állatok világnapját és a magyar népmese napját* – a pandémiára való tekintettel – ezúttal nem a Vasi

Skanzenben, hanem a virtuális térben rendeztük meg. Öt napon át posztoltunk a Savaria Múzeum Facebook-oldalán előre elkészített minivideókat, meséket, játékos, kézműves ötleteket. A gyerekek így megismerkedhettek Potterrel és Rióval, a két vakvezető kutyával, megnézhatték a Vasi Skanzenben élő állatok, rackajuhok, nyulak és Sári számár reggeli etetését. Megtudhatták, miként halásztak régen eleink, és azt is, hogy miért és hogyan vigyázzunk a méhekre és a nálunk áttelelő madarakra. Akinek kedve volt, kisfilmjeink segítségével madáretetőt vagy zümiczipeszt készíthetett, a záró napon pedig két mesével leptük meg a gyerekeket.

2020. október 3.

A hagyományos paraszti állattartás helyszíneit, az ólat, az istállót és a torkospajtát is felkeresték és a régen naponta használt eszközöket is megismerhették, akik részt vettek a Vasi Skanzenben Nagy Endre muzeológus *Az állattartás eszközei* címmel megtartott tárlatvezetésén.

2020. október 9.

A vasútállomástól a belváros felé vezető Szelestey László utcán haladtak végig a *Szombathelyi séták* sorozat újabb alkalmának résztvevői, akik közben két szombathelyi képzőművész alkotásával is megismerkedhettek. A sétát Orbán Róbert vezette.

2020. október 10.

A *Savaria underground* című időszaki kiállításához kapcsolódva szervezte meg az Iseum soron következő ingyenes tárlatvezetését *A városi régészet* címmel. Mivel az ókori Savaria romjai, de a középkori Szombathely emlékei is a mai város alatt húzódnak, feltárásuk és megmentésük különleges feladat elé állítja a régészeket – erről beszélt az érdeklődőknek Bíró Szilvia régész.

2020. október 17.

Foglaljon helyet! címmel ingyenes tárlatvezetést és családi délutánt rendezett a Smidt Múzeum az intézményhez tartozó alapítvánnyal közösen. A látogatókat az ülóbútorok kultúrtörténetével Szommer Ildikó, a Szent Márton Intézet vezetője ismertette meg, középpontba állítva a

Foglaljon helyet! Tematikus tárlatvezetés és családi délután. Smidt Múzeum, 2020. október 17.

múzeumi enteriőrök bútorait, így az 1600 körül diófából készült fekete széket, a klasszicista kétülékes kanapét és az 1880-as évek neoreneszánsz székeit. A tárlatvezetés után a Garabonciás Együttes adott gyerekkoncertet, és kézműves foglalkozásokon is részt vehettek kicsik és nagyobbak.

2020. október 23.

Kolónia a „pannonok” földjén címmel Savaria első 200 évéről tartott ingyenes tárlatvezetést Varga Péter a Savaria Múzeumban. Azt az időszakot elevenítette fel az állandó kiállításban, amikor a kelták meggyengülésével a Római Birodalom fokozatosan befolyást szerzett a térségben.

2020. november 6.

A Wesselényi utca épületeivel és egykori lakóival ismerkedhettek meg az érdeklődők a *Szombathelyi séták* sorozat újabb állomásán, Orbán Róbert vezetésével.

2020. november 7–8.

A *Szent Márton-napi országos nagyvásár* a Vasi Skanzenben – a járványhelyzetre való tekintettel – elmaradt. Helyette az online térben osztottunk meg különböző tartalmakat két napon át. Készítettünk több kisfilmet: a szombathelyi Szent Márton-legendákról beszélgettünk dr. Kiss Gábor régésszel, a Szent Mártonhoz kötődő néphagyományokról pedig dr. Horváth Sándor néprajzkutatóval. Kékesi Gábor szobrász azt mutatta meg, hogyan készíthetünk tőklámpást, és régi felvételek segítségével bemutattuk az őrségi tőkmagütést. Gasztroperceket vettünk fel Németh Dániel séffel (Daniel's Kitchen), aki rosé libamellet készített, Böröcz Péter étteremvezető (Daniel's Kitchen) pedig a Wild Goose Chase nevű italt keverte ki a felvételen. A Kákics zenekar rövid koncertfilmjét és a Babos Bábos Társulat előadásában a *Három kismalac* című mesét is meg lehetett nézni az oldalunkon. A gyerekeknek többféle kézműveskedést ajánlottunk: videóink alapján alkothattak zsugorfóliával, vagy készíthettek pálcikás könyvjelzőt és a Facebook-oldalunkról lementhető több száz éves libás társasjátékhoz liba-bábukat.

2020. november 14.

A koronavírus-járvány miatt az online térbe költöztek tervezett hétvégi tárlatvezetéseink. A Smidt Múzeumban több emléket is őrzünk az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, valamint a megtorlás időszakából, és nagy becsben tartjuk a reformkor nagyjait, így Széchenyi István, Kossuth Lajos vagy Deák Ferenc személyes tárgyait. Ezeket mutatta meg kisfilmünkben Tangl Balázs történész.

2020. november 21.

A Savaria Múzeum *Aranykor* című időszak kiállításának egy szeletét, a 19–20. század fordulójának kulturális életét mutatta be Csiki István történész az *Aranykor a kultúrában* című videónkban.

2020. november 21–27.

Az európai hulladékcsökkentési hét kampányhoz a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum különböző múzeumpedagógiai akciókkal csatlakozott. A kreatív és gazdaságos anyagfelhasználás jegyében készítettünk rövid felvételeket, s erre buzdítottuk a tudatosan gondolkodókat: mutassák meg fotón, videón saját alkotásaikat, jelezzék, mit tesznek környezetük tehermentesítéséért, a hulladék csökkentéséért. Egy héten át naponta töltöttünk fel a Facebook-oldalunkra és YouTube-csatornánkra kisfilmeket, fotómontázsokat a mindennapi tevékenységünk során keletkező hulladék újrahasznosításával kapcsolatban:

1. Recycling: Molinótáska

Kiállításokból megmaradt anyag felhasználásával strapabíró és egyedi táskák készíthetők

2. Elhasználódott a törölköző? Pár mozdulat és kész egy kedves ajándékmaci!

3. Aktuális a téli madáretetés elkezdése. Ha ügyesen hámozod a narancsod, látványos etetőt varázsolhatsz pillanatok alatt! Újrahasznosítunk még papírgurigát és joghurtos poharat is.

4. Szeretnél egy menő, mobil maszkot? Megmutatjuk, hogyan készül maradék textilből!

5. Montázsunkban hangulatos utóéletet kap egy konzervdoboz (és még a nyulak is uzsonnázhatnak)

6. Papírból rengeteg minden készülhet! Toth egyiptomi isten fő találmánya az írás. Tiszteletére alkossunk papírhulladékból „papirusztekercset”, s díszítsük modern kori „íronádunkat” filcmaradékokból készített íbiszmadárral!

7. Nézzünk bele egy szemetesbe! Biztos minden kidobásra, s a vegyes, kommunális szemétszállításra vár? – párosító játék

2020. november 27.

A Vadászat – közel a természethez című kiállításunk online megnyitójának napján az esti órákban ugyancsak a virtuális térben vártuk az érdeklődőket a Kutatók éjszakájára készített tartalmakkal. Dankovics Róbert muzeológus mini tárlatvezetésén túl Szendi Péter fotóriporter *Szelíd vad rítus* című előadásában fotósként szerzett vadászélményeiről mesélt, Kiss Ernő Csaba fém szak-

restaurátor egy 18. századi puska restaurálását ismertette, és közzétettük a Bechtold István Természetvédelmi Látogatóközpont *Madarak* című kisfilmjét. A gyerekek „vadonjő” ajándéktasakot készíthettek Bodorkós Orsolya múzeumpedagógussal, színes könyvjelzőt pedig Zátonyi Kata múzeumpedagógussal.

2020. november 28.

A római lakomák maradványai az Iseumban címmel tartott online tárlatvezetést Nagy Diána. Megmutatta például azokat az amforákat, amelyekben a római emberek mindennapi táplálékait szállították.

2020. december 5.

A kereszténység pannoniai megjelenésének és korai időszakának régészeti emlékeit ismerhették meg az érdeklődők Varga Péter „*In Hoc Signo Vincet*” – *Keresztények Savariában a 3–5. században* címmel tartott online tárlatvezetésén.

2020. december 12.

A Smidt Múzeum gazdag hadtörténeti gyűjteményének az állandó kiállításban fellelhető darabjairól beszélt online tárlatvezetésén Tangl Balázs történész. A műtárgyak mellett a 19. századi Habsburg Monarchia hadseregével és Szombathely katonai helyőrségével is megismerkedhettek az érdeklődők.

2020. december 12–13.

Ebben az évben a karácsonyi vásár a járvány miatt elmaradt. Az ünnepre azonban mi is készültünk, ebből nyújtottunk picit ízelítőt a Facebookra és a YouTube-csatornánkra készített videókkal, amelyekben kollégáink meséltek saját karácsonyukról, néhányan pedig azt is megmutatták, mit sütnek-főznek az ünnepi asztalra. Régi karácsonyaikról mesélt Csapláros Andrea múzeumigazgató, Czenki Zsuzsanna általános igazgatóhelyettes, Cebula Anna képtárgyigazgató, Csiki István történész, Edőcs Judit szilikátrestaurátor művész, videós karácsonyi receptet osztott meg Czenki Zsuzsanna, Edőcs Judit és Horváth Edina kiállításrendező, és ünnepi asztaldísz készítéséhez is adtunk ötletet.

2020. december 19.

A katonák fontos szerepet játszottak Savaria életében. A Borostyánkő útról és annak közvetlen közeléből több olyan régészeti lelet is előkerült, amelyek egykor az itt szolgáló vagy a városon áthaladó katonák felszereléséhez tartoztak. Ezeket ismertette Katona Ádám *Katonák Savariában* című online tárlatvezetésén.

Múzeumpedagógia

2020-ban a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum hat tagintézményében összesen 195 alkalommal tartottunk múzeumpedagógiai foglalkozást, 4519 fő résztvevővel. A járványügyi veszélyhelyzetben 2020 márciusától az oktatási intézmények online oktatásra álltak át, és a múzeumok sem tudtak látogatókat fogadni, sajnos ez a múzeumpedagógiai foglalkozások látogatottságát is visszavetette.

A 2020–21-es tanév múzeumpedagógiai ajánlatát a pedagógusokkal az immár hagyományos tanév eleji múzeumpedagógiai évnyitón ismertettük, szeptember 3-án.

Sorozatok

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum hat tagintézménye szoros együttműködésében nyolcadik alkalommal hirdette meg egységes tematikára épülő múzeumpedagógiai programsorozatát, mely a *LÉTelem – ÉLelem* címet kapta, és központi témája a táplálkozás volt. 2020-ban a múzeumpedagógiai sorozat megújult, így kétféle bérlet közül választhattak a diákok és az óvodások:

Az A bérletet választó fiatal partnereink 4 helyszínt látogattak meg, a Savaria Múzeumot, a Szombathelyi Képtárt, a Vasi Skanzent, a Vasi Múzeumi Látványtárt, míg a B bérletet megváltó diákok és óvodások 6 helyszínen – a Savaria Múzeumban, a Szombathelyi Képtárban, a Vasi Skanzenben, a Smidt Múzeumban, az Iseum Savariensében és a Vasi Múzeumi Látványtárban – vettek részt múzeumpedagógiai foglalkozáson. A táplálkozással kapcsolatos sokrétű témákat járták körül az intézmények gyűjteményi koncepciójához kapcsol-

Múzeumpedagógiai foglalkozások. Smidt Múzeum, 2020

lódva, érintve a társadalomtörténetet és a természettudományokat, valamint a képző- és iparművészetet. A megrendezett program korosztály és intézmény szerinti bontásban a következő volt:

- Az óvodások és 1–2. osztályosok négy helyszínen: *ELŐÉTEL* címmel (Savaria Múzeum: *Mit főztél? Kását!*; Szombathelyi Képtár: *Ételfesték*; Vasi Skanzen: *Kezdetben vala...*; Vasi Múzeumi Látványtár: *Erdei vendéglő*; Smidt Múzeum: *Élétár*; Iseum Savariense: *Mi van a tálban?*).
- A 3–4. osztályosok *FŐÉTEL* címmel (Savaria Múzeum: *„Kását, kenyeret, adok neked eleget!”*; Szombathelyi Képtár: *Hozzávalók*; Vasi Skanzen: *Mit adtak a...?*; Vasi Múzeumi Látványtár: *Lánc, lánc, tápláléklánc*; Smidt Múzeum: *Tápláló család*; Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház: *Feledékeny Lucius*).
- Az 5–8. osztályosok *DESSZERT* címmel (Savaria Múzeum: *Garum és pulmentum*; Vasi Múzeumi Látványtár: *Fűben-fában orvosság*; Szombathelyi Képtár: *Gombóc van a torkomban*; Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház: *Padlóra kerültek*; Smidt Múzeum: *Tálalj ki – találj ki!*; Vasi Skanzen: *Szokás szerint...*).

A 2020–2021-es *LÉTelem – ÉLelem* sorozat 2903 résztvevője számára tagintézményeink különböző helyszínein, összesen 135 foglalkozáson nyújtott múzeumi élményeket.

Egyedi múzeumpedagógiai foglalkozások

A tagintézmények összesen 22 különböző témájú egyedi foglalkozást hirdettek a 2020–2021-es iskolai tanévre, melyek sajnos a pandémia miatt csak 27 alkalommal és 560 fő résztvevővel valósultak meg.

Nyári táborok

2020. július 6–10.
2020. július 20–24.

2020-ban a tanév végét követően megrendezett megújult nyári táborunkban a tagintézmények, a kiállítóterek és foglalkoztatók újra megteltek élettel. Az alsós táborozók a Savaria Kalandtá-

Savaria kalandtábor. Savaria Múzeum, Smidt Múzeum, Szombathelyi Képtár, Iseum Savariense, Vasi Skanzen, 2020. július 6–10., 2020. július 20–24.

Savaria kalandtábor. Savaria Múzeum, Smidt Múzeum, Szombathelyi Képtár, Iseum Savariense, Vasi Skanzen, 2020. július 6–10., 2020. július 20–24.

Savaria kalandtábor. Savaria Múzeum, Smidt Múzeum, Szombathelyi Képtár, Iseum Savariense, Vasi Skanzen, 2020. július 6–10., 2020. július 20–24.

borban két turnusban, mindennap más intézményben: a Savaria Múzeumban, az Iseum Savariensében, a Vasi Skanzenben és a Vasi Múzeumi Látványtárban élvezhették a természettudomány, a történelem és a művészet adta kikapcsolódás örömét. A Vasi Múzeumbarát Egylet és a Savaria Múzeum régésztábora és a Savaria kalandtábor 2020 júniusa és augusztusa között 48 gyermeket csábított be a múzeum falai közé.

Múzeumi témanapok és múzeumpedagógia a közművelődési rendezvényeken

2020 márciusában szigorú korlátozások léptek életbe: bezártak az óvodák, az iskolai jelenléti oktatást a digitális tanulás váltotta fel. A múzeumok sem nyithatták ki kapuikat, a közművelődési és múzeumpedagógiai foglalkozások így az online térbe költöztek, a rendezvényszervezők és múzeumpedagógusok pedig új kihívásokkal szembesültek. Ígéretes, tartalmas, kreatív, informatív

anyagok születtek, napról napra, hétről hétre. Sorra jelentek meg a kollégák online tartalmi, kisfilmjei a YouTube-on, az intézmények Facebook-oldalain, illetve a Savaria Múzeum központi honlapján. A tagintézményeinkben a személyes jelenlétlen alapuló közművelődési rendezvényeinket nagy érdeklődés övezte: a 15 alkalom során 164 főt fogadtunk.

A Vasi Múzeumbarát Egylet rendezvényei

A Vasi Múzeumbarát Egylet tevékenységét 2020-ban a veszélyhelyzeti korlátozások jelentősen befolyásolták. 2020. március 11. és június 18. közt, illetve 2020. november 4-től kizárólag a virtuális térben lehetett aktivitást kifejezni, így a tervezett programoknak csupán töredéke valósulhatott meg. Ugyanakkor a korlátozások idején hetente 2–3 alkalommal ismeretterjesztő tartalmak jelentek meg a www.muzeumbarat.hu honlapon, (összesen

közel 50 hír!), amely így egyre inkább a kulturális örökséget közvetítő, magazin jellegű felületté vált. Sikeres kezdeményezésnek bizonyult a *Meséljük el egymásnak!* című sorozat. A szervezők arra ösztönözték a múzeumbarátokat, hogy vegyenek részt közérdeklődésre számot tartó, de elsősorban személyes tárgyakhoz, fényképfelvételekhez, dokumentumokhoz kötődő történetek rögzítésében. A sorozat keretében 21 történettel gazdagodott a honlap, ráadásul ily módon szélesebbé vált olvasóközönségünk is. A beérkezett történetek legtöbbször az 1940-es, '50-es évekről szólt.

A másik, szintén sikeres kezdeményezés a költészet napja alkalmából elindított *Verslánc* volt,

amelynek keretében egy rövid, „verses videó szel-fit” küldhettek az egyesület nyitott versmondó körének tagjai, illetve a költészszeretők közül bárki.

2020-ban a VME közösség-szervezési szempontból talán legsikeresebb kezdeményezése az online *Adventi kalendárium* volt. A magángyűjteményekből válogatott képes levelezőlapokhoz naponta újabb és újabb történeteket, hangfelvételeket, videókat küldtek a naptár tartalmát gyarapítók.

Lehetne dicsekedni a közösségi oldalakon elért kedvelések és megosztások számával, ám az online tér mindezekkel együtt sem pótolhatja a személyes találkozási alkalmakat, amelyekből ez évben csupán az alábbiak valósulhattak meg:

Pódiumbeszélgetések, előadások

Január	
15. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	Neves „Vas megyei” régészek emlékezete Miske Kálmán, Fettich Nándor és Mozsolics Amália munkásságát Ilon Gábor régész idézte fel.
Február	
12. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	S. Pável Judit köszöntése Az ünnepeltet születésnapja alkalmából énekkel, zenével, verssel, filmvetítéssel köszöntöttük. Együttműködő szervezetek: Keresztény Értelmiségiek Szövetségének Szombathelyi Csoportja, Szombathelyi Szlovén Önkormányzat, Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesület, Savaria MHV Múzeum, Smidt Múzeumért Alapítvány.
26. szerda, 17:00 Berzsenyi Dániel Könyvtár	A II-es huszárok és a huszárlaktanya története Tangl Balázs történész (Savaria MHV Múzeum) előadása a Berzsenyi Dániel Könyvtár Helytörténeti Klubjával közös szervezésben a <i>Helyek, épületek, építészek</i> sorozat részét képezte.
Március	
03. kedd, 17:00 Megyeháza	Emlékkonferencia Előadások a második világháború idején Szombathely ellen végrehajtott, a székesegyházat is súlyosan megrongáló légitámadás 75. évfordulója alkalmából. Együttműködő szervezetek: MNL Vas Megyei Levéltára, Savaria MHV Múzeum, Szombathely MJV Önkormányzata, Szombathelyi Székesegyházért Alapítvány, Szombathelyi Főplébánia, Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Vasi Szemle, Vas Megyei Kormányhivatal.

Neves „Vas megyei” régészeink emlékezete, 2020. január 15. (Fotó: Tóth Kálmán)

A II-es huszárok és a huszárlaktanya története, 2020. február 26. (Fotó: Tóth Kálmán)

Emlékkonferencia a Megyeházán, 2020. március 3. (Fotó: Tóth Kálmán)

S. Pével Judit köszöntése, 2020. február 12. (Fotó: Tóth Kálmán)

Természetjáró csoport

Január	
4. szombat	Évkezdő túra Dozmatról Szombathelyre Dozmat – Dozmati víztározó – Krisztina-kilátó – Torony – Sé – oladi szakiskola – Olad, buszforduló. Táv: 10 km, szintkülönbség: 150 m. Túravezető: Urbán László.
19. vasárnap	Gerinctúra a Kőszegi-hegységben Velem – Szent Vid – Hörmann parkoló – Kendig – Kopasz-Kendig – Vöröskereszt – Óház kilátó – Ördögtányér – Kincs pihenő – Kőszeg. Táv: 19 km, szintkülönbség: 645 m. Túravezető: Süle Antal. Völgytúra a Kőszegi-hegységben A Kőszeg felől érkezők a velemi buszfordulóban csatlakoztak. Útvonal: Bozsok – Velem – Cák – Alsó Pogányok – Kőszeg. Táv: 12 km, szintkülönbség: 160 m. Túravezető: Urbán László.
Február	
I. szombat	Téli túra a Kőszegi-hegységben Kőszeg – Szulejmán-kilátó – Trianoni kereszt – Pintér-tető – Kincs pihenő – Hosszú lövészárók – Kőszeg. Táv: 14 km, szintkülönbség: 380 m. Túravezető: Süle Antal.
15. szombat	Ismerkedés Sopronnal Túravezető: Urbán László
22. szombat	Túra a Trianoni kereszthez Kőszeg – Szulejmán-kilátó – Trianoni kereszt – Kálvária – Kőszeg. Táv: 10 km, szintkülönbség: 150 m. Túravezető: Urbán László.
Július	
II. szombat	Szigligeti barangolás Badacsonytördemic – Szigliget, vasútállomás – szigligeti vár – strand – Badacsonytördemic – Szigliget, vasútállomás.
25. szombat	Kirándulás a Fertő-tó környékére Útvonal: Sopron, Déli pályaudvar – Fertőrákos – kikötő – Mörbisch am See – Mithrász-szentély – Fertőrákos – Sopron. Táv: 14 km, szintkülönbség: 150 m. Túravezető: Urbán László.
Augusztus	
15. szombat	Túra a Keszthelyi-hegységbe Balatongyörök, vasútállomás – Szépkilátó – Batsányi-kilátó – Bél Mátyás-kilátó – Kitaibel Pál-kilátó – Berzsenyi-kilátó – Festetics-kilátó – Gyenesdiás. Táv: 19 km, szintkülönbség: 520 m. Túravezető: Süle Antal.
29. szombat	Budapesti kirándulás Kirándulásvezető: Urbán László.
Szeptember	
5. szombat	Túra a soproni hegyekben Táv: 15 km, szintemelkedés: 260 m. Túravezető: Urbán László.
19. szombat	Túra a Répce völgyében Rövid túra: Csepreg, vasúti emlékhely – Boldogasszony kápolna – Boldogasszony-tó – Ablánc csárda. Közepes túra a rövid túra folytatásaként: Ablánc-patak – Répce folyó – Alsóbük, Kosuth utca – Fehér ló étterem. Rövid túra: 9 km, szintkülönbség: 60 m; hosszú túra: 13 km, 90 m. Túravezető: Antalovits György.

Október	
3. szombat	OKT túra Útvonal: Szajk – Hosszúpereszteg – Káld. Táv: 16,3 km, szintkülönbség: 160 m. Túravezető: Süle Antal.
10. szombat	Túra a Pannonhalmi-dombságban Nyúltól Tényőig Rövid túra: Nyúl, községháza – Szurdik – Sárkánylik pince – műemlék pincesor – lila-hegyi kilátó – nyúli hegy – Tényő. Táv: 11 km, szintkülönbség 200 m. Közepes túra: Nyúl, községháza – Szurdik – Sárkánylik pince – műemlék pincesor – lila-hegyi kilátó – nyúli hegy – Tényő – Pátka puszta – Kajárpéc. Túravezetők: Antalovits György, Urbán László.
17. szombat	Őszi erdei túra a Kőszegi-hegységben Kőszeg, vasútállomás – Felső-Pogányok – Vöröskereszt – Stájer-házak – Szikla-forrás – Zeiger-nyereg – Kincs pihenő – Hosszú lövészárók – Kőszeg. Táv: 20 km, szintkülönbség: 580 m. Túravezető: Süle Antal.

Évkezdő túra Dozmatról Szombathelyre, 2020. január 4. (Fotó: Urbán László)

Túra a Trianoni kereszthez, 2020. február 29. (Fotó: Urbán László)

Gerinc- és völgytúra a Kőszegi-hegységben, 2020. január 19. (Fotó: Urbán László, Süle Antal)

Ismerkedés Sopronnal, 2020. február 15. (Fotó: Urbán László)

Szigligeti barangolás, 2020. július 11. (Fotó: Urbán László)

Vasi Múzeumbogár Klub

Január	
10. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Őskori kultúrák nyomában 1. rész Foglalkozásvezető: Varga Péter tárlatvezető (VME)
17. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	A hadak útján. Emlékezés a m. kir. 2. honvéd hadsereg áldozataira Foglalkozásvezetők: Tóth Kálmán és Tóth Róbert múzeumpedagógusok (Savaria Múzeum)
24. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Őskori kultúrák nyomában, 2. rész. Fémmegmunkálás és kereskedelem Foglalkozásvezetők: Varga Péter, Tóth Kálmán
29. péntek, 15:00 MNL Vas Megyei Levéltára	Zászló, lobogó, minitextil Látogatás Sütő Éva textilművész közreműködésével a MNL Vas Megyei Levéltára <i>Zászlójelek és minitextilek</i> című kiállításán. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán
Február	
14. péntek Savaria Múzeum	Skótos bogárklub Skóciai útiélmények, magyar-skót történelmi kapcsolatok. Foglalkozásvezetők: Ágoston Eszter kommunikációs munkatárs (VME), Hertelendyné Varró Ágnes ny. tanár és Tóth Kálmán
Március	
6. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Achtung, achtung, Fliegeralarm! Szombathely történetének szörnyű eseményére, a 300–400 civil áldozatot követelő légitámadásra emlékeztünk. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán

Ősi kultúrák nyomában, 1. rész, 2020. január 10. (Fotó: Tóth Kálmán)

Őskori kultúrák nyomában, 2. rész. Fémmegmunkálás és kereskedelem, 2020. január 24. (Fotó: Tóth Kálmán)

A hadak útján. Emlékezés a m. kir. 2. honvéd hadsereg áldozataira, 2020. január 17. (Fotó: Tóth Kálmán)

Június	
13–17. Savaria Múzeum	Régésztábor
Augusztus	
10–14.	Örökségőr tábor Szergyényben A sokszínű gyűjtemény gondozási és dokumentálási munkálataiban 5 diák és 2 felnőtt önkéntes vett részt
Szeptember	
11. péntek, 14:30	Kerékpártúra a Borostyánkő út vonalán Szombathely – Vasszécseny – Sorokpolány – Nemesrepehollós – Egyházásrádóc. Túravezető: Varga Péter
18. péntek, 14:30 Ásványmúzeum, Vasszécseny	Látogatás a vasszécsenyi Ásványmúzeumban Foglalkozásvezető: Pődör György ásványgyűjtő, túravezető: Tóth Kálmán
25. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Ércbe öntött nagyjaink Szombathely három legrégebbi köztéri bronzszobra. Foglalkozásvezetők: Ágoston Eszter, Tóth Kálmán
Október	
2. péntek, 14:30 Pungor Zoltán Múzeum, Csempezkopács	Látogatás a csempezkopácsi Pungor Zoltán Múzeumban Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán
9. péntek, 15:00 Berzsenyi Dániel Könyvtár	135 év az élhetőbb városért A Szombathelyi Szépművészeti Egyesület 135 éves jubileuma alkalmából rendezett kiállítás megtekintése Bódi Livia egyesületi elnök vezetésével
16. péntek, 15:00 Szent György-templom, Ják	Kirándulás Jákra Látogatás a régészeti feltárások és műemléki helyreállítási munkálatok alatt álló jáki templomban, dr. Pap Ildikó Katalin régész vezetésével

Zászló, lobogó, minitextil, 2020. január 29. (Fotó: Tóth Kálmán)

Skótos bogárklub, 2020. február 14. (Fotó: Tóth Kálmán)

Látogatás a csempezkopácsi Pungor Zoltán Múzeumban, 2020. október 2. (Fotó: Tóth Kálmán)

Achtung, Achtung, Fliegeralarm!, 2020. március 6. (Fotó: Tóth Kálmán)

Ércbe öntött nagyjaink, 2020. szeptember 25. (Fotó: Tóth Kálmán)

135 év az élhetőbb városért, 2020. október 9. (Fotó: Tóth Kálmán)

Kirándulás Jákra, 2020. október 16. (Fotó: Tóth Kálmán)

Régésztábor

2020. június 13–17.

Bár a szokásosnál kisebb létszámban, de idén is megvalósulhatott a Savaria Múzeum és a VME nyári napközis régésztábor. A programok ezúttal a római kori utak, utazás témaköréhez igazodtak.

A résztvevők a 2020. július 13-ával kezdődő öt napon át egy történetbe ágyazott, interaktív kalandjáték során három kereskedőfamília (Blassus, Caesarnius, Sempronius) tagjaiként szerezhettek élményeket és bővíthették tudásukat. A játék forgatókönyvét Ágoston Eszter, Tóth Kálmán, Varga Péter és Várnainé Balogh Beáta készítette. A híres Borostyánkő út Aquileiától Carnuntumig tartó 323 római mérföldnyi (~479,61 km) szakaszán kijelölt 14 pihenőhelyen számos ismeretbővítő és ügyességi feladat várt a gyerekekre. A játék célja egyszerű volt: minél nagyobb nyereséggel zárni az utazást. Már az útnak indulást megelőző készülődés is meglepetéseket, kihívásokat tartogatott. Az ifjú kereskedők megismerkedtek a római pénzekkel, utazásra és szállításra alkalmas ko-

csikkal (*plaustrum, carrus, carruca, raeda*), majd összeállították a 11 fennmaradt táblából álló térképet (itineráriumot), a *Tabula Peutingeriáná*-t. Ezt követően bekötött szemmel kellett felismerniük az általuk szállított értékes „rakományt”: ékszereket, edényeket, fűszereket.

A hiteles történeti adatokra támaszkodó virtuális utazás során, rövid bevezetőben megismerhették a Borostyánút legjelentősebb állomásait. Keresztretjvények, szókeresők, kirakók, igazhamis állítások, tippelő és megfigyelő feladatok, valamint szabadulószoba tette kiélezetté a haszonért folyó küzdelmet. A társasjáték egy szakaszában a kereskedő ifjak számíthattak hű rabszolgáik segítségére is, akiket szoros licit keretében szerezhettek meg a család számára.

Nem csupán virtuális utazás várt a táborozókra: a hét során több alkalommal a valóságban is megmozgathatták, acélozhatták lábizmaikat. Kedden dr. Kiss Gábor régész és Varga Péter vezetésével felfedezték a „láthatatlan Savaria” egy részét. A városnéző túra első állomása a Savariát Bassianával

(Sárvár) összekötő római kori út nyomvonala mellett fekvő Szent Márton-templom és temető volt. A barangoló kereskedőtanoncok ezt követően megtekintették a Fő téren található császárkövet, ellátogattak az Iseumba, végezetül rácsodálkoztak az OTP alatti római kori útkereszteződésre. Csütörtökön a Járdányi Paulovics István Romkertben tett látogatás alkalmával pedig találkoztak a XV. Apollinaris legio műszaki alakulatának mérnökével, akit Jankovics Zoltán személyesített meg.

2020. július 15-én, szerdán a Borostyánkő út vonalát érintő, 54 km-es kerékpártúra várt a gyerekekre. Az első, hosszabb pihenőre a dozmati templomnál került sor. Miközben a Muzsla-forrás hűs vizét kortyolgatták a bringások, szó esett a feltöltés alatt álló víztározóról, amelynek építési munkálatai során a régészek feltárták a savariai vízvezeték egy szakaszát. Bucsunál szintén a vízvezeték adott okot egy rövid megállásra. A Bozsokon elfogyasztott ebéd után új erőre kapva könnyebb volt leküzdeni az emelkedőt, Velemtől pedig szinte hazáig örvendhetek kerékpárosaink a lejtős útnak. Gencsapátiban azért megálltak egy szusszanásnyi időre a bukógátnál, amely feltehetően a római korban létesült.

Régésztábori élmények, 2020. június 13–17. (Fotó: Tóth Kálmán)

Pénteken a meteorológusok heves égi áldás eljövételét jósolták, ezért a Borostyánkő út egyik ausztriai szakaszára tervezett hosszabb kirándulás elmaradt. Ám így alkalom adódott egy rövid sétára a Kálvária-dombhoz, és több idő jutott a társasjáték befejezésére is. A roppant szoros vetélkedő végül a Semproniusok győzelmével végződött. Bízunk abban, hogy táborozóink felismerték: a gyakori buktatókkal vagy szerencsés fordulatokkal teli játék valódi célja nem a busás bevétel vagy a dicsőség volt, hanem maga az út, a részvétel.

Sokat számított a csapatmunka és a figyelem az együtt töltött idő során. Varga Péter ismeretterjesztő előadása alapozta meg a gyerekek tudását a római utakról, úthálózatokról, olyan információkkal szolgálva, amiket – ha szemfülesek voltak – a vetélkedő során is hasznosíthattak. Várnainé Balogh Beáta 8 római tárgy köré épülő előadása is a kivetítőre szegezte a tekinteteket. Az előadásból többek között megtudhatták, hogy már a római korban létezett mozgatható végtagú, csontból faragott „Barbie baba”, és azt, hogy mi rejtőzött a védelmező amulett (*bullā*) belsejében,

Régészábori élmények, 2020. június 13–17. (Fotó: Tóth Kálmán)

Régésztabori élmények, 2020. június 13–17. (Fotó: Tóth Kálmán)

mi állt a rabszolgák „nyakörvén” logó bilétán, illetve hogy miképp gátolták meg a római korban a katonai diplomák hamisítását. Eközben fésűk, tükrök, ókori dobókockák másolatait kézbe is vehették a gyerekek.

Természetesen nem maradt el a tárgyalatás sem. Szabóné Lesch Andrea vezetésével többféle, kulcstartó méretű kecskebőr saru készült. Tóth Kálmánnal latin feliratos „kőtáblákat” faragtak a gyerekek. Alkotásaik ugyan a mészkőnél, márványnál puhább (és olcsóbb) anyagból készültek, de ez a legkevésbé sem csorbítja a termékek szépségét!

A tábor utolsó napján elkészültek a papiruszra írott jókívánságot, rózsatüskét, szőlőmagot, vagy levendulát rejtő bullák. Reméljük, sokáig tulajdonosaik védelmére szolgálnak és áthagyományozódnak majd nemzedékről nemzedékre.

A foglalkozások és a kalandjáték szüneteiben sem tétlenkedtek gyerekek. A *collegium iuventutis* tagjai a tárlatvezetéshez szereztek ismereteket Varga Péter szárnyai alatt. A *collegium librarium*-ot választók, azaz a társaság írói vénával megáldott tagjai a tábori újság, az *Acta Diurna Savariensia* elkészítésén munkálkodtak. Írásuk Totus Factus Camicus szerkesztésében pénteken nyert végleges formát.

Örökségőr tábor Szergényben 2020. augusztus 10–14.

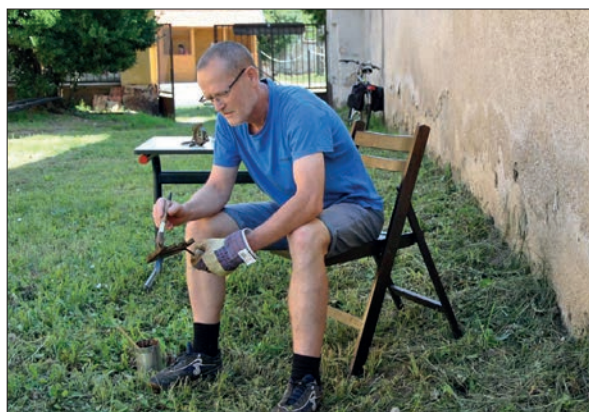
Amikor 2016 nyarán, az I. Örökségőr tábor résztvevőivel hozzáfogtunk a szergényi helytörténeti gyűjtemény anyagának nyilvántartásba vételéhez, nem gondoltuk, hogy a feldolgozás első fázisával csak 2020 augusztusában végzünk.

Az elmúlt 5 nyár ötnapos szergényi tartózkodásai alatt önkénteseink összesen 1336 tárgyat tisztítottak meg gondosan. Minden darabról szakszerű leírás és fényképfelvétel készült. 2016-ban 16 középiskolás diák és 5 felnőtt, 2017-ben 11 diák és 6 felnőtt, 2018-ban 9 diák és 4 felnőtt, 2019-ben 4 diák és 4 felnőtt, ez évben pedig 5 diák és 2 felnőtt önkéntes szorgoskodott a sokszínű gyűjtemény dokumentálásán. A Szergény Község Önkormányzata és számos helyi lakos segítő közreműködésével végzett munka eredményei nem

csak a számadatokban mérhetők. Mindamellett, hogy elkészültek egy, a világhálón is közzé tehető gyűjteményi adatbázis alapadatai, figyelemre méltó a projekt pedagógiai hasznossága. A résztvevők komoly tapasztalatokat szereztek a muzeológiai feldolgozó munka, az állagvédelem és az adatgyűjtés területén. Múzeumi szakemberekkel (restaurátor, néprajzkutató, múzeumpedagógus, tárlatvezető) dolgoztak együtt, a szergényi idősebb emberekkel, helytörténeti kutatókkal folytatott

Örökségőr tábor Szergényben, 2020. augusztus 10–14. (Fotó: Tóth Kálmán)

Örökségőr tábor Szergényben, 2020. augusztus 10–14. (Fotó: Tóth Kálmán)

beszélgetések során pedig még jobban megismerhették a település múltját, életét. A gyűjtemény napról napra kézbe vett egyes tárgyai és fényképfelvételei, dokumentumai így módon egyéni jelentést kaptak, személyes történetek szereplőivé váltak. A Kemenesháton, a Marcal mentén, a Somló-hegyen vagy a Celldömölk környékén tett kerékpártúrák során a projektben résztvevők megismerhették a település tágabb környezetének építészeti, kulturális és természeti értékeit.

Az általános ismertetés és visszatekintés után essen szó örökségőreink 2020. évi tevékenységéről, arról, hogy mi fért bele a 4 és fél napos szergényi tartózkodásba. Szokás szerint Szombathelyről Celldömölkre vonattal utaztunk, ahonnan (bemelegítésként) kerékpárral folytattuk utunkat. Berendezkedtünk a kultúrházban, majd Buzás Etelkával, a gyűjtemény gazdájával közösen megbeszéltük a tervezett munkamenetet, időbeosztást, átrendeztük az evangélikus gyüle-

kezeti termet a munkához. Etelka lelkesen mutatta meg a helyi iskolai életről készülő időszakos kiállítás eddig összegyűlt anyagát.

Rögtön munkához is láttunk: régi fényképfelvételeket és szekrényben rejtőző, ki nem állított tárgyakat kezdtünk nyilvántartásba venni. A késő délutáni strandolás és a vacsora után Bokányi Imre jött át hozzánk, akivel sokáig beszélgettünk a falu történetéről.

Kedden a délelőtti munka után kényszerű szieszta következett, ám az időjárás késő délután már lehetővé tette, hogy megjárassuk a kerékpárjainkat. Elgurultunk a 25 km-re fekvő Pápocra és megnéztük a híres, négykaréjos Árpád-kori kápolnát. Sajnos ezt csak kívülről sikerült megtennünk. Szerdán Dani, egy „öreg múzeumbogár” barátunk is részt vett a munkában, de délután a Somló hegyre már nem tarthatott velünk.

Csütörtökön, az 1336-os gyarapodási számú tárgy nyilvántartásba vételével tulajdonképpen befejeztük a 2016-ban elkezdett munkát. Még arra is maradt idő, hogy megnézzük az egyik öreg szergényi ház pajtájában rekedt régi vetőgépet. Felvetődött a kérdés: mit lehetne tenni a kallódó, nagyobb méretű mezőgazdasági eszközök megmentése érdekében? E kérdésre jelenleg nincs konkrét válasz. Viszont hírül vettük, hogy a szomszédos községben, Kemenesmagasiban nemrég

létesült egy szépen berendezett tájház, amelynek udvarán néhány, rendben tartott gép is található. Délután kerékpárra is pattantunk. A tájházban Halász Ferenc tanár úr, a Kemenesmagasi Kulturális és Hagyományőrző Egyesület elnöke körbevezetett minket. Jó volt látni, ahogy a fiatalok a szergényi tapasztalatokat hasznosítva könnyűszerrel azonosítanak egy-egy rejtélyesebb rendeltetésű tárgyat. Búcsúzóul megbeszéltük az elnök úrral, hogy a jövőben kölcsönösen megosztjuk egymással tapasztalatainkat. Kemenesmagasiból egy kis kitérővel kerekeltünk vissza Szergénybe, mert a magyargencsi hadipark felkeresése évről évre, közkívánatra, kihagyhatatlan program.

A kerékpározás után szergényi barátainkkal közösen fogyasztottuk el a vacsorát, amelyet e napon is Irén néni és Marika néni remekelt számunkra.

Pénteken délelőtt összepakoltuk munkaeszközeinket és személyes motyóinkat, amelyeket a szergényi önkormányzat kisbuszával a minden problémát pillanatok alatt megoldó falugondnok, Imre bácsi Szombathelyre szállított. Mi pedig ebéd után felnyergeltük drótszamarainkat, és útnak indultunk Szombathely felé. Sárváron hosszabb, fagyizással és várnézéssel egybekötött pihenőt tartottunk, és a tervezett időre, 19 órára megérkeztünk a vasi megyeszékhelyre.

kötetszerkesztő

Vig Károly

lektorok

Boér Hunor (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Románia)

Csapláros Andrea (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

Merkl Ottó (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest)

Valuch Tibor (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest)

Vig Károly (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

angol fordítás

Brian McLean

borító- és kiadványterv

Bonyhádi Károly

nyomdai előkészítés

Koltai János (B.K.L. Kiadó)

nyomdai és kötészeti munkák

Print Team Nyomda Kft.

kiadja

Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9.

Telefon: +36/94/313-736; fax: +36/94/509-682

igazgatosag@savariamuseum.hu

felelős kiadó

Csapláros Andrea múzeumigazgató

HU-ISSN 0230-1954